

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Katedra pomocných věd historických a archivního studia

Diplomová práce

Bc. Eva Šímová

Personální „očista“ na ústředních úřadech Československé republiky po roce 1945

Personnel „Purge“ at Central Authorities in Czechoslovak Republic after 1945

Praha 2013

Doc. PhDr. Jiří Šouša, CSc.

Poděkování

Ze všech, kteří mě při psaní diplomové práce podporovali, bych nejvíce chtěla poděkovat panu docentu Jiřímu Šoušovi, který mi pomohl nejen podnětnými radami a připomínkami, ale především svým zodpovědným a přívětivým přístupem k vedení mé práce. Mé poděkování patří rovněž všem pracovníkům archivů a knihoven, kteří se snažili v rámci mého bádání plnit veškerá má přání. A také děkuji svým kolegyním z archivního oboru za všechny jejich rady, podporu a zpříjemnění chvil při psaní diplomové práce.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne .....

.....

Bc. Eva Šímová

Abstrakt

Diplomová práce se v širších souvislostech zabývá tématem personální „očisty“ v oblasti veřejné správy v Československé republice po druhé světové válce. „Očista“ veřejných zaměstnanců je uváděna v kontextu s celkovým vývojem československého státu v letech 1945 – 1948 a se všeobecnými požadavky na provedení poválečné „očisty“. Pozornost je věnována postavení veřejných zaměstnanců, zejména v období Protektorátu Čechy a Morava a v době poválečné. Dále je práce zaměřena na činnost očišťovacích komisí, které působily na základě dekretu prezidenta republiky. U vybraných ministerstev je proveden rozbor formou sondy a porovnání modelových případů provádění „očisty“ v řadách veřejných zaměstnanců.

Klíčová slova:

Československá republika 1945 – 1948, dekrety prezidenta republiky, ministerstva, „očista“, očišťovací komise, Protektorát Čechy a Morava, státní správa, veřejní zaměstnanci, Zemský národní výbor v Praze

Abstract

This diploma thesis attends to personnel „purge” in the field of public administration in Czechoslovakia after World War II in a broader context. „The purge” of civil servants is presented in the context of the overall development of the Czechoslovak Republic in the period 1945 –1948 and with the general requests of the postwar „purge“. The attention is paid to the status of civil servants, particularly in the Protectorate of Bohemia and Moravia and in the postwar period. The next part of this thesis is focused on the activity of the purgatory commissions, which operated on the basis of the Decree of the President. In the selected ministries is performed the analysis and the comparison of the model cases of „purge” of the civil servants.

Keywords:

civil servants, Czechoslovak Republic 1945 – 1948, Decrees of the President of the Republic, ministries, Protectorate of Bohemia and Moravia, Provincial National Committee in Prague, purgatory commissions, „purge”, state administration

Obsah

1. Úvod	7
2. Rozbor pramenů a literatury	10
3. Československá republika v letech 1945 – 1948	18
4. Postavení státních zaměstnanců v období Protektorátu Čechy a Morava a v době poválečné.....	39
4.1 Veřejní zaměstnanci a úprava jejich služebního práva	39
4.2 Vývoj postavení veřejných zaměstnanců od poloviny 19. století do vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava	41
4.2.1 Státní úřednictvo od poloviny 19. století do vydání služební pragmatiky v roce 1914	43
4.2.2 Služební pragmatika	50
4.2.3 První světová válka	54
4.2.4 Vznik republiky a přechod c. k. úředníka do československých služeb.....	55
4.2.5 Platový zákon.....	56
4.2.6 Stíhání protistátní činnosti státních úředníků.....	60
4.2.7 Úsporná opatření ve veřejné správě ve 30. letech	61
4.3 Veřejní zaměstnanci Protektorátu Čechy a Morava.....	63
4.3.1 Správa Protektorátu Čechy a Morava	63
4.3.2 Postavení veřejných zaměstnanců protektorátu	68
4.4 Postavení veřejných zaměstnanců v exilu a v době poválečné.....	76
4.4.1 Úřednický aparát prozatímního státního zřízení v Londýně.....	76
4.4.2 Veřejní zaměstnanci Československé republiky po druhé světové válce.....	78
5. „Očista“ veřejných zaměstnanců a působení očistných komisí po roce 1945	85
5.1 Provádění očisty v oblasti veřejné správy	85
5.1.1 „Čistky“ a „očisty“ v průběhu československého 20. století.....	85
5.1.2 „Očista“ společnosti v kontextu poválečných retribucí.....	94
5.1.3 „Očista“ veřejné správy po druhé světové válce v evropském kontextu.....	103
5.2 Požadavky poválečné „očisty“ v oblasti československé veřejné správy.....	108
5.3 Dekret prezidenta republiky o očistných komisích pro přezkoumání činnosti veřejných zaměstnanců.....	119
5.3.1 Projednávání osnovy dekretu o očistných komisích.....	119
5.3.2 Znění dekretu o očistných komisích	126
5.3.3 Pokyny k provádění řízení podle dekretu o očistných komisích a novelizace dekretu	141
5.4. Očistné komise	147
5.4.1 Očistná komise při zemském národním výboru v Praze.....	148
5.4.2 Očistné komise v českých zemích	157
5.4.3 Vrchní očistná komise při ministerstvu vnitra v Praze	164
6. Personální „očista“ zaměstnanců ústředních úřadů Československé republiky po roce 1945	169
6.1 Vývoj a působnost ministerstev vnitra, spravedlnosti a průmyslu.....	169

6.2 „Očista“ veřejných zaměstnanců československých ministerstev.....	183
6.2.1 Zavádění „očistného“ řízení.....	183
6.2.2 Sonda do „očistného“ řízení zaměstnanců ministerstev vnitra, spravedlnosti a průmyslu	188
6.2.3 Vyhodnocení provedené „očisty“	200
7. Závěr	206
8. Resumé.....	211
9. Seznam použitých pramenů a literatury	212
10. Seznam zkratek	221

1. Úvod

Pojem „očista“ byl v různých podobách po druhé světové válce často používán ve všech evropských zemích, které se staly oběťmi nacistické agrese a okupace. Nastupující demokratické vlády vydávaly retribuční předpisy, jež měly potrestat ty, kteří se během války provinili proti státu a jeho občanům. Obdobné retribuční předpisy platily také v Československu, kde vyšly v podobě dvou dekretů prezidenta republiky a dalších s nimi spojených nařízení. Souzeni nebyli jen nacističtí zločinci a zrádci, ale trestala se také menší provinění, jež se přičila tzv. národní cti.

Zvláštní formou „očisty“ prošel také aparát veřejné správy. Ani tato forma stíhání provinivších se veřejných zaměstnanců nebyla výlučností Československé republiky, nýbrž byla součástí vyrovnávání se s předchozím režimem i v dalších evropských státech. V souvislosti s tím byl vydán dekret prezidenta republiky o očistných komisích pro přezkoumání činnosti veřejných zaměstnanců, který se vztahoval na osoby placené z veřejných prostředků.¹ Daný dekret vycházel z předpokladu, že veřejní zaměstnanci mají větší zodpovědnost vůči státu a národu, a že velmi záleží na tom, jaké postoje zastávali při výkonu své funkce v době nesvobody.² O tom, zda veřejní zaměstnanci neporušili věrnost Československé republice a neprovinili se proti národní cti rozhodovaly tzv. očistné komise zřizované při okresních respektive zemských národních výborech.

Záměrem této práce je přispět k poznání dosud neprobádaného úseku naší nedávné historie, jakým je fenomén „očisty“ ve veřejné správě a pozice očistných komisí v Československé republice v letech 1945 – 1947. „Očista“ veřejných zaměstnanců byla uskutečňována napříč všemi obory státní správy a všemi instancemi. Ovlivnila životní i profesní dráhu nemalého počtu veřejných zaměstnanců. Pozornost veřejnosti v době po květnu 1945 se zejména upínala na zaměstnance ústředních úřadů, kteří během války byli nejvíce v kontaktu s německou okupační mocí, a kteří po osvobození museli často dokazovat, že byli a jsou „pravověrnými“ Čechy, že s Němci nesympatizovali, a že s nimi spolupracovali pouze v míře nezbytného úředního styku.

Situace a postavení československých veřejných zaměstnanců po roce 1945 bude doložena na příkladu personální „očisty“ prováděné v nejvyšších úřadech státní správy. Pro ilustraci byla vybrána tři poválečná ministerstva, která byla klíčová pro politický, justiční a

---

1 Dekret prezidenta republiky č. 105/1945 Sb. ze dne 4. října 1945, o očistných komisích pro přezkoumání činnosti veřejných zaměstnanců.

2 Doba nesvobody byla časově vymezena od 30. září 1938 do 4. května 1945.

hospodářský vývoj Československé republiky. Předkládaná práce se pokouší objasnit úlohu, funkci a výsledky činnosti očistných komisí v aparátu veřejné správy. Pozornost je věnována zejména očistné komisi zřízené při Zemském národním výboru v Praze, která především projednávala případy zaměstnanců ústředních orgánů československého státu. Tyto skutečnosti jsou uváděny v kontextu s politickým, hospodářským i sociálním děním v poválečné republice. Pojetí předkládané práce se tedy pohybuje na poli dějin správy a dějin úřednictva a také politických a sociálních dějin.

Pro zpracování tématu byla zvolena především metoda normativně-komparativní, vycházející ze studia právních norem určených pro veřejné zaměstnance, jež měly platnost zejména v období protektorátu a v době poválečné. Základním právním předpisem pro tuto práci byl dekret prezidenta republiky o očistných komisích č. 105/1945 Sb. Dále byla zvolena metoda analytická, kdy je na základě studia pramenů objasňována činnost očistných komisí v českých zemích po druhé světové válce. Z důvodu neexistence evidenčních pomůcek ke spisům vzniklých z působení očistných komisí a nemožnosti jakékoli systematického zpracování, byl pro výběr materiálu, na jehož základě je „očista“ státních zaměstnanců popisována, vybrána metoda sondy.

Struktura diplomové práce je rozdělena do několika celků, kterým předchází kapitola o literatuře a pramenech, jež byly stěžejní pro poznání stavu dané problematiky a vlastní analýzu. V první části vlastní práce jsou nastíněny základní informace o situaci v poválečné Československé republice. Pozornost je věnována především politickému a správnímu vývoji ve státě a zásadním dekretům prezidenta republiky.

Následující část práce je věnována vývoji a úloze specifické sociální skupiny společnosti, totiž úřednictvu. Zejména na podkladě nařízení, vyhlášek a dalších norem je objasněno postavení státních zaměstnanců v období protektorátu a v době poválečné. Tyto skutečnosti ovšem nelze odtrhnout od předchozího vývoje, proto je daná kapitola věnována služebnímu právu veřejných zaměstnanců jako takovému a nejdůležitějším mezníkům ve vývoji postavení státního úřednictva od doby, kdy se stávalo osobitou a privilegovanou sociální vrstvou, tedy od poloviny 19. století.

Třetí část práce se věnuje vlastnímu popisu provádění „očisty“ veřejných zaměstnanců po roce 1945 a působení očistných komisí. Nejprve je pozornost věnována samotnému pojmu „očista“ a tomu, jak na něj bylo v českých zemích v průběhu 20. století nahlíženo. Dále je „očista“ veřejné správy zasazena do všeobecných souvislostí poválečných retribucí v Československu a uvedena do evropského kontextu „očisty“ aparátu veřejné správy. Následující část patří požadavkům poválečné „očisty“ v oblasti československé veřejné

správy. Očistné komise v ČSR byly ustaveny na základě dekretu prezidenta republiky č. 105/1945 Sb., jemuž je věnována zvláštní pozornost. Výkladu jednotlivých ustanovení dekretu a jejich uvádění do praxe předchází líčení postupu projednávání osnovy dekretu na půdě vlády. Poté se práce věnuje ustavení, působnosti, a výsledkům činnosti očistných komisí v českých zemích. Samostatně je popsána činnost očistné komise při Zemském národním výboru v Praze, která byla příslušná pro posuzování očistných případů zaměstnanců státních ústředních úřadů.

Poslední kapitola diplomové práce je věnována provádění personální „očisty“ zaměstnanců třech „klíčových“ ministerstev, která byla zkoumána na základě víceméně náhodně vybraných případů jednotlivých očistných kauz. Nejprve je charakterizována působnost a vývoj ministerstev vnitra, spravedlnosti a průmyslu. Dále jsou uvedeny tři konkrétní příklady očistné akce s podrobným rozбором kauzy a průběhem řízení. A konečně je vzájemným porovnáním „očisty“ v jednotlivých resortech seznámeno se závěry provádění personální „očisty“ v nejvyšší instanci státní správy poválečné Československé republiky.

2. Rozbor pramenů a literatury

Pramennou základnu ke zpracování tématu „očisty“ veřejných zaměstnanců a činnosti očistných komisí představují především dva fondy. Prvním z nich je fond *Očistné komise (1945 – 1948)*, který je uložen v Archivu bezpečnostních složek. V tomto archivním souboru jsou zejména soustředěny všechny spisy a další materiály z činnosti všech očistných komisí (OK) v českých zemích včetně vrchní očistné komise zřízené při ministerstvu vnitra v Praze (VOK). Součástí osobních spisů prověřovaných osob jsou nálezy očistné komise včetně přípravných šetření (výpovědi, písemná dokumentace) a písemné zachycení jednání senátů komisí a také nálezy vrchní očistné komise v případech odvolání. Fond není zpracovaný a nejsou k němu vypracovány žádné archivní pomůcky.

V době po skončení činnosti očistných komisí byl pro potřeby předání a uložení spisů očistných komisí ministerstvu vnitra zavedený jmenný rejstřík. V každém kartotéčním lístku bylo uvedeno jméno obviněného, datum narození, služební hodnost, číslo jednacích očistné komise a stručně výsledek řízení. V případě odvolacího řízení byl spis vrchní očistné komise přiřazen k příslušnému spisu očistné komise první instance. Všechny spisy byly soustředěny v ministerstvu vnitra a srovnány dle jednotlivých očistných komisí a uvnitř každé komise podle čísla jednacích respektive spisových značek. Ministerstvo vnitra tak získalo přehled o všech veřejných zaměstnancích, proti nimž bylo vzneseno obvinění podle dekretu o očistných komisích. Tento jmenný rejstřík slouží archivním pracovníkům k vyhledávání ve fondu Očistné komise. Badatelsky ovšem není přístupný.

Z fondu Očistné komise byly pro předkládanou práci využity pouze materiály vzniklé z činnosti očistné komise zřízené při Zemském národním výboru v Praze. K pražské očistné komisi nebyly dohledány žádné souhrnné evidenční pomůcky ani kompletní podací protokoly. K dispozici je pouze rejstřík kárných zástupců, dále část podacího protokolu a abecední rejstřík ke spisům všech očistných komisí dohromady, který byl ovšem vyhotoven pouze k necelé polovině případů.

Informace o konkrétním provádění „očisty“ získané z osobních spisů vzniklých z činnosti očistné komise jsou doplněny informacemi obecnými týkajícími se dekretu o očistných komisích a ustanovování a působení očistných komisí. Tyto materiály jsou uloženy v Národním archivu v Praze a to především ve třech fondech, jejichž původci jsou Zemský národní výbor v Praze, Úřad předsednictva vlády a ministerstvo vnitra. Dané archivní soubory jsou zpracovány a jsou k nim vytvořeny archivní pomůcky (inventáře).

Fond *Zemský úřad – Zemský národní výbor v Praze (1945 – 1949)* uložený v Národním archivu v Praze je druhým ze zmiňovaných nejdůležitějších archivních souborů pro zpracování tématu „očisty“ veřejných zaměstnanců. Před očistnou komisí zřízenou při Zemském národním výboru v Praze byly projednávány případy zaměstnanců ústředních úřadů ČSR. V tomto fondu se nacházejí kopie nálezů vydaných pražskou očistnou komisí a vrchní očistnou komisí v Praze. Nálezy jsou seřazeny abecedně podle jmen prověřovaných osob. Personální informace o zaměstnancích, jichž se nález očistné týkal, jsou ovšem většinou uvedeny pouze v rozsahu jména obviněného, data narození, místa bydliště a služební hodnosti. Označení služebního úřadu zaměstnance zde ve velké většině případů není uvedeno. Určité vodítko při zjišťování služebního úřadu představuje číslo senátu, které bylo součástí evidenčního označení nálezu i celého spisu. Každý senát očistné komise v Praze totiž projednával případy z určitého rezortu.

Důležité materiály poskytuje fond zemského národního výboru k ustavení očistné komise při ZNV v Praze, jejím obsazení, a organizaci její práce. Ve fondu je uložena zpráva o činnosti očistné komise pro veřejné zaměstnance při Zemském národním výboru v Praze sestavená předsedou této komise v době skončení její působnosti. Dále se zde nachází zpráva o ustanovování očistných komisí v českých zemích. Důležité jsou také další písemné dokumenty vzniklé z působnosti očistné komise v Praze, jimiž jsou zejména informace a pokyny určené pro ostatní očistné komise v českých zemích týkající se jejich činnosti, dále to je materiál vzniklý při vyřizování podnětů a dotazů ohledně praktického fungování očistných komisí. Informace vypracované očistnou komisí v Praze pro předsedu ZNV a také pro ministerstvo vnitra poskytují další údaje o působení této komise, které nebyly uvedeny v oficiální zprávě o její výsledné činnosti. Ve fondu Zemský národní výbor jsou dále uloženy návrhy na jmenování členů očistné komise při ZNV v Praze, některé jmenovací dekrety členů OK Praha a sliby členů komise při jejich ustavení do funkce

Písemná dokumentace k dekretu č. 105/1945 Sb., na jehož podkladě byla „očista“ v řadách veřejných zaměstnanců prováděna, jsou uloženy ve fondu *Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945 – 1959*. Tyto materiály se týkají zejména projednávání osnovy dekretu (informace pro předsedu vlády k osnově dekretu), připomínek jednotlivých rezortů, průběhu projednávání osnovy dekretu a jejího schvalování. Tytéž podklady zde nalezneme také ke dvěma zákonům z roku 1946, jimiž byl dekret o očistných komisích novelizován. Hlavním využitým pramenem z tohoto fondu je důvodová zpráva k dekretu o očistných komisích.

Tento archivní soubor rovněž obsahuje písemné podklady ke jmenování členů vrchní očištné komise v Praze.

Materiály vzniklé z činnosti očištné komise v Praze, Zemského národního výboru v Praze a Úřadu předsednictva vlády vhodně doplňuje archivní fond *Ministerstvo vnitra – nová registratura (1918 – 1953)*. V tomto fondu jsou především uloženy doklady týkající se pojednávání znění dekretu o očištných komisích č. 105/1945 Sb. a jeho novelizací.

Dále zde nalezneme různé pokyny a oběžníky, které ministerstvo vnitra vydávalo pro své podřízené úřady ve věci očištného řízení, jimiž informovalo o vydání dekretu, na základě kterého měla být „očista“ v oblasti veřejné správy provedena. V těchto pokynech ministerstva vnitra je návod ke konkrétnímu provádění jednotlivých ustanovení dekretu. Ve fondu *Ministerstvo vnitra – nová registratura* jsou dále soustředěny materiály týkající se „očisty“ veřejných zaměstnanců, kterými jsou různé dotazy, podněty, zprávy apod., jež byly ministerstvu vnitra doručovány především z jiných ústředních orgánů. Dalším zajímavým materiálem uloženým v tomto archivním souboru jsou podklady pro jmenování členů OK Praha.

Ve fondu *Ministerstvo vnitra – nová registratura* jsou uloženy také doklady vážící se k činnosti Vrchní očištné komise v Praze. Těmi jsou zejména dílčí informace k činnosti vrchní očištné komise při ministerstvu vnitra v Praze a statistické výkazy VOK k určitému dni. Rovněž zde nalezneme pokyny a informace předsedy VOK určené pro očištné komise první instance a statistický přehled o výsledcích činnosti očištných komisích.

Vyhledávání očištných spisů zaměstnanců ministerstev je komplikované. Archivní pomůcky k fondu očištné komise nejsou vytvořeny a dostupné částečné evidence vedené očištnou komisí v Praze neslouží pro potřeby dohledávání ve fondu. Jak již bylo zmíněno mají archivní pracovníci (nikoli badatelé) pro vyhledávání ve fondu uloženého v Archivu bezpečnostních složek dispozici centrální lístkovou kartotéku, která byla vytvořena ke spisům všech očištných komisí dohromady v době jejich likvidace. Ale ani podle tohoto jmenného rejstříku by nebylo možné dohledávat očištné případy zaměstnanců ministerstev. V těchto evidencích často nebyl uveden služební úřad zaměstnance, ale pouze jeho úřední titul. Možnost částečného dohledání očištných spisů zaměstnanců ministerstev představují kopie nálezů uložených ve fondu Zemského národního výboru v Praze. Nálezy jsou označeny číslem jednacím, které se skládá z římské číslice značící senát, jemuž byla věc přidělena, z pořadového čísla a letopočtu. Jelikož každý senát vyřizoval očištné případy z určitého oboru veřejné správy, lze tak jednodušeji, bez hledání v textu nálezu, rozpoznat, v jakém oboru

veřejné správy prověřovaný zaměstnanec pracoval. Podle tohoto čísla jednacím lze dohledat spis konkrétního zaměstnance ve fondu Očistné komise v Archivu bezpečnostních složek.

Z tištěných pramenů využitých pro tuto práci byla nejdůležitější Sběrka zákonů a nařízení a dekrety a zákony v ní publikované. Především dekret prezidenta republiky ze dne 4. října 1945 č. 105 Sb., o očistných komisích pro přezkoumání činnosti veřejných zaměstnanců, s jeho dvěma úpravami z roku 1946.³

Pro oblast vývoje postavení veřejných zaměstnanců byly důležité zákony a vyhlášky publikované ve *Sběrce zákonů a nařízení státu československého* (pro období první republiky), *Sběrce zákonů a nařízení Protektorátu Čechy a Morava* (pro dobu okupace) a *Sběrce zákonů a nařízení republiky Československé* (pro období od roku 1945).

Nejdůležitějším právním předpisem pro odvětví služebního práva je tzv. služební pragmatika (zákon ze dne 25. ledna 1914 č. 15 ř. z., o služebním poměru státních úředníků a státních sluhů publikovaný v *Zákoníku říšském*). Druhým důležitým předpisem pro poznání postavení veřejných zaměstnanců je tzv. platový zákon z roku 1926 (zákon ze dne 24. června 1926 č. 103 Sb., o úpravě platových a některých služebních poměrů státních zaměstnanců), který přinesl nejvýraznější změny v ustanoveních služební pragmatiky.

Kromě říšského zákoníku je text služební pragmatiky otištěn také v brožuře vydané Klubem českých státních úředníků, jež mimo jiné obsahuje příslušná nařízení a prováděcí předpisy ministerstev.⁴ V roce 1926 vydalo Státní nakladatelství v Praze obdobnou brožuru⁵, jejíž přílohou byl také platový zákon.

Užitečným pomůckou pro studium zákonů a dalších norem jsou *Nové zákony a nařízení Československé republiky*, které byly vydávány vždy pro určité období a pro nejdůležitější normy doplněné komentářem k jednotlivým ustanovením vycházejícím především z důvodových zpráv. Pro potřeby této práce byl zejména využit VII. a VIII. ročník *Nových zákonů a nařízení z let 1945 a 1946*.

---

³ Zákon č. 130/1946 Sb. ze dne 16. května 1946, o doplnění a změně dekretu prezidenta republiky ze dne 4. října 1945, č. 105 Sb., o očistných komisích pro přezkoumání činnosti veřejných zaměstnanců. Zákon 247/1946 Sb. ze dne 19. prosince 1946, jímž se mění a doplňují předpisy o očistných komisích pro přezkoumání činnosti veřejných zaměstnanců.

⁴ *Služební pragmatika a zákon o platech sluhů ze dne 25. ledna 1914 s příslušnými nařízeními veškerého ministerstva ze dne 25. ledna 1914 a 1. února 1914 jakož i prováděcí předpisy ministerstev vnitra, financí, obchodu a spravedlnosti*, Praha 1914.

⁵ *Služební pragmatika (zákon ze dne 25. ledna 1914, č. 15. ř. z., o služebním poměru státních úředníků a státních zřízenců) s pozdějšími zákonnými změnami*, část I., Praha 1926.

Text norem služebního práva doplněný patřičným výkladem podává rovněž sbírka Františka Havelky z roku 1937⁶, jež byla ve své době praktickou příručkou určenou pro nejširší okruh státních úředníků a zřízenců. Příručka je sestavena dle jednotlivých ustanovení služební pragmatiky, které jsou doplněné příslušným textem platového zákona i dalších norem, a dále jsou rozšířeny o zevrubný komentář. Pozornost je zde věnována také judikatuře nejvyššího správního soudu v záležitostech služebního práva a zejména otázkám disciplinárního práva. Jedná se o komentovanou sbírku vydanou v období tzv. první republiky, ale svou platnost si udržela i po druhé světové válce. Při výkladu některých ustanovení dekretu o očištných komisích, které odkazovaly na příslušné paragrafy služební pragmatiky, bylo na tuto sbírku poukazováno.

Přehled právních předpisů vydaných pro určitou oblast, tedy v tomto případě pro oblast veřejného práva, úřednictva a státních zaměstnanců podává *Rejstřík právních předpisů vyhlášených ve Sbírce zákonů v letech 1945 až 1954*, který byl vydán v Praze roku 1955 a zpracovali jej Josef Jeřábek a Ladislav Ptáček.

K obecnému politickému vývoji Československé republiky po 2. světové válce existuje literatura různého pojetí a rozsahu. Hned po roce 1989 začaly na československém území vycházet monografie Karla Kaplana. Souhrnné údaje podává spíše učebnicově zaměřené dílo *Československo v letech 1945 – 1948* (Praha 1991). Další monografie Karla Kaplana *Pravda o Československu 1945 – 1948* (Praha 1990) a *Československo v poválečné Evropě* (Praha 2004) jsou zaměřeny zejména zahraničně-politicky a věnují se územnímu vývoji československého státu, jeho postoji k menšinám a vztahy s evropskými státy. *Nekrvavá revoluce* (Praha 1993) je publikace věnovaná poválečným dějinám Československa a vzniku totalitního komunistického režimu. Chronologická bibliografie díla Karla Kaplana do roku 1992 (včetně) vyšla v publikaci *Stránkami soudobých dějin. Sborník statí k pětadesátinám historika Karla Kaplana* (Praha 1993).

Specifický pohled na události let 1945 – 1948 z pohledu cesty k únoru 1948 představuje monografie Václav Vebra *Osudové únorové dny* (Praha 2008). Autor zde jednotlivé události, které se odehrály v období tzv. třetí republiky (např. volby v květnu 1946, provádění retribucí, jednání ohledně Marsahallova plánu apod.), líčí jako postupné kroky komunistické strany k získání moci.

---

⁶ František HAVELKA, *Služební právo státních úředníků a zřízenců*. Komentovaná sbírka nejdůležitějších předpisů o služebních poměrech státních úředníků a zřízenců, hlavně služební pragmatiky a platového zákona, Praha 1937.

Dále byly pro přiblížení obecných dějin Československé republiky v letech 1945 – 1948 využity především informace z odborných studií a článků. Význam má zejména sborník *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody. Sborník z konference k 60. výročí druhé světové války* (Praha 2005). Publikace zahrnuje texty referátů, které byly předneseny v průběhu stejnojmenné vědecké konference, pořádané ve dnech 24. a 25. května 2005 Národním archivem a Ústavem pro soudobé dějiny AV ČR u příležitosti 60. výročí ukončení druhé světové války. Editoři ve sborníku předkládají celkem padesát příspěvků. Obsah sborníku je rozčleněn tematicky, podle sekcí odrážejících charakter roku 1945, který obnovenému československému státu přinesl radikální změny. Čtyři oddíly tak z různých pohledů sledují například zahraničně politické otázky, dynamiku proměn v politickém systému nové republiky a jejich důsledky, problematiku poválečných migrací, zejména vysídlení německého etnika, a také rozličné formy společenské reflexe války.

Souvislostí a hlubší zamyšlení nad událostmi (nejen) poválečnými lze najít zejména na stránkách časopisu *Soudobé dějiny*, který od roku 1993 vydává Ústav pro soudobé dějiny AV ČR. V tomto odborném časopise jsou uveřejňovány studie o dílčích problematikách dějin 20. století se zaměřením na témata spjatá s existencí Československa v širokém mezinárodním kontextu.

K právním dějinám byla zejména využita rozsáhlá publikace zpracovaná kolektivem autorů Vilém Knoll, Karel Schelle a Ladislav Vojáček *České právní dějiny* (Plzeň 2010), která podává souhrnný přehled dějin práva českých zemí.

Pro správní dějiny Protektorátu Čechy a Morava a doby po druhé světové válce je základní literaturou práce autorů Jana Janáka, Zdeňky Hledíkové a Jana Dobeše *Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost* (Praha 2005). Kniha popisuje nejen dějiny správy pro dílčí období vývoje českého státu, správní členění jednotlivých celků a vývoj a kompetenci nejrůznějších úřadů, ale ke každému tématu je uvedena základní literatura.

K období protektorátu existuje rozsáhlá literatura jak k dějinám politickým, tak správním. Ze souborných a zevrubných prací k dějinám protektorátu je třeba uvést především dvoudílný svazek z řady *Velké dějiny zemí Koruny české*⁷ a také monografii Pavla Maršálka, *Protektorát Čechy a Morava. Státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu v českých zemích 1939 – 1945* (Praha 2002). Publikace analyzuje historii okupačního režimu v českých zemích z let 1939 – 1945. Autor postupně popisuje vznik Protektorátu Čechy a

---

⁷ Jan GEBHART – Jan KUKLÍK, *Velké dějiny zemí Koruny české*, sv. XVa a XVb, Praha, Litomyšl 2006 a 2007.

Morava, státoprávní poměry, vývoj politického systému, protektorátní společenské klima a každodenní život obyvatel.

Pro vylíčení základních aspektů správních dějin protektorátního období byly stěžejní především knihy a studie Pavla Maršálka a Jaroslavy Milotové. Z nichž je třeba zejména uvést Maršálkovu publikaci *Veřejná správa Protektorátu Čechy a Morava v letech 1939 – 1945* (Praha 1999). Kniha zachycuje strukturu, působnost a činnost říšskoněmeckých a autonomních protektorátních úřadů v Čechách i na Moravě. Z děl Jaroslavy Milotové jsou to především dvě studie publikované ve sborníku *Paginae historiae* v roce 1993 a 1994 věnující se tzv. Heydrichově správní reformě z personálního hlediska a z pohledu okupačního aparátu.

Při výkladu postavení veřejných zaměstnanců bylo nejprve vycházeno z pětisvazkového *Slovníku veřejného práva československého*.⁸ Velmi přínosnou monografií k úřednictvu a postavení veřejných zaměstnanců od počátku úprav kodifikování služebního práva představuje monografie Aleše Vyskočila, *C.k. úředník ve zlatém věku jistoty*, Praha 2009. Tato analýza úřednického prostředí se dotýká státního úřednictva před vznikem Československa a krátce po něm. Výklad o úřednictvu jako specifické skupině obyvatelstva, o genezi správního systému a kompetenční sféře jeho složek je doplněn o oblast dějin každodennosti. V této publikaci je také uvedena a okomentována rozsáhlá literatura, která se zaměřuje na úředníky, úřední prostředí a jeho vývoj od poloviny 18. století do roku 1918.

Z dalších autorů, kteří se ve svých pracích věnují úřednictvu 19. století je třeba zmínit alespoň Pavlu Vošáhlíkovou a její článek *Z moci úřední. Úřady a úředníci za vlády Františka Josefa I.* (Český časopis historický 92, č. 3, 1994).

Při zpracování tématu o poválečné „očistě“ československé společnosti bylo kromě dekretů prezidenta republiky vycházeno také z početné literatury, z nichž je třeba vyzvednout dvě obecné práce. První z nich je všestranná publikace Jana Kuklíka, *Mýty a realita tzv. Benešových dekretů* (Praha 2002). Autor zde na základě podrobného rozboru textů vybraných dekretů a prováděcích předpisů líčí konkrétní historické okolnosti vzniku dekretů prezidenta republiky. Druhým dílem je práce autorů Karla Jecha a Karla Kaplan *Dekrety prezidenta republiky 1940 – 1945* (Dokumenty, 2, Brno 2002). Zde je publikováno znění nejdůležitějších dekretů i ostatních dokumentů, které s retribučními dekry bezprostředně souvisely, doplněné poznámkami a komentáři.

---

⁸ *Slovník veřejného práva československého*, Praha 2000 (reprint vydání z let 1929 – 1948), především sv. V, heslo „Zaměstnanci veřejní“.

Pro téma retribucí a „očisty“ vůbec byly využity informace z práce Mečislava Boráka *Spravedlnost podle dekretu. Retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945 – 1948)* (Šenov u Ostravy 1998). Publikace přináší ucelený pohled na problematiku retribučního soudnictví v ČSR. Dále je třeba zmínit vydané projevy ministra spravedlnosti Prokopa Drtiny přednesené na půdě národního shromáždění k výsledkům retribučního soudnictví, *Na soudu národa. Tři projevy ministra spravedlnosti Dr. Prokopa Drtiny o činnosti mimořádných lidových soudů a Národního soudu* (Praha 1947).

Otázce retribucí byla dále věnována spousta článků i monografií, zabývajících se ať už retribucemi v širším slova smyslu, činností jednotlivých mimořádných lidových soudů či jednotlivým procesům. Tzv. malému retribučnímu dekretu a činnosti trestních nalézacích komisí při národních výborech je v literatuře věnována malá pozornost. Informace týkající se tohoto tématu bývají většinou součástí tematicky širěji pojatých publikací, např. práce amerického autora Benjamina Frommera podávající pohled na poválečnou retribuci v širokých a zajímavých perspektivách, *Národní očista. Retribuce v poválečném Československu* (Praha 2010).

Pro zpracování tématu „očisty“ veřejné správy po druhé světové válce v evropském kontextu byly využity informace z knihy *Politische Säuberung in Europa. Die Abrechnung mit Faschismus und Kollaboration nach dem Zweiten Weltkrieg* (Mnichov 1991), ve které jsou publikovány příspěvky více autorů k tématu provádění různých forem „očisty“ jako součástí vyrovnávání se s nacismem, fašismem, kolaborací či okupací po druhé světové válce v jednotlivých evropských zemích.

„Očistě“ na ministerstvu zahraničních věcí po druhé světové válce se ve svém příspěvku o poválečném vyšetřování událostí spojených s okupací českých zemí věnoval Jan Němeček.⁹ Studie Jana Němečka popisuje činnost vyšetřovací komise ministerstva zahraničních věcí, která po osvobození Československa posuzovala možnost návratu československých diplomatů do služeb československé diplomacie.

---

⁹ Jan NĚMEČEK, „Očista“ na ministerstvu zahraničních věcí po roce 1945. K poválečnému vyšetřování událostí spojených s okupací Česko-Slovenska, in: Český časopis historický 106, č. 2, 2008, s. 327-348.

3. Československá republika v letech 1945 – 1948

Československo v poválečné Evropě

Vývoj československé společnosti v letech 1945 – 1948 představuje výrazný historický přelom v moderních dějinách. Političtí aktéři té doby sice proklamovali právní kontinuitu poválečného státu s první republikou, avšak započetí dalekosáhlých politických, sociálních a hospodářských změn předznamenávalo zcela nově zaváděný státní systém. Pro označení tohoto tříletého období, které bylo zápasem o demokracii, ale konečným výsledkem celého politického klání bylo nastolení komunistického monopolu moci, bývají někdy užívány termíny „třetí republika“ nebo také období „limitované demokracie“.

Obrysy poválečného uspořádání republiky se postupně vyhraňovaly během druhé světové války v londýnské a moskevské emigraci. Vyrůstaly z tragické zkušenosti Československa určené hospodářskou krizí 30. let, „mnichovským“ rokem 1938 i následující světovou válkou a lze je v souhrnu označit jako politiku „odčinění Mnichova.“¹⁰ Důležitou osobou, která tento proces do značné míry ovlivňovala byl bezesporu Edvard Beneš, který měl jako prezident republiky rozhodující postavení v systému orgánů prozatímního státního zřízení, významný byl především jeho vliv politický.¹¹

Dění v Československu ovlivňovaly dobové prvky poválečného celoevropského vývoje, jakým byl celoevropský trend socializace, celková poválečná radikalizace značné části evropského obyvatelstva, posun doleva i všeobecně sdílené antiněmectví, ale také specifika středoevropského vývoje, zejména přítomnost Rudé armády na velké většině území a úplný rozklad předválečného řádu. Poválečný vývoj v Československu samozřejmě určovalo pevné zázemí komunistické strany v zemi, sovětské osvobození našeho území a převážně rusofilsky naladěná česká společnost.¹²

Právní řád a dekrety prezidenta republiky

Právní pořádek a fungování státních orgánů poválečného Československa byl upravován dekrety prezidenta republiky, jejichž vydávání započalo v londýnské emigraci. Dekrety s pravomocí zákona vydával na návrh vlády prezident Edvard Beneš se spolupodpisem předsedy vlády respektive ministrů. První dekret byl vydán již v roce 1940 a poslední v předvečer prvního zasedání Prozatímního národního shromáždění v říjnu 1945.

¹⁰ Christiane BRENNER, *Perspektivy roku 1945*, in: Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody. Sborník z konference k 60. výročí druhé světové války, Praha 2005, s. 259.

¹¹ Jan KUKLÍK, *Mýty a realita tzv. „Benešových dekretů“*. Dekrety prezidenta republiky 1940 – 1945, Praha 2002, s. 28-32, 109.

¹² Václav VEBER, *Osudové únorové dny*, Praha 2008, s. 6-7.

Těmito právními akty byla vyřešena mimořádná situace vyvolaná válečnými událostmi, kdy se nemohlo sejít Národní shromáždění a tudíž nebylo možné uplatnit zákonodárnou moc. Toto provizorní období bylo ukončeno 28. října 1945, kdy se sešlo Prozatímní národní shromáždění, které dekrety prezidenta republiky ratifikovalo – včlenilo je tak jako zákony do československého právního systému.

V dekretch, které byly vydány ještě v Londýně a které mimo jiné upravovaly problémy poválečného života, bylo předně pamatováno na obnovení právního pořádku, na správu území v době přechodné, na fungování veřejné správy. Dekrety vydané na našem území už upravovaly oblasti, které zmiňoval Košický vládní program, jimiž byla zejména hospodářská a sociální opatření, potrestání válečných provinilců, národnostní otázka...¹³

Problematiku právní kontinuity řešil dekret vydaný v srpnu roku 1944, o obnovení právního pořádku.¹⁴ Dekret stanovil, že předpisy vydané do 28. září 1938 jsou součástí československého právního řádu. Předpisy z doby nesvobody, tj. česko-slovenské předpisy vydané po 29. září 1938, slovenské a protektorátní předpisy, nebyly pojaty do československého právního řádu. Nadále se mohly používat ty z nich, které obsahově neodporovaly znění nebo demokratickým zásadám československého právního řádu. Výslovně se vylučovala použitelnost předpisů z oblasti trestního soudního práva, trestního soudního řízení, osobního a rodinného práva.¹⁵

Československo-sovětská smlouva

Hlavní podíl Sovětského svazu na válce s Německem a jeho nástup do středoevropského prostoru předznamenávaly jeho budoucí politickou sílu a vliv. Sympatie k Sovětskému svazu mezi československým obyvatelstvem rostly.¹⁶

Československo potřebovalo během války i po ní mezinárodní podporu pro své plány, zejména co se týkalo obnovy státu v předmnichovských hranicích, zajištění bezpečnosti proti možné nové expanzi Německa a také pro nucené vysídlení převážné části německé menšiny.¹⁷ Československá vláda se v řadě případů musela spoléhat na sovětskou podporu, aby se svými požadavky prorazila u západních spojenců. To také do jisté míry přispívalo k prohlubování závislosti na SSSR.¹⁸

---

¹³ Jan KUKLÍK, *Mýty ...*, s. 19, 61-77, 251-252; srovn. Karel JECH – Karel KAPLAN, *Dekrety prezidenta republiky 1940 – 1945. Dokumenty*, 2. vyd., Brno 2002, s. 14-49.

¹⁴ Ústavní dekret prezidenta republiky č. 11/1944 Úř. věst. ze dne 3. srpna 1944, o obnovení právního pořádku.

¹⁵ Ladislav VOJÁČEK – Karel SCHELLE – Vilém KNOLL, *České právní dějiny*, 2. vyd., Plzeň, 2010, s. 377.

¹⁶ Karel KAPLAN, *Pravda o Československu 1945 – 1948*, Praha 1990, s. 5-9.

¹⁷ Karel KAPLAN, *Československo v letech 1945 – 1948*, 1. část, Praha 1991, s. 7

¹⁸ Jan NĚMEČEK, *Československo na Prahu války a míru*, in: *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody*. Sborník z konference k 60. výročí druhé světové války, Praha 2005, s. 35.

Klíčovým bodem k utváření nové zahraničněpolitické linie byla dlouhodobá československo-sovětská smlouva o přátelství a spojenectví, podepsaná 12. prosince 1943 v Moskvě.¹⁹ Touto smlouvou se obě strany zavazovaly k trvalému přátelství a poválečné mírové spolupráci, k rozvíjení vzájemných hospodářských styků a nevměšování se do vnitřních věcí druhého státu.²⁰ Od této doby se také začala zvyšovat úloha československých komunistů v československém zahraničním odboji.²¹

První poválečná vláda

O personálním obsazení první poválečné vlády a jejím programu se jednalo v březnu 1945 v Moskvě, kde se sešli londýnští exiloví politici s moskevským vedením KSČ a se zástupci Slovenské národní rady.

Již dříve bylo dohodnuto, že politický systém v obnoveném Československu musí být zjednodušen. V českých zemích byly povoleny pouze čtyři politické strany a to Československá strana národně socialistická, Československá strana lidová, Československá sociálně demokratická strana a Komunistická strana Československa. Tyto strany působily již před rokem 1938 a jejich vedení se zformovala během druhé světové války v exilu. Na Slovensku působily na konci války dvě strany. Jako nová se v září 1944 ustavila slovenská Demokratická strana, která vznikla z několika odbojových skupin a proudů, jímž bylo společné nekomunistické vymezení. Druhou byla Komunistická strana Slovenska, která působila v letech 1939 – 1948 jako formálně samostatná strana. V září 1944 se sloučila s částí slovenské sociální demokracie. Komunisté měli tedy ve vládě dvojí zastoupení.²² Čtyři strany se hlásily k socialismu, zbylé dvě sociální reformy, byť s výhradami, podporovaly.²³ Ostatním stranám nebylo obnovení jejich činnosti povoleno. Zákaz se týkal také nejsilnější předválečné strany – agrární.²⁴

Všechny politické strany musely být sjednoceny v Národní frontě (NF). Vznikla během války jako základna ke spojení a spolupráci všech antifašistických sil doma i v zahraničí. Po válce se NF změnila ve specifickou vládní koalici. O záležitostech projednávaných v Národní frontě se nehlasovalo, nýbrž o nich mělo být rozhodnuto dohodou všech stran. Národní fronta

---

¹⁹ Karel KAPLAN, *Pravda ...*, s. 7.

²⁰ Zdeněk VESELÝ, *Dějiny českého státu v dokumentech*, 2. vyd., Praha 2003, s. 348-349.

²¹ Jan NĚMEČEK, *Československo ...*, s. 34.

²² Jiří MALÍŘ – Pavel MAREK, *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861 – 2004*, Brno 2005, s. 1126-1127.

²³ Jan DOBEŠ, *Socialismus v politické teorii a praxi let 1945 – 1948*, in: *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody*, Sborník z konference k 60. výročí druhé světové války, Praha 2005, s. 277.

²⁴ Eva BROKLOVÁ, *Politický systém v Československu 1945 – 1948*, in: *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody*, Sborník z konference k 60. výročí druhé světové války, Praha 2005, s. 81.

se stala velmi silnou složkou v politickém systému Československé republiky, rovněž parlament byl vázán rozhodnutími Národní fronty.²⁵

Politické strany tvořící vládu Národní fronty zásadně určovaly státní politiku. O velkém vlivu ve společnosti svědčila i jejich masová členská základna. Výkonná moc vlády byla neobyčejně rozsáhlá, zvětšila se o vliv na hospodářství, kde začaly pracovat státní podniky. Neobyčejnou faktickou moc ve státě mělo předsednicko vlády, složené ze šesti předsedů povolených politických stran, které dohadovalo všechna závažnější politická rozhodnutí.²⁶

Novými prvky politického systému poválečného Československa se staly zájmové a masové společenské organizace. Revoluční odborové hnutí (ROH) jako společenská zájmová organizace zaměstnanců, kterou ovládla komunistická strana, tvořilo významnou mocenskopolitickou sílu.²⁷

První vláda ustavena 4. dubna 1945 v Košicích byla kromě slovenských ministrů vytvořena výlučně z exilových politiků. Příslib na doplnění kabinetu o reprezentanty českého domácího odboje nebyl realizován ani po osvobození. Také Česká národní rada, která stála v čele Pražského povstání, byla z jakékoli spoluúčasti na vládě, vyšachována.²⁸ Tato vláda se udržela až do řádných parlamentních voleb v květnu 1946.

Předsedou vlády se stal dosavadní československý vyslanec v Moskvě sociální demokrat Zdeněk Fierlinger, který ovšem silně sympatizoval s komunisty. Ministerská křesla byla rozdělena paritně mezi šest povolených politických stran. Komunisté byli ve vládě zastoupeni osmi ministry, sociální demokraté, národní socialisté a lidovci obdrželi tři rezorty, Demokratická strana měla ve vládě čtyři zástupce a nestraníci byli zastoupeni také čtyřmi ministry (výraznou osobností byl ministr zahraničí Jan Masaryk).²⁹ Nový prvek ve vládě představovali státní tajemníci s postavením člena vlády v některých ministerstvech.³⁰

Komunisté pro sebe získali nejvíce mocenskopoliticky důležitých ministerstev, především ministerstvo vnitra (Václav Nosek), zemědělství (Július Ďuriš) a informací (Václav Kopecký) s řízením státní propagandy. Ministrem obrany se stal Ludvík Svoboda, sice jako nestraník, jednal však v zájmu KSČ. Národním socialistům připadlo důležité ministerstvo spravedlnosti (Jaroslav Stránský, poté Prokop Drtina), sociální demokraté měly ekonomická ministerstva

---

²⁵ Jiří MALÍŘ – Pavel MAREK, *c. d.*, s. 1127-1128.

²⁶ K jednání předsednictva se často připojoval také předseda odborů komunistů Antonín Zápotocký. Václav VEBER, *c. d.*, s. 30.

²⁷ Jiří MALÍŘ – Pavel MAREK, *c. d.*, s. 1128.

²⁸ Václav VEBER, *c. d.*, s. 28-29.

²⁹ Tamtéž, s. 24.

³⁰ Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích. Od počátku státu po současnost*, Praha 2007, s. 422, 435.

průmyslu a výživy, demokratická a lidová strana nevlastnily žádný mocensky významný rezort.³¹

Komunistická strana měla velmi silné pozice už za války, jak v domácím, tak v zahraničním odboji, kde docházelo k postupnému sblížení a navazování spolupráce komunistického a občanského odboje a vzájemného vyjasňování stanovisek, vrcholícího v prosinci 1943 při jednáních Edvarda Beneše s představiteli komunistické strany v Moskvě. To se odrazilo i v nové košické vládě – českoslovenští komunisté si ve vládě a v místních orgánech vybudovali velmi silné pozice. Komunistická strana se stala vedoucí silou Národní fronty.³²

Košický vládní program (KVP)

Základní principy uspořádání republiky a hlavní úkoly nejbližšího období poválečného Československa byly stanoveny v Košickém vládním programu. Program, o jehož obsahu probíhala diskuse už v březnu 1945 v Moskvě a za jehož základ byl vzat návrh komunistů, vyhlásila nová československá vláda 5. dubna ve slovenských Košicích. Odtud plyne jeho označení „Košický vládní program“.³³

V Košickém vládním programu byly zakotveny hluboké a rozsáhlé společenské změny v mocenskopolitické a sociálně-ekonomické oblasti. Program vyhlášoval přechod k socialismu jako k nové organizaci společnosti. Položil základ novému, lidově demokratickému režimu.³⁴

KVP obsahoval ustanovení o zahraničně-politické orientaci na Sovětský svaz, proklamoval zřízení nových orgánů státní správy – národních výborů, dále se zabýval otázkou postavení Slovenska a zejména velmi ožehavým národnostním problémem. Program deklaroval, že českoslovenští občané německé a maďarské národnosti (kromě výjimek) budou zbaveni československého státního občanství. Dále sliboval postih a potrestání válečných provinilců, očistu ve veřejné správě i v kulturním životě a zřízení mimořádných lidových soudů a rovněž Národního soudu pro souzení představitelů protektorátní vlády. Byla také zmíněna konfiskace nepřátelského majetku a jeho rozdělení mezi drobný zemědělský lid. Rovněž bylo přislíbeno položení základů velkorysé sociální politiky a sociální péče.³⁵

---

³¹ Karel KAPLAN, *Československo v letech ...*, s. 34.

³² Jan NĚMEČEK, *Československo ...*, s. 38.

³³ Jan KUKLÍK a kol., *Vývoj československého práva 1945 – 1989*, Praha 2009, s. 11.

³⁴ Václav VEBER, *c. d.*, s. 26.

³⁵ *Košický vládní program: program nové československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků*, 5. vydání, Praha 1984.

Správní změny, národní výbory

Nižšími orgány veřejné správy v českých zemích i na Slovensku se staly národní výbory. První právní normou v této oblasti byl ústavní dekret prezidenta republiky o národních výborech a Prozatímním národním shromáždění.³⁶ Podle tohoto dekretu vznikaly na československém osvobozeném území místní, okresní a zemské národní výbory, které ve svém rámci sjednotily obě složky veřejné správy, tedy státní správu i samosprávu. Vykonávaly tak všechny úkoly veřejné správy, pokud nebyly výslovně svěřeny jiným institucím. Jakožto orgány státní správy podléhaly ministerstvu vnitra, potažmo vládě. Z národních výborů mělo na základě voleb vzejít prozatímní Národní shromáždění.³⁷ Podrobnosti o volbě a pravomoci národních výborů upravovalo vládní nařízení.³⁸

První národní výbory nebyly voleny, v závěru války se ustavovaly zcela spontánně, většinou neformálně na shromážděních občanů. V okresních a zemských národních výborech měly všechny politické strany Národní fronty stejně početné zastoupení. V pohraničních oblastech s „většinou státně nespolehlivého obyvatelstva“ byly namísto národních výborů jmenováni správní komisaři nebo komise. V září a v říjnu 1945 proběhly delegační volby do okresních a následně zemských národních výborů. Prostřednictvím národních výborů byli na zemských sjezdech zvoleni poslanci Prozatímního národního shromáždění.³⁹

Národní výbory nastupovaly na místo dosavadních orgánů obecné správy, tudíž přebíraly i jejich běžné úkoly. Zvláštní význam národních výborů ale spočíval hlavně v kompetencích souvisejících s mimořádnou poválečnou dobou. Národní výbory byly mocenskými orgány, které neplnily pouze funkce orgánů veřejné správy, ale představovaly i důležitou součást propagandy nového režimu. Podílely se na řešení národnostní otázky, soustřeďovaly německé obyvatelstvo před jeho transportem do Německa a zajišťovaly následné osídlování pohraničí. Dále plnily úkoly v oblasti hospodářského života, prováděly konfiskace majetku Němců, Maďarů a kolaborantů a podílely se na stanovování přidělů půdy. Rovněž přispívaly k realizaci retribučního soudnictví a samy trestaly provinění proti národní cti, vydávaly osvědčení o národní a státní spolehlivosti a další. Národní výbory hrály nezanedbatelnou roli při realizaci mnoha reformních opatření, která byla v Československu v letech 1945 – 1948 přijímána. Míra jejich kompetencí byla tedy značná. Neměly právo jen rozhodovat, nýbrž jim

---

³⁶ Ústavní dekret prezidenta republiky č. 18/1944 Úř. věst. čsl. ze dne 4. prosince, o národních výborech a prozatímním Národním shromáždění.

³⁷ Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *c. d.*, s. 442-443, 445.

³⁸ Vládní nařízení č. 4/1945 Sb. ze dne 5. května 1945, o volbě a pravomoci národních výborů. Na Slovensku byly národní výbory konstituovány nařízením Slovenské národní rady ze dne 7. dubna 1945.

³⁹ Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *c. d.*, s. 423, 443-444.

podléhal také exekutivní administrativní aparát.⁴⁰ „V pojmání národních výborů a v očekávání, jež na ně byla kladena, se zejména v letech 1945-1948 neustále potýkaly odborně správní a politické motivy“.⁴¹

Po volbách v květnu 1946 byly národní výbory všech stupňů rekonstruovány podle volebních výsledků. Skončilo tak paritní zastoupení jednotlivých politických stran. V místních, okresních i zemských národních výborech dominovali komunisté. Zástupci KSČ zcela převládli také ve vedoucích funkcích – byly předsedy obou zemských národních výborů v Praze a Brně. Ze 162 okresních výborů byli komunisté v čele 127 a 55 procent místních národních výborů mělo předsedu z řad KSČ.⁴²

Dne 28. října 1945 se sešlo Prozatímní národní shromáždění⁴³, ustanovené nepřímou volbou na principu paritního zastoupení politických stran a masových organizací. Dřívější senát nebyl obnoven. Parlament potvrdil Beneše v úřadu prezidenta. Ten 6. listopadu 1945 jmenoval „staronovou“ vládu. Na rozdělení mocenských pozic se nic nezměnilo. Druhá Fierlingerova vláda měla jen jedinou změnu. Jaroslava Stránského na postu ministra spravedlnosti vystřídal další politik národně socialistické strany Prokop Drtina.⁴⁴ Dalším hlavním úkolem zákonodárního sboru byla ratifikace dekretů prezidenta republiky a příprava voleb. Po volbách v květnu 1946 se Prozatímní národní shromáždění přeměnilo na Ústavodárné národní shromáždění, jehož úkolem bylo mj. připravit, projednat a schválit novou ústavu, která měla zakotvit poválečné změny.⁴⁵ Parlament však neplnil funkci prostoru pro tvorbu politiky. Rozhodující postavení měla Národní fronta a její Předsednictvo.⁴⁶

Postavení Slovenska

Na konci roku 1943 se na území Slovenska ustavila Slovenská národní rada (SNR), která přijala program obnovy Československa na zásadě „rovného s rovným“, takzvanou Vánoční dohodu.⁴⁷ Dne 1. září 1944 vydala své první nařízení, ve kterém se prohlašovala za vykonavatelku celé zákonodárné, vládní a výkonné moci na Slovensku.⁴⁸

---

⁴⁰ Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *c. d.*, s. 443, 445; srovn. Jan KUKLÍK a kol., *c. d.*, s. 51-54.

⁴¹ Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *c. d.*, s. 443.

⁴² *Tamtéž*, s. 445-446.

⁴³ Vznik a postavení prvního poválečného zákonodárního sboru upravoval dekret prezidenta republiky č. 18/1944 Úř. věst. ze dne 4. prosince, o národních výborech a Prozatímním národním shromáždění.

⁴⁴ Karel KAPLAN, *Československo v letech ...*, s. 34; Václav VEBER, *c. d.*, s. 24.

⁴⁵ Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *c. d.*, s. 423.

⁴⁶ Ladislav VOJÁČEK – Karel SCHELLE – Vilém KNOLL, *c. d.*, s. 396.

⁴⁷ *Tamtéž*, s. 381.

⁴⁸ Nariadenie Slovenskej národnej rady č. 1 Zb. n. SNR zo dňa 1. septembra 1944 o vykonávaní zákonodárnej, vládnej a výkonnej moci na Slovensku.

Košický vládní program prohlašoval obnovenou poválečnou republiku státem rovnoprávných národů, českého a slovenského, a uznával Slovenskou radu jako nositelku státní moci na území Slovenska. SNR si za podpory komunistů vymohla, aby mohla přijímat své vlastní zákony a rozhodovat, zda bude akceptovat či neakceptovat rozhodnutí učiněná v Praze. Na slovenském území tedy neplatily některé prezidentské dekrety (např. retribuční), závazná zde byla nařízení SNR. Z postavení celostátních a slovenských orgánů se vyvinul asymetrický model státního uspořádání republiky. Slovenská národní rada se Sborem pověřenců (ministrů) uplatňovala své pravomoci na Slovensku, české země pak řídila centrální celorepubliková vláda.⁴⁹

Zpočátku slovenské orgány disponovaly rozsáhlou pravomocí, což potvrzovaly i tzv. první a druhá pražská dohoda mezi vládou a SNR. První politická dohoda ze dne 2. června 1945, potvrdila Slovenskou národní radu jako představitelku svébytného slovenského národa a jako nositelku státní moci na Slovensku. SNR měla vykonávat zákonodárnou a výkonnou moc na Slovensku, pokud nebyla vyhrazena centru. Zákonné normy s celostátní platností pak byly vydávány po dohodě se Slovenskou národní radou.⁵⁰

Závažné změny nastaly po parlamentních volbách v květnu 1946, v nichž na Slovensku zvítězila výrazně Demokratická strana. Komunisté dovedně využili obavy ostatních českých politických stran, které v emancipačním politickém úsilí Slovenska spatřovaly jednotnému státu nebezpečný dualismus. Třetí pražská dohoda z června 1946 stanovila rozsáhlá omezení pravomocí slovenských orgánů ve prospěch centrálních institucí. V době zinscenované politické krize na Slovensku prosadili komunisté v listopadu 1947 ještě další omezující dodatky ke třetí pražské dohodě.⁵¹

Odstoupení Podkarpatské Rusi a územní požadavky Československa

Jedním z hlavních požadavků československé politické reprezentace v zahraničí byla obnova Československé republiky v předmnichovských hranicích. Československo však vstupovalo do poválečné Evropy zmenšené o Podkarpatskou Rus, která byla předána Sovětskému svazu. Rozhodla o tom vláda smlouvou mezi ČSR a SSSR z 29. června 1945. Postoupení Podkarpatské Rusi ratifikoval parlament až 22. listopadu 1945 jako ústavní zákon o Zakarpatské Ukrajině. Tomuto aktu předcházela krátká a dramatická historie, v níž se

---

⁴⁹ Václav VEBER, *c. d.*, s. 54; Karel KAPLAN, *Československo v letech ...*, s. 19

⁵⁰ Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *c. d.*, s. 426-427; Karel KAPLAN, *Pravda o Československu 1945 – 1948*, s. 161-170.

⁵¹ Jaroslav PÁNEK, Oldřich TŮMA, *Dějiny českých zemí*, Praha 2008, s. 372.

promítaly obecnější politické problémy. Šlo o nezvyklou změnu hranic, neboť vítězný stát odstupoval část svého území ve prospěch spojence.⁵²

Do problematiky obnovy územní celistvosti republiky spadal také výrazný československo-polský pohraniční spor, zejména o Těšínsko, který byl vyřešen až v březnu 1947, kdy došlo k uzavření česko-polsko spojenecké smlouvy. Československu zůstala část Těšínska v předmnichovských hranicích. Bez úspěchu projevovala československá vláda zájem o připojení území obývaných Lužickými Srby v Německu, stejné odezvy se jí dostalo i ohledně vznesených územních požadavků vůči Rakousku.⁵³

Německá menšina

Pro domácí i zahraniční odboj během druhé světové války bylo jedním z hlavních úkolů vyřešení sudetoněmecké otázky. Československá republika měla být obnovena v hranicích k datu před 29. zářím 1938, soužití s Němci⁵⁴, kteří byli do té doby obyvateli Československa, však již bylo pokládáno za nemožné.⁵⁵ Okupace českých zemí, přivítaná a podpořená sudetskými Němci, a průběh druhé světové války, přinesly vzrůst protiněmeckých nálad. Postoj českého domácího odboje k poválečnému řešení německé menšiny se v důsledku brutální německé perzekuce – zvláště v období tzv. heydrichiády – a německých germanizačních plánů silně zradikalizoval. V důsledku toho se nevyklučovala ani otázka kolektivní viny a zejména pak splývaly pojmy „nacista“ a „Němec“, „nacistický“ a „německý“. Stanoviskům domácího odboje se přizpůsobilo i československé zahraniční vedení.⁵⁶ Prezident Edvard Beneš postupně opouštěl umírněné představy v řešení této otázky, aby se nakonec přiklonil k plánu masového transferu, odsunu asi 2 milionů Němců bez odstoupení území. V každém případě bylo toto stanovisko velmi citelným zásahem.⁵⁷

Vysídlení německé (a maďarské) menšiny z Československa nebylo, narozdíl od jiných oblastí života československé společnosti, upraveno žádným dekretem prezidenta republiky. Samotný transfer byl (s výjimkou „divokého odsunu“) otázkou mezinárodně právní a mezinárodně politickou.⁵⁸

---

⁵² Karel KAPLAN, *Pravda ...*, s. 23, 31; srovn. Václav VEBER, c. d., s. 36.

⁵³ Karel KAPLAN, *Československo v letech ...*, s. 11-13; Karel KAPLAN, *Pravda ...*, s. 44, 65-66, 76-84.

⁵⁴ V meziválečném Československu žilo přes 3 milióny Němců, tzn. že německá menšina tvořila přibližně 23 % prvorepublikové populace. Jindřich DEJMEK – Jan KUKLÍK – Jan NĚMEČEK, *Kauza: tzv. Benešovy dekrety. Historické kořeny a souvislosti. (Tři české hlasy v diskusi)*, Praha 1999, s. 13.

⁵⁵ Jan GEBHART – Jan KUKLÍK, *Velké dějiny země Koruny české, sv. XVa 1938 – 1945*, Praha, Litomyšl 2007, s. 404.

⁵⁶ Jindřich DEJMEK – Jan KUKLÍK – Jan NĚMEČEK, c. d., Praha 1999, s. 27-28.

⁵⁷ Podrobně se postavením německého obyvatelstva v ČSR po roce 1945 a realizaci jeho odsunu zabývá Tomáš Staněk. Tomáš STANĚK, *Odsun Němců z Československa 1945 – 1947*, Praha 1991.

⁵⁸ Jindřich DEJMEK – Jan KUKLÍK – Jan NĚMEČEK, c. d., Praha 1999, s. 47.

Pro vymezení osob, kterých se odsun měl týkat, byl jistě klíčový ústavní dekret prezidenta republiky č. 33 ze dne 2. srpna 1945, o úpravě státního občanství osob národnosti německé a maďarské. Českoslovenští státní občané německé nebo maďarské národnosti pozbyly československé státní občanství. Výjimku tvořily osoby, které prokázaly věrnost Československé republice a účastnili se boje za její osvobození nebo trpěly pod nacistickým nebo fašistickým terorem.⁵⁹ Proti německému a maďarskému obyvatelstvu byly použity i další právní předpisy týkající se zejména postihu pachatelů trestných činů a konfiskace majetku.⁶⁰

Z hlediska podmínek, způsobu provedení i vývoje postojů Spojenců lze masový odliv Němců z českých zemí v poválečném období rozdělit do dvou hlavních fází. První začala v druhé polovině května 1945 a trvala do září téhož roku. Západní velmoci zaujaly k československému požadavku zahájit odsunové akce bezprostředně po skončení války rezervovaný postoj. Jediný, kdo vyšel Praze vstříc, byl Sovětský svaz, který začal přijímat Němce do svých okupačních zón v Německu a Rakousku již od konce května 1945. Umožnil tak etapu odsunu Němců z Československa, pro niž se vzhledem k živelnosti a obzvlášť tvrdým podmínkám pro vysídlované vžil název „divoký odsun“ či „vyhnání“⁶¹, i když byl také organizován státní správou. Tato první fáze se týkala asi 660 000 německých občanů.⁶²

Poválečný chaos, zvláště v pohraničí, masové vysídlování Němců, vypjatý nacionální radikalismus, uplatňování restriktivních opatření ve všech oblastech života vůči „státně nespolehlivému obyvatelstvu“, obecné antiněmectví využívané politickými stranami, to vše vedlo k tvrdému zacházení s Němci a k „aktům odplaty“ vůči všemu německému. V nacionalismu byl přítomen též asociální prvek – sociálně slabší vrstvy obyvatel si náhle a snadno zvyšovaly sociální postavení přidělem konfiskovaného majetku sudetských Němců.⁶³ Odvetné zásahy vůči německému obyvatelstvu z tohoto období byly později amnestovány. Dne 4. června 1946 nabyl účinnosti zákon,⁶⁴ který zpětně vylučoval trestnost činů, k nimž

---

⁵⁹ Ministerstvo národní obrany připravilo s datem 2. srpna 1945 „Směrnici pro odsun německého obyvatelstva“. Tomáš STANĚK – Adrian von ARBURG, *Organizované divoké odsuny? Úloha ústředních státních orgánů při provádění „evakuace“ německého obyvatelstva (květen až září 1945)*, 3. část: *Snaha vlády a civilních úřadů o řízení „divokého odsunu“*, in: *Soudobé dějiny* 13, 2006, č. 3-4, s. 355.

⁶⁰ Jindřich DEJMEK – Jan KUKLÍK – Jan NĚMEČEK, *c. d.*, s. 48.

⁶¹ Jaroslav KUČERA, *Nechtění spoluobčané. Československo po nezdařeném odsunu Němců*, in: *Soudobé dějiny* 15, 2008, č. 2 s. 305.

⁶² Jiří SLÁMA, *Důsledky nuceného vysídlení Němců pro Československo*, in: *Soudobé dějiny* 1, 1993/1994 č. 4-5, s. 528.

⁶³ Karel KAPLAN, *Pravda ...*, 135.

⁶⁴ Zákon č. 115/1946 Sb. ze dne 8. května 1946, o právnosti jednání souvisejících s bojem o znovunabytí svobody Čechů a Slováků.

došlo v době od 30. září 1938 až do 28. října 1945 a jejichž účelem bylo přispět k boji o znovunabytí svobody Čechů a Slováků nebo které směřovaly ke spravedlivé odplatě za činy okupantů a jejich pomahačů.⁶⁵

Druhá fáze exodu německého obyvatelstva z Československa se odvíjela od rozhodnutí představitelů vlád tří velmocí světové protifašistické koalice, Sovětského svazu, Spojených států a Velké Británie v Postupimi.⁶⁶ V závěrečném protokolu Postupimské konference přijatého 2. srpna 1945 bylo uznáno, že bude třeba odsunout německé obyvatelstvo z polského, československého a maďarského území do Německa, ale bylo upozorněno, že má být prováděno „spořádaně a humánně“. O všech dalších podrobnostech (termíny, rozsah) měla rozhodovat Spojenecká kontrolní rada. Vlády středoevropských zemí, tedy i Praha, byly vyzvány, aby prozatím zastavily další vypovídání německého obyvatelstva.⁶⁷

Další etapa nuceného odchodu Němců z československého území, označována jako „organizovaný odsun“, byla zahájena koncem ledna 1946, kdy transporty s vysídlenci zamířily nejdříve do americké okupační zóny a poté do sovětského okupačního pásma v Německu. Na území republiky fungovalo přes sto sběrných středisek pro soustředování Němců připravených k odsunu.⁶⁸ Ukončena byla v listopadu téhož roku. Druhá vysídlovací vlna německého obyvatelstva se v případě Československa týkala zhruba 2 250 000 obyvatel.⁶⁹

Celkem byly z českého a moravského pohraničí v poválečných měsících odsunuty téměř tři miliony obyvatel německé národnosti. Vláda a političtí činitelé nečinili rozdílu mezi antifašisty a ostatními Němci, shodovali se v záměru provést odsun všech nebo co největšího množství Němců. Němci, kteří na území republiky zůstali, se stali občany druhé kategorie, takřka bez občanských práv.⁷⁰ Odsun Němců z Československa přinesl hospodářské ztráty a také úbytek pracovních sil, zvláště kvalifikovaných. Měl rovněž mimořádný dopad ekonomický a ovlivnil politickou situaci nového státu.⁷¹

---

⁶⁵ Tomáš STANĚK, *Poválečné „excesy“ 1945 a jejich vyšetřování (závěry výzkumu)*, in: *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody. Sborník z konference k 60. výročí druhé světové války*, Praha 2005, s. 367, 370.

⁶⁶ Tomáš STANĚK – Adrian von ARBURG, *Organizované divoké odsuny? Úloha ústředních státních orgánů při provádění „evakuace“ německého obyvatelstva (květen až září 1945), 1. část: Předpoklady a vývoj do konce května 1945*, in: *Soudobé dějiny* 12, 2005, č. 3-4, s. 466.

⁶⁷ Václav VEBER, *c. d.*, s. 34-35; Tomáš STANĚK – Adrian von ARBURG, *Organizované ...*, 3. část, s. 353.

⁶⁸ Karel KAPLAN, *Pravda ...*, Praha 1990, 147.

⁶⁹ Jirí SLÁMA, *c. d.*, s. 528.

⁷⁰ Karel KAPLAN, *Pravda ...*, Praha 1990, s. 156; Václav VEBER, *Osudové únorové dny*, Praha 2008, s. 35.

⁷¹ Jirí SLÁMA, *c. d.*, s. 530-532.

Transfer Němců způsobil téměř vylidnění některých pohraničních oblastí. Proto bylo počítáno se znovuosídlením těchto regionů, a to jak přesídlením Čechů z vnitrozemí a Slováků ze Slovenska, tak příchodem reemigrantů ze zahraničí. Osídlování i konfiskaci německého majetku a jeho přidělování zájemcům z vnitrozemí měly za úkol orgány pod komunistickým vedením.⁷²

Původní obyvatelstvo bylo nahrazováno novým, s jinými sociálními, vzdělanostními, hospodářskými, politickými a ostatními charakteristikami. Adaptace nových osídlenců v pohraničí byla dlouhodobým problémem, který nebyl vyřešen v prvních poválečných letech. Noví usedlíci, nyní střední rolníci, neměli znalosti a zkušenosti ze samostatného hospodaření, byli v průměru mladší než původní německé obyvatelstvo a těžko se přizpůsobovali životu v novém prostředí a v novém postavení.⁷³

Maďarská menšina

Podobně jako na německou menšinu v Československu bylo pohlíženo i na Maďary obývající slovenské území. Menšiny měly podle československého dobového výkladu značný podíl na rozbití Československé republiky i na hrůzách okupační moci a bylo usilováno o jejich likvidaci. Vůči maďarskému obyvatelstvu byly taktéž uplatňovány prezidentské dekrety (zbavení československého státního občanství, konfiskace majetku), mnohá opatření se však také uskutečňovala na základě nařízení Slovenské národní rady. V řešení maďarské otázky se předpokládalo uplatnění odsunu spojeného s výměnou obyvatel. Osud šesti set tisícové maďarské menšiny se však vyvíjel mnohem komplikovaněji.⁷⁴

Zpočátku bylo maďarské obyvatelstvo ze slovenského území živelně vyháněno a vysídlováno. K hromadnému odsunu Maďarů však nezískalo Československo mezinárodní podporu, proto dospělo k uplatnění takových forem likvidace maďarské menšiny, které by nezávisely na mezinárodním uznání a byly záležitostí vnitropolitickou.⁷⁵ Maďarská menšina byla nakonec rozbita třemi způsoby. 27. února 1946 vznikla československo-maďarská

---

⁷² Osídlování bylo realizováno podle prezidentského dekretu č. 28/1945 Sb. ze dne 20. července, o osídlení zemědělské půdy Němců, Maďarů a jiných nepřátel státu českými, slovenskými a jinými slovanskými zemědělci. Helena NOSKOVÁ, *Migrace, národní stát a národnostní menšiny v poválečném Československu*, in: Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody. Sborník k 60. výročí konce druhé světové války, Praha 2005, s. 231.

⁷³ Lenka KALINOVÁ, *Východiska, očekávání a realita poválečné doby. K dějinám české společnosti v letech 1945 – 1948*, Praha 2004, s. 58-59.

⁷⁴ Štefan ŠUTAJ, *Maďarská menšina v povojnové politice Československa*, in: Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody. Sborník z konference k 60. výročí druhé světové války, Praha 2005, s. 248-249.

⁷⁵ Eva IRMANOVÁ, *Řešení maďarské otázky v Československu po roce 1945 – mezinárodní aspekty*, in: Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody. Sborník z konference k 60. výročí druhé světové války, 2005, s. 225.

dohoda o přesídlení obyvatelstva. Měla nevelký důsledek, na Slovensko přišlo z Maďarska jen něco více než 73 tisíc Slováků. Zato se rozsáhle rozvinulo odnárodňování Maďarů jejich proměnou ve Slováky, tzv. „reslovakizací“, která zasáhla téměř 350 tisíc obyvatel. Doprovázelo ji další opatření – povinné přesídlování Maďarů z jihu Slovenska do pohraničí českých zemí. Postihlo více než 44 tisíc osob. Většina z nich se s tímto násilně vzniklým údělem nesmířila, nezakotvila v novém prostředí. Mnozí prchali do svých původních domovů. Úsilí pražské vlády vedlo k napjatému až nepřátelskému vztahu československo-maďarskému. Už v roce 1948 musela vláda diskriminační opatření proti Maďarům rušit.⁷⁶

Retribuce

K důsledkům války patřilo také stíhání a trestání těch, kteří se provinili jako okupanti, nebo s nacistickou mocí spolupracovali.⁷⁷ Otázka retribuce byla na osvobozeném území ve finální podobě upravena dekretem č. 16/1945 Sb. z 19. června 1945 o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech. Spolu s tímto tzv. „velkým retribučním dekretem“ byl vydán ještě dekret č. 17/1945 Sb., který zřizoval Národní soud. Národní soud posuzoval nejen trestní, ale také politickou odpovědnost vysokých politických činitelů – členů protektorátní vlády. Dané dekry platily pouze pro české země, na Slovensku se uplatilo obdobné a vlastní nařízení Slovenské národní rady.⁷⁸

Velký retribuční dekret byl značně podrobný a tvrdý. Se zpětnou účinností stanovoval tresty za činy spáchané v době zvýšeného ohrožení republiky (21. května 1938 – 31. prosince 1946). Vymezoval skutkové podstaty činů, jimiž byly zločiny proti státu, osobám, majetku a zločin udavačství. Tato provinění se trestala vězením od pěti do dvaceti let, případně doživotím, za nejtěžší zločiny byl stanoven trest smrti. Zločiny byly projednávány před mimořádnými lidovými soudy, které soudily jako stanné soudy, řízení proti jednomu obviněnému nesmělo trvat déle než tři dny, proti rozsudku nebylo možno odvolání. Původní jednorocní účinnost dekretu byla o rok prodloužena a skončila ke dni 4. května 1947.⁷⁹

Retribuce měla velký rozměr a stala se součástí politického boje. Zvláště procesy před Národním soudem byly politicky ovlivňovány. Jen v českých zemích vyřídily lidové soudy ke

---

⁷⁶ Karel KAPLAN, *Československo v letech ...*, s. 15-17. Karel KAPLAN, *Pravda ...*, s. 85-129.

⁷⁷ Košický vládní program, s. 22-23.

⁷⁸ Jan KUKLÍK, *Mýty ...*, s. 353.

⁷⁹ Karel JECH – Karel KAPLAN, c. d., s. 237-248.

dni skončení retribuční v roce 1947 více než 130 tisíc trestních oznámení. Odsouzeno bylo na 20 tisíc osob, z toho bylo vyneseno 713 rozsudků trestů smrti.⁸⁰

Dne 27. října 1945 podepsal prezident ještě dekret č. 138/1945 Sb., o trestání některých provinění proti národní cti, tzv. „malý retribuční dekret“, podle něhož měla být souzena kolaborace a drobná provinění, na něž nemohla být použita ustanovení velkého retribučního dekretu.⁸¹ „I tento dekret se stal především pro svou vágnost nástrojem stranické politiky a stranického boje, v referenci ho měly národní výbory.“⁸²

Hospodářské a sociální proměny

Poválečné zásahy státu do ekonomiky v duchu Košického vládního programu měly za následek velké strukturální a vlastnické změny v průmyslu i v zemědělství. Tato opatření upravována dekrety prezidenta republiky se týkala především půdy a majetku Němců⁸³ a kolaborantů a také velkého a klíčového průmyslu.⁸⁴

Nejzávažnější změny do ekonomiky státu a vlastnických struktur vnesly masivní znárodnovací procesy. Vlastní znárodnění se uskutečnilo na základě čtyř dekretů prezidenta republiky z 24. října 1945.⁸⁵ Znárodněny byly některé průmyslové podniky, doly, dále potravinářský průmysl, akciové banky a pojišťovny. V průmyslu se nařízení vztahovalo na všechny podniky v klíčových oborech a jinde na velké závody nad 500 zaměstnanců, někdy i nad 150 zaměstnanců. Celkem bylo znárodněno téměř 2 200 podniků. Náhrady, až na malé výjimky, se nevyplácely. Hned po znárodnění se podniky slučovaly ve větší celky a přetvářely se v tzv. národní podniky.⁸⁶ Znárodnění roku 1945 bylo velmi úzce spojeno s národní správou, pod kterou byl dán majetek státně nespolehlivých osob na území Československé republiky.⁸⁷

Také zemědělství prošlo velkými vlastnickými změnami. Většina českých a slovenských rolníků a dalších na venkově pracujících očekávala pozemkovou reformu. Uskutečnila se ve

---

⁸⁰ Prokop DRTINA, *Na soudu národa. Tři projevy ministra spravedlnosti Dr. Prokopa Drtiny o činnosti mimořádných lidových soudů a Národního soudu*. Praha 1946, s. 11-12.

⁸¹ Ladislav VOJÁČEK – Karel SCHELLE – Vilém KNOLL, *c. d.*, s. 505.

⁸² Václav VEBER, *c. d.*, s. 61-62.

⁸³ V meziválečném období byl podíl sudetských Němců na hospodářském životě Československa nadprůměrný. Vysídlení německého obyvatelstva se tak dotklo velkých majetkových hodnot. Jiří PERNES, *Kontinuita a diskontinuita ve vývoji třetí republiky*, in: *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody*. Sborník z konference k 60. výročí druhé světové války, Praha 2005, s. 141.

⁸⁴ Podrobněji o poválečných změnách v hospodářství: Václav PRŮCHA a kol., *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-199*, 2. díl – období 1945-1922, Brno 2009, s. 71-106.

⁸⁵ Jednalo se o znárodnovací dekrety prezidenta republiky č. 100-103/1945 Sb. ze dne 24. října 1945.

⁸⁶ Václav VEBER, *c. d.*, s. 121-122.

⁸⁷ Dekret č. 5/1945 Sb. ze dne 19. května 1945, o neplatnosti některých majetkových jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů.

třech etapách, z nichž dvě byly uzákoněny před únorem 1948. První etapa pozemkové reformy, která byla v Čechách realizována v letech 1945 – 1946 a na Slovensku v letech 1945 – 1948, měla národní ráz. Půda Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů byla zkonfiskována bez ohledu na výměru. Tato akce spadala do gesce ministerstva zemědělství v čele s komunistou J. Ďurišem.⁸⁸ Zemědělský majetek byl konfiskován bez náhrady a poté spravován Národním pozemkovým fondem při ministerstvu zemědělství. O jeho přerozdělení za úhradu především drobným zemědělcům, bezzemkům a deputátníkům slovenské národnosti rozhodovaly místní a okresní rolnické komise.⁸⁹ Ostatní, převážně lesnická půda, připadla státu, obcím nebo družstvům. Při této pozemkové reformě změnilo vlastníka téměř tři miliony hektarů půdy. Ovlivnila především poměry v českomoravském pohraničí, které bylo osídleno Čechy a Slováky, a změnila sociální strukturu vesnice. Reforma s sebou přinesla také potíže v podobě poklesu zemědělské produkce a zvětšením nedostatku pracovních sil v zemědělství.⁹⁰

Na Slovensku se konfiskace a přerozdělování půdy uskutečňovalo na základě nařízení Slovenské národní rady už z února 1945. Konfiskace na Slovensku měla oproti českým zemím rozdílný průběh.⁹¹ Především se týkala mnohem menšího rozsahu půdy, protože se na Slovensku neuskutečnil předpokládaný odsun občanů maďarské národnosti. Reforma neuspokojila zvláště chudé vrstvy a slovenskou vesnici poznamenávalo sociální napětí.⁹²

Druhá etapa pozemkové reformy se už stala předmětem politického boje. Byla přijata v roce 1947, ale uskutečňovat se začala až v lednu roku 1948. Týkala se revize první pozemkové reformy z roku 1919. Jednalo se o konfiskaci a postupné rozdělení především velkých původně šlechtických panství a církevního majetku. S třetí etapou pozemkové reformy přišli komunisté pod heslem tzv. Hradeckého programu v dubnu 1947, ostatní strany ji ale nepřijaly, proto ji komunisté realizovali až po svém vítězství.⁹³

Důležité místo v programu a činnosti vlády zaujímala sociální politika. Byla provedena měnová reforma a s ní i reforma mezd a další sociálně-ekonomické změny. V platnosti stále zůstával přidělový systém.⁹⁴

Reformy měnily sociální strukturu celé československé společnosti. Ekonomická úloha a pozice státu byla značně posílena. Nový režim odstranil soukromé vlastnictví velkého

---

⁸⁸ Václav VEBER, *c. d.*, s. 123.

⁸⁹ Dekret č. 12/1945 Sb. ze dne 21. června 1945, o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa.

⁹⁰ Karel KAPLAN, *Československo v letech ...*, s. 23-24.

⁹¹ Karel JECH – Karel KAPLAN, *c. d.*, s. 282.

⁹² Karel KAPLAN, *Československo v letech ...*, s. 23.

⁹³ Václav VEBER, *c. d.*, s. 125.

⁹⁴ Karel KAPLAN, *Československo v letech ...*, s. 24-25.

kapitálu a náhle zlepšil postavení nejnižší sociální vrstvy obyvatelstva. Obrovská byla migrace obyvatel. Dlouhodobým problémem se stala adaptace nových osídlenců v pohraničí, jejichž sociální, vzdělanostní a profesní struktura byla značně odlišná od obyvatelstva ve vnitrozemí. Účinek reformy byl silný v českých zemích, mnohem slabší na Slovensku.⁹⁵

Volby v květnu 1946

Důležitým mezníkem ve vnitropolitickém vývoji státu se staly volby do Ústavodárného národního shromáždění v květnu 1946. Zákonodárným orgánem byl jednokomorový parlament se třemi sty poslanci volenými na základě všeobecného, rovného, přímého a tajného volebního hlasovacího práva podle zásady poměrného zastoupení.

Pasivní i aktivní volební právo bylo omezeno podle národnostního klíče tím, že kandidovat či volit mohli pouze státní občané Československé republiky české, slovenské nebo jiné slovanské národnosti. Navíc zde fungovala možnost uplatnit tzv. malý retribuční dekret – každý, vůči němuž bylo vzneseno třeba jen obvinění, byl zbaven volebního práva. Věková hranice pro aktivní volební právo byla snížena z 21 na 18 let, přibylo asi půl milionu voličů. Existovala povinnost volit, jedinou možností bylo odevzdat tzv. bílé, tedy prázdné volební lístky. Při volbách v roce 1946 byl však jejich počet minimální.

Do voleb vstupovalo šest politických stran, čtyři české a dvě slovenské. Na Slovensku byly před volbami vytvořeny ještě další dvě politické strany – Strana práce a Strana svobody. Důvodem jejich založení byla snaha oslabit pozice Demokratické strany na Slovensku. Strany uzavřely předvolební dohodu a vzájemně se zavázaly hlásit se k dosavadní politice vlády Národní fronty. Ve skutečnosti tak občané ve volbách pouze fakticky určili poměr zastoupení jednotlivých politických sil seskupených v jednotné Národní frontě bez opozice.⁹⁶

V Čechách volby vyhrála s výrazným předstihem komunistická strana, následována národními socialisty, lidovci a nakonec sociálními demokraty. Výrazně odlišná byla situace na Slovensku. Tam s velkým náskokem vyhrála Demokratická strana před komunistickou.⁹⁷ Obě nové strany na Slovensku neměly zakotvené pozice a ve volbách zcela propadly.⁹⁸

---

⁹⁵ Lenka KALINOVÁ, *c. d.*, s. 58-59; Karel KAPLAN, *Československo v letech ...*, s. 26.

⁹⁶ Libor VYKOUPIĚL, *Volby v květnu 1946*, in: *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody*. Sborník z konference k 60. výročí druhé světové války, Praha 2005, s. 170-171, 174; Václav VEBER, *c. d.*, s. 42-59; Josef LESÁK, *Soutěž politických stran v systému obnovené republiky*, in: *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody*. Sborník z konference k 60. výročí druhé světové války, Praha 2005, s. 114.

⁹⁷ Jednotlivé politické strany obdrželi od voličů následující počet hlasů – v Čechách a na Moravě: Komunistická strana Československa 40,17 %, Československá strana národně socialistická 23,66 %, Československá strana lidová 20,24 %, Strana sociálně demokratická 15,58 % hlasů; na Slovensku: Demokratická strana 62 %, Komunistická strana Slovenska 30,37 % hlasů. Jiří MALÍŘ – Pavel MAREK, *c. d.*, s. 1139-1140.

⁹⁸ Václav VEBER, *c. d.*, s. 48-49.

Přesvědčivému vítězství KSČ v českých zemích dopomohla mimo jiné pozemková reforma, která získala mnohé bývalé voliče agrárníků a také nové osídlence v pohraničí. Velký počet hlasů si komunisté zajistili i u prvovoličů.⁹⁹ Demokratické straně k tak velkému vítězství na Slovensku jistě přispěla dohoda s představiteli politického katolicismu – tzv. „dubnová dohoda“, díky níž si slovenští demokraté zajistili přízeň katolicky orientovaného voličstva.¹⁰⁰

V Národním shromáždění získali komunisté více než třetinu mandátů. Dne 19. června 1946 byl prezident Beneš znovu jednomyslně zvolen hlavou státu. Při jednání o obsazení jednotlivých ministerstev politickými stranami byl jako nejvhodnější uznán a realizován návrh komunistů. Dne 2. července 1946 jmenoval prezident Beneš novou, v pořadí již třetí vládu Národní fronty, poprvé v čele s komunistickým premiérem Klementem Gottwaldem. Komunisté v ní měli devět křesel – sedm za KSČ a dvě za KSS, národní socialisté, lidovci a demokratická strana po čtyřech, sociální demokraté tři zástupce a dva (Jan Masaryk a Ludvík Svoboda) byli bez politické příslušnosti.¹⁰¹

Komunistická strana Československa v důsledku voleb zaujala vedoucí místo v československém politickém systému. Získaných výsledků dokázala využít k tomu, aby se výrazně prosadila ve státním aparátu a mocenských složkách. Volby výrazně ovlivnily politicko-stranické složení národních výborů ve prospěch komunistů.¹⁰²

Mnohem komplikovanější se zdála být situace na Slovensku. Po válce prosadili komunisté společně se Slovenskou národní radou uznání svébytnosti slovenského národa a samostatnost v rozhodování slovenských orgánů. Po vítězství Demokratické strany ve volbách však komunisté náhle otočili a začali usilovat o její rozštěpení, čemuž podřizovali uspořádání vztahů Čechů a Slováků. Jejich prvnímu úspěchu v podobě tzv. „třetí pražské dohody“ přispěla také podpora ostatních demokratických stran. Tímto aktem přijatým 28. června 1946 z politických důvodů, ze snahy napravit a anulovat výsledky voleb, ztratilo Slovensko prvky autonomie a bylo zcela podřízeno pražskému centru.¹⁰³

Do čela Slovenské národní rady se postavil předseda Demokratické strany Jozef Lettrich, místo předsedy sboru pověřenců připadlo Gustávu Husákovi, tedy komunistům.¹⁰⁴

Rychlé bylo přijetí programového prohlášení nové vlády, jehož návrh předložili komunisté. Bylo označeno jako „Budovatelský program nové, Gottwaldovy vlády“ a

---

⁹⁹ Libor VYKOUPIĚL, *c. d.*, s. 172-173.

¹⁰⁰ Jiří MALÍŘ – Pavel MAREK, *c. d.*, s. 1196-1197.

¹⁰¹ Václav VEBER, *c. d.*, s. 57-58.

¹⁰² Jiří MALÍŘ – Pavel MAREK, *c. d.*, s. 1139-1140, 1156.

¹⁰³ Václav VEBER, *c. d.*, s. 54, 155.

¹⁰⁴ Karel KAPLAN, *Československo v letech ...*, s. 52-57.

Ústavodárné národní shromáždění ho přijalo 11. července 1946 jednomyslně. Ústřední složkou programu se stala dvouletka, první pokus o plánované hospodářství.¹⁰⁵

Volby 1946 byly svobodné, byl zde však přítomen velmi silný nátlak. Významně přispěly k diferenciaci československé politiky. Politické strany analyzovaly volební výsledky a vyvozovaly z nich důsledky pro budoucnost.¹⁰⁶

Marshallův plán

Rok 1947 byl pro Československo v mnohém, jak z hlediska mezinárodních vztahů, tak z pohledu domácích poměrů, přelomovým rokem.

Životní úroveň občanů se nezvyšovala tak, jak předpokládali, rostla silná sociální nespokojenost. Narůstaly hospodářské obtíže, znárodněné podniky pracovaly s nízkým výkonem a těžkopádně, zemědělství zůstávalo hluboko pod předválečnou úrovní, k čemuž přispěl i neúrodný rok 1947, potravinové dávky se snižovaly. Rostoucí nespokojenost se promítla i do politické oblasti. V Národní frontě se množili konflikty a napětí mezi politickými stranami sílilo.¹⁰⁷

Nejvýznamnější událostí roku 1947 s mezinárodním dosahem, která poznamenala a také předurčila poválečný vývoj v Československu, byl tzv. Marshallův plán. Americký ministr zahraničí George Marshall tímto Programem evropské obnovy doplnil americkou politiku „zadržování komunismu“. Jednalo se o nezávaznou nabídku americké hospodářské pomoci evropským zemím postiženým válkou, která měla přispět k ekonomické konsolidaci Evropy a také oslabit sovětský vliv. Státy byly vyzvány k předložení požadavků na hospodářskou obnovu.¹⁰⁸ Marshallův plán mohl v Československu vyřešit ekonomické problémy, zvláště v době, kdy byly přerušeny dodávky zboží UNRRA, které v první fázi poválečné rekonstrukce poskytovaly státnímu hospodářství významnou pomoc, a kdy současně trvalo zastavení úvěrů z Británie a Spojených států.¹⁰⁹

Sovětský svaz a tzv. lidově demokratické státy nabízenou účast v Marshallově plánu odmítly. Československá republika jako jediná ze zemí sovětské sféry vlivu přijala pozvání na konferenci o Marshallově plánu, ovšem jako pozorovatelka a s podmínkami. Stalin považoval Marshallův plán jako čin namířený proti SSSR a jako americký pokus připravit jej v Evropě o

---

¹⁰⁵ Václav VEJER, *c. d.*, s. 58-59.

¹⁰⁶ Josef LESÁK, *c. d.*, s. 117.

¹⁰⁷ Karel KAPLAN, *Československo v letech ...*, s. 77-79.

¹⁰⁸ Karel KAPLAN, *Československo v letech ...*, s. 72-73; Václav VEJER, *c. d.*, s. 81-83.

¹⁰⁹ Alice TEICHOVÁ, *Marshallův plán a Československo: pro a proti. Referát na kolokviu „Marshallův plán a hospodářská obnova Evropy“ (21. – 23. března 1991)*, in: *Studie k moderním dějinám. Sborník prací k 70. narozeninám Vladislava Laciny*, Praha 2001, s. 399-400, 407.

sféru vlivu, kterou považoval za oprávněný podíl na vítězství ve válce. Na základě Stalinova jednoznačného „doporučení“, pražská vláda účast na pařížské konferenci okamžitě odvolala. Zahraničně politické svazky ČSR se Sovětským svazem byly silné a odvolání své účasti na Marshallově plánu vláda fakticky jen pokračovala ve své dosavadní zahraniční politice.¹¹⁰

Události kolem Marshallova plánu byly odrazem a součástí prohlubující se krize mezi Spojenými státy a Sovětským svazem.¹¹¹ Václav Veber situaci zhodnocuje takto: „Marshallův plán se stal kulminačním bodem politiky. Svět se rozdělil na Východ a Západ. Kdo jel na konferenci přihlásil se k Západu“.¹¹²

V důsledku zmíněných jednání ohledně Marshallova plánu bylo Československo pro Moskvu jednou z méně spolehlivých zemí. V září 1947 byli na schůzi nově ustanoveného Informačního byra komunistických stran (Kominformě) českoslovenští komunisté kritizováni. Jednoznačným požadavkem vzešlým z této konference pro ně bylo, aby v Československu co nejrychleji dobyli absolutní moc a nastolili vládu komunistické strany.¹¹³ Všechny tyto požadavky byly také koncem roku 1947 a počátkem roku 1948 uváděny do praxe.

Cesta k únoru 1948

Komunisté si vytvářeli mocenské podmínky pro dobytí politické moci, cílevědomě a tajně se na ni připravovali. Od roku 1945 pracovali na posílení dominantního postavení KSČ ve společnosti. Nástroji komunistické strany na cestě k získání moci byla propracovaná organizační struktura, systém absolutní poslušnosti, zvyšování počtu členů strany, agitace, vytváření levicových „alternativ“ v nekomunistických stranách, síť informátorů, využívání státní správy, ovládnutí ministerstva vnitra, zpravodajských služeb, Státní bezpečnosti a ostatních bezpečnostních složek. Českoslovenští komunisté byli plně pod sovětským dohledem a jejich postoje byly výsledkem konkrétních zadání.¹¹⁴

Od poloviny roku 1947 byl už zřetelně cítit nástup komunistické strany. Všechny otázky ve vládě se staly platformou střetů mezi komunistickou stranou a demokratickými stranami. Komunisté se snažili vyvolat vládní krizi. Využívali k tomu také sociálního napětí, které pramenilo z hospodářských těžkostí. Na své cestě k absolutní moci uměli využívat sociálně

---

¹¹⁰ Karel KAPLAN, *Československo v letech ...*, s. 73, 82-87; Michail M. NARINSKIJ, *Sovětský svaz a Marshallův plán. Ještě k otázce sovětského veta*, in: *Soudobé dějiny* 4, 1997, č. 3-4, s. 479-491.

¹¹¹ Věra OLIVOVÁ, *Nová demokracie 1945 – 1948*, in: XIV. Letní škola historie. Nejnovější čs. dějiny v kontextu obecných dějin, Praha 2002, s. 51.

¹¹² Václav VEBER, *c. d.*, s. 98.

¹¹³ Václav VEBER, *c. d.*, s. 104, 111-113.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 44-46, 72, 198, 213-215.

nejslabší a také nejpočetnější společenské vrstvy a činit z nich příležitostné nátlakové skupiny.¹¹⁵

Komunistická strana zahájila kampaň, ve které chtěla získat finanční zdroje na podporu zemědělství postiženého velkým suchem. Díky dohodě se sociální demokracií prosadila zvláštní zdanění milionářů, tzv. milionářskou dávkou. Dávka ekonomice sice moc nepomohla, ale přinesla komunistům v určitých vrstvách ohlas a politický zisk.¹¹⁶

Po parlamentních volbách zahájili komunisté útoky proti Demokratické straně ve snaze ji zdiskreditovat. Na podzim roku 1947 vytvořili obraz rozsáhlého luďáckého protistátního spiknutí, z čehož bezdůvodně obviňovali jednotlivé členy Demokratické strany. Tato krize skončila kompromisem. Demokratická strana byla sice poněkud oslabena – vzdala se třech křesel ve Sboru pověřenců, ale jako vážnou sílu politického života na Slovensku se ji komunistům nepodařilo zatím eliminovat. V této krizi si však už komunisté vyzkoušeli rozsáhlé násilí a hrubý nátlak (i pomocí různých pouličních shromáždění) jako metody politického boje.

Komunisté ale podněcovali další a další krize, aféry a vládní konflikty, pokusili se dokonce o neumělé atentáty. Snažili se vyvolávat atmosféru strachu, usilovali také o zkompromitování členů národně socialistické strany. V zemědělské otázce vedli další usilovné boje o druhou pozemkovou reformu, o zabránění další půdy (tzv. Hradecký program), k čemuž využívali ve větší míře mimoparlamentního nátlaku svoláváním manifestačních schůzí a dalších „masových hnutí“, především prostřednictvím odborů. Jak se zostřoval politický boj a rostla opozice proti komunistům uvnitř Národní fronty, vznášeli komunisté další a další sociální požadavky, což pro ně byl běžný způsob vedení politického boje.

Na přelomu let 1947 a 1948 vláda pracovala v trvalém napětí. Prakticky každá otázka vyvolala nějaký spor, zostřené diskuse se vedly o úpravu platů veřejných zaměstnanců, o podobu ústavy a především o poměry ve Sboru národní bezpečnosti.¹¹⁷

Komunistický únorový převrat začal protestem národních socialistů proti odvolání posledních nekomunistických pracovníků z vedoucích policejních míst a nahrazení je komunisty. Ministr vnitra Václav Nosek byl vládou pověřen, aby tyto personální změny ve Sboru národní bezpečnosti zastavil, což ovšem neučinil. Na protest proti tomu podalo 20. února 1948 dvanáct ministrů ze stran národních socialistů, lidovců a demokratů demisi. Komunisté vládní krize využili k přímému a rozhodujícímu mocenskému boji, v němž

---

¹¹⁵ Tamtéž, s. 117, 170.

¹¹⁶ Karel KAPLAN, *Československo v letech ...*, s. 88-90.

¹¹⁷ Václav VEBER, *c. d.*, s. 194; Karel KAPLAN, *Československo v letech ...*, s. 110, 132-146.

využívali mimoparlamentní prostředky a vyvolávali nátlakové akce pro přijetí demise. Organizovali masová shromáždění, svolaly generální stávku, vytvořili akční výbory, které prováděli „očistu“ v úřadech, vše probíhalo s pomocí bezpečnosti a lidových milic. Demisi podali také dva ministři z řad sociálních demokratů. Prezident Edvard Beneš (značně zdravotně podlomen) 25. února demisi přijal a pověřil Klementa Gottwalda doplněním vlády, která byla nyní obsazena komunisty a sympatizanty komunistické strany z ostatních politických stran.¹¹⁸ V únoru 1948 tak českoslovenští komunisté nastoupili cestu své totalitní moci.¹¹⁹

---

¹¹⁸ Václav VEBER, *c. d.*, s. 215-344; Karel KAPLAN, *Československo v letech ...*, s. 146-153.

¹¹⁹ Karel KAPLAN, *Nekrvavá revoluce*, Praha 1993, s. 169.

4. Postavení státních zaměstnanců v období Protektorátu Čechy a Morava a v době poválečné

4.1 Veřejní zaměstnanci a úprava jejich služebního práva

Požadavky provedení poválečné očisty státního aparátu vycházely ze skutečnosti, že veřejní zaměstnanci vzhledem k svému působení ve „službách“ státu zaujímají ve společnosti specifické postavení. Veřejní zaměstnanci prakticky vykonávají veřejnou správu, kterou se obecně řečeno rozumí správa veřejných záležitostí, realizovaná jako projev veřejné moci ve státě. Veřejná moc se dělí na moc státní¹²⁰ a na zbývající veřejnou moc, která je státem v příslušném rozsahu svěřena subjektům nestátního charakteru (prakticky se jedná zejména o subjekty územní samosprávy a profesní a zájmové korporace). Jedním z důležitých úkolů orgánů veřejné správy, jakožto součástí moci výkonné, je provádění zákonů.¹²¹

Pojem „veřejní zaměstnanci“ byl vymezován v normách upravujících jejich služební a zvláště pak jejich platové poměry. V podstatě byli veřejnými zaměstnanci všechny osoby, které byly ve službách nositelů veřejné správy. Slovník veřejného práva československého vymezoval definici „veřejný zaměstnanec“ se zřetelem k jeho zaměstnavateli jako zaměstnance státu, svazků územní a zájmové samosprávy i ostatních veřejnoprávních korporací včetně ústavů veřejnoprávního pojištění, jakož i k nim náležejících nebo jimi spravovaných ústavů, podniků, fondů a zařízení a rovněž zaměstnance, pro něž platil učitelský zákon.¹²²

Součástí širšího a obecně vnímaného pojmu „veřejný zaměstnanec“ je označení „státní úředník“. Úředník působící v oblasti veřejné správy je osoba, která v rámci státní, případně jiné veřejnoprávní instituce profesionálně vykonává úřední činnost (čímž se rozumí zejména disponování pravomocí k vydávání externích aktů a řídicí pravomocí v systému hierarchie vztahů v rámci úřadu).¹²³

---

¹²⁰ Jádrem veřejné správy je státní správa, která představuje jednu z forem činnosti státu, jíž je realizace výkonné moci státu. Státní správa je determinována a určována zákony. Obsah zákonů jednak provádí a jejich obsahem se také řídí. Orgány státní správy si vždy zachovávají postavení mocenských subjektů a vystupují jako nositelé veřejno-mocenské autority. Heslo „Státní správa“, in: Zdeněk MADAR a kol., *Slovník českého práva*, 3. vyd., Praha 2002, s. 1476-1477.

¹²¹ Heslo „Veřejná správa“, in: Zdeněk MADAR a kol., *Slovník ...*, s. 1644-1645.

¹²² Heslo „Zaměstnanci veřejní“, in: *Slovník veřejného práva československého*, sv. V, Praha 2000 (reprint vydání z r. 1948), s. 593.

¹²³ Heslo „Úřad“, in: Zdeněk MADAR a kol., *Slovník ...*, s. 1589.

Přestože má úřednictvo ve společnosti díky svým pravomocím výjimečné postavení, je jednou z jejich více či méně opomíjených složek. Úředník nikdy nebyl přední osobností dějin, přesto zůstává jedním z rozhodujících činitelů, které ovlivňují život každého občana. Úředník je skutečností, nad kterou se nijak zvlášť nepozastavujeme, ale kterou považujeme za přirozenou. Státní úřednictvo představuje specifickou společenskou vrstvu, které lid svěřuje řízení státu, jeho správu a které také občané svěřují své hmotné a duchovní statky.¹²⁴

Termín „byrokracie“ bývá často chápán jako obecně společenský jev spíše s hanlivým přízvukem, který odsuzuje těžkopádnost, strnulost a neživotnost úřednického aparátu. V pozdější době je však byrokratická činnost stále více chápána jako pozitivní, která tkví v profesionálním vykonávání vlády a správy ve smyslu operativní a někdy i koncepční metodické činnosti jak při řešení každodenních praktických, tak i dlouhodobých problémů spojených s rozvětveným společenským a veřejným životem jednotlivce i státního celku. Za základní pojmové znaky moderní byrokracie či úřednictva jsou obecně považovány přesné kompetenční rozdělení činnosti úřednického aparátu, hierarchie uvnitř úřednictva, instanční postupy, monokratický systém, odborné školení, tady profesionalizace, neosobní oddanost službě, pravidelné odměňování a penzijní zajištění.¹²⁵

Moderní byrokracii dala svůj vznik éra tereziánská a josefínská. Z té doby pocházela i řada nařízení. Profesionální byrokratizace se začala tvořit při vzniku novodobých absolutistických států. Byrokratizace se uvádí jako jedna z podstatných součástí modernizace. Během 19. století se úkoly byrokratické činnosti změnily a rozšířily v důsledku proměny absolutistických států v konstituční a v důsledku proměny společenského a hospodářského života v duchu moderního liberalismu. Svě slávy se úřednictvo dočkalo až s vládou Františka Josefa I. Stala se specifickou sociální skupinou se svými výsadami, ale také omezeními. Zaujímal zvláštní postavení ve státě, stala se společenskou elitou (zvláště úřednické špičky). Úředník měl být vzorem ostatní veřejnosti. Základní principy služebního poměru veřejných zaměstnanců nastavené ve druhé polovině 19. století, a vlastně částečně již v době tereziánské, přetrvaly až do první poloviny 20. století.¹²⁶

Úřednictvo bylo profesní skupina vnitřně strukturovaná jak z hlediska funkce a k tomu potřebné kvalifikace a profesní specializace, tak z toho plynoucích materiálních a sociálních pozic. Funkce profesní skupiny úředníků spočívala ve zprostředkování moci a částečně i

---

¹²⁴ Aleš VYSKOČIL, *C. k. úředník ve zlatém věku jistoty*, Praha 2009, s. 7, 330.

¹²⁵ Milan HLAVAČKA, *O byrokracii obecně*, in: *Opomíjení a neoblíbení v české kultuře 19. století. Úředník a podnikatel*, Praha 2007, s. 31.

¹²⁶ Tamtéž, s. 31; Jiří POKORNÝ, *Byrokraté v českých a rakouských dějinách*, in: *Opomíjení a neoblíbení v české kultuře 19. století. Úředník a podnikatel*, Praha 2007, s. 81.

v dohlížení na výkon této moci. Zprostředkovali zájem státu – panovníka, sloužili k fungování státu, k dodržování zákonů, spravedlnosti a náboženských otázek.¹²⁷

Aleš Vyskočil shrnul své poznatky o postavení státních úředníků následovně: „*Úřednictvo ... má díky svým pravomocím výjimečné postavení ve společnosti, uplatňuje monokratický systém rozhodování, je vnitřně hierarchizované, podstatnou roli v kariéře zaměstnanců hraje praxe, vzdělání a zvyšování kvalifikace, které společně ovlivňují finanční ohodnocení.*“ Uvádí také neduhy, které bývají úřednictvu připisovány: „*elitářství, zapouzdření, odcizení se společností, bytnění, formalismus, těžkopádnost, nedostatek empatie, nesrozumitelné rozhodování,*“ za své jednání je úředník prakticky nepostižitelný.¹²⁸ Častá kritika byrokracie plynula – a dodnes vlastně ještě plyne – z rozporu mezi chápáním funkce byrokracie jako státního mocenského tělesa s formalizovanou kompetencí a mezi vykonáváním efektivní služby pro veřejnost.¹²⁹

4.2 Vývoj postavení veřejných zaměstnanců od poloviny 19. století do vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava

Právní poměry státních úředníků a jiných veřejných zaměstnanců nebyly začleňovány do rámce pracovního práva. Specifikum služebního poměru státních úředníků spočívalo ve zvláštnosti poměru mezi státem jako zaměstnavatelem a státním úředníkem. Vzhledem k tomu, že se státní zaměstnanci mohli podílet na tvorbě a výkonu státní vůle, se při úpravě jejich vztahu se zaměstnavatelem vycházelo z představy, že vzniklý poměr je spíše veřejnoprávního než soukromoprávního rázu.¹³⁰ Zvláštnost služebního poměru se projevovala například povinností skládat přísahu, zvláštním kvalifikačním řízením, vázaností služebním tajemstvím, disciplinárním režimem nebo pravidly pro služební postup apod. Zaměstnanci pracující ve „službách“ státu vykonávali své zaměstnání jako úřední povinnost. Úprava úřednického práva měla zdůrazňovat vztah státního zaměstnance ke státu s důrazem na

---

¹²⁷ Jana MACHAČOVÁ, *Úředníci v 19. století jako sociální skupina středních vrstev*, in: Slezský sborník 99, č. 3, 2001, s. 182.

¹²⁸ Aleš VYSKOČIL, *c. d.*, s. 330.

¹²⁹ Milan HLAVAČKA, *c. d.*, s. 31.

¹³⁰ Ladislav VOJÁČEK – Karel SCHELLE – Vilém KNOLL, *c. d.*, s. 472; srovn. heslo „Zaměstnanci veřejní“, in: *Slovník veřejného práva československého*, 593.

odborný a profesionální výkon této služby, zejména přinést státním zaměstnancům zvýšené povinnosti a zároveň některé výhody.¹³¹

Počátky úpravy služebního práva státních úředníků byly spojeny se zaváděním byrokratického aparátu a sahaly svými počátky do éry osvěcenského absolutismu druhé poloviny 18. století. Moderní forma byrokracie vytlačovala ve veřejné správě stavovský vliv a konstituovala se jako samostatná privilegovaná kasta obyvatelstva plně závislá na panovníkovi.¹³² Marie Terezie a Josef II. se zaměřili na inovaci organizace a výkonu státní správy a zahájili tak cestu k modernímu správnímu systému, ve kterém okruh úřednictva narůstal.¹³³

V době osvícenství se také objevil požadavek na spojení výkonu vyšší funkce ve státní správě s příslušným vzděláním, nový – byrokratický – úředník tak musel prokázat potřebnou kvalifikaci pro výkon zastávané funkce. Univerzitní vzdělávání bylo pro požadavky státu reformováno, hlavní zájem stát projevil o studium práv. Na počátku vlády Františka Josefa I. bylo stanoveno, že právnické studium je nutné ve všech správních odvětvích pro úředníky zabývající se konceptními pracemi.¹³⁴

Úředník byl zařazen na určité místo ve státní správě a měl před sebou perspektivu služebního postupu a sociálního zabezpečení pro sebe i svou rodinu. Podléhal služebním předpisům a za výkon funkce dostával plat.

Příznačnou ukázkou pojetí vztahu státu a jeho zaměstnanců je cirkulář Josefa II. z roku 1783. Panovník v tomto tzv. „pastýřském listu k úředníkům“ ukládal státním úředníkům, aby podřizovali vše obecnému hlavnímu cíli – tomu nejlepšímu pro službu státu a aby se považovali za císařovy spolupracovníky a neúřadovali pouze mechanicky.¹³⁵

Josefínské směrnice zavedli tajnou kvalifikaci úředníků, v níž se pravidelně hodnotily zájem, výkon, pílě a schopnosti každého jednotlivého úředníka. Kvalifikační tabulky vyplňoval při různých příležitostech (žádost o povýšení, přeložení apod.) nadřízený daného úředníka. Kvalifikační formulace rozhodovala ve velké míře o budoucnosti úředníka a přitom nebyly určené očím hodnoceného a závisely na subjektivním posouzení nadřízeného. Tato praxe byla pozměněna až roku 1914.¹³⁶

---

¹³¹ Heslo „Státní služba“, in: *Slovník českého práva*, sv. II, 3. vyd., Praha 2002, s. 1474.

¹³² Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *c. d.*, 136.

¹³³ Pavla VOŠÁHLÍKOVÁ, *Z moci úřední. Úřady a úředníci za vlády Františka Josefa I.*, in: *Český časopis historický* 92, č. 3, 1994, s. 461.

¹³⁴ Aleš VYSKOČIL, *c. d.*, s. 82.

¹³⁵ Ladislav VOJÁČEK – Karel SCHELLE – Vilém KNOLL, *c. d.*, s. 472.

¹³⁶ Aleš VYSKOČIL, *c. d.*, s. 181.

Vedle široké škály povinností a předpisů, které zaměstnancům jasně vymezovaly rámec služby a které jim často svou šíří a anachroničností svazovaly ruce a ztrpčovaly život, získali vstupem do státní služby i poměrně značnou míru práv a výsad. Ty z nich učinily zvláštní, privilegovanou společenskou třídu s velikou prestiží.¹³⁷ Hlavně na přelomu 18. a 19. století a vlastně až do konce 19. století byl úředník považován za „pána“, nepracoval manuálně, měl vzdělání, zpočátku v podmínkách převažující nevzdělanosti se vyděloval již tím, že uměl číst a psát, chodil upravený a měl moc. Úředníci patřili ke vzdělanostní elitě a společenské honoraci (zejména v menších městech a na venkově, respektive u prosté populace byla jejich autorita příslovečná).¹³⁸ Od roku 1814 mělo státní úřednictvo právo a povinnost nosit služební uniformu, jež byla nejviditelnější výsadou, které se úřednictvu dostalo. Byla odznakem státní služby, vysvědčením pracovní kariéry, příslibem životních šancí, pojistkou osobní prestiže. Navíc ovšem zavazovala k příkladnému životu a chování přiměřenému úřednickému stavu.¹³⁹

4.2.1 Státní úřednictvo od poloviny 19. století do vydání služební pragmatiky v roce 1914

Státní úřednictvo představuje fenomén, který se zrodil v době osvícenství. Jeho „zlaté časy“ pak přišly v rakousko-uherské éře panování císaře Františka Josefa I. Tehdy vytvořil úředník specifickou, vlivnou a privilegovanou společenskou vrstvu s rozsáhlými pravomocemi.

V moderní době 19. století, spojené s rozsáhlou institucionalizací, která si žádala nové administrativní a organizační síly, se úředník stal jejím symbolem a pilířem monarchie. Po roce 1848 s novými podmínkami a systémem organizace státu, který se dotvářel do konce 60. let, se reorganizovala a posílila státní správa a docházelo k výrazným přesunům úřednictva. Prosadil se moderní způsob státní správy, kterou v centru představovala odborná ministerstva a na nižší úrovni politické úřady pravomocné pro vymezené území – zem, kraj, okres.¹⁴⁰

Počet státních úředníků stoupal už od tereziánské a josefínské doby, ve druhé polovině 19. století byl tento vzrůst obzvláště rychlý. Za zlom v nábore nových úřednických sil lze považovat přelom 80. a 90. let 19. století, v souvislosti s obecným nárůstem potřeby

¹³⁷ Aleš VYSKOČIL, *c. d.*, s. 45, 121.

¹³⁸ Heslo „Elita“, in: *Velký sociologický slovník*, sv. I, Praha 1996, s. 252.

¹³⁹ Jana MACHAČOVÁ, *c. d.*, s. 186; srovn. *Úřednictvo venkovských ...*, s. 124.

¹⁴⁰ Pavla VOŠÁHLÍKOVÁ, *Z moci ...*, s. 460-461

komunikace občanské společnosti, samosprávy, spolků či firem se státními úřady. S početným růstem úřednického stavu úzce souvisela jeho emancipace.¹⁴¹

V posledních dvou dekádách monarchie se české úřednictvo podílelo na nacionalizaci úřadů, vnášelo sociální požadavky, volalo po reformách, pronikalo na nejvyšší místa ve státní správě, úřad se stával věcí politické diskuse. Zejména od 80. let 19. století se v úřadech, stejně jako všude jinde, stala ožehavá národnostní otázka a svět úřední administrativy nezůstal bez vlivu národnostního a stranického soupeření.¹⁴²

Rozsáhlá byrokratizace s sebou od počátku přinášela nejen výhody, ale i řadu problémů a paradoxů. Úřad sám o sobě byl velmi konzervativním prostředím, i přesto, že stál na počátku velkého společensko-ekonomického rozvoje ve druhé polovině 19. století. Státní úřednictvo františko-josefínské monarchie se zformovalo ve zcela nezaměnitelnou, i když rozhodně nikoliv nevyvíjející se kategorií tehdejší společnosti.¹⁴³

Předpoklady vstupu do státních služeb

Základním předpokladem pro vstup do státních služeb bylo vzdělání, bez ohledu na to, z jakého společenského prostředí potencionální úředníci pocházeli. Pro místo u konceptní služby byla podmínkou vysoká škola, zprvu především absolutorium právnické fakulty. Ostatní univerzitní obory se uplatňovaly mezi státním úřednictvem až v průběhu druhé poloviny 19. století a zejména na jeho přelomu v souvislosti s nárůstem odborné technické agendy, a to ještě ve značně omezeném počtu lékařů či některých techniků. Nižší složky úřednictva v kancelářské či manipulační službě dokládaly vzdělání na úrovni školy střední. Na místa nižších úředníků v manipulační nebo kancelářské službě bývali často přijímáni vysloužilí poddůstojníci neboli certifikatisté, u nichž byla přiměřenost vzdělání posuzována benevolentněji.¹⁴⁴

Úředníci již působící v úřadě také skládali nutné státní, ale především kvalifikační zkoušky.¹⁴⁵

Při nástupu do úřadu musel úředník složit slib a po prvním roce služby ještě služební přísahu. S tím bylo spojeno získání tzv. definitivy, která přinášela nejen konkrétní plat, ale

---

¹⁴¹ Marie MACKOVÁ, *Úřednictvo venkovských...*, s. 125.

¹⁴² Aleš VYSKOČIL, *c. d.*, s. 46.

¹⁴³ Pavla VOŠÁHLÍKOVÁ, *Zmoci ...*, s. 462.

¹⁴⁴ Aleš VYSKOČIL, *c. d.*, s. 82, 85.

¹⁴⁵ Marie MACKOVÁ, *Úřednictvo venkovských...*, s. 140.

především zisk služebního charakteru (důstojenství). Státní úředník tím měl trvale garantovanou hodnost, postavení, plat, oslovení, uniformu, příslušné zacházení.¹⁴⁶

Rozdělení úředníků do kategorií

Rakouské úřednictvo je těžko uchopitelný celek. Stanovit si určitá kritéria a dle nich rozdělit složitou strukturu úřednictva do kategorií není vůbec jednoduché. Aleš Vyskočil uvádí tři kritéria takového rozčlenění. Nejjednodušeji lze úřednictvo rozdělit do dvou skupin, jehož předěl tvoří vysokoškolské vzdělání. Výkonnou složku byrokratického aparátu tvořilo vyšší konceptní úřednictvo. Mezi konceptní a odborné úřednictvo byli výhradně přijímáni absolventi univerzit. Druhou složku tvořil pomocný a kancelářský personál, převážně tvořený středoškoláky. Dalším rozlišovacím prvkem je kompetenční kritérium, které dělí úřednictvo na vysoké, střední a nižší (subalterní), kterému přibližně odpovídá zastávaná hodnostní třída (viz dále). Podle věcné náplně lze úřednictvo dělit ještě na konceptní, odborné, kancelářské (pomocné úřady, oficiálové, tajemníci a kancelisté), pomocné (oficianti) a služební personál. Vnitřní struktura úřednictva se promítala i navenek, jednotlivé kategorie měly u obyvatelstva rozdílnou „váhu“.¹⁴⁷

Chod úřadu

Náplň práce jednotlivých zaměstnanců odpovídala jejich zařazení. Byli tu úředníci, kteří agendu sami vyřizovali (koncipovali odpovědi), tedy vlastní konceptní úřednictvo, potom lidé, kteří dle jejich konceptu vyhotovovali čistopisy (kancelisté, někdy též praktikanti), a osoby zodpovědné za dobrý chod registratury, expedice a protokolu (manipulační personál). Původně byli na přepisování konceptů načisto neboli mundování najímání diurnisté placení v denní mzdě, později tuto špatně placenou práci zastávali kancelisté, stálí zaměstnanci úřadu. O chod úřadu se starali úřední sluhové.¹⁴⁸

Hodnostní třídy

Souběžně se vzděláním a kvalifikací vůbec se do státních úřadů prosazovalo závazné hierarchické uspořádání. Postavení úředníků ve státní službě bylo určováno jejich zařazením na zcela konkrétně definované místo, kterému byla příslušná jednak pracovní náplň a z ní vyplývající kompetence, jednak finanční ohodnocení. Úřednictvo bylo rozděleno do

---

¹⁴⁶ Aleš VYSKOČIL, *c. d.*, s. 121, 178.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 48-49.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 149.

platových (hodnostních) tříd, které však nebyly pouhou vnitřní záležitostí celého systému, ale odvíjelo se od nich zákonné i společenské postavení v celé řadě směrů veřejného života.¹⁴⁹

Ve státní správě existovalo v období 1807-1873 dvanáct hodnostních tříd. Ve dvanácté až deváté třídě byly subalterní administrativní síly. Úředníci osmé až páté třídy patřili v rámci svého stavu i celkové společenské struktury ke střední vrstvě a poslední čtyři třídy představovaly elitu.¹⁵⁰

Zákonem z roku 1873 bylo stanoveno základní platové schéma, v němž byl každé hodnostní třídě přidělen fixní tabulkový plat. Pro první čtyři existovala pouze jediná výše platu, ostatní se dělily do tří stupňů. Zároveň byl počet hodnostních tříd snížen na jedenáct. Dále pak kvalifikace a její nejdůležitější část vzdělání začaly podmiňovat zařazení do třídy i případný další postup. Nejednalo se už jen o vysokoškolskou kvalifikaci předepsanou pro nejvyšší úřady, ale také o středoškolskou, kterou potřebovala většina úředníků středních hodnostních tříd. Zásadní otázka pro úředníka – postup v rámci hodnostních tříd, nebyla ovšem zákonem nijak ošetřena a byla víceméně odvislá zejména na subjektivním názoru nadřízeného.¹⁵¹

Úřednictvo nebylo do jednotlivých hodnostních tříd rozděleno proporčně. Existovala ostrá hranice, která od sebe oddělovala svět špičky elitních úředníků (ve vysokých funkcích s velkou rozhodující pravomocí) a masu řadového (podřízeného) úřednictva. Příslušníci zařazení do IV. – I. třídy většinou nebyli představitelé státní správy v korunních zemích, ale tituláři celoříšských úřadů. První třída patřila ministerskému předsedovi a druhá ministrům a místodržitelům. Jednalo se tedy o nepatrný počet osob. Naopak do XI. a X. třídy přináležela poměrná část rakouského úřednictva, ať už mladých, začínajících nebo těch, kteří měli jen nižší vzdělání a vlastně ani nemohli příliš postoupit.¹⁵²

Dosažená hodnost byla alfou a omegou úřednické kariéry. Jmenovací dekrety vyhlížel každý s neskryvanou nedočkavostí. S dekretem se neposouval příjemce jen o stupeň výše ve složitém systému úřednické hierarchie, vylepšoval se jím především finanční rozpočet rodiny a s tím i její společenské postavení, styky a koneckonců i životní perspektivy potomků. Postavení každého úředníka v rámci služební hierarchie bylo možné identifikovat už podle jeho úřednické uniformy, která odrážela prestiž i značný kus moci.¹⁵³

---

¹⁴⁹ Marie MACKOVÁ, *Úřednictvo, v Čechách tak nezajímavá část společnosti?*, in: Studie k sociálním dějinám 6, 2001, s. 50.

¹⁵⁰ Pavla VOŠÁHLÍKOVÁ, *Z moci ...*, s. 464.

¹⁵¹ Aleš VYSKOČIL, *c. d.*, s. 58, 102.

¹⁵² Pavla VOŠÁHLÍKOVÁ, *Z moci ...*, s. 467.

¹⁵³ Aleš VYSKOČIL, *c. d.*, Praha 2009, s. 101, 121; Marie MACKOVÁ, *Úřednictvo venkovských ...*, s. 150.

Postup do vyšších hodnostních a platových tříd závisel ovšem také na tajné kvalifikaci. Hodnocení nebylo odvislé jen od pracovních výsledků, ale záleželo také na vzhledu, oblékání, rodinném soužití a dalších okolnostech.¹⁵⁴

Služební pořadí určovalo přednost jedněch před druhými při výkonu služby i při prezentaci stavu navenek. Hodnostní třídy představovaly až do konce monarchie nejdůležitější hierarchizační prvek, který určoval sociální a pracovně-právní postavení jednotlivých skupin úřednictva.¹⁵⁵ Postavení každého jednotlivého úředníka uvnitř služební hierarchie nebylo pouze jeho osobní a interní záležitostí, neboť úředník byl součástí veřejné sféry. Úřednictvo disponovalo volebním právem, mělo v něm své místo mezi tzv. honoracemi, tedy v okruhu lidí, kteří byli z nějakého důvodu pro právní strážce preferováni oproti svým spoluobčanům.¹⁵⁶ Na přelomu století začalo výraznější oddělování vyšší a nižší byrokracie. Nižší úřednictvo se rychleji nacionalizovalo.¹⁵⁷

Platy úřednictva

Od dosažené hodnosti se odvíjela výše služného neboli platu a dalších požitků, které byly státním úředníkům vypláceny.¹⁵⁸

K rozsáhlejším platovým úpravám u státních úředníků došlo v souvislosti s novým rozdělením úřednictva do 11 hodnostních tříd v roce 1873. Do konce monarchie následovala ještě další dvě modifikace (1896, 1907), které se týkaly nižších úředníků, jejichž situace byla obzvláště těžká. (Platové rozpětí mezi nejvyšší a nejnižší třídou mohlo být až dvacetinásobné). Tato opatření sice dočasně zlepšovala materiální situaci státního úřednictva, nebrala ovšem ohled na některé problematické principy státní služby (nerovnoměrné postupy při nadbytku zájemců o službu na vyšších postech) a na různou výši životních nákladů v různých částech monarchie. Velkou část svého rozpočtu spotřebovali úředníci na bydlení.¹⁵⁹

Další složkou příjmu systemizovaného úředníka byl funkční nebo aktivní příplatek. Na funkční příplatek měly nárok v podstatě jen úřednické špičky. Aktivní přídavky se týkaly všeho systemizovaného úřednictva od V. třídy dolů a jejich výše byla stanovena podle

---

¹⁵⁴ Pavla VOŠÁHLÍKOVÁ, *Z moci ...*, s. 462.

¹⁵⁵ Aleš VYSKOČIL, *c. d.*, s. 121.

¹⁵⁶ Marie MACKOVÁ, *Úřednictvo venkovských ...*, s. 72.

¹⁵⁷ Milan HLAVAČKA, *c. d.*, s. 34.

¹⁵⁸ Pavla VOŠÁHLÍKOVÁ, *Z moci ...*, s. 467.

¹⁵⁹ Pavla VOŠÁHLÍKOVÁ, *Vliv úřednictva na životní styl české společnosti ve 2. polovině 19. století*, in: *Studie k sociálním dějinám 19. století*, 1997, s. 70.

hodnostní třídy a podle místa, kde dotyčný úředník právě sloužil a byly určeny zejména na úhradu nákladů spojených s bydlením.¹⁶⁰

Do poslední XI. třídy spadali praktikanti – čekatelé úřední hodnosti (čekali až se uvolní místo koncipisty), kteří v úřadu pracovali, ale do hodnostního systému se nezapočítávali, tudíž se na ně platové předpisy nevztahovaly a ze služby jim neplynuly žádné pravidelné příjmy.¹⁶¹

Sociální postavení, zvláště nižšího úřednictva, které bylo pod dlouhodobým finančním tlakem, trpělo existenčním strachem z nejasné kariérní budoucnosti.¹⁶²

S pracovněprávní sférou úzce souvisí i sociální zákonodárství, které do habsburské monarchie proniklo na konci 19. století. Právní postavení zaměstnanců částečně vylepšovaly předpisy zabezpečující je pro případ mimořádných událostí, které jim znemožní konat práci. Na zotavenou, na vyléčení, kvůli sňatku i z jiných osobních důvodů se poskytovala dovolená. Když úředník odešel do penze, začal mu od tohoto dne běžet odpočivný (zaopatřovací) plat neboli penze. Stát si uvědomoval ekonomickou závislost rodiny na živiteli (na úřednickém platu) a zavedl tzv. vdovské penze. Určitou částkou se myslelo i na zaopatření neplnoletých dětí. V případě úmrtí obou rodičů měli sirotci nárok na tzv. souhrnnou sirotčí penzi.¹⁶³

Život úředníků v 19. století

Byrokrat měl být svým chováním nejen v úřadě, nýbrž i v soukromém životě, povinen věrností státu a vzorem pro ostatní. Úřednická domácnost musela za všech okolností působit spořádaně, úředník nesměl navenek ztratit nic ze své prestiže. Patřilo k nepsaným pravidlům poskytnout synům vyšší vzdělání a dcery výhodně provdat. Ovšem úřednická rodina musela žít také s tím, že její příjmy jsou poměrně limitované. Sociální problémy zde byly velmi silně přítomny. Šetřit se však mohlo jen na věcech, které nesouvisely s vnějšími znaky úřednického stavu. Každodenní provoz úředníkovi domácnosti a životní vyhlídky všech členů rodiny značně ovlivňoval služební postup a dosažená hodnostní třída.¹⁶⁴

---

¹⁶⁰ Marie MACKOVÁ, *Úřednictvo venkovských ...*, s. 54.

¹⁶¹ Aleš VYSKOČIL, *c. d.*, s. 104; Kromě definovaného úřednictva, které bylo ustaveno na systemizovaných místech, využívaly úřady až do roku 1902 ke splnění svých povinností tzv. diurnistů, tj. subalterních úředníků vykonávajících nejjednodušší práce (především písářské), kteří nebyli řádnými úředníky a byli vypláceni v denní mzdě. Jana MACHAČOVÁ, *c. d.*, s. 185.

¹⁶² Aleš VYSKOČIL, *c. d.*, s. 152.

¹⁶³ Ladislav VOJÁČEK – Karel SCHELLE – Vilém KNOLL, *c. d.*, s. 475; Aleš VYSKOČIL, *c. d.*, s. 140-141, 276-278.

¹⁶⁴ Pavla VOŠÁHLÍKOVÁ, *Z moci ...*, s. 462, 468-469; Pavla VOŠÁHLÍKOVÁ, *Vliv ...*, s. 67-69.

Mnohem lepší životní i profesní podmínky nabídly tehdejšímu úřednictvu poslední dvě dekády vyměřené monarchii, služební pravidla získala svou tolik očekávanou kodifikaci.

Vlivem měnících se podmínek se začalo formovat taky samo úřednictvo. Projevilo se to na jeho postavení, počtu, stratifikaci, národnostní struktuře, pracovních, finančních i sociálních podmínkách, míře společenské angažovanosti i mentální emancipaci.¹⁶⁵

Úřednictvo tvořilo v Rakousku zvláštní a do jisté míry uzavřenou skupinu obyvatelstva. Státem zčásti privilegovanou a společností veskrze respektovanou. Zaměstnanecký poměr ve veřejné správě patřil mezi zájemci pro nepopiratelné existenční výhody k vyhledávaným pracovním příležitostem a možností, jak dosáhnout sociálního vzestupu, i když přinášel službu poznamenanou strnulou byrokratickou direktivou, službu s předem danou a přitom těžko předvídatelnou profesní budoucností a neodhadnutelným kariérním tempem. Svazující byly také normy chování, úzkostlivě sledované nadřízenými, které společně s přesným výkonem práce, služební poslušností, nestranností, a zachováváním důstojnosti úřadu tvořily nezbytnou podstatu úředních povinností každého zaměstnance. Rovněž přísaha věrnosti císaři a státu limitovala a vedla k vydělení se z národní pospolitosti. Služba státu bývala prestižní záležitostí, neboť státní úředníci vskutku reprezentovali stát, potažmo císaře. Z finančního hlediska šlo v případě státních zaměstnanců o život s garantovanou definitivou, nicméně s příliš vzdálenými příznivými horizonty, což znesnadňovalo vždy a beze zbytku dostat obrazu dokonalého, příkladným životem žijícího středostavovského občana, kterým úředník byl nebo se jím cítil být. Zejména první roky ve službě přinášely finanční starosti, a jak tomu bývá, také nejvíce práce. Úředníkovi služba státu svazovala ruce i mimo kancelář, když jej nutila dodržovat společenskou sebekázeň, pěstovat středostavovský model rodiny a být svým životem, zvyky a morálkou vzorem okolnímu obyvatelstvu.¹⁶⁶

Kromě vazeb ke státu a národu se úředníci vyznačovali velkou stavovskou soudržností. ve vyšších vrstvách úřednictva k němu přispívala velká kontinuita toho to povolání – zhruba dvě třetiny synů z úřednických rodin volily stejnou životní dráhu jako jejich otcové a dcery se často vdávaly za úředníky.¹⁶⁷

Státní úřednictvo po polovině 19. st. (na rozdíl od samosprávného) bylo důsledně vedeno v duchu idey stavovské neutrality, která vyústila spíše v nadstranickost, nikoliv však v nepolitickost úřednictva. Takto měl být vytvořen ideologický základ pro existenci silného

---

¹⁶⁵ Aleš VYSKOČIL, *c. d.*, s. 50.

¹⁶⁶ Tamtéž, s. 46-47.

¹⁶⁷ Jiří POKORNÝ, *c. d.*, s. 78.

státu v duchu myšlenky naprosté loajality a oddanosti státu a panovníkovi. Ve státě rozervaném státoprávními a nacionalistickými boji mohla pouze tato idea udržet pohromadě státní stroj a také jednotnost rozhodování celého byrokratického aparátu. Nadstranickost, chápána jako věrná služba císaři, tvořila v Rakousku nezbytnou ideovou základnu byrokratického státního aparátu.¹⁶⁸

4.2.2 Služební pragmatika

Základním předpisem v oblasti služebního práva veřejných zaměstnanců se na začátku minulého století stal zákon o služebním poměru státních úředníků a státních sluhů č. 15/1914 ř. z. ze dne 25. ledna 1914, běžně označovaný jako služební pragmatika.¹⁶⁹ Tento zákon a jeho pozdější změny upravovaly postavení a služební poměr rakouských a od roku 1918 také československých státních zaměstnanců. Základní normou v oblasti služebního poměru veřejnoprávní povahy zůstal i v době po druhé světové válce.

Služební pragmatika se vztahovala na státní úředníky, praktikanty (později označované jako čekatelé) a na zřízence (podúředníky, sluhy). Vymezila základní předpoklady pro přijetí do státní služby, povinnosti a práva úředníků a zřízenců, změny a případné zrušení služebního poměru a podrobně i disciplinární řízení.¹⁷⁰

Praktikanti, kterým v případě vzorného chování přináleželo adjutum, byli jmenováni úředníky nejnižší hodnostní třídy po strávení tří respektive čtyř let v přípravné službě a po úspěšném složení odborných zkoušek. Zřízenci úřad obsluhovali. Měli být poslušní přednostovi úřadu i úředníkům a vykonávat služební příkazy jim udělené.

Služební pragmatika byla doplňována i pozměňována řadou nejrůznějších norem, z nichž nejdůležitější byl zákon č. 103/1926 Sb. ze dne 24. června 1926, o úpravě platových a některých služebních poměrů státních zaměstnanců (platový zákon).¹⁷¹

---

¹⁶⁸ Milan HLAVAČKA, *c. d.*, s. 33.

¹⁶⁹ Více k tématu důvodu přijetí služební pragmatiky: Miloslav MARTÍNEK, *Úředníci z moci národní (Národnostní prvek v sociálních poměrech státních úředníků v Čechách na přelomu 19. a 20. století)*, in: Studie k moderním dějinám. Sborník prací k 70. narozeninám Vladislava Laciny, Praha 2001, s. 105-129.

¹⁷⁰ Ladislav VOJÁČEK – Karel SCHELLE – Vilém KNOLL, *c. d.*, s. 473.

¹⁷¹ Heslo „Zaměstnanci veřejní“, in: *Slovník veřejného práva československého*, sv. V, s. 593-594.

Specifika veřejnoprávního služebního poměru, práva a povinnosti veřejných zaměstnanců

V jednotlivých ustanoveních služební pragmatiky se odrážela specifika charakteru veřejnoprávního služebního poměru státních úředníků. To například dokazuje stanovení předpokladů, za jejichž splnění směl být občan ustanoven státním úředníkem nebo zřízencem, dále také vyžadování výkonu služební přísahy (u čekatelů slib konat povinnost) a nebo zavedení zvláštního kvalifikačního řízení pro státní zaměstnance.¹⁷²

Praxe kvalifikačního hodnocení se objevila také v nové služební pragmatice. O úřednících a praktikantech, kterých se týkal časový postup, se každoročně vedly kvalifikační tabulky. Při stanovení kvalifikace bylo přihlíženo nejen k odbornému vzdělání úředníka a znalosti jazyků, ale také k úřednickovým schopnostem, pilnosti, spolehlivosti, chování apod. Oproti předchozím zvyklostem měl však být úředník o celkovém posudku zpraven a měl právo nahlédnout do své kvalifikační tabulky.¹⁷³

Dále je si třeba povšimnout ustanovení o povinnostech státních úředníků. Od úředníků a zřízenců se vyžadovala věrnost a poslušnost státu, měli povinnost zachovávat zákony a dodržovat úřední mlčenlivost. Ostatně také v ústavě československé republiky z roku 1920 bylo veřejným zaměstnancům uloženo, aby ve své úřední činnosti dbali ústavních a jiných zákonů. Výkonu svého úřadu se měli plně věnovat a vykonávat jej aktivně. Svě povinnosti měli plnit svědomitě, nestranně a nezištně a vždy pamatovat na hájení veřejných zájmů.

Také další ustanovení služební pragmatiky dokazovala mnohem těsnější začlenění státního úředníka do organismu zaměstnavatele, než tomu bylo u zaměstnance ve vztahu k jeho soukromému zaměstnavateli. To dokazovaly například paragrafy o služební povinnosti, o pobytu, o povinnosti hlásit uzavření sňatku, která se týkala i úředníků na dočasném odpočinku, o vedlejších zaměstnání, kterým mělo být zabráněno, aby nebylo snižováno postavení státního úředníka a aby nebyl odváděn od naprostého věnování se služební povinností a další.

Služební pragmatika přikazovala státním úředníkům způsob chování nejen ve služebním styku, ale rovněž mimo službu, a to tak, aby nebyla nijak ohrožena vážnost jejich postavení (to platilo i pro úředníky ve výslužbě) a zakazovala jim účastenství ve spolcích, jestliže by se snahy spolku nebo způsob spolkové činnosti přičily úřednickovým povinnostem. Z moci úřední mohli být úředníci přeloženi na jiné místo a pokud pro ně nebylo v rámci reorganizace dočasně místo, také dáni na dovolenou s čekatelným. Při dočasné neschopnosti výkonu služby mohli být přeloženi na dočasný odpočinek. Na trvalý odpočinek mohli být dáni po dosažení

¹⁷² Heslo „Zaměstnanci veřejní“, in: *Slovník veřejného práva československého*, sv. V, s. 594.

¹⁷³ Aleš VYSKOČIL, c. d., Praha 2009, s. 179.

nároku na vlastní žádost, případně z moci úřední, pokud nebyli dlouhodobě schopni řádně plnit své povinnosti. Určitá volnost v chování, jinak zaručena každému občanu státu, tu byla z titulu služebního postavení více omezována. V podstatě stejná ustanovení byla uložena i zřízencům.¹⁷⁴

Z povinností uložených státnímu úředníku vyplývaly v zásadě i jeho práva. Stát si musel zajistit, aby úředník vykonával své úkony co nejvíc nestranně a bez zásahů libovůle. Za nejdůležitější záruku v tomto směru byla pokládána trvalost služebního poměru státního úředníka. Při normálním vývoji služebního poměru a chování zaměstnance nemohlo vlastně prakticky dojít ke zrušení služebního poměru. To ovšem neplatilo pro celou dobu. Trvalost služebního poměru státního úředníka byla porušena nejprve zákonem č. 286/1924 Sb.¹⁷⁵ a poté i dalšími opatřeními.¹⁷⁶ Dalšími výlučnými právy úředníků bylo např. právo na úřední titul nebo na nošení stejnokroje. Definitivně ustanovený úředník měl nárok na odpovídající hodnostní postavení a tomu odpovídající plat. Úředník měl právo ze služebního poměru vystoupit, tím ztrácel všechna oprávnění z tohoto poměru vyplývající.

Automatický časový postup

Hlavním přínosem služební pragmatiky pro úředníky byla úprava podmínek pro postup do vyšších stupňů služného a pravidla pro tzv. časový postup (tzn. postup do platů vyšší hodnostní třídy). Výše platu (služného) úředníka se odvíjela od zařazení do některé z XI. hodnostních tříd a v rámci nich ještě do několika platových stupňů. Do vyššího stupně služného stejné hodnostní třídy postupoval úředník po třech respektive čtyřech letech služby. Pronikavou změnou zavedenou služební pragmatikou byl automatický postup do platu vyšší hodnostní třídy beze změny hodnostního postavení po určité odsloužené době. Tento automatický časový postup se sice týkal pouze hodnostních tříd VIII – XI, ale v nich byla zařazena většina tehdejšího úřednictva. Lhůty pro časový postup byly určeny pro jednotlivé hodnostní třídy a v rámci nich rozhodovalo ještě dosažené vzdělání. Lépe na tom byli úředníci s úplným středoškolským a vysokoškolským vzděláním. Časový postup byl podmíněn také úspěšným vykonáním předepsaných odborných zkoušek. Celkově se rozpětí doby čekání na automatický časový postup pohybovalo od tří do deseti let. Povýšení do vyšších hodnostních tříd se nadále dělo na základě jmenování bez ohledu na nějaký zákonem stanovený čas.¹⁷⁷

---

¹⁷⁴ Heslo „Zaměstnanci veřejní“, in: *Slovník veřejného práva československého*, sv. V, s. 594.

¹⁷⁵ Zákon č. 286/1924 Sb. ze dne 22. prosince 1924, o úsporných opatřeních ve veřejné správě.

¹⁷⁶ Heslo „Zaměstnanci veřejní“, in: *Slovník veřejného práva československého*, sv. V, Praha 2000 (reprint vydání z r. 1948), s. 595-597.

¹⁷⁷ Aleš VYSKOČIL, *c. d.*, s. 102.

Služební postup byl důležitý pro každého úředníka. Vědomí rovných podmínek postupu s maximálním vyloučením postraních vlivů, bylo pro úřednictvo nejdůležitějším faktorem nového zákona. Jistota automatického postupu spolu s trvalostí a nezrušitelností služebního poměru posílily stabilitu a soudržnost tehdejší byrokracie. I v tíživých poměrech let 1914 – 1918 zůstávalo úřednictvo oporou státní moci.¹⁷⁸

Systém zajištěného služebního poměru a služebního postupu pro státní zaměstnance sice služební poměr stabilizoval, na druhé straně však vedl k tomu, že státní aparát byl poměrně málo výkonný a nepřinášel zaměstnancům příliš motivace k vyniknutí nad průměr.¹⁷⁹

Poměrně složitý systém automatického služebního postupu do vyšších platů podle let byl nahrazen ustanoveními platového zákona, které odstranily systém hodnostních tříd a nahradily jej časovým postupem v rámci jedné platové stupnice.¹⁸⁰

Platy a výslužné

Platové poměry státních úředníků byly vedle dílčích ustanovení ve služební pragmatice upraveny především zákonem č. 34/1907 ř. z. Pronikavé změny v tomto stavu provedl až platový zákon.

Dále měli státní úředníci a zřízenci nárok na výslužné a jejich pozůstalí na zaopatřovací platy. Oblast penzijního práva byla ovšem upravována celou řadou dílčích zákonných norem a jiných předpisů, se kterými se uspokojivě nevyrovnala ani služební pragmatika ani platový zákon. Ucelené a jednotné penzijní právo se vybudovat nepodařilo.¹⁸¹

Disciplinární odpovědnost

Specifičností charakteru služebního poměru byla také disciplinární odpovědnost státního úředníka. Státní úředník podléhal, jako každý jiný občan státu, odpovědnosti podle trestního zákona, avšak navíc ještě podléhal disciplinární odpovědnosti při porušení svých stavovských a služebních povinností. Mohl tedy být trestán pro jeden a týž čin dvakrát. Při porušení služebních a stavovských povinností mohl proti státnímu úředníkovi zakročit jeho představený uložením pořádkového trestu (pokuty) nebo mohlo být zakročeno v rámci disciplinárního řízení. Nejtěžším disciplinárním trestem bylo propuštění, které s sebou neslo ztrátu všech nároků pro úředníka a jeho rodinné příslušníky.¹⁸²

¹⁷⁸ Pavla VOŠÁHLÍKOVÁ, *Z moci ...*, s. 465.

¹⁷⁹ Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *c. d.*, 266.

¹⁸⁰ Heslo „Zaměstnanci veřejní“, in: *Slovník veřejného práva československého*, sv. V, s. 596.

¹⁸¹ Tamtéž, s. 596-597.

¹⁸² Tamtéž, s. 594-595.

Uzákoněním služební pragmatiky vyvrcholil proces změn struktury uvnitř státního úřednictva v Předlitavsku, který proběhl počátkem 20. století. Na čas bylo uspokojeno úřednictvo hledající stále nové možnosti zlepšení svého hmotného postavení. Absolventi vysokých a středních škol dosáhli zvýhodnění. Další změny ve struktuře zaměstnanců státního aparátu přinesla až první světová válka a zejména vyhlášení samostatného československého státu.¹⁸³

4.2.3 První světová válka

Než si úředníci stačili zvyknout na změny zavedené služební pragmatikou, ovládly jejich pracovní prostředí mimořádné válečné vyhlášky a zákony. Za první světové války se poměr byrokracie k státu dvakrát změnil. Na začátku byla tradiční pouta k panovníkovi utržena a byrokracie se stala skutečnou vládnoucí vrstvou, neboť rozhodovala při vyloučení parlamentů a sněmů o chodu státu a hospodářství. Ke konci války došlo v důsledku politického uvolnění k oslabování byrokratické soudržnosti. Byrokracie se sebezáchovně nacionalizovala hlavně v důsledku selhávání systému válečného hospodářství a zásobování. Místní hospodářský partikularismus byl pak jednou hlavních příčin snadného přechodu rakouské byrokracie do nové role v nástupnických státech.¹⁸⁴

Po vypuknutí první světové války ustoupily standardní úkoly politických úřadů do pozadí a do popředí se prodrala válečná agenda a péče o zásobování vojska a obyvatelstva. V této době podlely největším změnám platové poměry veřejných zaměstnanců. Úřednictvo dostávalo drahotní přídavky. Jejich výše sice nevyvážila růst cen, ale jinak byl život s garantovaným příjmem snazší než u většiny obyvatelstva.

Za války bylo ve zvýšené míře monitorováno smýšlení a loajalita úřednictva vůči říši. Čeští úředníci se ale do hlasitější revolty nepouštěli a vyčkávali dalšího vývoje. Po vyhlášení republiky v říjnu 1918 přešli c. k. úředníci jednoduše do služeb nového státu, čímž se projevila jedna z úřednických mentalit, a to ta, že úředník může kdykoli stejně dobře posloužit i jinému pánu.¹⁸⁵

---

¹⁸³ Miloslav MARTÍNEK, *K problému struktury státního úřednictva v Čechách na počátku 20. století*, in: Sborník historický 21, 1974, s. 103.

¹⁸⁴ Milan HLAVAČKA, *c. d.*, s. 34.

¹⁸⁵ Aleš VYSKOČIL, *c. d.*, s. 99, 251-258.

4.2.4 Vznik republiky a přechod c. k. úředníka do československých služeb

Nově vzniklá Československá republika převzala z důvodu zachování právní kontinuity tzv. recepčním zákonem celý správní řád a právní systém Rakouska-Uherska.¹⁸⁶ A s tím samozřejmě také dosavadní strukturu administrativního aparátu. Období těsně před první světovou válkou bývalo někdy označováno jako doba, kdy už monarchie nebyla schopná vlastního života a v běžném chodu ji udržoval pouze na vysoké profesionální úrovni stojící úřednický aparát.¹⁸⁷ A byl to právě úřednický aparát, který i po skončení války držel správní systém pohromadě a díky němuž mohla první republika vytvářet nové zákony ve fungujícím právním prostředí. Nově se musela vybudovat pouze jednotlivá ministerstva, nejvyšší instance správy a došlo k úpravám v označení státních úřadů a jejich zaměstnanců. Nové centrální úřady nebylo však možno budovat bez přispění bývalé vysoké rakouské byrokracie. Pronikavější změny nastaly až v roce 1928, kdy vstoupil v platnost organizační zákon.¹⁸⁸ Pouze na Slovensku nebyl starý uherský správní aparát použitelný. Zde musela být vytvořena byrokracie zcela nová, která se skládala z převážně českých úřednických kádřů opět převzatých především z konstitučně monarchistického období.¹⁸⁹

V roce 1918 se z rakousko-uherských úředníků rázem stali úředníci českoslovenští.¹⁹⁰ Podmínkou bylo pouze složení slibu věrnosti republice. Vznik republiky neznamenal pro službu státu žádný významný předěl. Základní normou, která upravovala služební poměry státních úředníků, zřízenců a čekatelů zůstala služební pragmatika z roku 1914. Představovala propracovaný systém, který nebylo nutno nijak zásadně revidovat. Státní služba nadále představovala lákavou příležitost, jako tomu bylo za časů monarchie. Nabízela definitivu, penzi, zaměstnanecké výhody, vdovské důchody, právo na plat, stálou pracovní dobu, jistou míru respektu apod. Pouze věrnost císaři nahradila loajalita k československé státní myšlence. Podstatný zásah do služební pragmatiky přinesl až platový zákon.¹⁹¹

Po vzniku republiky nedošlo na úředních místech k žádné velké personální revoluci. Co se týče úřednictva lze hovořit o poměrně značné kontinuitě. Vládní garnitura nehodlala rozbít osu státní správy, propuštěné zaměstnance by neměla kým nahradit. Nanejvýš se přistoupilo

¹⁸⁶ Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *c. d.*, 331.

¹⁸⁷ Marie MACKOVÁ, *Úřednictvo venkovských ...*, s. 71.

¹⁸⁸ Aleš VYSKOČIL, *c. d.*, s. 293, 295, 325-326.

¹⁸⁹ Milan HLAVAČKA, *c. d.*, s. 34.

¹⁹⁰ Zákon č. 74/1919 Sb. ze dne 7. února 1919, o přejímání státních úředníků a zřízenců, jakož i úředníků a zřízenců státních podniků.

¹⁹¹ Aleš VYSKOČIL, *c. d.* s. 293, 297-298, 323; heslo „Zaměstnanci veřejní“, in: *Slovník veřejného práva československého*, sv. V, s. 598.

k přeložení daného úředníka na jiné místo. Zvláště pobuřující případy vyřešila později, zpravidla penzionováním.

Citelnější předěl však nastal v národnostní struktuře úřednictva. Odcházel většinou úředníci na vedoucích postech státní správy. Struktura československého úřednictva měla tedy národnostně mnohem homogennější podobu.

Pro obměnu personálu jednotlivých složek státní správy po vzniku nového státu byla charakteristická postupující čechizace, generační výměna a nástup lidí z regionu k zemské instanci. Byrokratickému aparátu středních postů bylo umožněno dorůst, čemuž napomáhala i legislativa. V roce 1919 byla zkrácena doba pro postup do vyššího stupně těže hodnostní třídy a státním zaměstnancům se též do služby započítala válečná léta. V pozdějších letech došlo k mírnějším výkyvům v počtu a struktuře úřednictva pouze v letech 1924/1925 v souvislosti se zákonem o 10 % redukci počtu státních zaměstnanců a potom na přelomu let 1928/1929 kvůli reorganizaci státní správy, která Moravu administrativně propojila se Slezskem.

Proměnou si po převratu prošel také poměr koncepčního a pomocného personálu. U nižšího úřednictva (pomocný a manipulační personál) došlo k nárůstu, toho kvalifikovaného ubylo.¹⁹²

Na rozdíl od předešlého období bylo pro první republiku charakteristické zpolitizování veřejné správy a také snahy o její sjednocení, které vyvrcholily přijetím zákona o organizaci politické správy s platností od roku 1928.¹⁹³

S nově vzniklou republikou pomalu mizela jedinečnost společenské úlohy úřednictva i jeho mravní kodex do historie, přesto stále zůstávalo úřednictvo elitou a v mnohém ovlivnilo život nástupnického státu.¹⁹⁴

4.2.5 Platový zákon

Platové poměry státních zaměstnanců, pro než platila poslední rakousko-uherská právní úprava z roku 1907, byly po válce rozvráceny a neodpovídaly cenovým hladinám. Proto se přistoupilo k četným dílčím úpravám, které zavedly složitou soustavu různých přídavků a

---

¹⁹² Aleš VYSKOČIL, *c. d.*, s. 295-326.

¹⁹³ Zákon č. 125/1927 Sb. ze dne 14. července 1927, o organizaci politické správy, který sjednocoval veřejnou správu na celém území republiky, zaváděl opět zemské zřízení a prakticky postátnil okresní a zemskou samosprávu. Pravomoci byrokratických státních úřadů se zvýšily. Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *c. d.*, 331-334.

¹⁹⁴ Marie MACKOVÁ, *Úřednictvo, v Čechách tak nezajímavá část společnosti?*, in: Studie k sociálním dějinám 6, 2001, s. 170.

mimořádných peněžních výpomocí. Roztříštěnost platových poměrů se zvýšila a nepřehledný systém se v konečném důsledku ukázal jako nehospodárný. Značnou spleťostí trpěla především skupina různých norem upravující penzijní právo (odpočivné a zaopatřovací platy veřejných zaměstnanců). Nevyhovující úpravy, bytní aparát, enormní vzrůst písemné agendy zatížil státní výdaje natolik, že se objevovaly snahy o reformu veřejné správy, o její zjednodušení, snížení počtu centrálních úřadů a především o snížení nákladů na veřejnou správu. Nakonec došlo pouze k uskutečňování úsporných opatření a restrikci počtu státních zaměstnanců. K připravované změně struktury státního aparátu a územní samosprávy, kvůli přerušení vývoje německou okupací, nedošlo.¹⁹⁵

Omezit rozbujelou administrativu a přinést úsporná a restrikční opatření měl zákon o úsporných opatřeních z prosince roku 1924.¹⁹⁶ Podle něj měly být úkoly státu omezeny na nejnezbytnější míru a měly být vykonávány co nejjednodušeji a nejúsporněji. Předpokládal také 10 % redukci personálu státních úřadů. Zákon však zdaleka nesplnil očekávání, protože k věcné reorganizaci nedošlo a početní restrikce se prováděly čistě mechanicky. Narušil ovšem jednu ze základních zásad, o níž se opírala úprava služebního poměru státních úředníků, a to jeho nezrušitelnost a stálost. Za stanovených podmínek totiž umožňoval přimět k odchodu ze státní služby i úředníka řádně plnícího své povinnosti.¹⁹⁷

Podstatný zásah do služební pragmatiky přinesl platový zákon č. 103 z 24. června 1926, který upravoval platové, ale také některé služební poměry jednotlivých kategorií státních zaměstnanců.¹⁹⁸ Platový zákon byl určen pro státní pragmatikální úředníky a zřízence ve státních úřadech, dále pro soudce, učitele a vojenské a četnické gážisty. Pojednal o služebních třídách, systemizaci služebních míst, o čekatelích (ustanovení čekatele, čekatelská doba, služební plat čekatelský), o ustanovení čekatele úředníkem a služebním úřednické platu, o odpočivných a zaopatřovacích platech, o povýšení, přestupu do vyšší služební třídy, kvalifikaci, služebním pořadí, úředních titulech, stejnokroji či dovolené. Zvláště podrobně byla zpracována ustanovení o všech úřednických příjmech.

Platový zákon zrušil systém hodnostních tříd a časový postup do platu vyšších hodnostních tříd a zavedl časový postup v rámci jedné platové stupnice.¹⁹⁹ Úřednická služební

---

¹⁹⁵ Heslo „Zaměstnanci veřejní“, in: *Slovník veřejného práva československého*, sv. V, s. 599; Aleš VYSKOČIL, *c. d.*, s. 323-324.

¹⁹⁶ Zákon č. 286/1924 ze dne 22. prosince 1924, o úsporných opatřeních ve veřejné správě.

¹⁹⁷ Ladislav VOJÁČEK – Karel SCHELLE – Vilém KNOLL, *c. d.*, s. 474.

¹⁹⁸ Zákon č. 103/1926 ze dne 24. června 1926, o úpravě platových a některých služebních poměrů státních zaměstnanců.

¹⁹⁹ Aleš VYSKOČIL, *c. d.*, Praha 2009, s. 323.

místa se roztríd'ovala ve čtyři služební třídy podle toho, jaké předběžné vzdělání bylo předepsáno pro ustanovení na služební místo v příslušné úřednické kategorii.

Tabulka č. 1: Roztrídění úřednických služebních míst do čtyřech služebních tříd podle předepsaného vzdělání tak, jak byla nastavena platovým zákonem

Služební třída	Místa úřednických kategorií, ve kterých bylo pro ustanovení zásadně předepsáno jako předběžné vzdělání	
I.	a	úplné středoškolské a dvojí plné celkem aspoň sedmileté vysokoškolské vzdělání ukončené na obou vysokých školách úspěšným výkonem předepsaných státních, případně přísných zkoušek
	b	úplné středoškolské a nejméně čtyřleté vysokoškolské vzdělání ukončené úspěšným výkonem předepsaných státních, případně přísných zkoušek
	c	absolvování střední školy a kratší než čtyřleté, avšak aspoň dvouleté ucelené vysokoškolské vzdělání ukončené úspěšným výkonem státní, případně přísné zkoušky na vysoké škole
II.	absolvování střední školy	
III.	absolvování čtyř nižších tříd střední školy nebo jednoročního učebního běhu spojeného s občanskou školou a v obou případech ještě úspěšný výkon zvláštní odborné zkoušky nebo absolvování občanské školy a aspoň dvouleté odborné školy	
IV.	jiné vyšší předběžné vzdělání, než podávala obecná škola	

Pramen: **Zákon č. 103/1926, ze dne 24. června 1926, o úpravě platových a některých služebních poměrů státních zaměstnanců, § 4.**

Úředníkem mohl být ustanoven pouze ten, kdo v témž oboru a v téže úřednické kategorii, ve které měl být ustanoven, strávil stanovenou čekatelskou dobu (jeden rok až šest let).

Úřednický plat se skládal ze služného, činovného (jeho výše byla stanovena podle místa bydliště) a výchovného (příplatek na nezaopatřené děti). Výše služného byla odstupňována v sedmi platových stupnicích a záležela na zařazení úředníka ve služební třídě. Úředníci byli dále pro účely mzdové rozdělení do sedmi platových stupnic a to: místa I. služební třídy v 1. až 6. platové stupnici, místa II. služební třídy v 3. až 7. platové stupnici a místa III. a IV. služební třídy ve 4. až 7. platovou stupnici.

Služebním čekatelům, kteří byli ve služební pragmatice označováni ještě jako praktikanti, náleželo jako služební plat adjutum a výchovné (viz kap 4.2.2).

Platový zákon se odkazoval na spoustu prováděcích opatření. Z ustanovení zákona, jež byla podrobněji rozpracována jednotlivými prováděcími předpisy, je třeba zmínit vládní nařízení o úřednických kategoriích a úředních titulech a vládní nařízení, které stanovovalo

konkrétní podmínky pro ustanovení úřednickým čekatelem nebo úředníkem a podmínky pro povýšení.

V jednotlivých oborech státní správy byly zřízeny úřednické kategorie. Kategorie byly zařazeny do služebních tříd a pro ustanovení na služební místo v dané kategorii bylo předepsáno určité předběžné vzdělání. Úředníci a úředničtí čekatelé měli právo na úřední titul podle zařazení do služební kategorie a služební třídy. Úřední tituly byly jednak všeobecné a jednak zvláštní. Zvláštní úřední tituly náležely vysoce postaveným úředníkům ve státní správě (např. přednostům zemských politických úřadů náležel titul „zemský prezident“).

Tabulka č. 2: Titulová jména úředníků, kterým příslušely všeobecné úřední tituly, stanovená podle služebních tříd a platových stupnic

V platové stupnici	ve služební třídě			
	I.	II.	III.	IV.
2.	vládní rada	–	–	–
3.	vrchní rada	vrchní ředitel	–	–
4.	rada	ředitel	vrchní kontrolor	vrchní správce
5.	vrchní komisař	vrchní tajemník	kontrolor	správce
6.	komisař	tajemník	revident	vrchní oficiál
7.	–	adjunkt	asistent	oficiál

Pramen: **Vládní nařízení č. 103/1927 Sb., ze dne 15. července 1927, o úřednických kategoriích a úředních titulech, § 9.**

V roce 1931 bylo vládním nařízením²⁰⁰ velmi podrobně stanoveno, jaký typ vzdělání a jaké zkoušky jsou nezbytné pro ustanovení úřednickým čekatelem nebo pro ustanovení úředníkem (a také pro povýšení) v tom kterém oboru státní správy a v té které službě. Např. čekatel v právní službě (kategorie I b) na ministerstvu vnitra musel být absolventem právnických a státovědeckých vysokoškolských studií s úspěšně vykonanými státními zkouškami a pro pozdější ustanovení úředníkem musel úspěšně složit ustanovovací zkoušku politickou. Pro ustanovení ministerským úředníkem v kancelářské službě (kategorie IV) bylo nezbytné vyšší vzdělání než obecné a znalost kancelářské a manipulační služby.

Byly předepsány zkoušky pro ustanovení úřednickým čekatelem (příjmací zkoušky), pro ustanovení úřednického čekatele úředníkem (ustanovovací zkoušky) a pro povýšení úředníka (povyšovací zkoušky).

²⁰⁰ Vládní nařízení č. 132/1931 Sb., ze dne 10. července 1931, o zvláštních podmínkách pro ustavení úřednickým čekatelem nebo úředníkem a pro povýšení úředníka v jednotlivých úřednických kategoriích a služebních oborech.

Platový zákon nevyzněl pro veřejné zaměstnance tak příznivě, jak sám umožňoval, především kvůli způsobu jeho provádění, respektive neprovádění. Zákon ve svých ustanoveních neměl pro služební poměr mnohé důležité skutečnosti, ale svěřoval je prováděcím opatřením, některé však ani vydány nebyly. Úplnému provedení bránily všeobecné důsledky světové hospodářské krize, na které vláda musela reagovat další vlnou úsporných opatření (zákony z let 1931 – 1937). Životní úroveň některých zaměstnanců byla stlačena hodně nízko.²⁰¹ Lepší časy nastaly až s vládními nařízeními z roku 1939. Ty však měly již nové podklady dané státoprávními poměry. Někteří je však nestihli pocítit, jelikož museli na přelomu 1938/39 ze státních služeb předčasně odejít.²⁰²

4.2.6 Stíhání protistátní činnosti státních úředníků

Třicátá léta představovala zlom v postavení státních úředníků. Hospodářská krize se promítla i v oblasti služebního práva a vláda zareagovala různými úspornými opatřeními ve veřejné správě. Ať už se jednalo o regulování počtu státních zaměstnanců, snižování platů, restriktivní opatření zejména proti vdaným zaměstnankyním a nebo o stíhání protistátní činnosti státních zaměstnanců. Původní jistoty veřejných zaměstnanců slábly.

Zákon o očištných komisích a úpravy v právech a povinnostech veřejných zaměstnanců, které si vyžádaly změny režimů a politická dění, nebyly záležitostí jen období druhé republiky, protektorátu a revoluční poválečné doby. Tato opatření se vyskytovala už v první polovině 30. let. Po vydání platového zákona zůstala důležitá ustanovení disciplinárního řízení nezměněna, později však byla doplněna zákonem o stíhání protistátní činnosti státních zaměstnanců.²⁰³ Zákon se přičinil k podstatnému prohloubení předpisů veřejného práva o stíhání služebních povinností státních úředníků a zřízenců.²⁰⁴ Ustanovení zákona, který reagoval na etablování protistátních fašizujících živlů, měla být užívána po dobu zvýšené ochrany státu. Zákon stanovil okruh osob, na něž se vztahuje, velmi široce. Za trestný čin spáchaný podle tohoto zákona byla považována činnost směřující proti státní svrchovanosti, samostatnosti, celistvosti, ústavní jednotnosti nebo demokraticko-republikánské státní formě Československé republiky. Trestné bylo také vědomé tvrzení či rozšiřování nepravdivých

---

²⁰¹ Heslo „Zaměstnanci veřejní“, in: *Slovník veřejného práva československého*, sv. V, s. 600.

²⁰² Aleš VYSKOČIL, *c. d.*, s. 325.

²⁰³ Zákon č. 147/1933 Sb., ze dne 12. července 1933, o stíhání protistátní činnosti státních zaměstnanců a některých jiných osob a překládání soudců na jiné služební místo proti jejich vůli.

²⁰⁴ Aleš VYSKOČIL, *c. d.*, s. 323.

skutečností o ústavních činitelích snižujících jejich vážnost. Zákon umožnil potrestat státního úředníka nejen za samotné trestné činy, ale i za jejich schvalování a podporu nebo za to, že se jich dopustil příslušník jeho rodiny, který s ním žil ve společné domácnosti a na kterého pobíral výchovné. Trestem bylo propuštění z úřadu a s tím související ztráta všech práv plynoucích ze služebního poměru, ztráta práv na odpočivné a zaopatřovací platy nebo odnětí výchovného (přídavku). Řízení se konalo před disciplinárním orgánem, nově bylo zavedeno také řízení před kárnými soudy na ochranu republiky.²⁰⁵

Služební odpovědnost státních úředníků rozšířil také zákon o obraně státu z roku 1936²⁰⁶, který ukládal státním zaměstnancům povinnost setrvat v pracovním poměru, plnit řádně a svědomitě všechny povinnosti své služby, a to jak služební úkoly pravidelné, tak i ony, které přinesly poměry způsobené brannou pohotovostí státu a zdržovat se všeho, co by mohlo znesnadnit nebo ohrozit řádný a pravidelný chod služby. Pokud by veřejný zaměstnanec tyto povinnosti porušil, mohl být ihned ze služby propuštěn i bez disciplinárního řízení.²⁰⁷

4.2.7 Úsporná opatření ve veřejné správě ve 30. letech

Celá 30. léta jsou spojena s řadou úsporných opatření. Odpočivné a zaopatřovací platy byly státním zaměstnancům snižovány už od roku 1930. V roce 1932 byl vydán první zákon o úsporných opatřeních personálních a během 30. let následovaly další (v roce 1933, 1937 a 1938). Těmito nařízeními byly státním úředníkům snižovány aktivní platy, vedlejší služební příjmy i odpočivné (penze) a zaopatřovací platy.²⁰⁸ Nařízení zaváděla i další opatření, která přinášela veřejným zaměstnancům (především zaměstnankyním) jisté nevýhody oproti dřívějšímu stavu a snižovala tak jejich jistoty.

V roce 1938 zasáhly do vývoje ve správě státu a v postavení veřejných zaměstnanců vypjaté politické události. Dne 30. září přijalo Československo mnichovskou dohodu, kterou postupovalo přihraniční území Německu, Polsku a Maďarsku. V odtrženém pohraničí připojeném k Německu byl zaveden říšskoněmecký systém správy, který vycházel z vůdcovského principu. Na zbylém československém území došlo v období od Mnichova do

---

²⁰⁵ Ladislav VOJÁČEK – Karel SCHELLE – Vilém KNOLL, *c. d.*, s. 474; heslo „Zaměstnanci veřejní“, in: *Slovník veřejného práva československého*, sv. V, s. 595.

²⁰⁶ Zákon č. 131/1936 Sb., ze dne 13. května 1936, o obraně státu, § 64.

²⁰⁷ Heslo „Zaměstnanci veřejní“, in: *Slovník veřejného práva československého*, sv. V, s. 594.

²⁰⁸ Více viz heslo „Úsporná opatření“, Tamtéž, s. 105-106, 111-115.

15. března 1939 především k zásadním ústavním změnám. Byl přerušen proces sjednocení veřejné správy.²⁰⁹ Oslabení státu ještě pokračovalo. V říjnu 1938 ustavilo Slovensko autonomní vládu (následně i Podkarpatská Rus) a tyto změny potvrdil 19. listopadu 1938 zákon o autonomii Slovenska a Podkarpatské Rusi. Oficiální název státu pak zněl Česko-Slovensko. Čeští úředníci, učitelé a další státní zaměstnanci i s rodinami byli vypovídáni ze Slovenska. Na státní zaměstnance doléhala existenční a sociální nejistota.²¹⁰

Parlamentní ráz demokracie dostal největší ránu tzv. zmocňovacím zákonem z 15. prosince 1938, který na dva roky dovoloval vládě nahrazovat zákony vlastními nařízeními a dokonce jimi měnit ústavu, a jehož platnost byla na konci roku 1940 nařízením říšského protektora prodloužena.

Na vyhlášení slovenské autonomie reagovala česká vláda svým nařízením z 23. prosince 1938²¹¹, kterým došlo k přesunu státních zaměstnanců české národnosti, jež působili na Slovensku, do obvodu země České nebo Moravskoslezské a naopak země Slovenská přebírala do svých služeb státní zaměstnance slovenské národnosti, kteří měli své působišťe v Čechách nebo na Moravě.

Příliv českého úřednictva i ostatních státních zaměstnanců ze zabraného pohraničí, ze Slovenska a Podkarpatské Rusi vedl k předimenzování počtu státních úředníků v českých zemích.²¹² V důsledku těchto skutečností a tísnivé hospodářské situace bylo v úsporných opatřeních pokračováno. Státním zaměstnancům se přestala započítávat válečná léta²¹³, některá ministerstva byla sloučena. Velký zásah do práv veřejných zaměstnanců jim dříve zaručených, ale také jistý prostředek morálního nátlaku, kterými se projevovala snaha veřejné správy po zmenšení počtu zaměstnanců, v první řadě zaměstnankyň, představovalo vládní nařízení z prosince 1938²¹⁴. Zaměstnanci mohli být z moci úřední převedeni do kteréhokoli jiného oboru veřejné služby nebo přeloženi do trvalé výslužby. Provdané ženy nemohly být ve státní ani v jiné veřejné službě platně ustanoveny a stávající služební poměr byl s nimi rozvazován.

Jisté zlepšení nastalo opatřeními v roce 1939, ale ta již byla postavena na jiných základech. Dne 14. března 1939 ohlásil slovenský autonomní sněm ve shodě s požadavky

---

²⁰⁹ Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *c. d.*, 335-336, 402.

²¹⁰ Jan GEBHART – Jan KUKLÍK, *Velké ...*, sv. XVa., s. 34, 156.

²¹¹ Vládní nařízení č. 382/1938 Sb., ze dne 23. prosince 1938, o úpravě některých služebních poměrů státních zaměstnanců se zřetelem k autonomii země Slovenské.

²¹² Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *c. d.*, 335-336.

²¹³ Vládní nařízení č. 380/1938 Sb., ze dne 21. prosince 1938, o úsporných opatřeních personálních.

²¹⁴ Vládní nařízení č. 379/1938 Sb., ze dne 21. prosince 1938, o úpravě některých personálních poměrů ve veřejné správě.

Adolfa Hitlera samostatný Slovenský stát. Jedním z prvních kroků tohoto státu byl mj. odsun Čechů.

V noci ze 14. na 15. března začala německá vojska okupovat české země a 16. března byl vyhlášen protektorát. Skončila tak krátká éra tzv. druhé republiky a nastalo šestileté období Protektorátu Čechy a Morava.

4.3 Veřejní zaměstnanci Protektorátu Čechy a Morava

4.3.1 Správa Protektorátu Čechy a Morava

Výnos o zřízení Protektorátu Čechy a Morava

Právním základem Protektorátu Čechy a Morava byl Hitlerův výnos ze dne 16. března 1939, který stanovil, že území bývalé republiky náleží napříště k území říše. Výnos byl jednostranným aktem představitele Německé říše. Obyvatelé, kteří byli příslušníky německého národa se stali německými státními příslušníky, ostatní příslušníky protektorátními. Protektorát měl autonomní statut, svoje výsostná práva musel ovšem vykonávat ve shodě s požadavky říše. V čele autonomní správy stál tzv. státní prezident, zastáncem říšských zájmů byl protektor, jmenovaný Hitlerem. Zahraniční věci protektorátu zastupovala říše, která též měla poskytovat vojenskou ochranu a vyhradila si právo vydávat právní předpisy s účinností i pro protektorát, převzít do svojí kompetence kterýkoli obor správy, zřídit vlastní potřebné říšské úřady a učinit opatření potřebná k ochraně pořádku a bezpečnosti. Zachován byl nadále právní řád platný v českých zemích, pokud ovšem neodporoval „smyslu převzetí ochrany Německou říší“.²¹⁵

Výnos se stal sice základem pro existenci dvojkolejnosti veřejné správy v protektorátu, tj. soustavy autonomních orgánů, jež zahrnula téměř nezměněnou dosavadní státní organizaci, a systému říšských orgánů, vychází z něho však zřetelně najevo vedoucí postavení říšské správy v čele s protektorem.²¹⁶

---

²¹⁵ Výnos o vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava (1939, 16. březen), in: Zdeněk VESELÝ, *Dějiny českého státu v dokumentech*, Praha 2003, 2. vyd., s. 334-335.

²¹⁶ Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *c. d.*, s. 405-406.

Nacistům se postupně podařilo protektorátní správu zcela ovládnout, šlo přitom o součást širšího strategického plánu nacistů na postupnou germanizaci a likvidaci českého národa.²¹⁷

V období do poloviny dubna vykonávalo Německou přímou vojenskou okupaci českých zemí. Po ukončení tohoto období přešla výkonná moc, svěřená dosud armádě, zčásti na říšského protektora, zčásti opět na české úřady.²¹⁸

Říšská správa

Soustavu orgánů říše na území protektorátu tvořil především úřad říšského protektora a síť oberlandrátů jako úřadů říšské všeobecné správy. Těmto úřadům náležela kontrola autonomních orgánů a vyřizování záležitostí protektorátních Němců. A také opatření týkajícího se židovského obyvatelstva. Dále si okupační správa vybuďovala rozsáhlou síť policejně-bezpečnostního aparátu a justičních orgánů.²¹⁹

Postavení protektora vymezila obecně ustanovení výnosu o zřízení protektorátu. Byl jmenován Hitlerem a pouze jemu byl odpovědný, zastupoval jej a celou německou vládu s úkolem pečovat, aby bylo dbáno politických směrnic vůdce. Mimo to měl ovšem i značná práva vůči české správě, protože potvrzoval protektorátní ministry, byl oprávněn nechat se informovat o všech opatřeních protektorátní vlády a udílet jí rady, jež byly ve skutečnosti závaznými pokyny. Mohl podávat námitky proti opatřením, která podle jeho soudu mohla poškodit říši a seznal-li, že existuje možnost nebezpečí z prodlení, byl zmocněn vydat patřičná nařízení. Normativní ani individuální právní akty proti nimž podal námitky nemohly být provedeny. Protektor měl pravomoci normotvorné, kontrolní, rozhodovací. S výjimkou armády řídil veškeré německé úřady a instituce. Měl i značné policejní kompetence. K výkonu svých pravomocí si protektor zřídil Úřad říšského protektora. Zástupcem protektora ve vedení úřadu se stal státní tajemník.²²⁰

Říšskému protektorovi přímo podléhala síť tzv. oberlandrátů, které řídily – až na výjimky – všechna odvětví správy převzaté říší. Byly nejnižšími správními úřady pro německé státní příslušníky a současně byly kontrolními orgány vykonávajícími dozor nad okresními a obecními úřady ve svém obvodu. V čele každého stál vrchní zemský rada jmenován protektorem.²²¹

---

²¹⁷ Pavel MATES – Karel SCHELLE, *Důsledky okupace na výkon státní správy v protektorátu Čechy a Morava*, in: *Správní právo* 21, 1988, s. 510.

²¹⁸ Pavel MARŠÁLEK, *Protektorát ...*, 45-47.

²¹⁹ Tamtéž, 52-53.

²²⁰ Pavel MATES – Karel SCHELLE, *c. d.*; Pavel MARŠÁLEK, *Protektorát ...*, Praha 2002, 40-51.

²²¹ Pavel MATES – Karel SCHELLE, *c. d.*, s. 503.

Protektorát autonomní správa

V Hitlerově výnosu bylo stanoveno, že „Protektorát Čechy a Morava je autonomní a spravuje se sám“. Správu svých věcí měl zastávat vlastními orgány a vlastními úřady s vlastními úředníky, ovšem ve shodě s politickými, vojenskými a hospodářskými potřebami říše.

V čele protektorátní, autonomní správy stál státní prezident. Podle výnosu z 16. března používal ochrany a čestných práv hlavy státu, což však bylo v praxi bezvýznamné. Důležité bylo naproti tomu ustanovení, že k výkonu svého úřadu potřeboval důvěru vůdce a jeho činnost řídil a kontroloval protektor.

Nejvyšším orgánem autonomní výkonné moci byla protektorátní vláda, jmenována formálně prezidentem, ale fakticky zcela závislá na protektorovi. Vláda plnila úkoly v oblasti správy i normotvorby a až do tzv. Heydrichovy reformy fungovala jako kolektivní orgán.²²²

Autonomní správa měla mít teoreticky oprávnění ve všech správních oborech bezprostředně nepřevzatých říší stanovit právo a ve vlastní režii utvářet národní život. V praxi však byla všemožně omezována, za pomoci represe byla donucena podřizovat se německým politickým, hospodářským a vojenským zájmům a napomáhat při jejich realizaci, což se v počátečním období okupace týkalo hlavně přizpůsobení veřejného života válce a zavádění řízeného válečného hospodářství. České protektorátní vedení a jeho úřady musely s okupační mocí spolupracovat a podřizovat tomu svá politická vystupování, obsah projevů i většiny rozhodnutí. Omezování autonomních práv bylo průvodním a stále se prohlubujícím jevem již v prvním období existence protektorátu.²²³ Mimo to byli do protektorátních (autonomních) institucí dosazováni zvláštní zmocněnci říšských úřadů.²²⁴

Ve sféře vnitřní správy vyvíjely činnost hlavně ministerstvo vnitra, zemské a okresní úřady.²²⁵

Co se týče oblasti místní územní správy, bylo nutné provést zjednodušení a územní změny, které byly zapříčiněny odtržením pohraničí. Do zemských politických úřadů začali velmi brzo pronikat okupanti.

České politické strany i parlament zanikly. Územní samospráva na všech stupních v tomto období byla postupně likvidována. Zemská a okresní zastupitelstva byla rozpuštěna. Na mnoha místech byli odstraňováni čeští starostové a rozpouštěny zastupitelské sbory, které

---

²²² Tamtéž, s. 503-504.

²²³ Pavel MARŠÁLEK, *Veřejná ...s. 77.*

²²⁴ Karel SCHELLE – Monika HORÁKOVÁ – Pavel SALÁK – Jaromír TAUCHEN, *Protektorát Čechy a Morava – jedna z nejtragičtějších kapitol českých novodobých dějin (vybrané problémy)*, Ostrava 2010, s. 41.

²²⁵ Pavel MARŠÁLEK, *Protektorát ...*, 61.

nahradil jediný vládní komisař, samozřejmě Němec. Velmi rychlým tempem postupovala její germanizace.²²⁶

Tzv. Heydrichovy správní reformy

Zastupující říšský protektor Reinhard Heydrich, který přijel do Prahy v září 1941, aby sjednal pořádek výjimečným stavem, realizoval od začátku roku 1942 zásadní reformy celého vládního a správního systému. K reformě se přistoupilo v okamžiku, kdy se její provedení stalo jednak nevyhnutelným pro úspěšnou realizaci německých válečných cílů a také možným vzhledem k vnitropolitické situaci v protektorátu. Cílem reforem bylo zjednodušení správy, dosažení personálních úspor okupačního aparátu, odstranění dvojkolejnosti, přenesení značné části agendy na autonomní úřady a jejich dokonalé ovládnutí Němci. Stoupající teror pak zajistil, aby tyto úřady dobře fungovaly.²²⁷

Nejdříve Heydrich reorganizoval centrální protektorátní úřady a protektorátní vládu. Vláda jako kolektivní orgán byla v podstatě rozpuštěna a zůstaly jen jednotlivé resortní úřady, její předseda generál Alois Eliáš byl zatčen a později popraven. Spojení jednotlivých protektorátních ministerstev s Úřadem říšského protektora bylo nyní přímé. Do jednotlivých protektorátních ministerstev byli vysíláni generální zástupci ministrů s rozsáhlým štábem spolupracovníků a početní stav úřadu říšského protektora byl tak podstatně redukován. Nové rozdělení vládních rezortů bylo přizpůsobeno německému vzoru. Došlo tak k radikálnímu odstranění všech pozůstatků autonomie.²²⁸

Následně přistoupil Heydrich k provedení druhé fáze správní reformy, která měla zásadním způsobem odlehčit okupačním úřadům podle hesla „méně spravovat, více řídit“. Počet oberlandrátů byl snížen více než o polovinu a jejich úlohy měly být nadále především dozorčí a řídicí. Agenda říšských orgánů byla přenesena na reorganizované protektorátní úřady, které ji vykonávaly jako „správu z příkazu říše“ a při jejím vyřizování používaly malou říšskou pečeť. Do protektorátních úřadů byli vysláni úředníci německé národnosti, kteří zde působili převážně ve vedoucích funkcích, vnitřní úřadovací řeč byla němčina.

Třetí fází správní reformy, ke které Němci přistoupili koncem roku 1942, se stalo přizpůsobení protektorova úřadu novému složení protektorátních ministerstev.²²⁹

---

²²⁶ Pavel MATES – Karel SCHELLE, *Důsledky ...*, s. 505.

²²⁷ Jaroslava MILOTOVÁ, *Personální aspekty tzv. Heydrichovy správní reformy*, in: *Paginae historiae*, 1993, s. 203; Pavel MARŠÁLEK, *Protektorát ...*, 65-67.

²²⁸ Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *c. d.*, s. 407-410; Pavel MATES – Karel SCHELLE, *c. d.*, 1988, s. 507.

²²⁹ Pavel MARŠÁLEK, *Veřejná ...*, s. 52-54.

V květnu 1942 byl na R. Heydricha spáchán atentát. Dokončení reforem proto připadlo jeho nástupcům. Rozhodujícím mocenským činitelem v protektorátu se stal, dosud druhá osoba v hierarchii okupační správy, státní tajemník Karl Herman Frank. Formálně stál v čele protektorátní říšské správy stále protektor. Fakticky mu však zůstaly pouze reprezentativní funkce a ve skutečnosti nejdůležitější úkoly úřadu říšského protektora převzala nová instituce německé státní ministerstvo pro Čechy a Moravu, v jehož čele stanul K. H. Frank jako státní ministr.²³⁰

Zavádění opatření totální války v období let 1943 – 1944

Už v době Heydricha byla zřetelná rostoucí snaha Němců o maximální využití materiálního i lidského potencialu protektorátu. Zavedení totální války přineslo hlavně odstranění trosk protektorátní autonomie. Vedle toho byla vystupňována hospodářská mobilizace a došlo ke zjednodušení organizace i výkonu správy. Změny neprobíhaly jen u autonomních úřadů, ale také u říšských správních centrál v protektorátu. Rovněž zesílil svou činnost represivní aparát.²³¹

Činnost politických úřadů měla sloužit především požadavkům války. Vše, co z tohoto hlediska nebylo důležité, muselo ustoupit do pozadí. Všechna nařízení nutná k provedení totálního válečného nasazení se měla dít bez odkladu. Ministři byli zmocněni vydávat opatření, jichž bylo zapotřebí k provedení totálního válečného nasazení, k nimž by jinak bylo třeba zákona nebo vládního nařízení. Řada agend byla zčásti či zcela zastavována, popř. omezována.²³²

Poslední měsíce protektorátu

V posledních letech trvání protektorátu již k výraznějším změnám v oblasti státní správy nedošlo.

Od února 1945 se postupně části protektorátu stávaly bojovým územím. Ve válečných zónách přecházela veškerá výkonná moc na velitele armádních skupin, kteří tak mohli dávat pokyny civilním úřadům k provádění bojových úkolů. To se týkalo převážně jen české správy, protože většina německých úřadů byla evakuována již v době zvýšeného frontového ohrožení. Zůstávali pouze někteří úředníci, kteří měli obstarávat chod tzv. nouzové správy a odejít teprve poté, co dostanou od Franka příkaz k vyklizení.

---

²³⁰ Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *c. d.*, s. 407-408.

²³¹ Pavel MARŠÁLEK, *Veřejná ...*, s. 68, 78.

²³² Pavel MARŠÁLEK, *Protektorát ...*, 80.

Na zbylém území protektorátu vládl zatím prakticky neomezeně Frank do dubna, kdy veškerou nařizovací moc v protektorátu přešla do rukou velitele skupiny armád. Dne 8. května 1945 podepsal gen. Toussaint před zástupci České národní rady, vedoucí národně-osvobozenecký boj českého lidu, kapitulací protokol a o den později do Prahy dorazily jednotky Rudé armády. Tak definitivně skončilo šest let trvající období nacistické poroby.²³³

4.3.2 Postavení veřejných zaměstnanců protektorátu

Čeští úředníci jako příslušníci Protektorátu Čechy a Morava

Po zřízení Protektorátu Čechy a Morava bylo pro české obyvatelstvo bývalé republiky vytvořeno speciální občanství – tzv. protektorátní příslušnost a kompetentní pro ně byly autonomní úřady a soudy. Obyvatelé protektorátu, kteří byli příslušníky německého národa, se stali německými státními příslušníky a říšskými občany, podléhali německé soudní pravomoci a v oblasti administrativy obstarávaly jejich záležitosti výhradně říšské úřady.

I když úroveň života českých obyvatel v protektorátu byla mnohem vyšší než existovala na mnoha jiných nacisty okupovaných zemích, vyznačoval se každodenní život protektorátních obyvatel – úřednictvo nevyjímaje – regulacemi všeho druhu, všudypřítomným strachem a hmotným nedostatkem. Zdánlivě klidný povrch protektorátu nemohl zabránit neustále panujícímu napětí. Téměř nikdo nemohl uniknout bedlivého dozoru státních orgánů, na každém kroku byl cítit ostrý germanizační tlak. Projevoval se nejen masivním pronikáním německého živlu do správy a hospodářství protektorátu, ale i protěžováním němčiny ve školství, kultuře a na veřejnosti vůbec. Také jednání německých úřadů v každodenním styku s českými lidmi se nevyznačovalo nijak zvláštní ohleduplností, spíše naopak.

Kvalita života v protektorátu se odvíjela především od toho, k jaké skupině obyvatel člověk patřil. Němcům, ať už domácím nebo těm, kteří byli do obsazené země vysláni z říše, náleželo po všech stránkách privilegované postavení. Mohli se stát úředníky veřejné správy protektorátu. Byli lépe placeni, dostávali větší přídělky, výhod jim poskytnutých postupně přibývalo. Češi se zřízením protektorátu stali lidmi druhého řádu. Dostali přesně tolik práv, kolik Němci potřebovali, aby měli. Postupně byli např. v souvislosti s likvidací zastupitelských sborů zbavováni práva podílet se na správě věcí veřejných na všech úrovních

---

²³³ Pavel MARŠÁLEK, *Protektorát ...*, 87-88.

a podrobování dalším a dalším restrikcím. Uplatnit se mohli vlastně jen v protektorátu, říšskými úředníky se stát nemohli.²³⁴

Opatření v oblasti služebního práva do nástupu R. Heydricha

Už v období druhé republiky přišla do českých zemí spousta veřejných zaměstnanců ze zabraného pohraničí. Na tento stav reagoval především zákon č. 380/1938 Sb. o úsporných opatřeních personálních. Na jeho základě například musely ze státní služby odejít vdané ženy, které mohl existenčně zajistit jejich manžel.²³⁵ Za okupace jejich další počet narůstal, kdy na místa ve veřejné správě nastoupili zejména příslušníci důstojnického sboru zlikvidované československé armády a kdy se správní agenda rozšiřovala především v důsledku zavedení vázaného přidělového hospodářství po propuknutí druhé světové války.²³⁶

Pro pochopení tendencí okupantů mělo pro oblast služebního práva význam několik skupin norem vydaných v době nesvobody. Byly to normy v oboru opatření o zaměstnancích vojenské správy (pokud se týká vládního vojska), v oboru opatření z důvodů rasových, v oboru opatření o organizaci veřejné správy a v oboru opatření trestních.²³⁷

Ihned po vyhlášení protektorátu začali okupanti zasahovat do oblastí administrativy. Diktovali zásady používání jazyka v úředním styku. Zatímco říšské orgány a instituce zřizované pro německé obyvatelstvo úřadovaly výlučně německy ve vnitřním i vnějším styku, byla pro autonomní správu zajištěna dvojjazyčnost, přičemž německému jazyku náležela absolutní přednost – jak bylo patrné např. z postupného vytlačování češtiny z vnitřního úřadování nebo z označení různých institucí, jejich aktů, tiskopisů apod. Od ledna 1941 oficiálně platilo ustanovení o tom, že každý má právo, aby vůči němu bylo použito německého jazyka.²³⁸ Dosazovat do vyšších míst autonomních orgánů Němce nebo alespoň přidělovat českým pracovníkům německé poradce se stalo všeobecnou a stále se rozšiřující praxí.²³⁹ Úřady oberlandrátů, jejichž kompetence se v praxi vztahovala také na české obyvatelstvo, vykonávaly vliv na protektorátní orgány, vynucovali si odvolání českých úředníků a nahrazovali je německými a všestranně ovlivňovali jejich činnost.²⁴⁰

Od prvních dní existence protektorátu docházelo často k odstraňování českých úředníků, zejména těch, kteří měli „závadnou minulost“. V lepším případě byli propuštěni, mnozí však

---

²³⁴ Tamtéž, s. 154- 158.

²³⁵ Ladislav VOJÁČEK – Karel SCHELLE – Vilém KNOLL, *c. d.*, s. 474.

²³⁶ Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *c. d.*, 335-336.

²³⁷ Heslo „Zaměstnanci veřejní“, in: *Slovník veřejného práva československého*, sv. V, s. 600-601.

²³⁸ Pavel MARŠÁLEK, *Veřejná ...*, s. 44.

²³⁹ Pavel MATES – Karel SCHELLE, *c. d.*, s. 504.

²⁴⁰ Karel SCHELLE – Monika HORÁKOVÁ – Pavel SALÁK – Jaromír TAUCHEN, *c. d.*, s. 42.

byli zatčeni gestapem. Vítanou příležitostí se stal v tomto ohledu požadavek znalosti němčiny, který stanovil protektor v květnu 1940 jako předpoklad pro další působení všech vyšších úředníků protektorátní správy. Pokud kdokoli z nich nevyhověl při zkouškách, které měly být složeny do konce března 1942, hrozilo propouštění. Současně s tím byla prosazena přednost používání němčiny v úředním styku, a to v podstatě i v protektorátních institucích, kam byli dosazeni úředníci pro jazykovou praxi, kteří měli zajišťovat styk mezi nimi a říšskými úřady.²⁴¹

V době nesvobody se okupanti všemi možnými prostředky snažili rozrušit a ovládnout veřejnou správu a postihnout české zaměstnance, z nichž odstraňovali bezohledně nejprve ty, které nemohli pokládat za spolehlivé. Okupanti vnesli do našeho služebního práva prvek rasové politiky. Za okupace byly ze státní správy odstraněny osoby neárijského původu, legionáři a pak i další pro okupanty nespolehlivé osoby, při čemž zvláště v neprospěch zaměstnance bylo, měl-li vedoucí postavení.²⁴² Protektorátní vláda propustila hned 16. března 1939 Židy z veřejné správy a služby. Veřejným zaměstnancem se nemohl stát ani manžel Židovky. V dubnu roku 1942 bylo vydáno vládní nařízení o židovských míšencích ve veřejné službě. Veřejným zaměstnancem se mohl stát jen ten, kdo nebyl židovským míšencem nebo neměl židovskou míšenku za manželku. Za židovské míšence byly považovány ty osoby, které měly alespoň jednoho židovského prarodiče. Židovští míšenci ve veřejné službě byli dáni do výslužby nebo propuštěni. Veřejný zaměstnanec nesměl uzavřít s židovským míšencem sňatek.²⁴³

Osoby ve veřejné službě musely být loajální k říšským představitelům. Říšský protektor měl značné pravomoci vůči protektorátní vládě, která pro své kroky potřebovala protektorův souhlas. Potvrzoval její členy, mohl je kdykoli odvolat. Nařízení vlády, se kterým by nesouhlasil, nemohlo být provedeno. Sám mohl vydávat nařízení s platností pro protektorát.

Říšské orgány byly oprávněny měnit či rušit správní akty protektorátních orgánů či rozsudky soudů. „Autonomní“ správa protektorátu byla postupně odbourávána a dostávala se plně do rukou okupantů.

Všechny osoby ustanovené a nově nastupující ve veřejné službě nebo funkci byly nuceny složit slib věrnosti Adolfu Hitlerovi. Dne 8. března vydal státní prezident Emil Hácha dekret č. 83/1940 Sb. o slibu členů vlády, veřejných zaměstnanců a jiných orgánů veřejné správy. Tento akt byl projevem vynucené loajality. Svůj slib věrné služby Velkoněmecké říši a jejímu

---

²⁴¹ Pavel MATES – Karel SCHELLE, *Důsledky ...*, s. 504.

²⁴² Ladislav VOJÁČEK – Karel SCHELLE – Vilém KNOLL, c. d., s. 474.

²⁴³ Vládní nařízení č. 137/1942 Sb., ze dne 9. dubna 1942, o židovských míšencích ve veřejné službě.

vůdci museli všichni písemně potvrdit vlastnoručním podpisem a odevzdat svému nadřízenému. Odepření slibu nebo provinění proti jeho obsahu mělo za následek okamžité zbavení výkonu úřadu, služby nebo funkce (suspense). Text slibu zněl:

*„Slibuji, že budu Vůdce Velkoněmecké říše Adolfa Hitlera jako ochránce Protektorátu Čechy a Morava poslušen, že budu zájmy Velkoněmecké říše k prospěchu Protektorátu Čechy a Morava podporovati, nařízení hlavy Protektorátu Čechy a Morava a jeho vlády plniti, zákony zachovávati a své úřední povinnosti svědomitě zastávati.“*²⁴⁴

Pár dní na to byl státní prezident Hácha donucen poslat děkovný telegram Hitlerovi (gratulační telegram k vítězství), za což byl českou veřejností odsouzen.²⁴⁵

Veřejní zaměstnanci protektorátní příslušnosti (i ve výslužbě) byli povinni při hraní říšské hymny a při pozdravu říšských a protektorátních vlajek zdravit vztaženou pravicí.²⁴⁶

V období Protektorátu Čechy a Morava byly vneseny nové prvky do disciplinárního a kárného práva. Kárné řízení s veřejnými zaměstnanci mohlo být vedeno – vedle ustanovení o disciplinárním řízení v obecných předpisech (služební pragmatika, platový zákon) – také podle vládního nařízení č. 397/1941 ze dne 19. listopadu 1941, o kárných opatřeních proti politicky nespolehlivým zaměstnancům.²⁴⁷ Proti zaměstnancům, kteří osvědčili skutkem svoje nepřátelské smýšlení vůči Říši nebo podle dosavadní politické činnosti nebo způsobu výkonu svého povolání nedávali záruky, že kdykoli a bez výhrad všechno nasadí pro nové politické uspořádání, mohla být bez disciplinárního řízení a bez splnění jinak stanovených zákonných předpokladů učiněna správní cestou kárná opatření. Kárným opatřením bylo přeložení (trvalé odvelení) na jiné služební místo, převedení do jiného oboru veřejné služby, přeložení do výslužby, propuštění z pracovního poměru či dočasné nebo trvalé snížení platu (příp. odpočívných platů).

V červnu roku 1941 byla rozšířena platnost ustanovení německého trestního zákoníku týkající se stíhání úředních deliktů i na německé úředníky v Protektorátu, přičemž stíhání těchto deliktů příslušelo výhradně německým soudům.²⁴⁸

---

²⁴⁴ Dekret státního presidenta č. 83/1940 Sb., ze dne 8. března 1940, o slibu členů vlády, veřejných zaměstnanců a jiných orgánů veřejné správy.

²⁴⁵ Jan GEBHART – Jan KUKLÍK, *Velké ...sv. XVa*, s. 348-350.

²⁴⁶ Vládní nařízení č. 288/1942 Sb., ze dne 7. srpna 1942, o služebním pozdravu veřejných zaměstnanců.

²⁴⁷ Nařízení bylo novelizováno: vládní nařízení č. 296/1942 Sb., ze dne 19. června 1942, jímž se doplňuje vládní nařízení ze dne 19. listopadu 1941, č. 397 Sb., o kárných opatřeních proti politicky nespolehlivým veřejným zaměstnancům.

²⁴⁸ Karel SCHELLE – Monika HORÁKOVÁ – Pavel SALÁK – Jaromír TAUCHEN, *c. d.*, s. 75-76.

Po nástupu R. Heydricha

Zásadní vliv na postavení českých úředníků měla éra působení zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha a jeho správních reforem. V této době pronikání německých úředníků do českých protektorátních orgánů – do vrcholných pozic zvláště, likvidování autonomie a výhradní podřizování české správy říšským požadavkům vrcholilo. České úřady byly nuceny vyřizovat alespoň část své agendy podle německých předpisů a jejich organizace byla pozvolna přizpůsobována správě okupační, dominantním jazykem se pro ně stala němčina.²⁴⁹

Tzv. Heydrichovy správní reformy měly za úkol odstranit dvoukolejnost správy, zjednodušit správní systém, zredukovat personální stav okupačního aparátu, dosadit německé úředníky zejména do vedoucích míst protektorátních úřadů a dosáhnout tak plného ovládnutí „autonomní správy“ okupačními úřady.

Personální oblasti byla při projednávání nového správního uspořádání Čech a Moravy věnována značná pozornost, přičemž jiné cíle byly sledovány na straně německé, jiné mezi českým úřednictvem. Ve vztahu k českému správnímu aparátu mělo být reorganizace využito k rozsáhlé čistce za použití řady více či méně zjevných represivních prostředků. S pomocí již zveřejněných výnosů proti svobodným zednářům, Židům apod. měla být „veškerá správa proseta, aby se odstranily nejdůležitější nevhodné živly, jakož se i uvolnila místa, aby česká správa mohla být poznenáhlu proniknuta Němci“. Opatření vůči svobodným zednářům bylo využito k odvolání dvou ministrů z protektorátní vlády. Dalším nátlakovým prostředkem vůči českým úředníkům byly jazykové zkoušky z němčiny, jež český aparát sabotoval. Od 24. dubna 1942 vstoupilo v platnost nařízení, aby úředníkům, kteří nesložili předepsanou jazykovou zkoušku, bylo do jejího opakování krácen příjem o 10 – 20 %. Těm, kteří naopak u zkoušek prokázali dobré znalosti, měl být vyplacen mimořádný příspěvek ve výši 50 říšských marek.²⁵⁰

Exemplárním příkladem, jež měl sloužit k zastrašení českého správního aparátu, byla poprava dvou vysokých úředníků ministerstva zemědělství – vrchního sekčního rady Františka Frolíka a sekčního šéfa 4. odboru Otakara Frankenbergera. Zvláště jeho popravu Heydrich považoval za výstrahu pro české úředníky, kteří měli v úmyslu provádět při své práci sabotážní činnost, byť jen formou pasivní rezistence. Kombinací nátlakových prostředků

---

²⁴⁹ Pavel MARŠÁLEK, *Protektorát...*, Praha 2002, 66.

²⁵⁰ Jaroslava MILOTOVÁ, *Personální ...*, s. 199.

měla být česká správa co nejrychleji zbavena úředníků, u kterých německá strana postrádala záruku, že s ní budou odpovídajícím způsobem spolupracovat.²⁵¹

Heydrich se vyjadřoval v tom smyslu, že v protektorátní správě musejí být Němci zaměstnání takovou metodou, aby byla autonomie odbourávána zevnitř, a nebyla přitom ohrožena vnější fasáda. Pomocí co nejrozsáhlejší německé infiltrace chtěl dát Heydrich autonomní správu plně do služeb německých úkolů a spojit ji s říší. Dosavadní správní dvojkolejnost byla odstraněna tak, že všechny čistě administrativní záležitosti říšskoněmecké správy byly převedeny na autonomní úřady, které byly řízeny Němci podle směrnic a pokynů z říše (správa z říšského pověření).²⁵² Pro českého úředníka, který si chtěl zajistit alespoň trochu důstojnou existenci, nebylo možné s okupanty alespoň v nejnútnejší míře nespoluupracovat.

Včleňování Němců do všech stupňů správy probíhalo dvojitým způsobem. V Úřadu říšského protektora a ministerstvech byl výkon správní činnosti prováděn paralelně v německých i protektorátních úřadech. Do zemských a okresních úřadů byli přímo převáděni němečtí pracovníci.

Reforma neznamenalou pouhé snižování počtu členů okupačního aparátu. Opatření mělo za následek mimořádně velký pohyb německého úřednictva v protektorátu. Docházelo k velkým přesunům německých úředníků z vyšší instance okupační správy do nižší a do všech instancí protektorátní správy. Paralelně přicházeli na vedoucí místa okupační správy noví správní odborníci z říše.²⁵³

V lednu 1942 jmenoval státní prezident Hácha podle seznamu připraveného Heydrichem a potvrzeného Berlínem novou vládu. Byla sestavena z lidí buď s Němci otevřeně kolaborující (jako její předseda Jaroslav Krejčí či ministr školství a lidové osvěty Emanuel Moravec), popřípadě okupantům ještě zavázaných, nebo z německého hlediska neškodných odborníků. Ministrem hospodářství a práce – tohoto pro nacisty nejdůležitějšího rezortu – se stal vedoucí skupiny hospodářství v protektorově úřadu Němec Walter Bertsch.

S výjimkou zemědělství, ve kterém hodlal Heydrich ponechat zodpovědnost Čechům, dostal každý český ministr nadekretovaného německého generálního zástupce zmocněného vyřizovat všechny záležitosti nejen v případě ministra zaneprázdnění, ale za všech okolností, a to i bez jeho vědomí. Z těchto úředníků, kteří zároveň působili jako vysocí funkcionáři v úřadu říšského protektora, se stali skuteční šéfové nyní na rozhodujících

---

²⁵¹ Tamtéž, s. 199.

²⁵² Detlef BRANDES, *Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939 – 1945*, Praha 2000, s. 265-266.

²⁵³ Jaroslava MILOTOVÁ, *Personální ...*, s. 203.

místech dokonale poněmčené protektorátní správy. Díky nim a početnému štábu pracovníků, se kterými na ministerstva přišly, byly tyto instituce, složením a strukturou přibližované nacistickému vzoru a získávaly – přes vnější označení – spíše charakter úřadů okupačních.

Úřad říšského protektora významně personálně zeštíhlil, byl především vedoucím orgánem a praktická administrativní činnost přecházela na protektorátní ministerstva. Veškerá agenda mezi úřadem říšského protektora a ministry probíhala od nynějška přímo.

Postupně došlo k pronikání německých úředníků na vedoucí posty v zemských a okresních úřadech. Z celkem 67 okresů jich 50 bylo obsazeno německými okresními hejtmany. V dalších 9 byl Němec zástupcem hejtmana a mohl samostatně rozhodovat o záležitostech správy z říšského pověření.²⁵⁴

Správní reformou se v důsledku podařilo podstatně snížit počet německých úředníků zaměstnaných v protektorátu. Z původních 2500 úředníků a zaměstnanců bylo 1100 předisponováno do protektorátních úřadů a 700 bylo propuštěno nebo uvolněno pro armádu.²⁵⁵

Ve Věstníku ministerstva vnitra byly uvedeny seznamy odborů, oddělení a jiných součástí ministerstev a podřízených úřadů a složek, které byly vedeny německými státními příslušníky, tudíž byly prohlášeny za německy vedená služební místa se všemi důsledky, tedy i s němčinou jako vnitřním úřadovacím jazykem.²⁵⁶

Na počátku roku 1943 se završilo necelý rok trvající období zásadní systémové proměny organizace veřejné moci v protektorátu. Rozhodující část správní agendy nadále zastávaly Němci dokonale ovládnuté autonomní úřady, které se tak staly součástí okupační mašinerie.²⁵⁷

Koncem roku 1942 bylo vydáno vládní nařízení o zjednodušení veřejné správy²⁵⁸, na něž v letech 1943 a 1944 navazovala další podobná opatření. Nařízení upravovalo přijímání veřejných zaměstnanců, povyšování, převody na jiná služební místa, přeložení do trvalé výslužby. Zaměstnanci ve výslužbě, kteří byli práce schopni, byli povinni na příkaz svého posledního osobního úřadu převzít na dobu války službu ve veřejné správě a řádně ji zastávat. Za účelem zjednodušení veřejné správy docházelo k přesunu některých správních úkolů mezi úřady veřejné správy (zejména z úřadů nadřízených na podřízené), dále docházelo ke

---

²⁵⁴ Detlef BRANDES, c. d., s. 267.

²⁵⁵ Tamtéž, s. 275-267.

²⁵⁶ Karel SCHELLE – Monika HORÁKOVÁ – Pavel SALÁK – Jaromír TAUCHEN, c. d., s. 44-45.

²⁵⁷ Pavel MARŠÁLEK, *Protektorát ...*, 72.

²⁵⁸ Vládní nařízení č. 420/1942 Sb., ze dne 24. prosince 1942, o zjednodušení a o nové úpravě některých personálních poměrů ve veřejné správě.

zjednodušení příslušnosti a instančního postupu. Ustanovení služební pragmatiky o kvalifikaci byla zrušena.

V oboru platového práva bylo v době nesvobody používáno systému drahotných přídavků a výpomocí. Finanční situace veřejných zaměstnanců byla i přesto dosti obtížná, částečně ji v roce 1943 vylepšilo zvýšení mezd.²⁵⁹ Na začátku roku 1944 byla provedena novela platového zákona a státním zaměstnancům byly upraveny platy.²⁶⁰ Těmito opatřeními byly do jisté míry zlepšeny platové poměry nižších kategorií veřejných zaměstnanců, ale došlo jimi k prohloubení nerovnosti mezi jednotlivými služebními třídami, což bylo i po válce pocíťováno některými skupinami zaměstnanců jako újma způsobená okupanty.²⁶¹

Jednotlivé fáze německého postupu vůči protektorátní vládě – zatčení ministrů schopných nejsilnějšího odporu, reorganizace vlády s přesuny kompetencí a především s jejich omezením a konečně zřízení správy z říšského pověření – byly výrazem postupného omezování autonomie.

Protektorátní vláda, která zpočátku nevycházela vstříc všem přáním a pokynům německých úřadů anebo je prováděla s průtahy a která se snažila brát pohled i na požadavky exilu, se během tří let proměnila ve vládu v podstatě loutkovou.²⁶²

Němcům se za doby okupace podařilo natolik ovládnout autonomní protektorátní úřady, že proti spolupráci s nimi neměli zásadnější výhrady, i když se mnozí čeští úředníci angažovali v odboji a byli nacisty pronásledováni.²⁶³

---

²⁵⁹ Detlef BRANDES, c. d., s. 481.

²⁶⁰ Vládní nařízení č. 15/1944 Sb., ze dne 12. ledna 1944, kterým se mění a doplňuje platový zákon ze dne 24. června 1926, Sb. č. 103, o úpravě platových a některých služebních poměrů státních zaměstnanců; vládní nařízení č. 19/1944 Sb., ze dne 12. ledna 1944, o nové úpravě platových poměrů protektorátních zaměstnanců, upravených podle zásad platového zákona Sb. č. 103/1926.

²⁶¹ Heslo „Zaměstnanci veřejní“, in: *Slovník veřejného práva československého*, sv. V, s. 601.

²⁶² Detlef BRANDES, c. d., s. 267.

²⁶³ Pavel MARŠÁLEK, *Veřejná ...*, s. 72.

4.4 Postavení veřejných zaměstnanců v exilu a v době poválečné

4.4.1 Úřednický aparát prozatímního státního zřízení v Londýně

Problematika zařazení československých úředníků do jednotlivých součástí prozatímního státního zřízení a zároveň i jejich platové podmínky zaměstnávaly exilovou vládu od jejich prvních zasedání. Již 6. září 1940 schválila vláda usnesení, které stanovilo, že přednost před výkonem úřednické činnosti má služba v československých vojenských jednotkách. V letech 1940 až 1943 byly v londýnském exilu vydány dekrety prezidenta republiky, které se především týkaly vybudování jednotlivých součástí prozatímního státního zřízení. Do této skupiny spadal dekret ze srpna 1941 o ustanovování a o služebních i platových poměrech zaměstnanců Československé republiky v zahraničí, který se vztahoval na úředníky československé státní příslušnosti.²⁶⁴ Tento dekret měl klíčový význam pro dobudování prozatímního státního zřízení a vyřešil diskuse o postavení československých úředníků v zahraničí. Jednotlivé úřady prozatímního státního zřízení totiž představovaly jednu z mála možností, jak sociálně zajistit československé emigranty s jejich rodinami a zároveň využít i jejich odbornou způsobilost.

Dekret deklaroval snahu o kontinuitu s veřejnou správou první republiky tím, že za úředníky prozatímního státního zřízení měli být zejména přijímáni dosavadní státní zaměstnanci republiky Československé. V důsledku teorie kontinuity s předmnichovským právním řádem se pro zaměstnance uplatnily prvorepublikové předpisy, přičemž v disciplinárních záležitostech to byl zejména zákon č. 15 ř. z. z 25. ledna 1914 – služební pragmatika. Tyto předpisy byly částečně modifikovány situací v exilu.

Při výběru zaměstnanců Československé republiky v zahraničí měl být brán zřetel nejen na schopnosti a odborné vzdělání úředníků, ale také na jejich politický postup po 30. září 1938 a na jejich dosavadní činnost v československé zahraniční akci. Podle dekretu nevznikla zaměstnancům prozatímního státního zřízení žádná práva, která by mohli uplatňovat při návratu do vlasti. Jejich služební poměr vůči československému státu končil ukončením činnosti prozatímního státního zřízení Československé republiky na půdě Velké Británie.

Dekret reagoval mimo jiné také na stížnosti především mladších úředníků na jejich špatnou finanční situaci. Úředníky zařazoval do šesti platových stupňů, kromě nich existovala kategorie zřízenců. Ženatí úředníci měli nárok na přídavek na manželku a na děti, o které

---

²⁶⁴ Dekret presidenta republiky č. 10/1941 Úř. věst., ze dne 13. srpna 1941, o ustanovování a o služebních i platových poměrech zaměstnanců Československé republiky v zahraničí.

pečovali. U diplomatů a úředníků s velkým rozsahem agendy (např. přednostové odborů na ministerstvech) existovala navíc i možnost služebního příspěvku na mimořádné výdaje. Úředníky prozatímního státního zřízení prvních třech tříd jmenoval prezident republiky, úředníky zbývajících kategorií pak vláda. Předpokladem pro ustanovení do funkce bylo složení slibu.²⁶⁵

O záležitostech v personální oblasti rozhodovala vláda, která projednávala návrhy na doporučení dvou personálních komisí zřízených k tomuto účelu. Mezi nejobtížnější případy, které musely personální komise řešit, patřil velký tlak na přijímání dosud nezařazených úředníků a nebo otázka vojenské služby mladších úředníků pracujících prozatímního státního zřízení.

Počet úředníků se postupem času zvyšoval. Celkem jich k 1. dubnu 1943 v úřadech prozatímního státního zřízení (včetně československých škol v Anglii a československých zastupitelských úřadů) bylo 433. Nejvíce úředníků zaměstnávalo ministerstvo zahraničí – celkem 140, naopak ministerstvo spravedlnosti mělo jen 5 úředníků. Šedesát šest úředníků, což je nejvíce z celé platové struktury, bylo zařazeno v první, tedy nejvyšší platové třídě.

Pro řešení disciplinárních přestupků byly zřízeny dvě disciplinární komise, které během války projednávaly věci spíše drobnějšího rázu.²⁶⁶

Otázkám poválečné byrokracie se ve svém díle *Demokracie dnes a zítra*, které psal mezi léty 1932 a 1942, věnoval Edvard Beneš. V něm formuloval své názory a představy na demokratické uspořádání poválečné Evropy a československého státu. Uváděl, že změny, jež po válce nastanou v celé společnosti se musí automaticky hluboce dotknout i poválečné byrokracie. Edvard Beneš shrnul své požadavky spojené s vybudováním nového úředního aparátu. Nevyhýbal se kritice byrokracie a zmiňoval se o jejich největších chybách a psal o tom, jaká by byrokracie v demokratickém státě podle jeho názoru měla být. Uváděl, že každý úředník má být demokratem a služebníkem veřejnosti, hájit zájmy státu a veřejného blaha. Vyjmenoval také hříchy byrokracie, ke kterým řadil konservatismus, korupčníctví a zpolitizování úřednictva.²⁶⁷

---

²⁶⁵ Znění slibu přineslo vládní nařízení č. 6/1941 Úř. věst., ze dne 13. ledna 1941 změněné vládním nařízením č. 12/1941 Úř. věst., ze dne 17. října 1941, o služební přísaze zaměstnanců republiky Československé.

²⁶⁶ Jan KUKLÍK, *Mýty ...*, s. 87-90.

²⁶⁷ Edvard BENEŠ, *Demokracie dnes a zítra*, 8. české vydání, Praha 1999, s. 298-302.

Dne 18. dubna 1945 přijela z Londýna do Košic výprava, v níž bylo 126 osob.²⁶⁸ Již v souvislosti s přesunem úředníků prozatímního státního zřízení nařídilo předsednictvo vlády v Košicích 19. dubna 1945 prověrku těchto zaměstnanců poválečné vlády, k čemuž byla zřízena i zvláštní „ověřovací komise“ pod předsednictvím Václava Noska. Kromě prověření dosavadních zaměstnanců v ústřední státní správě z hlediska jejich „národní a státní spolehlivosti“ projednávala tato komise také všechna nová přijetí na ministerstva.²⁶⁹

4.4.2 Veřejní zaměstnanci Československé republiky po druhé světové válce

Poválečná republika se musela vyrovnat s důsledky a rozrušením způsobené světovou válkou a dobou nesvobody a s vlivem rozdílného vývoje veřejné správy v českých zemích a na Slovensku.²⁷⁰ Obnovené Československo převzalo služební právo veřejných zaměstnanců tak, jak jej zformovala první republika, s některými úpravami zavedenými v protektorátu a pozměněné dekrety prezidenta republiky. Protektorátní nařízení sice nebyla převzata do československého právního řádu, nadále se však mohla používat ta, která se nepřičila demokratickým zásadám. Byla provedena opatření k opětovnému vybudování zařízení k obnově personálního pořádku, která byla zrušena okupanty. Rovněž byly upraveny poměry nově zavedených institucí a zaměstnanců.²⁷¹ Velkou změnou si prošel především státní správní systém a s ním i struktura úřednického aparátu. Základními předpisy upravujícími služební právo veřejných zaměstnanců zůstávaly služební pragmatika a zejména platový zákon, oba s mnohými úpravami.

Odčinění křivd, reaktivace a rušení jmenování z doby nesvobody

Po válce bylo třeba zrušit opatření, která byla v rozporu s československým právním řádem, a odčinit křivdy spáchané na československých státních úřednících v předchozích letech. Zrušena byla ta protektorátní opatření, která znevýhodňovala některou skupinu veřejných zaměstnanců nebo ta, na jejichž základě vystoupili zaměstnanci z veřejné služby nebo byli nuceni odejít do výslužby apod. Bezprostředně po 5. květnu 1945 se rušila protektorátní opatření rázu vysloveně perzekučního a přiznávala se odškodnění veřejným

²⁶⁸ Masarykův ústav a archiv AV ČR (MÚA), Edvard Beneš II/1 (EB II/1), inv. č. 1807, sign. Koš. 1/3, kart. 350, Předsednictvo vlády, protokoly schůzí 1945.

²⁶⁹ Jan KUKLÍK, *Mýty ...*, s. 338.

²⁷⁰ Pavel MARŠÁLEK, *Protektorát ...*, 204.

²⁷¹ Heslo „Zaměstnanci veřejní“, in: *Slovník veřejného práva československého*, sv. V., s. 602.

zaměstnancům. Také byly odnímány mnohé výhody získané některými zaměstnanci v době nesvobody.²⁷²

V první řadě byl v srpnu roku 1945 vydán dekret o odčinění křivd československým veřejným zaměstnancům.²⁷³ Podle tohoto dekretu se poskytovalo odškodnění veřejným zaměstnancům, kteří byli v době nesvobody poškozeni na svých právech a nárocích ze služebního (penzijního) poměru pro politické chování či osobní vlastnosti své nebo jiných osob anebo v souvislosti s politickými poměry, které nastaly.

Politickým chováním se rozuměly zejména veškeré činy, jimiž zaměstnanec (jiná osoba) dal najevo, že nesouhlasí s novým politickým uspořádáním, jestliže uprchl do ciziny, zdráhal se vykonat slib nebo uposlechnout rozkazu k nastoupení služby mimo území protektorátu, nesložil zkoušku z německého jazyka, vyvíjel činnost označenou za nepřátelskou vůči Německu, příslušel k určité organizaci a byl za tuto nebo jinou politickou činnost disciplinárně potrestán, byl vzat do vazby nebo jinak zajištěn, stíhán apod.

Zaměstnanci poškozenými pro osobní vlastnosti své nebo jiných osob se rozuměli zaměstnanci židé nebo židovští míšenci nebo zaměstnanci, kteří s takovými osobami žili v manželství, zaměstnanci legionáři nebo příslušníci zednářských lóží apod.

V souvislosti s politickými poměry, které nastaly za doby nesvobody, byli poškozeni zaměstnanci, kteří byli stíháni např. v rámci odvetných opatření apod.

Dekret vyjmenovával škody, které zaměstnanci utrpěly, a uváděl příslušná odškodnění. Odškodněním bylo např. vrácení zaplacené pokuty a výmaz zápisu trestu z osobního výkazu v případě, že byl zaměstnanec v době nesvobody uložen peněžité trest, vyslovena důtka či byl jinak disciplinárně potrestán. Taktéž bylo napravováno (většinou uvedením do předchozího stavu, jako kdyby ke změnám nedošlo) odepření postupu do vyšších platových stupňů, snížení služebního či jiných výplat, přeřazení zaměstnance na služební místo nižší služební třídy, přeložení, ztráta úřadu v důsledku soudního trestního řízení, předčasné přeložení do výslužby, odnětí nebo snížení odpočívacích (zaopatřovacích) platů a jiné újmy, které zaměstnance postihly.

Mnohá z těchto opatření byla činěna hromadně a bylo věci důkazu, který byl v konkrétních případech značně obtížný, zda zaměstnanec utrpěl újmu, již bylo možno kvalifikovat jako poškození ve smyslu dekretu prezidenta republiky č. 53/1945 Sb.²⁷⁴ Odškodnění podle tohoto dekretu bylo přiznáváno pouze v případě, že zaměstnanec byl

---

²⁷² Tamtéž, s. 601.

²⁷³ Dekret prezidenta republiky č. 53/1945 Sb., ze dne 17. srpna 1945, o odčinění křivd československým veřejným zaměstnancům.

²⁷⁴ Heslo „Zaměstnanci veřejní“, in: *Slovník veřejného práva československého*, sv. V, s. 601.

v ohledu národní spolehlivosti bezúhonný. O odškodnění, o kterém rozhodoval (především) příslušný služební úřad, případně příslušný ústřední úřad, musel zaměstnanec sám požádat formou písemné přihlášky.

Podle dekretu prezidenta republiky č. 11/1944 Úř. věst, o obnovení právního pořádku, měly být vydány zvláštní zákony, které stanovily způsob, jak budou odčiněny škody vzniklé důsledkem mimořádných poměrů doby nesvobody a jak budou upraveny případy, ve kterých nebylo možné nebo účelné vrátit se k původnímu stavu. Pro obor služebního, platového a penzijního práva se těmito zákony rozuměly výše zmíněný dekret prezidenta republiky č. 53/1945 Sb., o odčinění křiv československým veřejným zaměstnancům a dále zákon č. 65/1948 Sb., jenž přiznával odškodnění veřejným zaměstnancům, kteří byli přeloženi do výslužby, nebo jejichž služební poměr byl rozvázán v době nesvobody.²⁷⁵

Mnohé z případů poškození, které byly spáchány na veřejných zaměstnancích v době okupace, byly vyřízeny podle dekretu prezidenta republiky ze dne 24. srpna 1945, o reaktivaci veřejných zaměstnanců. Dekret se vztahoval na veřejné zaměstnance ve výslužbě pokud byly české, slovenské nebo jiné slovanské národnosti. Tito zaměstnanci, kteří dosud nepřekročili 60. rok věku, byli duševně i tělesně schopni dalšího výkonu činné služby a byli v ohledu státní a národní spolehlivosti bezúhonní, mohli být znovu povoláni do služby (reaktivováni). V některých výjimečných případech mohli být reaktivováni i po dosažení 60. roku věku, ovšem jen za předpokladu, že toho vyžadoval zájem služby.²⁷⁶

Újmy, které vznikly provdaným zaměstnankyním z důvodu nuceného odchodu z veřejné služby se sníženým odbytným, napravoval dekret prezidenta republiky ze dne 10. září 1945, č. 74 Sb., o reaktivaci a opětovném ustanovení provdaných žen ve veřejné službě. Odčinění bylo přiznáno jen těm provdaným ženám, které se navrátily do činné služby, což bylo vázáno zájmem služby.²⁷⁷

Dekretem prezidenta republiky ze dne 20. srpna 1945, č. 59 Sb., byla ode dne své účinnosti zrušena opatření, jimiž byli veřejní zaměstnanci jmenováni v době nesvobody. Jmenováním podle tohoto dekretu bylo zejména rozuměno: propůjčení služebního místa systemizovaného ve vyšší platové stupnici i mimo platové stupnice, jmenování v téže platové stupnici s vyšší hodností, přestup do vyšší platové třídy, ustanovení kancelářského (vrchního) oficianta kancelářským úředníkem, jakékoli přeřazení zaměstnance do služebního poměru vyššího druhu, přiznání osobních (funkčních) požitků na místě jmenování či propůjčení

---

²⁷⁵ Zákon č. 65/1948 Sb., ze dne 18. března 1948, o odškodnění a jiných opatřeních pro některé veřejné zaměstnance, kteří byli přeloženi do výslužby, nebo jejichž služební poměr byl rozvázán v době nesvobody.

²⁷⁶ Dekret prezidenta republiky č. 68/1945 Sb., ze dne 24. srpna 1945, o reaktivaci veřejných zaměstnanců.

²⁷⁷ Heslo „Zaměstnanci veřejní“, in: *Slovník veřejného práva československého*, sv. V., s. 601-602.

čestných titulů. Zaměstnanci, jejichž jmenování bylo zrušeno, byli ve svém služebním poměru posuzováni tak, jako kdyby k jmenování nedošlo. K odstranění nesrovnalostí v osobních stavech veřejných zaměstnanců bylo možno zaměstnance jmenovat se zpětnou účinností.²⁷⁸ Dekret byl podkladem pro největší jmenování veřejných zaměstnanců, k tzv. renominaci, při jejímž provádění se narazilo na mnohé potíže, která však přesto přinesla větší části veřejných zaměstnanců značné klady. Při provádění renominace byly přiznány závažné úlevy od dříve pro jmenování vyžadovaných předpokladů, zejména při jmenování na služební místa v nižších platových stupnicích.²⁷⁹

Poválečná legislativa pamatovala také na děti veřejných zaměstnanců, které studovaly na vysokých školách a na něž přináležela výplata výchovného. Věková hranice 24 roků pro nárok na výchovné se prodlužovala, pokud musely studující děti veřejných zaměstnanců v době nesvobody studium přerušit z důvodu uzavření českých vysokých škol nebo pro národní, politickou nebo rasovou perzekuci, anebo v důsledku účasti na domácím nebo zahraničním odboji.²⁸⁰

Po válce byly vydávány další dílčí novelizace ustanovení služební pragmatiky, platového zákona a jiných nařízení, které se především týkaly platových a služebních poměrů veřejných zaměstnanců, a také penzijního práva. Prvorepublikové úpravy v oblasti úředních kategorií a titulů a také podmínek pro ustanovení úředníkem a pro povýšení měly s drobnými úpravami platnost nadále.

Dalším opatřením, které opět zavádělo stav, jenž byl zrušen protektorátní správou, bylo obnovení činnosti disciplinárních a kvalifikačních komisí pro veřejné zaměstnance a zrušení předpisů o omezení opravných prostředků.²⁸¹

Platové poměry

Celkový služební příjem veřejných zaměstnanců se skládal z několika složek. Hlavní částí byl služební plat a dále to byl systém různých přídavků zavedených v období protektorátu i v době poválečné. Veřejným zaměstnancům rovněž příslušelo výchovné na nezaopatřené děti a činovné – příspěvek na bydlení.

---

²⁷⁸ Dekret presidenta republiky č. 59/1945 Sb., ze dne 20. srpna 1945, jímž se zrušují jmenování veřejných zaměstnanců z doby nesvobody.

²⁷⁹ Heslo „Zaměstnanci veřejní“, in: *Slovník veřejného práva československého*, sv. V., s. 602-603.

²⁸⁰ Zákon č. 20/1946 Sb., ze dne 10. ledna 1946, o výchovném a zaopatřovacích platech u dětí veřejných zaměstnanců, které studují na vysokých školách.

²⁸¹ Dekret presidenta republiky č. 67/1945 Sb., ze dne 21. srpna 1945, jímž se obnovuje činnost disciplinárních a kvalifikačních komisí pro veřejné zaměstnance a zrušují se předpisy o omezení opravných prostředků.

Po válce panovala silná sociální nespokojenost u velké části úředníků, jejichž životní úroveň poklesla pod předválečný stav. Zvlášť se ozývali „noví úředníci“ s nedostačující kvalifikací.²⁸² V počátečním období po 5. květnu 1945 bylo ve veřejné správě použito obvyklého systému přídavek, které zavedly určitá zlepšení v případě vyrovnání jednotlivých služebních kategorií a zvýšení sociální úrovně všeobecně. Státním zaměstnancům byly přiznány platové přídavky²⁸³ a také zvláštní roční přídavky²⁸⁴ – vyšší částku dostávali zaměstnanci ženatí a ti, kteří měli děti.

Základní vady vyplývající především z platových úprav zavedených v době nesvobody (zejména vládní nařízení č. 15 – 19/1944 Sb.) ovšem odstraněny nebyly. Určité problémy způsobovaly také rozdíly vzniklé z odlišného vývoje služebních a platových poměrů veřejných zaměstnanců v době nesvobody v zemích historických a na Slovensku. Prvé kroky ke sjednocení práva v tomto směru byly učiněny zákonem č. 144/1947 Sb.²⁸⁵

Koncem roku 1947 se o úpravě platů státních a veřejných zaměstnanců jednalo ve vládě. O tuto společenskou kategorii komunisté nejevili žádný zájem, společenské postavení veřejných zaměstnanců bylo na nízké úrovni, což se projevovalo hlavně v tom, že jejich platové třídy se delší dobu nehýbaly a byly velmi nízké a tím také i úroveň jejich platů. Koncem roku 1947 se za platy veřejných zaměstnanců postupně postavily všechny nekomunistické strany a vypracovaly vlastně dva návrhy řešení, oba byly podobné z hlediska přístupu, lišily se jen mírou vylepšení jejich situace. Tyto dva návrhy předložili národní socialisté a sociální demokraté, komunisté se postavili proti nim. O úpravě platů státních zaměstnanců se pak hovořilo ještě několikrát, komunisté komplikovali jednání, kde se dalo, a tato otázka se stala jedním z konfliktů, které vyústily v únor 1948.²⁸⁶

Situace na Slovensku

Na slovenském území byl služební poměr státních a veřejných zaměstnanců upraven nařízením Slovenské národní rady z 23. srpna 1945.²⁸⁷

V polovině roku 1947 byla platnost některých zákonů a nařízení týkajících se českých veřejných zaměstnanců rozšířena na Slovensko.²⁸⁸ To se týkalo především dekretu prezidenta

---

²⁸² Karel KAPLAN, *Československo v letech ...*, s. 77.

²⁸³ Dekret prezidenta republiky č. 58/1945 Sb., ze dne 20. srpna 1945, o platovém přídávku státním a některým jiným veřejným zaměstnancům.

²⁸⁴ Zákon č. 159/1945 Sb., ze dne 13. prosince 1945, o zvláštním přídávku státním a některým jiným veřejným zaměstnancům, jakož i poživatelům státních odpočivných (zaopatřovacích) platů.

²⁸⁵ Heslo „Zaměstnanci veřejní“, in: *Slovník veřejného práva československého*, sv. V., s. 603.

²⁸⁶ Václav VEBER, *c. d.*, s. 204-205.

²⁸⁷ Nariadenie SNR č. 99/1945 Zb. zo dňa 23. augusta 1945, o úprave služobného pomeru štátnych a verejných zamestnancov.

republiky ze dne 20. srpna 1945, č. 58 Sb., o platovém přídatku státním a některým jiným veřejným zaměstnancům. Za účelem sjednocení upravila vláda svým nařízením z listopadu roku 1947 veškeré platové a s nimi související služební poměry státních zaměstnanců na Slovensku podle obdoby předpisů použitelných v zemích České a Moravskoslezské.²⁸⁹

Československý úředník poválečné republiky už sice nebyl tím, co z něj učinila františko-josefínská éra druhé poloviny 19. století, ale některé normy a vzory chování nastavené za monarchie platily i nadále. Ať už to byla např. právní úprava vztahu mezi státem a „jeho“ úředníkem, jistoty, které se zaměstnancům státu nabízely a nebo povinnost určité reprezentativnosti, neboť právě úředník byl tím, kdo zastupoval stát navenek a kdo byl ve styku s běžnými občany. Zásada být vzorem všem ostatním patřila k těm nejstarším, které se v souvislosti s ním vyskytovaly, kodifikovala ji i služební pragmatika. Zejména poslední jmenované dostalo v období po skončení druhé světové války – v době, kdy společnost žádala potrestání byť jen sebenepatrnějšího náznaku spolupráce s okupační mocí – svého paradoxního významu.

Již ke konci existence monarchie byl výběr vedoucích byrokratických kádrů často podřizován primárně nikoliv kvalifikačnímu stupni, zkušenostem a časové pragmatice, ale především stranické a nacionální příslušnosti, tedy de facto partajnímu protěžování. Hlavně v období 1918 – 1938 ztratila nová republikánská byrokracie pevné nadosobní společenské hodnoty. Tradice formální nestrannosti byrokracie, vytvořená v počátcích vzniku právního státu v 19. století, postupně mizela. Byrokracie pak byla několikrát ve 20. století postižena platovou nivelizací, úpadkem společenské prestiže apolitickými převraty. Do značné míry takto ztratila stimuly, které by vedly k utváření a upevňování jejích mravních, profesních a politických hodnot a jež by byly schopny překonávat dobové mocenské tlaky a nástrahy korupce.

Byrokracie tvořila a tvoří především výkonnou složku státního aparátu. Její struktura je určována státní formou, politickým a sociálním vývojem uvnitř státu a je také místně a časově proměnlivá. Politický význam byrokracie závisel na tom, jak intenzivně stát zasahoval do života společnosti. V průběhu doby bylo sociální složení byrokracie výrazně proměněno a demokratizováno. Neustále také stoupal význam ideologie jako vnitřního jednotícího pouta

---

²⁸⁸ Zákon č. 144/1947 Sb., ze dne 3. července 1947, o sjednocení některých předpisů o platových a služebních poměrech státních a jiných veřejných zaměstnanců.

²⁸⁹ Vládne nariadenie č. 210/1947 Sb., zo dňa 12. novembra 1947, o úprave platových a s nimi súvisiacich služobných pomerov štátnych a iných verejných zamestnancov, ako aj požívateľov odpočívnych (zaopatrovacích) platov na Slovensku.

byrokracie. Společenská prestiž byrokracie v důsledku častých politických převratů a zmasovění samotné byrokracie naopak postupně klesala.²⁹⁰

Jedním ze základních opatření pro uspořádání poměrů ve veřejné správě doby poválečné byl dekret prezidenta republiky ze dne 4. října 1945, č. 105 Sb., o očištných komisích pro přezkoumání činnosti veřejných zaměstnanců, podle kterého byli trestáni veřejní zaměstnanci, jež se v době nesvobody dopustili služebního přečinu porušením věrnosti vůči Československé republice, případně prohřešením proti národní cti anebo proti povinnosti národní soudržnosti.

---

²⁹⁰ Milan HLAVAČKA, *c. d.*, s. 35-36.

5. „Očista“ veřejných zaměstnanců a působení očistných komisí po roce 1945

5.1 Provádění očisty v oblasti veřejné správy

5.1.1 „Čistky“ a „očisty“ v průběhu československého 20. století

Při objasňování pojmu „očista“ je třeba si položit otázku, jakou zkušenost měla česká společnost s kontrolou ze strany státu (a politických stran), s prověřováním, čistkami a očistami.²⁹¹ Dojde-li ve společnosti k nějakému radikálnímu zlomu, historické změně, revoluci, automaticky vyvstává problém, jak se postavit k době předešlé. V moderních dějinách byla k řešení tohoto problému používána složitá právní, morální a rovněž personální „očista“ společnosti. Úspěšnost takového vyrovnání se s minulostí byla pak přímo úměrná ochotě nastupujících generací odhalovat temné stránky minulosti, ale i odpouštět a snažit se pochopit mnohdy stěží pochopitelné motivy nejrůznějšího lidského konání a selhávání.

„Očista“ veřejných zaměstnanců a jiných činitelů veřejného života po druhé světové válce nebyla v průběhu 20. století v českých zemích ojedinělou akcí. Veřejní zaměstnanci byli vždy pod drobnohledem a jejich chování bylo sledováno. Časté změny režimu, s tím spojené prověrky, čistky a následné propouštění a jiné postihy, zasáhly v rámci politických perzekucí či vyrovnávání se s vlastní minulostí více generací veřejných zaměstnanců. V menší míře se veřejní zaměstnanci s postihy potkali už při vzniku Československé republiky v roce 1918. Ve větším měřítku je perzekuční opatření dostihla především v období pomnichovském, protektorátním a v době po skončení druhé světové války a také v rámci politických transformací let 1948, 1968 i 1989.

Akce nebyly vždy spojené jen s ideou „očisty“ veřejného života od „kolaborantů“ s předchozím režimem. Po roce 1945 měly taktéž za cíl zbavit se těch, co vyjadřovali nesouhlas s komunistickou politikou, po roce 1989 byly zase spojené s pokusy účelově používat kompromitující spisy proti osobám veřejného a politického života.

Úřednictvo bylo součástí elity společnosti. Jednotlivé režimy, které se během 20. století střídaly v českých zemích, se k této společenské skupině stavěly různě. Úředníci postupně ztráceli definitivy zavedené v 19. století a povolání úředníka nejenže již nebylo profesí

---

²⁹¹ Tomáš ZAHRADNÍČEK, *Než začalo kádrování. České politické strany, stát a státní správa*, in: *Dějiny a současnost* 11, 2009, s. 40.

přinášející životní jistoty, ale navíc se úřednictvo neoddané výhradně vládnoucímu režimu, mohlo stát a také se stávalo perzekuovanou společenskou vrstvou.

Po celé 20. století byla elita otevřená vzestupné sociální mobilitě. Takový vzestup byl sice až do roku 1939 zásadně volný, vyskytovaly se však obvyklé překážky vzestupu vytvářené sociálním prostředím jednotlivce. V letech 1939 – 1945 bylo nejen k vzestupu, ale i k lidské existenci uplatňováno rasové síto. V letech 1948 – 1989 bylo, s výjimkou krátké přestávky let 1967 – 1969, uplatňováno síto třídní a ideologické. Obě tyto doby narušené vzestupné mobility byly současně epochami násilné deformace normální struktury elit.²⁹²

Za první světové války monitoroval habsburský stát ve zvýšené míře smýšlení a loajalitu úřednictva vůči říši. V důsledku sílícího odporu proti válce si vláda přestávala být jistá i svým úřednickým aparátem. Začala jej hlídat a lustrvat, českým úředníkům bylo zakazováno navštěvovat české spolky a jakkoli projevovat svoji národní příslušnost. Její obavy však byly do značné míry bezdůvodné, ne snad pro stále platné monarchistické přesvědčení úřednictva, nýbrž pro kvality a jistoty, které zastávaný post nabízel. Úředníci české národnosti bez hlasitější revolty vyčkávali dalšího vývoje a v době vyhlášení samostatné Československé republiky opustili ideál c. k. úředníka a vstoupili do služeb nového státního organismu. V říjnu 1918 se tak projevila jedna z úřednických mentalit – úředník může kdykoli stejně dobře sloužit i jinému pánu; ať již je to vnímáno jako klad, či zápor.²⁹³

Po vzniku republiky v roce 1918 se z rakousko-uherských úředníků stali úředníci českoslovenští, podmínkou bylo pouze složení slibu věrnosti nové republice. I když se tato doba udáním nevyhnula a veřejnost odchod některých úředníků – především v Praze – požadovala k žádné velké personální revoluci na úředních místech nedošlo. Opatření učiněná k odstranění kontroverzních úředníků, která v tomto směru byla učiněna, nenabyla rozsáhlejšího rázu. Pro představitele nové republiky na prvním místě zůstávalo zachování neporušeného státního aparátu. Pokud by vládnoucí garnitura důsledně sledovala jednotlivé sporné případy a měla vůli a především čas je řešit, mnoho dalších úředníků by převratovým sítem neprošlo, ale rozhodla se jinak, méně pobuřující osudy vyřešila později, zpravidla penzionováním. Vnější tlak nezískal podporu. Za vstřícný krok se považovalo přeložení daného jednotlivce.²⁹⁴

---

²⁹² Jaroslav KREJČÍ, *České křižovatky. Osm pohledů na naše proplování peřejemi soudobých dějin*, Praha 2001, s. 54.

²⁹³ Aleš VYSKOČIL, *c. d.*, s. 257-258.

²⁹⁴ Tamtéž, s. 297, 301; srovn. Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *c. d.*, s. 332.

V době ihned po převratu v roce 1918 museli kariéru ukončit zejména ti úředníci, kteří zosobňovali nepopulární nejvyšší státní správní úřad v zemi nebo kteří pro svůj jasně deklarovaný příklon k německému a mnohdy nekorektní způsob správy nebyli „upotřebitelní“ v československých službách, navíc s novými pořádky nesouhlasili, a ani souhlasit nemohli. Československá moc s Němci přestala počítat, dílem odešli sami. Německá národnost se stala kaňkou na kariéřním profilu, úbytek německých úředníků na vedoucích postech státní správy byl více než markantní. Struktura československého úřednictva měla tedy národnostně mnohem homogennější podobu.²⁹⁵

Nacionální moment při vytváření nové republikánské byrokracie se prosadil především při tvorbě četnických, policejních a soudních složek nového státu. Na některá vysoká úřednická místa nastoupili také méně kvalifikovaní kandidáti s republikánskou revoluční minulostí. Odborná kvalita kandidáta byla poprvé nahrazena revolučními, převratovými či jinými politickými a vojenskými zásluhami, neboť noví držitelé moci byli nuceni odměňovat své příznivce. Tato praxe nabude nejextrémějších rozměrů po roce 1939, respektive po roce 1948.²⁹⁶

„Čistky“ v řadách úřednictva přineslo období Mnichovské dohody a vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava. Tragédii, která v letech 1938 – 1939 postihla český národ, decimovala jeho elitu a otřásla jeho sebevědomím.²⁹⁷ Na mnohé české obyvatele doléhala existenční a sociální nejistota, zvláště z řad státních zaměstnanců.²⁹⁸ Od října 1938 docházelo ve státní správě k „očistě“, část vyšších úředníků byla posílána na dovolenou, penzionována, překládána.²⁹⁹ Německá okupační moc zahájila – jako předehtu definitivního řešení „české otázky“ – diferencovanou politiku.³⁰⁰

Doba protektorátu byla pro československé úředníky po všech stránkách obdobím extrémním. Protektorát Čechy a Morava se dostal do pozice okupovaného státu a českoslovenští veřejní zaměstnanci mohli být a také byli ze služby propouštěni naprosto svévolně. Potýkali se s neustálou hrozbou strachu a existenční nejistoty. Veřejní zaměstnanci museli v březnu 1939 přísahat věrnost Německé říši. Kombinací nátlakových prostředků byla česká správa zbavována úředníků, u kterých německá strana postrádala záruku, že s ní budou

---

²⁹⁵ Aleš VYSKOČIL, *c. d.*, s. 295-313.

²⁹⁶ Milan HLAVAČKA, *c. d.*, s. 35.

²⁹⁷ Jaroslav KREJČÍ, *c. d.*, s. 60.

²⁹⁸ Jan GEBHART – Jan KUKLÍK, *Velké ...*, sv. XVa, s. 34.

²⁹⁹ Tomáš ZAHRADNÍČEK, *c. d.*, s. 42.

³⁰⁰ Jaroslav KREJČÍ, *c. d.*, s. 60.

odpovídajícím způsobem spolupracovat.³⁰¹ Postihlo je propuštění, mnozí byli zatčeni gestapem a následně popraveni. Okupanti navíc vnesli do služebního práva prvek rasové politiky.³⁰²

Revoluční doba po druhé světové válce si žádala komplexní „očistu“ veřejného života od veškerého nacistického živlu a osob s nacistickou mocí kolaborujících či k ní projevujících jakoukoli náklonnost. „Očista“ veřejných zaměstnanců po roce 1945 byla svým způsobem ojedinělá, vyžádána mimořádnými událostmi předchozích let, takovým způsobem se v českých zemích ještě nikdy neuskutečnila. Pro potřeby „očisty“ v řadách veřejných zaměstnanců byl vydán dekret prezidenta republiky, podle kterého byly zřízeny očistné komise³⁰³. Očistné komise, které působily v letech 1945 – 1947, se staraly o zhodnocení toho, jak veřejní zaměstnanci obstáli ve zkoušce věrnosti československému státu a národu v době zvýšeného ohrožení republiky. Komise zjišťovaly, zda zaměstnanec v době nesvobody porušil věrnost vůči Československé republice, nebo českému nebo slovenskému národu, popřípadě zda-li se prohřešil proti národní cti anebo proti povinnosti národní soudržnosti.³⁰⁴ Zaměstnancům pro své chování v době druhé republiky a okupace hrozily různé disciplinární postihy, mohli být i ze služby propuštěni.

Období od roku 1948 se vyznačovalo všeobecnou degradací společenské prestiže a sociální pozice inteligence. Společenskou pozici kvalifikovaných úředníků postihovala a zdrojem jejich trvalé nejistoty se stala opatření, která komunistická moc učinila, aby mohla bez právních překážek provádět čistky v úřadech. Sociální jistota úřednictva dostala jiný rozměr. V následujících dobách ji zaručovalo především členství v komunistické straně. Státní zaměstnance postihlo zrušení definitivy, která jim dosud zajišťovala trvalý pracovní poměr a chránila před propuštěním z politických důvodů. Navíc byl zaveden princip, podle něhož se při obsazování funkcí a výměře platu už vůbec nemělo přihlížet k dosaženému vzdělání.³⁰⁵

„Očista“ roku 1948 (nejen) na úřadech byla započata už během únorové vládní krize. Dne 21. února uložilo komunistické vedení zakládat jak na místní, tak na centrální úrovni akční výbory Národní fronty. V těchto nových mocenských orgánech měli absolutní většinu příslušníci komunistické strany. Akční výbory rozhodovaly o propouštění ze zaměstnání i

³⁰¹ Jaroslava MILOTOVÁ, *Personální ...*, s. 199.

³⁰² Pavel MATES – Karel SCHELLE, *c. d.*, s. 504.

³⁰³ Dekret presidenta republiky č. 105/1945 Sb. ze dne 4. října 1945, o očistných komisích pro přezkoumání činnosti veřejných zaměstnanců.

³⁰⁴ Tomáš ZAHRADNÍČEK, *c. d.*, s. 42.

³⁰⁵ Karel KAPLAN, *Nekrvavá ...*, s. 211-212.

reorganizaci společenského života v nejrůznějších oblastech. Prováděly „očistu“, tedy zbavovaly postavení a míst politické protivníky nebo jinak smýšlející. Tím nastolovaly výlučnou moc KSČ.³⁰⁶

Hromadná očista měla za následek, že ve všech orgánech moci, hospodářského řízení a společenských organizacích získali většinu příslušníci komunistické strany nebo ti funkcionáři, kteří byli ochotni se jim podřídit. Stejně to bylo i s obsazováním vedoucích míst v úřadech.

V početné skupině „únorem postižených“ měli z hlediska sociální příslušnosti drtivou převahu dělníci, úředníci a příslušníci středních vrstev. Z hlediska politického šlo téměř výhradně o funkcionáře a členy nekomunistických stran. Podle oficiálních údajů měly zásahy akčních výborů za následek 11 tisíc propuštěných úředníků ze státních služeb.³⁰⁷

Propouštění z politických důvodů se netýkalo jen úředníků, čistky probíhaly také v řadách SNB, konec kariéry potkal třetinu důstojníků armády, opustit svá místa museli také mnozí vysokoškolští učitelé a řada studentů byla vyloučena z dalšího studia. Čistky se nevyhnuly ani řídicímu aparátu znárodněného průmyslu a zájmovým organizacím.

Stát a všechny instituce v něm po podléhaly „stranickému řízení“. Zajišťoval je stále vzrůstající stranický aparát. Strana rozhodovala o obsazování míst, která chtěla mít pod dohledem, a to ve všech institucích, podnicích, školách a samozřejmě úřadech (šlo o tzv. kádrovou nomenklaturu).³⁰⁸

Úředníci, kteří odcházeli, byli z velké většiny nahrazováni zaměstnanci neškolenými, přecházejícími z výrobních oblastí, ovšem politicky spolehlivými. Výměna vedoucích pracovníků a funkcionářů probíhala v celém veřejném životě. Nový režim si vytvářel vlastní inteligenci a oporu moci z dělnických řad – novou elitu.³⁰⁹ Politické čistky v orgánech státní správy a upřednostnění politické čistoty vedly ke snížené odborné způsobilosti jejich představitelů, komunistická strana v nich však měla pevnou oporu, za svůj sociální vzestup jí byli zavázáni.³¹⁰

S časovým odstupem od února 1948 přibývalo těch, kterým pouťorový vývoj podlamoval dosavadní sociální jistoty a u kterých rostla obava z budoucnosti. Represe a čistky znamenaly pro tisíce lidí ztrátu zaměstnání, funkcí v zastupitelských orgánech, poničení jejich stran a organizací. Nejdříve tento stav pociťovali úředníci – nekomunisté. Mnoho z nich hledalo

³⁰⁶ Karel KAPLAN, *Československo v letech ...*, s. 151-152.

³⁰⁷ Karel KAPLAN, *Nekrvavá ...*, s. 186-188.

³⁰⁸ Karel KAPLAN, *Československo v letech ...*, s. 10-11, 65.

³⁰⁹ Karel KAPLAN, *Nekrvavá ...*, s. 212-213.

³¹⁰ Stanislav BALÍK a spol., *Politický systém v Československu 1848 – 1989*, Brno 2003, s. 156.

záchrana ve vstupu do KSČ. Ten však poskytoval sociální jistotu jen z části, narušovala ji nedůvěra k „poúnorovým komunistům“ a jejich časté prověrky.³¹¹

V roce 1948 a také roku 1951 probíhaly akce, v rámci nichž byli úředníci převáděni do výroby. Oficiálně z důvodu boje proti růstu administrativy a potřeby nových pracovních sil v oblasti průmyslové výroby. Ale ve skutečnosti se zde promítlo více zájmů. Také v těchto případech stály v popředí prvky politické čistky. Existovalo mnoho případů, že oběti byly prohlášeny za státně nespolehlivé a propuštěny z úřadu na hodinu.³¹²

Politické prověrky a jejich sociální důsledky ohrožovaly úředníky také v pozdějších letech, i když neměly podobu celostátně organizované akce. V prvních měsících roku 1958 se prostřednictvím komisí ustavených komunistickými organizacemi uskutečnila třídně-politická prověrka na ministerstvech. Zatímco čistka v roce 1948 sloužila především k nastolení mocenského monopolu a odstranění politických odpůrců, postihla čistka v roce 1958 druhou generaci osob, které režim považoval za politicky nespolehlivé a nebezpečné.

Likvidace středních vrstev zahájená v roce 1948 byla dovršena na začátku šedesátých let. Jednu z oblastí společenských vrstev, ke kterým se řadili i kvalifikovaní úředníci – inteligence, a která svým společenským postavením a sociální pozicí patřila ke středním vrstvám, režim fakticky degradoval. Počet příslušníků této společenské vrstvy sice vzrostl, ale jejich dřívější společenská prestiž znatelně poklesla a jejich autorita utrpěla oficiálním znevažováním vzdělání a znalostí. Způsob života charakteristický pro střední vrstvy se stal terčem kritiky a posměchu.³¹³

Po srpnové okupaci Československa vojsky Varšavské smlouvy v roce 1968, která měla zastavit reformní proces v zemi, nabývali v komunistické straně moci odpůrci reformem. Začaly působit prověřkové a normalizační komise a na pořad dne se opět dostaly „čistky“ – morální a politické pronásledování a perzekuce. Zasáhly nejdříve sdělovací prostředky a nejvyšší stranické orgány. Čistky po roce 1968 byly spojeny zejména s vlastními členy KSČ. Režim začal s „opozičníky“ tvrdě účtovat. „Prověrky“ zasáhly i různé státní, veřejné a další instituce. Zvláště tvrdě dopadly represe na české vědce, kulturní pracovníky a pedagogy. Měřítkem se při nich stal vztah k sovětské okupaci a šířeji názor na demokratizační hnutí v roce 1968. O zaměstnancích byl kádrovými pracovníky veden kádrový posudek – spis s údaji o názorech a ideologických postojích občanů. Základní součástí kádrového dotazníku byl postoj občana k

---

³¹¹ Karel KAPLAN, *Československo v letech ...*, s. 12.

³¹² Karel KAPLAN, *Nekrvavá ...*, s. 210-211.

³¹³ Karel KAPLAN, *Kořeny československé reformy 1968*, 3-4, Brno 2002, s. 19, 21, 37, 39.

sovětské okupaci v srpnu 1968. Nesouhlas s tzv. „bratrskou pomocí“ značil prakticky konec jakékoliv kariéry.³¹⁴

Promyšleně a masově nyní režim aplikoval perzekuci existenční. Mnoho postižených muselo ze svých zaměstnání odejít na místa v průmyslu a ve stavebnictví. Ti, kteří zůstali, měli prakticky navždy zastavený postup. Komunisté prováděli odplatu rovněž na jejich dětech – nepouštěli je studovat na střední a vysoké školy.³¹⁵

Rok 1969 a počátek 70. let jsou spojeny s fází čistek a konsolidací režimu – „normalizací“. Čistky zasáhly různou formou přes půl milionu lidí a postihly politický, kulturní i hospodářský život. Řada jedinců ovšem tehdy okusila „vlastní medicínu“ padesátých let. V roce 1972 byly čistky v této fázi v převážné většině ukončeny.³¹⁶

Postsocialistická Československá republika se musela vyrovnat s komplexem problémů obvykle označovaných jako „vyrovnání se s komunistickou minulostí.“ Českou veřejností hýbaly spory o podobu a hloubku účtování s Komunistickou stranou Československa.³¹⁷

Dne 28. února 1990 byly z iniciativy Občanského fóra za účelem personální očisty ministerstva vnitra (především v souvislosti s policejními složkami) zřízeny Ústřední občanská komise a Ústřední prověřková komise. V rezortu ministerstva vnitra na celostátních i místních úrovních vznikaly prověřkové komise, které byly pověřeny hodnocením každého pracovníka rezortu s pravomocí rozhodnout, zda může ve službě setrvat či odejít. Jako vyšší instance působily občanské komise.³¹⁸

V českém právním řádu se dva roky po sametové revoluci objevil takzvaný lustrační zákon.³¹⁹ Jeho přijetím chtěli zákonodárci ochránit nově utvářené instituce před vlivem někdejší komunistické Státní bezpečnosti (StB) a lidí s ní spjatých. Federální parlament přijal zákon dne 4. října 1991 a původně měl mít jen omezenou platnost pěti let. A zatímco na Slovensku přestal platit koncem roku 1996, v Česku existují lustrace dodnes.

Zákon stanovuje podmínky, které musejí splňovat zájemci o výkon funkcí v orgánech státní správy, v justici, armádě, ve veřejnoprávních médiích, v podnicích s většinovou účastí

---

³¹⁴ Jaroslav PÁNEK – Oldřich TŮMA, *c. d.* s. 438-439.

³¹⁵ Karel PACNER, *Osudové okamžiky Československa*, Praha 2001, s. 376-377.

³¹⁶ Stanislav BALÍK a spol., *c. d.*, s. 159-160.

³¹⁷ Jaroslav CUHRA a kol., *České země v evropských dějinách, díl čtvrtý od roku 1918*, Praha, Litomyšl 2006, s. 310-311.

³¹⁸ Jiří SUK, *Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křížovatky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990)*, Praha 2003, 358, 495.

³¹⁹ Zákon č. 451/1991 Sb. ze dne 4. října 1991, kterým se stanoví některé další předpoklady pro výkon některých funkcí ve státních orgánech a organizacích České a Slovenské Federativní Republiky, České republiky a Slovenské republiky.

státu apod. Norma zakazuje v těchto oblastech působit lidem, kteří byli v letech 1948 až 1989 příslušníky nebo spolupracovníky StB, angažovali se minimálně v okresních výborech komunistické strany, v lidových milicích nebo studovali alespoň tři měsíce na vysokých školách někdejší sovětské tajné policie KGB. Lustrační osvědčení vydává ministerstvo vnitra. Podobnou lustrační normu schválila o půl roku později Česká národní rada i pro službu u policie, ve vězeňství a na ministerstvu vnitra. Lustrační zákon zastavil v kariéře přes 10 tisíc lidí.

V průběhu 20. století prošli veřejní zaměstnanci v českých zemích mnohými zkouškami, které byly zapříčiněny častými změnami režimů a s tím souvisejícími prověrkami a „očistami“ ze strany státu. Veřejní zaměstnanci prožili mezi léty 1918 – 1989 několik těžkých období, která kladla zvýšené nároky na jejich chování. Příčiny a důsledky každé z těchto situací byly ovšem rozdílné.

Prvním obdobím střídání režimů byla doba založení a formování státu. Změna zaměstnanců na úřednických postech v roce 1918 a v době následující měla povětšinou národnostní ráz a týkala se především vyšších úřednických postů. „Plošná očista“ od kompromitovaných úředníků učiněna nebyla.

Druhým a třetím takovým obdobím byl rozpad státu a doba německé okupace. Propouštění a další restrikce úřednictva v roce 1938 byly uskutečňovány zejména z důvodů úsporných opatření a dotkly se především provdaných žen. Za protektorátu mohla německá správa úředníky propouštět v podstatě svévolně, čeští úředníci byli nahrazováni německými. Propouštění úředníků mělo kromě politického také rasový podtext. V období protektorátu ovšem „nevhodným“ veřejným zaměstnancům nehrozilo jen propouštění a s tím spojená existenční nejistota, ale také zatýkání a popravy.

Čtvrtým nesnadným obdobím pro veřejné zaměstnance byla doba „limitované demokracie“ po druhé světové válce. „Očista“ veřejné správy po roce 1945 byla prováděna v radikální situaci, kdy se celá česká společnost vyrovnávala s obdobím německého útlaku a represí. Veřejní zaměstnanci byli prověřováni ve svém chování za období nesvobody. Kárná oznámení, která byla na veřejné zaměstnance k očistným komisím podávána, ovšem neměla pouze úmysl potrestat úředníky, kteří porušili věrnost československému státu, ale využívala také situaci k eliminaci těch, kteří nesympatizovali s komunistickou politikou.

Další „očistné akce“ uskutečňované v době od února roku 1948 za režie komunistické strany měly jasný záměr – odstranit politické protivníky či osoby nesouhlasící s novým

zřízením. „Očista“ byla prováděná s cílem dosadit na všechny významné posty příslušníky komunistické strany či osoby s nimi sympatizující a nastolit mocenský monopol.

Šestým obdobím provádění politických „čistek“ byla doba po srpnové okupaci Československa roku 1968. „Očista“ se dotkla především vlastních členů komunistické strany a postihla ty, kteří na konci 40. a na začátku 50. let „čistky“ sami prováděli a iniciovali. Na přelomu 60. a 70. let byli úředníci z politických důvodů propouštěni, ale už jim nehrozily brachiální represe, tak jako v období protektorátním či na začátku 50. let.

Posledním převratovým obdobím 20. století byl počátek let devadesátých, kdy se společnost vyrovnávala se čtyřicetiletou komunistickou minulostí. Co dříve bylo podmínkou pro získání vedoucí pozice (členství v KSČ), bylo nyní překážkou.

Politické převraty vždy znejistily a proměnily byrokracii a měnily také jejího ducha. Po roce 1939, respektive 1948, byl doveden tento trend k naprostému podřízení pouze jedné politické straně a jedné ideologii. Podřízení byrokracie jedné straně se stalo hlavním znakem totalitárního státu.³²⁰

Český úředník se v době dvou na sebe navazujících politických systémů – v období protektorátu a v době poválečné – nacházel ve velmi komplikovaném postavení, jak v pracovním, tak v soukromém životě. Okupační správa po úředníkovi vyžadovala loajalitu (přísaha) a nejlépe výlučnou spolupráci s Němci. Po válce od úředníka zase zpětně stát a společnost očekávali loajalitu k československému exilovému zřízení a k české věci vůbec. Chování úředníků za této situace ovšem nelze hodnotit souhrnným pohledem. Velmi záleží na posouzení každého jednotlivého případu.

„Očista“ ve veřejné správě v letech 1945 – 1947 se týkala plošně všech veřejných zaměstnanců. Uskutečňována byla na zcela zákonném podkladě. K jejímu provedení byl vydán dekret prezidenta republiky³²¹, který se stal po ratifikaci zákonem. Podle tohoto dekretu byly zřízeny očistné komise, jež se řídily stanovenými pravidly, a od nichž byla možnost odvolání. Narozdíl od „očistných“ opatření prováděných v jiných obdobích měli občané právo a úřady povinnost podávat oznámení příslušným orgánům, pokud jim byla známa nějaká okolnost, která svědčila o služebním přečinu veřejného zaměstnance. Při této administrativní „očistě“ se poprvé projevil faktor, který byl naplno realizován v roce 1948 – snaha odsunutí bývalých elit.

---

³²⁰ Milan HLAVAČKA, *c. d.s.* 35.

³²¹ Dekret presidenta republiky č. 105/1945 Sb. ze dne 4. října 1945, o očistných komisích pro přezkoumání činnosti veřejných zaměstnanců.

5.1.2 „Očista“ společnosti v kontextu poválečných retribucí

Doba po druhé světové válce je obdobím, ve kterém sehrály zásadní roli otázky stanovení viny a výměru trestu za zločiny, zradu a početná lidská selhání. V každé zemi, která se stala objektem nacistické agrese a okupace, panovala zásadní shoda v názoru, že vina musí být odčiněna, aby tak byla dána výstraha pro budoucnost. Vítězná protihitlerovská koalice uznala a přijala princip nejen historické a morální, ale též politické a trestní odpovědnosti za válečné zločiny a těžká provinění proti lidskosti.³²²

Potrestání lidí, kteří se během války jakýmkoliv způsobem provinili proti českému a slovenskému národu a podíleli se na okupaci a útlaku s ní spojeném, bylo důležitou součástí vnitropolitického vývoje Československé republiky v poválečném období. Vedoucí českoslovenští politici v emigraci stejně jako představitelé domácího odboje se touto záležitostí zabývali již dlouhou dobu před skončením války. Ve všech koncepcích týkajících se poválečného uspořádání se proto nacházela na předním místě. Společnost žádala důkladnou očistu ve všech odvětvích společenského života.³²³

V Košickém vládním programu, v dekretch prezidenta republiky a v jejich prováděcích předpisech byly stanoveny právní podklady pro očistu politickou a národní, pro očistu stavovskou (např. na vysokých školách), pro očistu veřejných zaměstnanců... Takřka všeobecná shoda politických sil v této věci a podpora veřejnosti umožňovaly v atmosféře nacionálního rozjítření přistoupit k rázným zásahům a k tzv. „retribucím“.³²⁴

Slovník definuje slovo „retribuce“ jako (náležitou) odměnu, odplatu. Po druhé světové válce se označení „retribuce“ používalo jako pojem pro potrestání zločinců okupantů, zrádců a kolaborantů, resp. slovenských fašistů v období 1939 – 1945 a dalších trestných činů proti státu v době tzv. zvýšeného ohrožení republiky.³²⁵

Na osvobozeném území byl vedle dvou hlavních retribučních dekretů prezidenta republiky, které za účelem souzení nacistických zločinců a jejich pomahačů zřizovaly mimořádné lidové soudy a Národní soud, vydán také dekret o čistých komisích a dekret o trestání některých provinění proti národní cti. V Československu existoval dvojitý systém retribuce, se zvláštními právními předpisy pro české země a pro Slovensko. Retribuční normy

³²² Tomáš STANĚK, *Perzekuce 1945*, Praha 1996, s. 5-6.

³²³ Jan DOBEŠ, *Retribuční dekrety – právní norma nebo bojový prostředek?*, in: Sborník k 70. narozeninám doc. PhDr. Jaroslava Kašpara, CSc., AUC Phil. et hist. 5/1996, Z pomocných věd historických XIV, Praha 1999, s. 23.

³²⁴ Tomáš STANĚK, *Perzekuce ...*, s. 9.

³²⁵ Heslo „Retribuce“, in: *Ottův slovník naučný*, 21. díl, Praha 1904, s. 607; heslo „Retribuční dekrety“, in: *Ottova encyklopedie. Česká republika. 4. Historie, stát, společnost*, Praha 2006, s. 260.

měly zpětnou účinnost. Prolomena tu tedy byla zásada zákazu retroaktivity trestně-právních norem.

Mezinárodní souvislosti retribuice

Československé retribuční předpisy bezprostředně navazovaly na mezinárodní spojenecké dohody o potrestání nacistických válečných zločinců a jejich pomahačů. Retribuce se v Evropě prováděla ve velmi různých podobách, ne všude byla jednou z metod politického boje.³²⁶ Své retribuční normy již v exilu připravovaly i ostatní evropské státy, jako Francie, Belgie, Nizozemí, Lucembursko či Norsko, které pak započaly s retribučními ihned po svém osvobození. Československé retribuční předpisy se od norem těchto států příliš nelišily. Ve všech těchto případech se jednalo zejména o používání mimořádných soudních orgánů a o změny v procesní stránce projednávání skutků, ke kterým došlo v době druhé světové války. Druhým znakem retribučních změn byly změny v hmotném trestním právu, především v definici trestných činů domácích „kolaborantů“. Dále to byla oblast zpřísnění trestů, včetně zbavování občanských a volebních práv či zavádění internačních a pracovních táborů pro odsouzené. V Německem okupovaných státech Evropy byly vedeny procesy s nejvýznamnějšími představiteli kolaborantských režimů. Ve Francii byly retribuice nazývány přímo termínem „l' épuration“ – „očista“.³²⁷

„Velký retribuční dekret“ a mimořádné lidové soudy

Dekret prezidenta republiky z 1. února 1945 o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech byl připravován v Londýně velmi dlouho. Tomuto problému věnoval značnou pozornost i domácí odboj. V osvobozené republice byl nahrazen stejně pojmenovaným dekretem č. 16/1945 Sb., jehož koncepce se příliš nezměnila. Co do obsahu tkvěl rozdíl především v přesnějším a přísnějším postihu udavačství. Mělo-li udání za následek něčí smrt, mohlo být potrestáno i smrtí. Druhou změnou bylo, že londýnský dekret stanovoval jeho celostátní působnost, kdežto poválečný dekret se vztahoval jen na české země. Slovenská národní rada přijala vlastní odchylnou úpravu retribučního soudnictví. Slovensko se muselo vyrovnat zejména se členy slovenské vlády, která spolupracovala s Německem.³²⁸

---

³²⁶ Václav VEBER, *c. d.*, s. 61-62.

³²⁷ Jan KUKLÍK, *Mýty ...*, s. 354.

³²⁸ Karel JECH – Karel KAPLAN, *c. d.* s. 26.

Dekret prezidenta republiky podrobně určoval, kdo bude stíhán, jakož i rozsah a výši trestu. Vedle trestných činů, které byly platné i podle stávajících předpisů – zákona na ochranu republiky a trestních zákonů, byly zavedeny také nové skutkové podstaty. Provinění byla dělena na zločiny proti státu (dekret měl trestat ty, kteří se dopustili úkladů proti republice, propagovali fašistické nebo nacistické hnutí, byli členy nacistických organizací, schvalovali okupantskou vládu na území republiky nebo působili proti hnutí usilujícímu o osvobození ČSR v její předmnichovské podobě ...), zločiny proti osobám (spočívající v násilném nakládání s lidmi, úmyslném zabíjení a ubližování, omezování osobní svobody a v nařizování nucené práce ve prospěch Německa a jeho spojenců ...), zločiny proti majetku a zvláštní paragraf byl věnován udavačství. Trestného činu udavačství se měl dopustit ten, kdo „*ve službách nebo zájmu nepřítel, nebo využívaje situace přivoděné nepřátelskou okupací jiného pro nějakou skutečnou nebo vymyšlenou činnost udat*“.³²⁹

Zločiny podle velkého retribučního dekretu byly prohlášeny za nepromlčitelné a „zvlášť zavržitelné“. Trestní oznámení byla podávána na ty, kteří se v době zvýšeného ohrožení republiky, to znamená v době od 21. května 1938 do 31. prosince 1946, dopustili deliktu podle tohoto dekretu.

Jako tresty stanovil dekret především vězení, a to v rozmezí od pěti do dvaceti let případně až na doživotí, nejtěžším deliktům byl přiřknut trest smrti. K odsouzení se pojila rovněž ztráta občanské cti na určitou dobu nebo i navždy, čímž ztratil odsouzený řadu práv, například právo veřejně působit a vystupovat či volební právo. Odsouzení si ve velké většině případů odpykávali trest žaláře ve zvláštních nucených pracovních oddílech, které se řídily zvláštním zákonem.³³⁰

Pokud byli podle velkého retribučního dekretu potrestáni veřejní zaměstnanci ve výslužbě, ztratili tak (v rámci pozbytí občanské cti) odpočivné a zaopatřovací požitky a všechny další platy z veřejných peněz.

Všechny činy trestné podle tohoto dekretu měly být souzeny před mimořádnými lidovými soudy (MLS), pro něž platily zásady řízení jako před soudy stannými. Zřizovány byly v sídlech krajských soudů a v českých zemích jich působilo 24. Mimořádné lidové soudy vykonávaly svou pravomoc v pětičlenných senátech tvořených předsedou, kterým byl vždy soudce z povolání, a čtyř soudců z lidu. Přednostové soudů, jejich náměstci a soudci z povolání byli jmenováni prezidentem republiky, soudce z lidu jmenovala vláda. V obou

---

³²⁹ Dekret prezidenta republiky č. 16/1945 Sb. ze dne 19. června 1945, o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech; Karel JECH – Karel KAPLAN, c. d., s. 237-249.

³³⁰ Dekret prezidenta republiky č. 126/1945 Sb. ze dne 27. října 1945, o zvláštních nucených pracovních oddílech.

případech byly návrhy na jmenování podávány okresními národními výbory. Veřejné žalobce jmenovala vláda, popř. z jejího pověření ministr spravedlnosti. Řízení před mimořádnými lidovými soudy mělo probíhat na návrh veřejného žalobce a nesmělo trvat déle než tři dny, jinak měla být věc předána řádnému soudu. Podklady veřejným žalobcům dodávaly vyšetřovací komise národních výborů. Řízení bylo ústní a veřejné a hlavní přelíčení se mohlo konat i v nepřítomnosti obžalovaného. Soud se usnášel na rozsudku v neveřejné poradě, rozsudek byl vyhlášen ihned. Proti rozsudku nebyly připuštěny žádné opravné prostředky. Trest smrti se měl vykonat do dvou, nejdéle do tří hodin od vyhlášení rozsudku. Původní platnost dekretu byla stanovena do června roku 1946, ale kvůli velkému množství nevyřízených případů byla dvakrát prodloužena až do 4. května 1947.

Mimořádné lidové soudy měly především postihnout Němce, kteří spáchali zločiny proti lidskosti na území ČSR. Šlo o nejvyšší představitele okupační správy, poslance bývalé SdP, příslušníky gestapa a SS odpovědné za největší nacistické zločiny i za každodenní chod represivního aparátu. Nejvýznamnějším procesem před MLS v Praze byl proces s K. H. Frankem na jaře 1946. Byl odsouzen k trestu smrti a popraven. Před mimořádnými lidovými soudy stálo nad očekávání mnoho domácích zrádců a kolaborantů, trestaných se stejnou přísností jako němečtí okupanti.³³¹

Národní soud

Dne 19. června 1945 byl vydán dekret prezidenta republiky č. 17/1945 Sb., který zřizoval Národní soud. Tato nová justiční instituce sídlící v Praze byla zřízena jakožto trestní i čestný soud pro činy uvedené v retribučním dekretu, pokud se jich dopustili nejvyšší představitelé protektorátní výkonné moci a některých institucí, jež se staly symbolem protektorátního režimu. Jednalo se především o státního prezidenta protektorátu, členy protektorátních vlád, představitelé českých kolaborantských organizací (Vlajky, Kuratoria pro výchovu mládeže, České ligy proti bolševismu...) a také novináře, kteří propagovali okupantskou vládu. Od začátku retribuční vzbuzovala největší zájem otázka viny a případného odsouzení bývalého prezidenta Háchy a členů protektorátních vlád.

Národní soud rozhodoval v sedmičlenném senátu. Přednostu Národního soudu a předsedy senátů jmenoval prezident republiky na návrh vlády, přísedící a veřejného žalobce (národního prokurátora) jmenovala vláda na návrh ministra spravedlnosti ze seznamu pořízených

---

³³¹ Dekret prezidenta republiky č. 16/1945 Sb. ze dne 19. června 1945, o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech; Jan DOBEŠ, *Retribuční ...s.* 26-29; Mečislav BORÁK, *Spravedlnost podle dekretu. Retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945 – 1948)*, Šenov u Ostravy 1998, s. 47-57.

zemskými národními výbory. Národní prokurátor rozhodoval, které z osob určené obecně dekretem budou skutečně před Národní soud postaveny. Nemělo se konat žádné vyšetřování. Vyhledávání důkazů měl provádět národní prokurátor a mělo se omezit jen na skutečnosti „zásadní důležitosti“.

Veřejný činitel, který byl podle tohoto dekretu prezidenta republiky odsouzen Národním soudem jakožto soudem čestným, měl být zbaven aktivního i volebního práva do veřejných zastupitelstev a mělo mu být zakázáno veřejné vystupování a politická publikace.³³²

Národní soud projednal trestní žaloby proti 80 osobám a pouze ve třech případech působil jako soud čestný. Šedesát pět obžalovaných shledal vinnými a 18 odsoudil k trestu smrti.³³³

Obzvláště sledovány byly tři velké procesy. Prvním z nich byl proces s některými členy protektorátní vlády. Nejtěžším trestem bylo doživotí ministra Adolfa Hrubého, předseda protektorátní vlády Jaroslav Krejčí byl odsouzen na 25 let. Protektorátní prezident Emil Hácha zemřel 1. června 1945 ve vězení. Další proces byl veden proti třem prominentům Slovenské republiky v Bratislavě. Velmi sledovaným případem byl také proces s bývalými ministerskými předsedy – předsedou agrární strany Rudolfem Beranem a generálem Janem Syrovým a s dalšími představiteli tzv. druhé republiky. Beran i Syrový byli odsouzeni k 20 letům vězení. Před národním soudem skončilo celkem 21 novinářů, kteří kolaborovali s nacisty. Šlo jen o výraznější osobnosti, ostatní byli souzeni u mimořádných lidových soudů a prověřování u očistných komisí.³³⁴

V případech bývalých politiků postavených před Národní soud, se ukazovalo, že bylo nesmírně obtížné zodpovědně soudit politickou činnost obžalovaných, protože argumentace nakonec většinou probíhala na úrovni odlišných představ o postupech vedoucích k dosažení politických cílů.³³⁵

Retribuce na Slovensku

Nařízení SNR č. 33 Zb. ze dne 15. května 1945, o potrestání zločinců, okupantů zrádců a kolaborantů a o zřízení lidového soudnictví zavádělo pět skupin skutkových podstat, v mnohém poněkud odlišných od retribučního dekretu. Z procesního hlediska se slovenská úprava lišila také tím, že retribuční prováděly vedle Národního soudu okresní lidové soudy a rovněž místní lidové soudy, jimž příslušelo rozhodovat o provinilcích fašistického režimu.

---

³³² Dekret presidenta republiky č. 17/1945 Sb. ze dne 19. června 1945, o Národním soudu; Jan DOBEŠ, *Retribuční ...* 1999, s. 27.

³³³ Prokop DRTINA, *Na soudu ...*, s. 25.

³³⁴ Václav VEBER, *c. d.*, s. 63-72.

³³⁵ Jan DOBEŠ, *Retribuční ...*, s. 37.

Národní soud v Bratislavě byl zřízen pro představitele slovenského státu. Před ním byli k trestu smrti odsouzeni předseda vlády slovenského státu Vojtěch Tuka a bývalý prezident Jozef Tiso.³³⁶

Podle údajů ministra spravedlnosti Prokopa Drtiny, který přednesl dne 29. května 1947 na zasedání Národního shromáždění závěrečnou zprávu o průběhu retribučních, bylo v českých zemích podáno více jak 132 000 trestních oznámení. Národním soudem i mimořádnými lidovými soudy bylo v českých zemích odsouzeno 713 osob k trestu smrti, 741 k doživotnímu žaláři a téměř 20 000 osob k různým trestům odnětí svobody.³³⁷

Mimořádné lidové soudy měly přispět k vyrovnání se s nacismem a kolaborací. Jejich úkolem bylo potrestat viníky a dát jisté memento pro budoucnost. Procesy s Čechy, kteří měli před válkou i za války mimořádný vliv v politice, hospodářství či kultuře, se ovšem staly jedním z prostředků politického boje. V souvislosti s nimi vznikalo především mezi politiky, ale také v široké veřejnosti napětí, protože s nimi se na lavici obžalovaných dostával celý okupační režim, na němž se v důsledku jeho povahy v určité míře podílela velká část obyvatelstva.³³⁸

U většiny významných procesů, které před Národním soudem a mimořádnými lidovými soudy probíhaly, sehrávalo svou roli zasahování do jejich přípravy a ovlivňování průběhu ze strany politických institucí, zejména vlády či SNR. Záležitosti retribučního řízení se staly v několika případech i předmětem sporů mezi představiteli tehdejších stran v těchto institucích. Největší konflikty o výši a výkon trestu vyvolaly politicky nejzávažnější procesy s protektorátní vládou a s prezidentem slovenského státu Jozefem Tisem.³³⁹

Především komunisté nebyly s výsledkem rozsudku nad členy protektorátní vlády spokojeni a obviňovali své politické oponenty z brzdění národní očisty. Retribuci prováděnou soudy podřízenými národně socialistickému ministru spravedlnosti kritizovali komunisté v tom smyslu, že selhala ve svém nejdůležitějším poslání, totiž v potrestání vedoucích osob politického života a veřejné správy.³⁴⁰

Běžným rysem života společnosti se stala horlivost při vyhledávání zrádců. V celkové bilanci retribučního soudnictví se vyskytovalo značné množství neprávem osočených osob, které byly mimořádnými lidovými soudy buď osvobozeny nebo dotyčné případy doručené

---

³³⁶ Mečislav BORÁK, *c. d.*, s. 84, 90.

³³⁷ Prokop DRTINA, *Na soudu ...*, s. 12.

³³⁸ Jan DOBEŠ, *Retribuční ...*, s. 29.

³³⁹ Mečislav BORÁK, *c. d.*, s. 59-63.

³⁴⁰ Jan DOBEŠ, *Retribuční ...*, s. 33, 44.

veřejné žalobě nebyly vůbec žalovány pro nedostatek důkazů. Udavači a falešní svědkové se nemuseli z krivých obvinění zodpovídat, neboť na to zákonné předpisy nepamatovaly. Kromě spravedlivých postihů nesporných viníků tak retribuční dekrety umožňovala i vyřizování osobních a politických účtů.³⁴¹

Po únorovém převratu 1948 prosadila KSČ zákon o obnově účinnosti retribučních dekretů a lidového soudnictví do 31. prosince 1948. Rovněž bylo možné provést revizi kteréhokoliv již pravomocně ukončeného trestního řízení.³⁴²

„Malý retribuční dekret“ a provinění proti národní cti

Na podzim 1945 museli odpovědní činitelé řešit problém dalšího osudu osob „považovaných za státně nespolehlivé“, které byly v revoluční době zajištěny. Ve vězení se po dlouhé měsíce bez zahájení řízení nacházelo množství lidí. Vládní představitelé si uvědomovali, že situace si vyžaduje novou právní úpravu, jež by postihovala „zavrženíhodné“ jednání, které však nespádalo pod velký retribuční dekret. Výsledkem byl dekret prezidenta republiky č. 138/1945 Sb. ze dne 27. října 1945 o trestání některých provinění proti národní cti.³⁴³ S tímto dekretem bezprostředně souvisela norma vydána téhož dne, kterou byl ústavní dekret prezidenta republiky č. 137/1945 Sb., o zajištění osob, které byly považovány za státně nespolehlivé, v době revoluční. Zajištění takových osob i mimo případy zákonem povolené či prodloužení jejich prozatímní vazby přes dobu přípustnou podle zákona prohlásil dekret se zpětnou platností za zákonné.

Tzv. malý retribuční dekret stanovoval tresty do jednoho roku vězení nebo pokutu do výše jednoho milionu korun, příp. veřejné pokárání či kombinaci nebo sloučení všech těchto trestů pro každého, kdo „nepřístojným chováním, urážejícím národní cítění českého nebo slovenského lidu, vzbudil veřejné pohoršení“. O výši trestu nerozhodovaly soudy, ale komise okresních národních výborů. Doba zajišťovací vazby se měla započítávat do výše trestu na svobodě. Prezident tento dekret podepsal v předvečer prvního zasedání Prozatímního národního shromáždění. Každý, kdo byl podle retribučních dekretů obviněn, ba i ten, kdo teprve dostal jen obsílku k soudu, pozbýval volebního práva. Stejně jako u velkého retribučního dekretu byla účinnost této normy prodloužena do 4. května 1947.³⁴⁴

---

³⁴¹ Mečislav BORÁK, *c. d.*, s. 35, 45.

³⁴² Kateřina KOČOVÁ, *Druhá retribuční. Činnost mimořádných lidových soudů v roce 1948*, in: *Soudobé dějiny*, 12, 2005, s. 587.

³⁴³ Jan DOBEŠ, *Retribuční ...*, s. 27-28.

³⁴⁴ Dekret prezidenta republiky č. 138/1945 Sb. ze dne 27. října 1945, o trestání některých provinění proti národní cti; Mečislav BORÁK, *Spravedlnost podle dekretu. Retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945 – 1948)*, Šenov u Ostravy 1998, s. 37.

V této věci vydalo ministerstvo vnitra dne 26. listopadu 1945 směrnici pro národní výbory s pravidly trestání „provinění proti národní cti“. Podle směrnice měl každý okresní národní výbor vytvořit nezávislou trestní nalézací komisi, jež by se skládala ze čtyř členů – podle stranického klíče za každou českou politickou stranu jeden. Z těchto čtyřech členů měl být alespoň jeden práva znalý. Pro shledání viny byl nutný konsenzus tří osob. Obviněný nemohl předvolávat svědky ve svůj prospěch a ani kontrolovat důkazní prostředky. Bylo povinností komise shromáždit všechny potřebné dokumenty, ať již hovořily pro nebo proti obviněnému. Odvolacím orgánem byly trestní odvolací komise zemských národních výborů v Praze a v Brně. Oproti okresním komisím byly tyto komise již obsazovány profesionálními právníky. Směrnice dovozovala trestním komisím, aby se zabývaly případy osob, které před tím osvobodil lidový soud (třeba proto, že činy obžalovaného nezasluhovaly minimální pětiletý trest).³⁴⁵

Narozdíl od mimořádných lidových soudů nepodléhaly trestní komise při národních výborech ministerstvu spravedlnosti, ale ministerstvu vnitra, což mělo své politické důsledky. K politickým manipulacím navíc přispívala velmi stručná a nejednoznačná formulace viny v malém dekretu.³⁴⁶

Stejně jako malý retribuční dekret, ani směrnice ministerstva vnitra neobsahovala právní definici „národní cti“. Namísto toho v ní bylo devět kazuistických provinění, která měly komise trestat. Činy označené za „nepřístojné chování“ byly např. hlášení se k německé nebo maďarské národnosti, nemělo-li již za následek ztrátu čs. státního občanství, politická spolupráce s Němci nebo Maďary, propagování nacismu, fašismu nebo antisemitismu, odborná spolupráce s Němci nebo Maďary přesahující meze průměrného nařízení výkonu, zneužívání postavení na vedoucím místě přísluhováním okupantů, společenský styk s Němci nebo Maďary v rozsahu přesahujícím míru nezbytné nutnosti apod. Kromě dvou provinění se měl malý retribuční dekret aplikovat pouze na občany české, slovenské či jiné slovanské národnosti. Většina z devíti provinění se podobala zločinům podle velkého retribučního dekretu. Byla však menší společenské nebezpečnosti, a proto je nebylo možné potrestat prostřednictvím lidových soudů. V podstatě se jednalo o provinění politické povahy – méně závažné akty kolaborace s okupační mocí, jejími zástupci a podporovateli.

---

³⁴⁵ Benjamin FROMMER, *Národní očista. Retribuce v poválečném Československu*, Praha 2010, s. 257-258, 260.

³⁴⁶ Mečislav BORÁK, *c. d.*, s. 37-38.

Podle Nejvyššího správního soudu měla být „provinění proti národní cti“ posuzována podle místních standardů. K tomu, aby obviněný byl shledán vinným, bylo navíc nutné, aby jeho chování vzbudilo veřejné pohoršení.

V případě některých obviněných byla sankce od trestních nalézacích komisí jen dílčí částí jejich poválečného postihu. Uvěznění, pokuty či zveřejnění odsuzujícího rozhodnutí často doprovázel další nacionální postih, dotyčný nemohl získat „osvědčení o národní spolehlivosti“. Bez tohoto osvědčení člověk čelil společenskému i hmotnému úpadku. Třebaže občan nebyl odsouzen za zločin, absence zmíněného osvědčení měla obdobné následky jako ztráta občanské cti, dotyčná osoba nemohla vykonávat žádný společenský odpovědný úřad a nemohla pracovat v žádném zaměstnání, které bylo z hlediska státu považováno za klíčové.

Tzv. malý retribuční dekret byl velmi krátkým a z hlediska terminologického i mimořádně povšechným právním předpisem. Národním výborům nabízel efektivní prostředek k ovlivnění politického zápolení – zbavení volebního práva. Ministerstvo vnitra nikdy nepublikovalo souhrnné údaje o aplikaci malého retribučního dekretu. Benjamin Frommer na základě jedné interní zprávy ministerstva vnitra z 8. srpna 1947 uvádí, že komise zjevně zprostil viny naprostou většinu obviněných. Celkově měly projednat téměř 180 tisíc případů tzv. „provinění proti národní cti“, z nichž tři čtvrtiny vyřešily, a pouze jedna čtvrtina původních obvinění skončila odsuzujícím rozhodnutím.³⁴⁷

S „malým retribučním dekretem“ jako „obecným předpisem“ pro provádění tzv. národní očisty souvisí dekret prezidenta republiky o očištění veřejných zaměstnanců.

Pojem „očista“ má v poválečném českém prostředí dvojí význam. Znamenal jednak očistu vlastní komunity od cizích prvků, kterými v tomto případě byli sudetští Němci, z nichž téměř tři miliony byly nuceně vysídleny, a jednak také očištění lidu od kolaborantů a zrádců pocházejících z řad vlastního národa. Veřejné orgány, včetně vědeckých a uměleckých institucí, museli domnělí i skuteční kolaboranti opustit. Pováleční vůdci vytvořili masivní systém speciálních soudů a správních komisí, jež měly za úkol „očistit“ společnost od každého, kdo zradil československý stát anebo kdo se podílel na útisku jeho občanů.³⁴⁸

Proces tzv. retribuční se stal důležitým signálem změny vnitropolitických poměrů, změn ve společenské atmosféře i v povaze politické právní moci vládnoucí na území Československé republiky. Vládní strany nepojímaly retribuční soudnictví jako čistě právní akt mimo

³⁴⁷ Benjamin FROMMER, *c. d.*, s. 261-289.

³⁴⁸ Tamtéž, s. 20-21.

jakékoliv politické pozadí a nevyvarovaly se spojování retribuční s politickými zájmy a vměšování se vlády do lidových soudů a především Národního soudu. Politická povaha retribučního potrestání se ukázala zvláště při procesu se členy protektorátní vlády. Retribuce však nebyla jen integrální součástí boje o politickou moc, nýbrž i opravdovým pokusem o vyrovnání se s dědictvím nacistické okupace.³⁴⁹

5.1.3 „Očista“ veřejné správy po druhé světové válce v evropském kontextu

Stejně tak jako retribuční soudnictví, které bylo uskutečňováno i v jiných evropských zemích, nebylo ani provádění očisty veřejných zaměstnanců fenoménem pouze československým. Požadavky na uskutečnění očisty aparátu veřejné správy a její následné uvádění do praxe se dělo v mnoha evropských zemích, které se během druhé světové války staly oběťmi nacistické agrese a okupace. Jednou z forem potrestání kolaborace v evropských zemích byl často mimo jiné zákaz výkonu funkcí ve veřejné správě. Z hlediska provádění „očisty“ veřejných zaměstnanců jsou pro srovnání československé právní úpravy a československého postupu zajímavé tři evropské země. Jedná se o Francii, na jejímž území byla po obsazení Německem vytvořena kolaborantská vláda ve Vichy, a úředníci působící za tohoto režimu se nenacházeli ve snadné situaci za války ani po ní. Dále je to Norsko, jehož administrativní očista se od československé lišila především tím, že v Norsku byli funkční ve veřejném sektoru zbavováni především členové norské fašistické strany. Třetí srovnávanou zemí je Nizozemí, kde „očista“ veřejné správy proběhla plošně ve všech odvětvích, ale její uskutečnění bylo hodnoceno kontroverzně, především pro nejednotnost a pomalost v postupu provádění „očisty“.

Francie

Ze státních úřadů ve Francii muselo odejít tisíce zkompromitovaných veřejných zaměstnanců a nejméně 12 000 jich bylo alespoň nějakým způsobem potrestáno. Častým postihem, například i v diplomatických službách, bylo předčasné penzionování. Ve Francii byl kromě jiných mimořádných trestních orgánů zřízen také zvláštní „Nejvyšší soud“ – Haute Cour de justice, který v rámci projednávání kauz nejvýznamnějších představitelů vichistického režimu soudil také vysoké státní úředníky.³⁵⁰

³⁴⁹ Jan DOBEŠ, *Retribuční ...*, s. 23, 38.

³⁵⁰ Jan KUKLÍK, *Mýty ...*, s. 355-357.

Cílem očisty ve francouzské veřejné správě bylo potrestat zaměstnance, kteří se v rámci své profese provinili kolaborací s nepřitelem, a odstranit ty osoby z důležitých pozic ve veřejné správě, podniků a jiných oblastí veřejného života, které nepožadovaly obnovení demokratického pořádku. Situace úředníků byla velmi nesnadná, neboť vichistický režim stál zdánlivě na právních základech. Administrativní očista náležela od roku 1943 k seznamu opatření, které francouzská prozatímní vláda pokládala za nutná v souvislosti s vyrovnáním se s režimem ve Vichy. Zásady očisty veřejné správy byly ukotveny ve vyhlášce prozatímní vlády ze dne 27. června 1944. Očista byla zaměřena na osoby, které svou činností napomáhaly nepříteli, které se stavěly proti válečnému úsilí Francie a jejich spojenců, také na všechny, kteří se stavěli proti odbojové činnosti a na ty, kteří poškodili ústavní zřízení nebo základní svobody občanů. Očista se týkala také osob, které prostřednictvím své účasti ve vládách od 16. června 1940 do 25. srpna 1944, vědomě dosáhly materiálního prospěchu. Tyto cíle očisty se dotýkaly velkého procenta manažerů a funkcionářů a všech státních úředníků.³⁵¹

V následující tabulce jsou uvedeny údaje o provedení očisty na třech ministerstvech, o kterých bude pojednáno v rámci československé administrativní očisty.

Tabulka č. 3: Srovnání politické očisty ve Francii po druhé světové válce v jednotlivých sektorech veřejné správy

Název ministerstva	Celkový počet úředníků ³⁵²	Celkový počet všech udělených trestů	Tresty		Procento sankcionovaných úředníků
			Propuštění, výpověď, přeložení do výslužby	Jiné potrestání	
Ministerstvo vnitra	95.587	7.660	5.646	2.014	8 %
Ministerstvo spravedlnosti	17.493	331	198	133	1,9 %
Ministerstvo průmyslu	29.937	445	262	183	1,5 %

Údaje převzaty z: **Klaus-Dietmar Henke – Hans Woller (vyd.), *Politische Säuberung in Europa: Die Abrechnung mit Faschismus und Kollaboration nach dem Zweiten Weltkrieg*, Mnichov 1991, s. 228.**

Administrativní očista ve Francii byla v jednotlivých sektorech provedena v různé intenzitě. Nejvyšší podíl sankcionovaných osob byl na ministerstvu vnitra, což souvisí také s tím, jakou roli hrály při kolaborování ve Vichy policejní složky. Nejmenší stopu zanechala

³⁵¹ Klaus-Dietmar HENKE – Hans WOLLER (vyd.), *Politische Säuberung in Europa: Die Abrechnung mit Faschismus und Kollaboration nach dem Zweiten Weltkrieg*, Mnichov 1991, s. 226.

³⁵² Celkový počet úředníků se u ministerstev vnitra a spravedlnosti vztahuje k datu 1. června 1946 a u ministerstva průmyslu k září roku 1944.

očista v oblasti technické a hospodářské správy. Naproti tomu očista v armádě byla velmi důkladná.³⁵³

Výše uvedená čísla zjištěná z analýzy pramenů F. Rouquetem³⁵⁴ se rozcházejí s oficiálními údaji, které byly po provedení očisty předloženy francouzskou vládou. Podle Rouqueta bylo u sedmi ministerstev, které zaměstnávaly zhruba 55% všech úředníků, uloženy různé sankce celkem 12 862 osobám. Což v důsledku znamená více osob postižených očištěním, než udávají oficiální údaje, které se navíc vztahují na celou veřejnou správu. Oficiální čísla z konce 40. let minulého století uvádějí, že z 850 000 úředníků ve správě, veřejných zařízeních a zestátněných podnicích bylo celkem 16 113 uloženy sankce od očištěných komisí, z toho bylo 6 500 potrestáno nejostřejšími opatřeními, jakými bylo propuštění, výpověď nebo přeložení do výslužby. Ve veřejné správě v užším slova smyslu byla očištěná opatření použita proti 11 343 úředníkům, z nichž bylo 6 000 propuštěno ze služby. Zmiňovaná čísla nemůžeme považovat zcela za směrodatná také proto, že v nich není přihlíženo k těm úředníkům, kteří byli odsouzeni mimořádnými tribunály a následně odstraněni ze služby.³⁵⁵ Jisté ale je, že úředníci státní správy byli v rámci „očistné akce“ nejvíce postiženou skupinou zaměstnanců z celého veřejného sektoru.

Norsko

V Norsku probíhaly po válce procesy zejména s představiteli fašistické strany Nasjonal Samling (NS), s osobnostmi německé okupační správy a s představiteli norského kolaborantského režimu. Norské retribuční normy přinesly mimo jiné sankce znamenající omezení občanských práv, především ztrátu volebního práva či zákaz výkonu některých povolání. A také se v této zemi kromě trestně-právního postihu uplatnila též očista orgánů veřejné správy, včetně stanovení nemožnosti vykonávat funkce ve státních službách pro aktivní kolaboraci.³⁵⁶

Očista veřejné správy byla spojena především s odstraňováním členů Nasjonal Samling z jejich služebních postů. Norská fašistická strana Nasjonal Samling působila ve 30. a 40. letech minulého století, založena byla po vzoru NSDAP a u jejího zrodu stál mimo jiné také Vildkun Quisling (jehož jméno se stalo přímo symbolem pro kolaboraci s Němci). V roce 1945 byla strana rozpuštěna. Strana Nasjonal Samling, razila během obsazení Norska

---

³⁵³ Klaus-Dietmar HENKE – Hans WOLLER (vyd.), *c. d.*, s. 229.

³⁵⁴ François ROUQUET, *Une administration française face à la Seconde Guerre mondiale: les PTT*, sv. 3, L'Épuration, dis., Toulouse, 1988, s. 134.

³⁵⁵ Klaus-Dietmar HENKE – Hans WOLLER (vyd.), *c. d.*, s. 227-228.

³⁵⁶ Jan KUKLÍK, *Mýty ...*, s. 357-359.

Německem dvě cesty nacifikace. Jednak naléhala na vedoucí úředníky, aby vstoupili do strany, a jednak vytvářela nové pozice anebo propouštěla ty úředníky, kteří se postavili proti novému pořádku, a jejich místa poté obsazovala oddanými členy strany. Mezi řadové úřednictvo velký počet členů strany sice nepronikl (8,5 %), zato ale obsazení vysokých úřednických míst členy NS bylo silné (skoro každý pátý vyšší úředník byl straník). Navíc z nově ustanovených vysokých úředníků byla téměř polovina členy NS.

Očista veřejné správ v Norsku byla po válce provedena poměrně rychle. Téměř každý člen NS ztratil své posty ve veřejné službě – počet členů strany ve veřejné správě během války byl bezmála totožný s počtem propuštěných úředníků po válce. Suspendovaným úředníkům nepomohlo jejich časté tvrzení, že ke vstupu do strany byli donuceni svými nadřízenými. Pouze několika málo „pasivním“ členům NS, kteří do strany vstoupili na podzim roku 1940, bylo umožněno ve službě pokračovat, v případě že se v posledních letech války chovali loajálně ke své vlasti nebo aktivně vystupovali proti straně Nasjonal Samling.³⁵⁷

Nizozemí

Rovněž v poválečném Nizozemí se vedle soudního prověřování osob obviněných z kolaborace uplatnil také byrokratický typ politické očisty. K regulaci propouštění osob z vlivných pozic ve státě vydala nizozemská vláda během londýnského exilu a v období následujícím řadu příslušných opatření. Základní pravidlo nizozemské očisty stanovovalo, že ten, kdo se politicky zkompromitoval, musí odejít, aby mohla být obnovena důvěra ve správu. Okruh osob, kterých se směrnice týkala, byl tedy nastaven velmi široce. Platil pro všechny, kteří během okupace neprokázali „přiměřené chování“. Konkrétněji nizozemská legislativa určovala, že se očištná řízení týkají zaprvé těch, kteří neprokázali loajálnost Koruně, zadruhé členů a sympatizantů nacionálně-socialistických organizací a zatřetí okruhu osob, které v důsledku svého chování a činů během okupace nebyly považovány za dostatečně důvěryhodné na to, aby spolupůsobily na poválečné rekonstrukci země. Kdo se provinil proti jednomu z těchto ustanovení, byl potrestán čestným nebo nečestným propuštěním ze služby anebo dočasným či trvalým vyloučením z povýšení, resp. zkrácením svého platu. Pro provádění očisty byly v jednotlivých společenských sektorech vytvořeny očištné komise.

Pravidla pro provádění očisty nebyla považována za zcela bezchybně vymezená. Za největší slabinu zákonů byla pokládána zejména právní vágnost mnohých ustanovení. Předpisy také nebyly závazné pro všechny stejně. Jednotliví ministři postupovali ve svých

---

³⁵⁷ Klaus-Dietmar HENKE – Hans WOLLER (vyd.), *c. d.*, s. 270-273.

rezortech v rámci očistných zákonů podle svého uvážení. Povinné pro ně bylo pouze to, že se před definitivním potrestáním úředníka propuštěním ze služby muselo vyjádřit poradní grémium. Neurčité regulace byly pramenem neustálých sporů také proto, že ministři ve stejných případech mnohdy rozhodovali různě. Četnými byla také porušování tradičních práv veřejných zaměstnanců, což mělo za následek velkou právní nejistotu postihnutých, kteří v mnoha případech nebyli před svým propuštěním ze služby ani jednou vyslechnuti. Je odhadováno, že v době osvobození bylo v Norsku kolem 380 000 zaměstnanců veřejné správy, ze kterých bylo asi 32 000 prověřováno v jejich politické spolehlivosti. Z toho bylo 17 500 propuštěno jako kolaboranti, 6 000 úředníků bylo potrestáno disciplinárními tresty. Tyto procesy a postupy stály mnoho času, byly těžkopádné, zapříčinily velmi kontroverzní veřejné i interní diskuse a jejich provedení nebylo hodnoceno kladně.

Pozornost byla věnována také očistě policejní a justiční správy. Očistu policejní složek považovala nizozemská veřejnost jako neúspěch. Očistné komise se při posuzování těchto případů pokoušely brát ohled na obtížnou situaci nizozemských policistů v rámci německé kurately. Vedle toho hrálo roli také pragmatické uvažování osob odpovědných za provedení očisty, které se obávaly, aby propuštěním všech obviněných policistů, nedošlo ke zhroucení policejní organizace. Většina policistů, která byla zapletena do provádění teroru okupantů, tedy nebyla propuštěna, ale pouze disciplinárně potrestána. V justiční správě se obvinění soudci museli zodpovídat před kolegiem jmenovaným ministrem spravedlnosti, ve kterém zasedali „vlastenecky spolehliví“ soudci. Toto kolegium jednalo o propouštění či setrvání v úřadu těch soudců, kteří byli do svých funkcí dosazeni během německé okupace. Mělo ale jen poradní funkci. Rozhodnutí o definitivním popuštění z úřadu stálo na ministru spravedlnosti. Veřejná očista v Nizozemí se dotýkala také těch, kteří byli obviněni z hospodářské kolaborace, dále novinářů, studentů apod.³⁵⁸

Ostatní země

Různé formy potrestání se nevyhnuly ani úředníkům z dalších evropských zemí. V Polsku byl dne 22. ledna 1946 vydán dekret, který stanovil trestní odpovědnost i za některá jednání v souvislosti s odpovědností za porážku v září 1939 a za fašizaci státního života. Jako skutkové podstaty uváděl dekret např. „oslabení ducha brannosti ve prospěch fašistického nebo národně socialistického hnutí“ prováděné „veřejně nebo ve spojení s výkonem úřadu nebo nařízené činnosti v oboru státní správy ke škodě polského národa nebo státu“.³⁵⁹

³⁵⁸ Klaus-Dietmar HENKE – Hans WOLLER (vyd.), *c. d.*, s. 303-309.

³⁵⁹ Jan KUKLÍK, *Mýty ...*, s. 369.

Lucembursko bylo zemí, jež využila pro provedení „očisty“ předpisy, které byly připraveny exilovou vládou. V prosinci 1944 přijala a vyhlásila lucemburská vláda a vévodkyně Charlotta hned několik dekretů, které řešily „očištění veřejné správy od kolaborantů“.³⁶⁰

5.2 Požadavky poválečné „očisty“ v oblasti československé veřejné správy

Disciplinární právo, disciplinární tresty

S tzv. „očistou“ veřejných zaměstnanců souvisí i disciplinární právo. Úředníci nebyli za své služební přečiny trestáni pouze v revolučním období po druhé světové válce, různé disciplinární postihy jim byly udělovány i v době předešlé. V každodenním životě byla od úřednictva vyžadována jistá úroveň chování jak v úředním tak v mimoúředním čase. Její porušení bylo chápáno jednak jako nepřipustné či dokonce nepřístojné v obecném smyslu, jednak mohlo být posuzováno i jako přestupek, po němž následovalo disciplinární řízení. Tyto roviny byly ovšem v mnoha konkrétnostech proměnlivé v čase.³⁶¹

Pojmem „disciplína“ se nazývá kázeň a pořádek uvnitř nějakého společenského organismu nebo společenské instituce jakou je např. úřednický organismus státu. Prostředky, jež mají specifický účel udržet kázeň a pořádek uvnitř určité instituce, jsou nazývány prostředky disciplinárními. K těmto prostředkům náleží i disciplinární trest, t.j. akt, jímž se nuceně odnímají některé statky nebo hodnoty proto, že kázeň a pořádek byly porušeny. Disciplinární odpovědnost státního úředníka (a zřízence) byla jedním ze specifíků charakteru služebního poměru.³⁶²

Při porušení služebních a stavovských povinností mohl proti státnímu úředníkovi zakročit jeho představený vyslovením výtky či uložením pořádkového trestu (pokuty) nebo mohlo být zakročeno v rámci disciplinárního řízení. Od roku 1915 se v oblasti disciplinárního práva uplatnil příslušný oddíl tzv. služební pragmatiky z roku 1914, který stanovoval, že úředníci mohou být potrestáni pořádkovými nebo disciplinárními tresty. Jednotlivá ustanovení služební pragmatiky upravovala zřizování disciplinárních komisí v rámci úřadu, podrobněji popisovala funkci členů komisí, senátů a disciplinárního zástupce a specifikovala jednotlivé

---

³⁶⁰ Tamtéž s. 360.

³⁶¹ Marie MACKOVÁ, *Úřednictvo venkovských ...*, s. 152.

³⁶² Heslo „Disciplinární právo“, in: *Slovník veřejného práva československého*, sv. I., Praha 2000 (reprint vydání z r. 1929), s. 389.

postupy v rámci disciplinárního řízení, tj. postupu vyšetřování, ústního líčení, vyhlašování nálezů či případného odvolání. Nejtěžším disciplinárním trestem bylo propuštění, se kterým se vázala ztráta všech nároků pro úředníka a jeho rodinné příslušníky. Na rozdíl od ministerských a místodržitelových nařízení a upozornění omezující a upravující úřednické postoje a konání ve veřejném i soukromém životě, nebyla disciplinární řízení příliš častým jevem.

Státní úředník podléhal, jako každý jiný občan státu, odpovědnosti podle trestního zákona, avšak navíc ještě podléhal disciplinární odpovědnosti při porušení svých stavovských a služebních povinností. Mohl tedy být trestán pro jeden a týž čin dvakrát, při čemž se zaručovalo samostatné posuzování činu jak trestnímu soudu, tak i disciplinární komisi. V roce 1945 šla ale nařízení dále a veřejní zaměstnanci mohli být za své úřední i mimoúřední „přečiny“ postaveni před očištnou komisí. Případy, které nestihly očištné komise posoudit do konce jejich činnosti (dvakrát prodloužené), přecházely právě na komise disciplinární.³⁶³

Disciplinární odpovědnosti veřejných zaměstnanců byl věnován oddíl V. služební pragmatiky.³⁶⁴ Úředníci, kteří porušili své úřední povinnosti mohli být potrestáni pořádkovými nebo disciplinárními tresty podle toho, zdali se porušení povinností jevílo jako nepořádek, anebo jako služební přečin. Pořádkovým trestem byla buď výstraha nebo peněžní pokuta. Disciplinárními tresty bylo udělení důtky, vyloučení z postupu do vyšších platů, zmenšení služného (adjuta), přeložení na odpočinek s menším výslužným či propuštění. Disciplinární tresty mohly být uloženy nálezem příslušné disciplinární komise na základě řádně provedeného disciplinárního řízení. Vyloučením z postupu do vyšších platů a zmenšením služného (maximálně 25%) mohl být úředník potrestán na dobu nejvýše tří let. Po dobu trestu byl vyloučen postup do vyšších platů a do vyšší hodnostní třídy. Při ustanovení disciplinárního trestu mělo být přihlíženo k tíži služebního přečinu v příslušném případě a ke škodám z toho vzniklým a také ke stupni viny a k veškerému dosavadnímu úředníkovu chování.

K provedení disciplinárního řízení zřizovala služební pragmatika disciplinární komise, a to disciplinární komise první stolice u úřadů bezprostředně podřízených ústřednímu místu a poté disciplinární vrchní komise u ústředních míst, kterým mimo jiné příslušelo projednávat případy všech úředníků od VI. hodnostní třídy výše. Každá disciplinární komise se skládala z předsedy, jeho zástupců a z náležitého počtu členů. Tito členové byli ustanovováni na

---

³⁶³ Heslo „Zaměstnanci veřejní“, in: *Slovník veřejného práva československého*, sv. V., s. 594-595; Marie MACKOVÁ, *Úřednictvo venkovských ...*, s. 153.

³⁶⁴ Zákon č. 15/1914 ř. z., §§ 87-155.

tříletou funkční dobu přednostou ústředního místa z úředníků znalých práva a odborných úředníků, kteří byli zaměstnáni ve služebním obvodu úřadu, u kterého byla komise ustanovena.

Disciplinární komise jednaly a rozhodovaly v pětičlenných senátech a usnášely se absolutní většinou hlasu. U každé disciplinární komise byl k zastupování služebních zájmů a k hájení cti a vážnosti úřednického stavu zřízen z úředníků disciplinární zástupce, který musel mít právnické vzdělání. K odpovědnosti pohnaný úředník měl právo užívat v disciplinární řízení obhájce. Příslušné podněty disciplinární komisi podával představený úřadu. Komise mohla sama udělit pořádkový trest a nebo se mohla usnést o zahájení disciplinárního vyšetřování a poté případně také o zahájení ústního projednávání.

Během neveřejného ústního líčení byly vyslechnuty všechny dotčené strany a poté vynesla disciplinární komise nález, kterým byl obviněný úředník buď osvobozen od porušení povinnosti jemu přičítaných nebo byl prohlášen vinným. Proti nálezům disciplinární komise první stolice mohlo být podáno odvolání od obviněného i od disciplinárního zástupce pro výrok o vině a trestu nebo i pro rozhodnutí o náhradě nákladů. Disciplinární tresty měly být zapsány do osobního výkazu (záznam mohl být po třech letech vymazán, pokud se úředník po tu dobu choval bezvadně).

Bylo-li úředníkově porušení povinnosti projednáváno trestním soudem a byl-li proti němu vydán trestní soudní rozsudek, který podle platných zákonných předpisů měl bezprostředně za následek ztrátu úřadu, bylo bez dalšího řízení administrativní cestou nařízeno propuštění úředníka. Disciplinární komise mohla úředníka, proti kterému bylo zavedeno trestní soudní nebo disciplinární řízení, kdykoli ze služby suspendovat, pokud to bylo přiměřené vzhledem ke způsobu nebo tíži služebního přečinu.

Disciplinární řízení mohlo být zavedeno také proti úředníku na odpočinku za služební přečin v aktivní službě nebo pro hrubé porušení povinností podle služební pragmatiky. V tomto případě byly disciplinárními tresty důtka, zmenšení výslužného se srážkou až do 25 procent výslužného či při zvláště přitěžujících okolnostech ztráta všech ze služebního poměru plynoucích práv a všech nároků na odpočivné a zaopatřovací platy pro úředníka a jeho příslušníky.

Porovnáním těchto paragrafů služební pragmatiky věnujících se oblasti disciplinární s paragrafy dekretu o očistných komisích lze zjistit podobnosti v koncepci a charakteru jednotlivých ustanovení. Ať už se týkají zřizování, složení a činnosti disciplinárních respektive očistných komisí, jednání v senátech nebo způsobu šetření a obecných zásad řízení.

Po vzniku republiky a vydání platového zákona zůstala důležitá ustanovení disciplinárního řízení nezměněna, později je doplnil jen zákon o stíhání protistátní činnosti státních zaměstnanců, včetně soudců (zákon č. 147 z 12. července 1933), který reagoval na pronikání protistátních fašizujících živlů. Došlo tak k podstatnému prohloubení předpisů veřejného práva o stíhání služebních povinností úředníků a zřízenců. Další zákon – o obraně státu (zákon č. 131 ze dne 13. května 1936) neuložil jen nové služební odpovědnosti a nevystupňoval je, nýbrž zavedl i propuštění v administrativní cestě³⁶⁵ (viz. kap. 4.2.6).

Během okupace byly do disciplinárního práva vneseny nové prvky. Za porušení disciplinární odpovědnosti se zejména považovaly ty skutky, jimiž zaměstnanci projeví nepřátelské smýšlení vůči Říši (viz. kap. 4.3.2). Disciplinární komise byly sborové orgány s rozhodovací pravomocí a nezávislé na úřadech, při nichž byly zřízeny. Fungovaly na podkladě stavovské samosprávy veřejných zaměstnanců. Pro tyto vlastnosti nebyly u okupantů hned od počátku ve zvláštní oblibě. Jejich činnost byla též v rozporu s vůdcovským principem, který byl důsledně uplatňován ve všech oborech veřejné správy. Disciplinární komise byly odstraněny v rámci úsporných opatření roku 1944, kdy působnost těchto komisí byla přenesena na úřady, při nichž byly tyto komise zřízeny.³⁶⁶ Při tom bylo celé disciplinární řízení podstatně zjednodušeno a některá stádia řízení jako např. přípravné vyšetřování nebo odkazovací řízení byla odstraněna úplně. Tím sledovala německá okupační správa především vyloučení vlivu českých sborových orgánů na rozhodování v nejzávažnějších věcech služebního práva veřejných zaměstnanců.³⁶⁷

Po válce byla působnost disciplinárních komisí podle služební pragmatiky, vykonávaná úřady, při nichž tyto komise byly zřízeny, přenesena zpět na zmíněné disciplinární orgány. Disciplinární komise a ostatní disciplinární (kárné) orgány měly být nově jmenovány podle platných předpisů. Mělo být dbáno zásady, aby v těchto sborových orgánech byly zastoupeny všechny kategorie úředníků pro něž byly komise příslušny a také měly být disciplinární senáty sestavovány tak, aby vždy alespoň jeden z přísedících náležel k té úřednické kategorii, k níž příslušel obviněný.³⁶⁸

---

³⁶⁵ Aleš VYSKOČIL, *c. d.*, s. 323.

³⁶⁶ Vládní nařízení č. 218/1944 Sb. ze dne 22. září 1944, o zjednodušení služebního trestního řízení proti veřejným zaměstnancům.

³⁶⁷ Václav URBÁNEK, *Obnovení činnosti disciplinárních a kvalifikačních komisí pro veřejné zaměstnance*, in: *Nové zákony a nařízení Československé republiky*, Praha 1945, roč. VII/1, s. 481-482.

³⁶⁸ Dekret presidenta republiky č. 67/1945 Sb. ze dne 21. srpna 1945, jímž se obnovuje činnost disciplinárních a kvalifikačních komisí pro veřejné zaměstnance a zrušují se předpisy o omezení opravných prostředků.

Nezbytná spolupráce s okupanty?

Kritická sebereflexe okupační doby klade nepříjemné otázky, které se dotýkají formy koexistence českých občanů v rámci protektorátního zřízení.³⁶⁹ Okupací byl do evropské politiky vnášen jev, který se konstitoval v aktivismus, po válce označovaný jako kolaborace. Termín kolaborace byl přenesen do našeho prostředí z francouzského slova „collaboration“, „collaborateur“, přičemž český překlad „spolupráce“, „spolupracovník“ měl v okupačním období pejorativní podtext.³⁷⁰ Kolaborace z politologického hlediska značí nemorální nebo vlastizrádnou spolupráci některých obyvatel okupovaných států s orgány nepřátelské mocnosti.³⁷¹

Nacistickým špičkám bylo od počátku okupace českých zemí jasné, že nově získaná území mohou stěží natrvalo udržet a dokonale hospodářsky ovládnout jen za pomoci teroru. Byli si vědomi toho, že pouhým násilím a zavražďováním – bez aktivní spolupráce nebo alespoň lhostejné tolerance obyvatelstva dobytého území – se nikdy žádná okupační moc dlouho neudržela.

Pojem "kolaborace" prošel určitým vývojem a zahrnuje více různých typů chování. Od prvních okamžiků okupace se kolaborace strukturovala, měla více vrstev a nabývala nejrůznějších podob. K nim patří kolaborace z ideologického (fašistického, národně-socialistického či antisemitského) přesvědčení nebo „aktivistické“ přizpůsobení se německým zájmům. Za jednu z forem kolaborace bylo považováno také působení činitelů české protektorátní reprezentace a správy a různých ústředních protektorátních institucí. Většinou působili tak, aby zmírňovali tlak, příkazy, rozhodnutí a opatření okupační moci, i když jí zároveň v mnohém museli vyhovovat. Opírali se o protektorátní autonomii, kterou se snažili udržet, ale která byla omezována a problematizována. Nacistům se podřizovali většinou neradi, pod tlakem okolností. Na druhou stranu se do německých služeb dali jedinci, kteří mohli z pozice svého úřadu nebo postavení leccos rozhodnout, ovlivnit a stávali se tak poslušnou součástí nacistického soukolí a vytvářeli Němcům celkem spolehlivé zázemí. Tato snaha zabránit národním nebo hospodářským škodám či získat drobné ústupky ze strany okupantů byla provozována s předem daným časovým horizontem – až do toužebně očekávaného vítězství protivníků říše. Zmiňovaný druh spolupráce bývá v literatuře označován jako „kolaborace vynucené konformity“ (či „účelový konformismus“).

---

³⁶⁹ Jan GEBHART – Jan KUKLÍK, *Velké dějiny země Koruny české*, sv. XVb. 1938 – 1945, Praha, Litomyšl 2007, s. 614.

³⁷⁰ Tomáš PASÁK, *Český fašismus 1922 – 1945 a kolaborace 1939 – 1945*, Praha 1999, 383.

³⁷¹ Heslo „Kolaborace“, in: *Ottova encyklopedie*, s. 142.

V politickém systému protektorátu byl mimo počátku a konce okupace viditelně nejsilnější a prostupoval celou společností.³⁷²

Činnost mimořádných lidových soudů a Národního soudu s problematikou kolaborace bezprostředně souvisela. Před soud měli být postaveni všichni ti, kteří slovem, písmem a jinak podporovali politiku nacistického Německa a spolupráci s Velkoněmeckou říší. Národní soud vycházel při posuzování činnosti nejenom z retribučního dekretu, ale řídil se taktéž mezinárodním právem. V roce 1940 vyhlásila československá vláda v Londýně Německu válku se zpětnou platností od září 1938. Okupace českých zemí po 15. březnu 1939 i zábor pohraničí byly prohlášeny za okupaci válečnou. Haagská mírová konference z roku 1907 se zabývala řádem o zákonech a obyčejích pozemní války a připravila podklad mezinárodního práva týkajícího se i okupace. Obyvatelstvo okupované země bylo formálně povinno poslouchat nařízení okupanta. Věrností k okupantovi však povinno nebylo. Dále bylo stanoveno, že justice a veřejná správa zůstávají v zásadě v dosavadní činnosti a že obyvatelstvo je povinno poslouchat nařízení okupantových, pokud poslušnost není v rozporu s povinností věrnosti ke svému původnímu státu. Občan byl tedy za okupace povinen své vlasti a své hlavě státu věrností. Proto také po roce 1945 nebyli stíháni občané, kteří za války pracovali nebo působili ve svých úřadech – úředníci, kteří vykonávali svůj úřad, zemědělci, kteří odváděli dávky, dělníci, kteří pracovali v továrnách nebo přímo ve zbrojovkách. Teprve když někdo nad povinnost „normálního“ občana působil ve prospěch okupanta více, porušil tak svoji mravní povinnost vůči svému národu a státu. Při zkoumání veřejně-politického života v okupačním období je nejtěžší určit anebo poznat „existenční minimum“ (hranici, mez), jehož překročení znamenalo aktivní podporu okupačního režimu.³⁷³

Naprostá většina Čechů zřízení německého protektorátu odmítla, i když to navenek nemohla dát najevo. Každodenní život se tak postupně přizpůsoboval nové situaci. Lidé z protektorátní vlády se poslušně řídili nacistickými směrnicemi, ale po několika prvních měsících okupace vykazovali jako celek jen malou vlastní iniciativu.³⁷⁴ Protektorátní vláda chápala nastalou situaci tak, že je nutné udržet veřejnou správu v řádném chodu, jelikož by v opačném případě hrozilo žalářování a krveprolití. Představitelům zahraničního odboje v Londýně vzkazovala, že je třeba řádným fungováním veřejné správy zabránit nedozírným hospodářským poruchám, které by jinak určitě přišly. To je možno jen tak, udrží-li se i za

---

³⁷² Pavel MARŠÁLEK, *Protektorát ...*, 193, 200, 202; Detlef BRANDES, *c. d.*, Praha 2000, s. 477.

³⁷³ Tomáš PASÁK, *Český ...* s. 380-381, 385; Tomáš PASÁK, *Problémy české kolaborace*, in: *Dějiny a paměť – odboj a kolaborace za druhé světové války*, Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, Praha 1995, s. 28.

³⁷⁴ Benjamin FROMMER, *c. d.*, s. 44.

jistých obětí dosavadní režim. Za protektorátu plnili Češi německé příkazy celkem váhavě a pokud možno jen formálně.

Po vypuknutí války zesílila okupační moc tlak na podání důkazů loajality vůči říši, docházelo k preventivnímu zatýkání „protektorátních“ rukojmí (příslušníci Sokola, legionáři, prominentní osoby bývalých levicových stran...) a jejich posílání do koncentrační tábory. Po atentátu na Heydricha žily české země obavami z nekonečného teroru. Protektorátní vláda musela pořádat masová shromáždění loajality k říši. Veřejnost zasáhl strach, byl také znát na chování obyvatelstva.³⁷⁵

Zaměstnanci ve veřejné službě museli být loajální k říšským představitelům. Všechny osoby ustanovené a nově nastupující ve veřejné službě nebo funkci byly nuceny složit slib věrnosti Adolfu Hitlerovi. O opatřeních, která německá okupační správa učinila k co největšímu ovládnutí české veřejné správy, a o následných dopadech tohoto postupu na české úřednictvo bylo pojednáno v kapitole 4.3.2.

Svoji roli při rozhodnutí spolupracovat s Němci sehrál nejednou i strach ze zatýkání a poprav, stejně jako narůstající pocity beznaděje z přibývajících německých vítězství (zvláště po porážce Francie). Kolaborace postupovala napříč všemi sociálními skupinami.³⁷⁶ Otázka konkrétní motivace byla v jednotlivých případech zpravidla složitější. Je potřeba vidět rozdíl mezi jednotlivými veřejnými činiteli a vědět, proč a jak se angažovali.³⁷⁷ K poznání, že v podmínkách protektorátu mohla jedna a táž osoba spadat do kolonek „kolaborace“ i „odboj“, došla česká debata až na konci šedesátých let minulého století. Poválečná doba žádala jasné rozlišení, které se zdálo tím snazší, čím dál byl posuzovatel vzdálen od denního života protektorátní správy. Komunisté navíc od počátku spojovali požadavek očisty s tezí, že nelze projevovat žádnou shovívavost vůči lidem, kteří nedávají plnou záruku toho, že budou zastávat svůj úřad v duchu lidové demokracie. Stěžovali si, že příliš mnoho lidí zasluhujících potrestání nebylo odsouzeno jenom proto, že proti nim nebyly důkazy a že lid naprosto nepovažuje očistu za ukončenou.³⁷⁸ Každé právo a každé jednání je ovlivněno svoji dobou. To znamená, že činnost mimořádných lidových soudů i očištných komisí nemůže být zcela směrodatná vzhledem k tomu, že vycházela z celkové politické atmosféry poválečného

---

³⁷⁵ Jan GEBHART – Jan KUKLÍK, *Velké ...*, sv. XVa., s. 306; Jan GEBHART – Jan KUKLÍK, *Velké ...*, sv. XVb., s. 40-43, 127-128, 141.

³⁷⁶ Pavel MARŠÁLEK, *Protektorát ...*, 125.

³⁷⁷ Tomáš PASÁK, *Český ...*, 387-388.

³⁷⁸ Tomáš ZAHRADNÍČEK, *c. d.*, s. 42-43.

období. Jejich činnost se vztahuje k době, ve které pracovaly, i když posuzovaly činnost jednotlivců či skupin z doby předcházející.³⁷⁹

„Očista“ veřejného života v Československé republice po druhé světové válce

Součástí vyrovnávání se s obdobím druhé světové války a okupace byla „očista“ aparátu veřejné správy. Podíváme-li se na to, jakým způsobem probíhal přechod veřejné správy a úřednického aparátu do nového režimu po první a po druhé světové válce, je zcela zřejmé, že v obou případech bylo postupováno zcela rozdílně. Zatímco v roce 1918 žádná velká personální revoluce na úřednických postech neproběhla, vedoucí političtí činitelé neměli zájem na důkladném „pročištění“ úřednického aparátu a oblast veřejné správy se vyznačovala poměrně značnou personální kontinuitou, po osvobození v roce 1945 byla důsledná očista veškerého veřejného života ze všech stran vyžadována, požadavek personální očisty státního aparátu se vyskytl i ve vládním programu a k jejímu provedení byl dokonce vydán dekret prezidenta republiky.

Diskuse a legislativní přípravy k provedení „očisty“ veřejných zaměstnanců probíhaly už v londýnském exilu. První prověrku zaměstnanců poválečné vlády nařídilo předsednictvo vlády v souvislosti s příjezdem úředníků prozatímního státního zřízení již v Košicích 19. dubna 1945 a pověřilo sestavením zvláštní „ověřovací komise“ ministerstvo vnitra. Byla zřízena tzv. „prověřovací personální komise“ pod předsednictvím Václava Noska, jejímiž členy byli i Josef David, Bohumil Laušman, František Hála a Július Ďuriš³⁸⁰. Úkolem této komise bylo „prověřit každého zaměstnance v ústřední státní správě z hlediska jeho národní a státní spolehlivosti“.³⁸¹ Všichni zaměstnanci státního zahraničního zřízení, kteří přijeli do Košic, se měli okamžitě hlásit u svých příslušných úřadů (resortních ministerstev). O jejich přijetí a zařazení mělo být rozhodnuto po ověření u ověřovací komise, zřízené na základě vládního usnesení při ministerstvu vnitra.³⁸²

V Košickém vládním programu byl zmíněn požadavek pohnání před Národní soud nejen protektorátního prezidenta Háchy a dalších členů Beranovy vlády a jejich politických spolupracovníků, ale také i odpovědných vedoucích úředníků protektorátní správy.³⁸³ „*I když pouhé zaměstnání ve státním a veřejném aparátu bývalých okupačních a zrádcovských režimů*

---

³⁷⁹ Tomáš PASÁK, *Český ...*, 381.

³⁸⁰ Jednalo se o členy vlády ustanovené v Košicích a zástupce jednotlivých politických stran (kromě Demokratické strany).

³⁸¹ Jan KUKLÍK, *Mýty ...*, s. 388.

³⁸² MÚA Praha, EB II/1, inv. č. 1807, kart. 350, sign. Koš. 1/3, Zápis o schůzi předsednictva vlády, 19. dubna 1945.

³⁸³ *Košický vládní program*, s. 23.

*nebude považováno samo o sobě za trestné, bude pod demokratickou kontrolou provedeno individuální zkoumání činnosti každého jednotlivce a vláda učiní všechna opatření, aby nový státní aparát byl plně očištěn od všech živlů fašistických a protifašistických, od všech živlů, jež v kritických událostech roku 1938 a 1939 a v době německé a maďarské okupace projevíly vůči národu a státu věrolomnost, prokázaly nespolehlivost a zbabělost.*³⁸⁴ V Košickém vládním programu nebyl obsažen jen požadavek retribucí a „očisty“ státního aparátu, ale také „očisty“ kulturního života, škol, prostě veškerého veřejného života od osob spolupracujících s okupanty v daném oboru.

Klement Gottwald ve svém prvním pražském projevu 12. května 1945 mimo jiné hovořil o požadavku potrestání zrádců, kolaborantů a „očistě“ veškerého veřejného života. *„Důležité však je, aby kardinální očista byla provedena také dole. Ve všech úřadech, v každém závodě, v každé továrně, instituci, vůbec všude, kde seděli lidé česky mluvící, ale Němcům já nevím kam lezoucí. Tyto lidi je třeba odhalit a ukázat na ně, a pokud si nezaslouží většího trestu, tj. postavení před lidový soud, odstranit je z jakýchkoli míst a znemožnit jim, aby vlezli znovu oknem, když byli vyhozeni dveřmi. A k tomu mají lidé tohoto druhu velkou schopnost. To znamená, že každá naše organizace musí mít seznam těchto lidí. Musí vědět, kde jsou, co dělají, musí to oznámit a jít s tím do novin, oznámit to našemu Noskovi. Lidé už všeobecně začínají nadávat na pomalost očisty. Je to pochopitelně dobré, když nadávají, ale pro komunisty nadávání nestačí, komunistická strana, komunistická organizace musí všude, kde působí, znát ty lidi, sepsat je a postarat se, aby byli zneškodněni. Odůvodnění pro to je – žádá to vládní program, žádá to ministr vnitra a čert by v tom byl, abychom tyto zrádce a kolaboranty nedostali ven.“*³⁸⁵

Očista veřejného života hrála velkou roli při realizování záměrů komunistické strany. Komunistům se retribuční norma (velký retribuční dekret), tak jak byla navrhovaná, zdála být příliš mírná. V lednu 1945 vypracovalo exilové vedení KSČ v Moskvě vlastní návrh retribučního dekretu. Řadou svých formulací byl výrazně zaměřen proti lidem zapojeným do institucí okupačního režimu, přičemž připouštěl velmi široký výklad použitelný proti komukoliv, kdo v protektorátu zastával jakoukoli významnější funkci. Např. ten, kdo aktivní spoluprací pomáhal okupantům účinně udržovat chod veřejné správy, měl být potrestán těžkým žalářem od desíti do dvaceti let. Komunisté od retribucí očekávali potrestání „velkých zrádců“ mezi vedoucími činiteli politického a hospodářského života a taky veřejné správy.³⁸⁶

---

³⁸⁴ Tamtéž, s. 24.

³⁸⁵ Václav VEBER, *c. d.*, s. 25.

³⁸⁶ Jan DOBEŠ, *Retribuční ...*, s. 24.

Pro vztah k úředníkům protektorátních institucí (ale nejen vůči nim) bylo příznačné následující ustanovení ve velkém retribučním dekretu: „*Také neospravedlňuje pachatele, že konal svoji služební povinnost, jednal-li s obzvláštní horlivostí, překročuje tak ve značné míře normální rámec svých povinností, nebo byl-li činný v úmyslu napomáhat válečnému úsilí Němců (jejich spojenců), poškodit či mařit válečné úsilí Československa (jeho spojenců), nebo jednal-li z jiné zřejmě zavržitelné pohnutky.*“ Znamenalo to tedy, že exkulpačním důvodem bylo normální plnění služebních povinností, pokud nebyly dány další skutečnosti v tomto ustanovení uvedené. I rozkaz představeného byl důvodem k vyvinění člověka, pokud se ovšem nestal dobrovolně členem organizací, jejichž členství ukládalo vykonat každý, i zločinný skutek, který byl předmětem tohoto zákazu.³⁸⁷

Hlasitě proklamovaná veřejno-právní očista probíhala od samých květnových dní roku 1945 ve všech sférách veřejného života. Výrazně se dotkla např. oblasti kultury a členů policejních složek. „Očistu“ v závodech prováděly závodní rady, které působily na základě dekretu prezidenta republiky.³⁸⁸ Závodní rady byly vybaveny širokou kontrolní pravomocí a představovaly novou a důležitou součást československé společnosti v letech 1945 – 1948.³⁸⁹

V květnu 1945 vyšly v periodikách (např. Rudé právo 23. květen 1945) pokyny Ústřední rady odborů pro očistu ve veřejných úřadech a podnicích. Závodním radám bylo povoleno zřizovat v úřadech a dalších organizacích a závodech vyšetřující komise k provedení „očisty“, které měly za úkol zjistit a zpracovat průkazní materiál o osobách, které se v době okupace provinily ve věci národa. Vyšetřující komise podávaly zprávy závodní radě, která měla zpracovaný materiál předávat trestním orgánům. Po ustanovení očištných komisí byly tyto materiály využívány právě pro řízení před těmito komisemi.³⁹⁰

Důležitou součástí očisty – především pro komunistickou stranu – byla očista v oblasti kultury. Komunisté vždy považovali kulturu za důležitý okruh svého zájmu. Věděli totiž, že s její pomocí mohou snáze utvářet a také ovlivňovat veřejné mínění, navíc cítili propagandu jako její důležitou složku.³⁹¹ Osočení z kolaborace, ať již důvodně či nikoli, se nevyhnula žádná osobnost, která byla za okupace veřejně činná.³⁹²

Jedním z prostředků očisty kulturního života byla komise při Syndikátu českých spisovatelů, jíž předsedal Václav Černý. Černý ve svých Pamětech vzpomíná, na opětovný

³⁸⁷ Dekret prezidenta republiky č. 16/1945 Sb, § 13, odst. 2, 3; Karel JECH – Karel KAPLAN, c. d., s. 28.

³⁸⁸ Dekret prezidenta republiky č. 104/1945 Sb. ze dne 24. října, o závodních a podnikových radách.

³⁸⁹ Dalibor STÁTNÍK, *Závodní rady – iluze a skutečnost*, in: Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody. Sborník z konference k 60. výročí druhé světové války, Praha 2005, s. 374.

³⁹⁰ Národní archiv Praha (NA Praha), Ministerstvo vnitra – nová registratura (MV-NR), inv. č. 2185, kart. 2596, sign. B3400.

³⁹¹ Václav VEBER, c. d., s. 185.

³⁹² Mečislav BORÁK, c. d., s. 70.

návrat do tohoto spolku po válce a na působení v očistné komisi Syndikátu. Přední přestavitelé syndikátního výboru připravili v prvních měsících roku 1945 první akční kroky a ihned po pražském povstání provedli svoji revoluci v Syndikátu. V novém výboru už neměla žádné zastoupení literární pravice.

Černý popisuje své předsednické působení v očistné komisi spisovatelského Syndikátu. Volbou syndikátního výboru mu byla přidělena očistná komise ve složení, které neovlivnil, ale která se podle něho chovala umírněně. Komise měla kromě předsedy ještě další tři členy, plus sekretáře a byla určena výhradně pro členy Syndikátu. Zasedala od 17. května do 7. října 1945. Černý požadoval, aby se komise nepovažovala za veřejno-právní soudní instanci, aby neodevzdávala provinilé spisovatele veřejné moci a ani na ně veřejné soudy neupozorňovala. Očistnou komisi označil za výhradně vnitřní zařízení spisovatelské obce, usnávající se o věcech kulturní a národní cti jejích členů. Komise posuzovala obsah a tendenci spisovatelské tvorby vydané až po Mnichovu a připouštěla obranu obviněných v širokém rozsahu. V souvislosti s působením očistné komise bylo ze Syndikátu vyloučeno osm členů, sedm členů bylo po dobu jednoho, dvou nebo čtyř let distancováno a tedy i suspendováno z publikační činnosti, pěti členům byla udělena důtka. Černý uvádí, že se komise zabývala i mnoha jinými případy a mnohé z nich nevedly k výrokům o vině.³⁹³

Podobnou komisi měli též novináři a existovaly i v dalších profesních organizacích a spolcích.³⁹⁴ Černý po osvobození předjímá: „*Nikoli, čistota kompromitovaných nás nezajímá. Nýbrž naopak: čistota nekompromitovaných! Ta je nekonečně drahocennější, a o tu jest se více třásti.*“³⁹⁵ A v pozdější době vyjádřil přesvědčení, že veřejná očista československého poválečného života nebyla „*divadlem povzbudivým*“.³⁹⁶

Dne 30. června 1945 vyhlásilo ministerstvo vnitra organizaci jednotného „Sboru národní bezpečnosti“. Hlavní zásadou dne se stala očista, odehrávala se pod heslem „pryč se zrádci a kolaboranty“ a nařízena byla již 19. května 1945. V každém okrese vznikla pod patronací komunistických organizátorů okrsková rada, která zajišťovala očistu a také ji měla do 5. července ukončit, což byl velmi krátký termín. Praktickým výsledkem činnosti těchto rad byl zvláštní seznam osob, které musejí odejít. Podle instrukcí jim mělo být nabízeno odchod do penze, propuštění dohodou, ale také odevzdání jejich kauzy na půdu lidového soudu. Formálně byla očista ukončena v termínu, ale kritika činnosti těchto rad na ministerstvu vnitra ve smyslu velké tolerantnosti při posuzování případů posloužila k tomu, aby vlastně

³⁹³ Václav ČERNÝ, *Paměti 1945 – 1972*, 2. vyd., Brno 1992, s. 49-50, 56-57.

³⁹⁴ Mečislav BORÁK, *c. d.*, s. 70.

³⁹⁵ Václav ČERNÝ, *c. d.*, s. 56.

³⁹⁶ Tamtéž. s. 56.

pokračovala skrytě dál. Podobná očista kádrů probíhala i v důstojnickém sboru československé armády.³⁹⁷

Zásadní úloha v provádění „očisty“ veřejného života připadla národním výborům, které spadaly pod ministerstvo vnitra. Účast národních výborů se zde zásadně projevila ve dvou směrech, jednak ve výběru a navrhování osob, které zastávaly funkci soudců z lidu, žalobců a zapisovatelů na mimořádných lidových soudech, jednak v přímém stíhání méně závažných trestných činů zrádců a kolaborantů z období druhé světové války. Kromě uvedených úkolů v oblasti retribuice se musely s problémy očisty vyrovnat samy i při jiných příležitostech. Jakožto orgány státní správy ve všech jejich oborech a na každém úseku prověřovaly politickou a národní spolehlivost občanů a pracovníků a spolupracovaly v tomto směru i ostatními státními úřady a institucemi.³⁹⁸ Rovněž očistné komise pro veřejné zaměstnance byly zřizovány při okresních a zemských národních výborech.³⁹⁹

5.3 Dekret prezidenta republiky o očistných komisích pro přezkoumání činnosti veřejných zaměstnanců

5.3.1 Projednávání osnovy dekretu o očistných komisích

Dekret prezidenta republiky o očistných komisích byl – podobně jako jiné normy vydané v období konce druhé světové války a v době bezprostředně následující – ovlivněn dobovou atmosférou a okolnostmi svého vzniku. V nemalé míře stálo u zrodu těchto norem rozjitřené vlastenectví i extrémní nacionalismus, vůle skoncovat se zrádci a nepřáteli, přání začít znovu s novými spojenci, naděje, ale i iluze o poválečné budoucnosti a socializující demokracii. Tvorba dekretů i počátek jejich bezprostřední realizace pokračovaly na osvobozeném území v prostředí všeobecné euforie z ukončení války a nacistické okupace už za aktivní účasti odborníků a politických představitelů domácího odboje, v kontaktu se spontánními projevy vůle nejrozličnějších vrstev společnosti, jakož i diferencovanými zájmy a stanovisky poválečných politických stran.⁴⁰⁰

---

³⁹⁷ Václav VEBER, *c. d.*, s. 74-75, s. 79.

³⁹⁸ Ladislav VOJÁČEK – Karel SCHELLE – Vilém KNOLL, *c. d.*, s. 399.

³⁹⁹ Dekret prezidenta republiky č. 105/1945 Sb. ze dne 4. října 1945, o očistných komisích pro přezkoumání činnosti veřejných zaměstnanců, §4, odst. 1.

⁴⁰⁰ Karel JECH – Karel KAPLAN, *c. d.*, s. 43-44.

K provedení „národní očisty“ u všech veřejných zaměstnanců byl vydán dekret prezidenta republiky ze dne 4. října 1945 č. 105 Sb., o očistných komisích pro přezkoumání činnosti veřejných zaměstnanců. Dekret byl upraven dvěma novelizacemi⁴⁰¹, jež především prodlužovaly působnost očistných komisí, podobně jako u mimořádných lidových soudů a trestních komisí národních výborů až do 4. května 1947.⁴⁰²

Dekret o očistných komisích byl publikován ve Sbírce zákonů a nařízení republiky Československé, v ročníku 1945. Jeho znění i s komentářem bylo dostupné v odborném týdenním periodiku *Nové zákony a nařízení Československé republiky*, které bylo vydáváno soukromým Právnickým knihkupectvím a nakladatelstvím V. Linhart v Praze; dekret č. 105/1945 Sb. byl otištěn v ročníku VII roku 1945 a jeho dvě novely v ročníku následujícím.⁴⁰³

O právní úpravě „očistné akce“ mezi veřejnými zaměstnanci bylo jednáno na půdě ministerstva vnitra od června 1945. Norma byla původně navržena jako vládní nařízení, protože její tvůrci usuzovali, že pro její vydání ve formě dekretu prezidenta republiky (s platností i pro Slovensko) by bylo třeba jednání se Slovenskou národní radou, což by podle jejich názoru vydání úpravy výrazně opozdilo. Název navrhovaného právního předpisu měl znít: „vládní nařízení, jímž se zřizují očistné komise pro přezkoumání činnosti veřejných zaměstnanců“.

Osnova zmíněného vládního nařízení byla vypracována na základě předběžných interních porad a na podkladě výsledku jednání užší meziministerské rady konané na ministerstvu vnitra dne 23. června 1945 za účasti zástupců ministerstva spravedlnosti, ministerstva dopravy, ministerstva financí, ministerstva školství a osvěty, nejvyššího kontrolního úřadu a generálního velitelství policie. Během následujících dvou měsíců se k osnově vyjádřila značná část rezortů. Ustanovení navrhovaného vládního nařízení byla pojata v tom smyslu, že by očistné komise mohly v podstatě samy libovolně zahajovat proti veřejným zaměstnancům očistné řízení. Proti tomuto usnesení se postavilo ministerstvo spravedlnosti, které k osnově vládního nařízení vypracovalo obsáhlé připomínky zásadního rázu. Upozornilo tak na mnohé

---

⁴⁰¹ Zákon č. 130/1946 Sb. ze dne 16. května 1946, o doplnění a změně dekretu prezidenta republiky ze dne 4. října 1945, č. 105 Sb., o očistných komisích pro přezkoumání činnosti veřejných zaměstnanců. Zákon 247/1946 Sb. ze dne 19. prosince 1946, jímž se mění a doplňují předpisy o očistných komisích pro přezkoumání činnosti veřejných zaměstnanců.

⁴⁰² Jan KUKLÍK, *Mýty ...*, s. 388.

⁴⁰³ *Nové zákony a nařízení Československé republiky*, Praha 1945, roč. VII/1, s. 462-479; 1946, roč. VIII/1, s. 480; 1947, roč. VIII/2, s. 1535 – 1546.

pasáže, které by se v praxi mohly ukázat problémovými, a výrazně se podílelo na konečném znění dekretu.

Ministerstvo spravedlnosti především upozorňovalo na to, že takto závažnou věc, jakou je provádění očištné akce ve veřejné správě, by nebylo vhodné řešit vládním nařízením, ale že by k ní měl být vydán dekret prezidenta republiky. Dále se vyjádřilo k samotné otázce nezbytnosti zřizovat nové očištné orgány a navrhlo možnost přenechat záležitosti přezkoumávání činnosti veřejných zaměstnanců na disciplinárních (kárných) orgánech. Argumentace ministerstva spravedlnosti spočívala v tom, že podle navrhované normy měly být nevyřízené případy po skončení působnosti očištných komisí, tedy po 31. prosinci 1945, postoupeny příslušné disciplinární komisi. Návrh přenechat očistu veřejných zaměstnanců disciplinárním orgánům se v rámci připomínkování osnovy dekretu objevil i u jiných rezortů.⁴⁰⁴

Osnova vládního nařízení předpokládala zřizování očištných komisí při okresních národních výborech v sídle každého politického okresu. Na upozornění ministerstva spravedlnosti o nevhodnosti a komplikovanosti tohoto ustanovení (jen v Čechách by vzniklo 110 takových komisí a navíc v té době nebyla ještě ani právně dořešena sídla některých politických správ), bylo od tohoto původního návrhu upuštěno a očištné komise byly zřizovány při okresních národních výborech v sídle krajských soudů.

Ustanovení týkající se stanovení trestů bylo upraveno podle návrhu ministerstva spravedlnosti, které doporučovalo, aby pro obor očištného řízení platily trestní sazby normálního kárného řízení, protože trestní sazba počínající důtkou a končící propuštěním se pohybuje v hranicích dosavadních kárných trestů. Na ministerstva spravedlnosti byli z působnosti očištných komisí vyňati soudci, což bylo zdůvodněno zvláštním postavením soudců vyhrazeného jim ústavní listinou.

Osnova vládního nařízení umožňovala sestavovat senáty očištných komisí pro jednotlivé případy. Ministerstvo spravedlnosti poznamenalo, že toto je neobvyklé a podryvá to důvěru v soudnictví a snadno by to mohlo být předmětem výtek. Bylo od toho tedy v konečném znění dekretu upuštěno. Rovněž se v dekretu neobjevilo původní ustavení vládního nařízení o tom, že by případné kompetenční spory mezi očištnými komisemi a jinými disciplinárními orgány rozhodovalo ministerstvo vnitra.

---

⁴⁰⁴ NA Praha, MV-NR, inv. č. 2185, kart. 2596, sign. B3400.

Osnova vládního nařízení ukládala soudům, veřejným úřadům a kárným výborům povinnost poskytnout očištným komisím na jejich žádost veškeré zprávy a dát k nahlédnutí spisy a to i spisy tajné povahy. Ministerstvo spravedlnosti si vyžádalo vypuštění tohoto odstavce. Zdůrazňovalo, že obdobné právo nevyhradil zákon ani trestním soudům při nejtěžších deliktech, a že předpis toho druhu byl by obcházením ustanovení, jímž se chrání úřední tajemství.

Původní návrh ukládal každému, komu byla známa nějaká okolnost svědčící o nespolehlivosti veřejného zaměstnance, povinnost oznámit to příslušné očištné komisi nebo představenému služebního úřadu. Ministerstvo spravedlnosti podotýkalo, že oznamovací povinnost v tak širokém pojetí by byla v rozporu se zásadami platnými ve všech procesních oborech zejména se zásadou o šetření tajemství, které je pod zvláštní ochranou zákona (např. tajemství zповědníků, lékařů, obhájců apod.). Trestní zákon ukládal povinnost oznamovací jen úřadům v mezích stanovených trestním řádem a fyzickým osobám poskytoval jen právo oznamovat stíhatelné činy. V konečném znění dekretu bylo stanoveno, že soudy a úřady mají povinnost a občané mají právo oznamovat na příslušném místě okolnosti svědčící o služebním přečinu podle dekretu.

Ve svých základních ustanoveních se osnova vládního nařízení podle ministerstva spravedlnosti odchylovala od základních principů procesního práva. Umožňovala totiž, aby očištná komise byla nejen soudem, ale i žalobcem. Dále umožňovala, aby očištné řízení i jeho případná obnova byly zahájeny očištnou komisí ex offo, a také aby se rozhodování zúčastnil soudce, který vedl přípravné vyšetřování. Navíc osnova vládního nařízení nepočítala s institucí kárného zástupce (žalobce). Ministerstvo spravedlnosti své výtky uzavíralo varováním, že pokud bude osnova vybudována na principech, které odporují primárním zásadám moderního procesu, nemůže být zaručeno řádné provedení očištné akce.

Dalším z rezortů vznášejícím připomínky k osnově vládního nařízení bylo ministerstvo průmyslu, které na rozdíl od ministerstva spravedlnosti nemělo výraznější připomínky, a naopak prosazovalo ještě přísnější znění. Např. jím bylo navrhováno, aby všichni veřejní zaměstnanci a zvláště přednostové úřadu měli úřední povinnost oznámit okolnosti svědčící o nespolehlivosti veřejného zaměstnance.

Na návrh ministerstva ochrany práce se dekret nevztahoval na nositele veřejnoprávního sociálního pojištění. Ministerstvo uvádělo, že zaměstnanci nositelů sociálního pojištění v dohodě s Ústřední radou odborů trvají na tom, aby očista jejich zaměstnanců byla prováděna zvláštními orgány, složenými z řad osob bezprostředně na sociálním pojištění interesovaným. Dále ministerstvo argumentovalo tím, že některá usnesení nelze na nositele

sociálního pojištění aplikovat a že platová úprava i penzijní zabezpečení nositelů sociálního pojištění je zcela odchylná od takovýchto úprav pro státní zaměstnance.⁴⁰⁵

Text osnovy vládního řízení se zapracováním některých rezortních připomínek se stal základem znění osnovy dekretu prezidenta republiky o očistných komisích pro přezkoumání činnosti veřejných zaměstnanců, které bylo sestaveno ministerstvem vnitra. K osnově dekretu byly ze strany mnoha ústředních institucí vzneseny další komentáře a podněty. K projednání osnovy dekretu svolalo ministerstvo vnitra na 20. srpna 1945 meziministerskou poradu, které se účastnili zástupci ústředních úřadů a ÚRO, a na které bylo s přihlédnutím ke vzneseným připomínkám stanoveno nové znění osnovy. Převážné části poznámek ovšem vyhověno nebylo. Ve vypořádání připomínek a v důvodové zprávě ke znění osnovy dekretu se zpracovatelé ve velké míře odvolávali na jednotlivá ustanovení služební pragmatiky zabývající se disciplinárním právem.

Poté, co ministerstvo vnitra předložilo osnovu úřadu předsednictva vlády pro schůzi vlády, vznesl legislativní odbor Úřadu předsednictva vlády (ÚPV) a kabinet náměstka předsedy vlády Jana Šrámka další připomínky. K jejich vyřízení byla svolána užší ministerská porada, která se konala dne 5. září 1945 za přítomnosti zástupců z úřadu předsednictva vlády, ministerstva vnitra a ministerstva spravedlnosti. Účelem této porady bylo zaujmout stanovisko k vzneseným poznámkám a námitkám.

Legislativní odbor ÚPV k osnově dekretu poznamenal, že název normy „dekret prezidenta republiky o očistných komisích pro přezkoumání činnosti veřejných zaměstnanců“ působí krkolomně a doporučoval zjednodušení názvu dekretu na „dekret presidenta republiky o očistných komisích pro veřejné zaměstnance“. Tato připomínka byla vypořádána tak, že název dekretu navržený v osnově je výstižnější než název výše doporučovaný, a že není natolik složitý, aby jej bylo nutno zjednodušovat.

Stejně jako ministerstvo spravedlnosti dával také ÚPV po stránce zásadní na uváženu, zda je výhodné a účelné zřizovat nové komise, nový orgán kárného zástupce a popřípadě nová oddělení jednotlivých služebních úřadů pro řízení podle dekretu. Svou úvahu odůvodňoval argumentem, že by se tím snížil počet schopných a spolehlivých státních zaměstnanců pro vyřizování meritorních agend, jichž je ve státě i tak všeobecný nedostatek, jelikož by se podstatná část těchto zaměstnanců musela věnovat práci v očistných komisích.⁴⁰⁶

---

⁴⁰⁵ NA Praha, Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945 – 1959 (ÚPV-BS), inv. č. 2496, kart. 320, sign. 422/7.

⁴⁰⁶ NA Praha, ÚPV-BS, inv. č. 3862, kart. 911, sign. 864/6.

Zásadní otázka, zda očištná akce má být provedena před očištnými komisemi či před normálními disciplinárními komisemi, byla zodpovězena na poradě v tom smyslu, že je vhodné provést akci před komisemi očištnými. Tato otázka byla však pro svou závažnost dána ještě k rozhodnutí personálnímu komitétu ministrů.

Podle publikovaného znění dekretu měl být potrestaný ten zaměstnanec, který v době nesvobody porušil věrnost vůči Československé republice nebo národu. Navrhovaná osnova dekretu však vymezovala, že tato činnost není trestná, jestliže zaměstnanec nemohl splnit tyto povinnosti pro mimořádné poměry (zejména jednal-li na příkaz nebo pod nátlakem) a nepřekročil při tom míru nezbytné nutnosti. Toto ustanovení vyvolalo nesouhlasné komentáře a nakonec do konečného znění dekretu zahrnuto nebylo. Kritici ustanovení upozorňovali, že jeho povšechná stylizace znamenalo to, že se by se každý obviněný mohl odvolávat na mimořádné poměry, respektive na příkaz. Nátlak (nejméně tlak okupace, nebezpečí ohrožení osobního, hmotného, z druhé strany výhody v obojím směru) tu byly ve všech případech.

Dále se objevily připomínky k tomu, že osnova dekretu v jednom paragrafu uváděla demonstrativní výpočet služebních přečinů a v dalším odstavci uváděla všechny možné tresty. Bylo upozorňováno na to, že se tak očištným komisích ponechává úplně volné rozhodnutí o tom, které tresty vyměří na jednotlivé služební přečiny. A že to může vést ke značné nejednotnosti a diskriminaci při rozhodování různých očištných komisí. K tomuto zaujala ministerská porada stanovisko, že postup zvolený osnovou dekretu odpovídá způsobu užitému služební pragmatikou. Tento způsob nebylo možné srovnávat s úpravou sankce v trestním zákoně, neboť tam šlo v trestních sazbách pouze o odstupňování v rámci téhož druhu trestu, kdežto tady se jednalo o tresty zcela různé povahy. Ostatně i v tehdejších moderních trestním právu se jevila snaha, dát soudci pro výměru trestu co největší volnost a proto byla stanovena trestní sazba značně široká. Bylo tím umožněno v daleko větší míře uzpůsobit zákon životu. Přes obavu, že by snad na těžké služební přečiny (např. přihlášení se k německé nebo maďarské národnosti) byly uloženy nepatrné tresty (např. důtka), jak to umožňovala osnova, bylo možné se podle stanoviska ministerské porady přenést, pokud byla důvěra v činnost očištných komisí, jejichž předsedou byl pravidelně soudce z povolání.

V osnově dekretu bylo původně jako jeden z trestů stanoveno snížení služného či odpočivného platu nejvýše o 25 %. Ve schváleném znění dekretu bylo toto maximální snížení platů a odpočivného určeno na 50 % z toho důvodů, že bylo uznáno, že snížení na 25 % je velmi nepatrným trestem tam kde pachatel dosáhl v důsledku své stíhatelné činnosti vyššího postavení, tedy vyšších platů a i vyšší penze a kde by i po srážce 25 % požitků pobíral více

než bezúhonný kolega, který před zvýšením platu (penze) s malou penzí musel odejít i do předčasné penze třeba jen aby právě jemu umožnil postup do vyššího postavení.

Také byla osnova dekretu kritizována za to, že veřejný zaměstnanec mohl být potrestán za služební přečin, kterého se dopustil v jiném dřívějším služebním poměru a dokonce také i před vstupem do služebního poměru. Výsledkem porady ve vypořádání se s touto připomínkou bylo stanovisko, že ze služebního hlediska je nutno brát zřetel i k dřívějšímu životu a chování zaměstnance a že na tomto ustanovení není třeba něco měnit. Bylo poukázáno na obdobnou situaci u vdov, které nikdy nebyly ve služebním poměru a přece se mohly dopustit služebního přečinu.

Rovněž bylo na ministerské poradě projednáváno konkrétnější určení činnosti kárného zástupce. Výtka se týkala toho, ustanovení osnovy dekretu nijak neupravovalo kompetence kárného zástupce a omezovalo se jen na povšechnou dikci, že měl hájit zájmy jemu svěřené. V dekretu se pouze uvádělo, že kárný zástupce připojuje svůj návrh k přípravnému šetření, které provádí služební úřad⁴⁰⁷, a že oznámení se může činit také u kárného zástupce. Stanovisko vzešlé s vypořádání s touto připomínkou bylo takové, že osnované ustanovení plně odpovídalo předpisům služební pragmatiky, a že navrhovaná úprava (plně definování kompetence kárného zástupce) se podobala spíše zásadám trestního řádu, které byly v tomto směru odlišné od zásad disciplinárního řízení podle služební pragmatiky.

Po posledních úpravách vzešlých z jednání užší ministerské porady, schválila vláda na své schůzi dne 7. září 1945 osnovu dekretu prezidenta republiky o očistných komisích pro přezkoumání činnosti veřejných zaměstnanců podle návrhu ministerstva vnitra ze dne 23. srpna 1945, se změnami a doplňky, které přednesl ministr vnitra nebo které vyplynuly z debaty. Ministr vnitra spolu s úřadem předsednictva vlády předložil osnovu prezidentu republiky a navrhl jménem vlády vydání dekretu, který byl následně vyhlášen ve Sbírce zákonů a nařízení dne 30. října 1945.⁴⁰⁸

Osnova dekretu č. 105/1945 Sb., jímž se očista v řadách veřejných zaměstnanců zaváděla, byla vypracována ministerstvem vnitra. Tedy rezortem, který připadl komunistické straně. Původní neschválená verze dekretu vyznívala pro obviněné zaměstnance přísněji. Návrh byl především upraven po připomínkách ministerstva spravedlnosti. Ustanovení dekretu o

---

⁴⁰⁷ Služebním úřadem se myslí úřad, u něhož je daný veřejný zaměstnanec ve služebním poměru. Pro potřeby očistného řízení je toto označení velmi důležité a je používáno v dekretu o očistných komisích č. 105/1945 Sb. Např. pouze příslušný služební úřad mohl podat kárné oznámení na veřejného zaměstnance v činné službě k očistné komisi a tento služební úřad také prováděl právoplatný nález vydaný očistnou komisí.

⁴⁰⁸ NA Praha, ÚPV-BS, inv. č. 3862, kart. 911, sign. 864/6.

očistných komisích vážících se k řízení před očistnými komisemi bylo v podstatě obdobou ustanovení služební pragmatiky o řízení disciplinárním.

5.3.2 Znění dekretu o očistných komisích

Důvodová zpráva k dekretu prezidenta republiky č. 105/1945 Sb. ze dne 4. října, o očistných komisích pro přezkoumání činnosti veřejných zaměstnanců označovala jako účel vydání dekretu uskutečnění úmyslu československé vlády, vysloveném v jejím programu přijatém dne 5. dubna 1945 v Košicích, o provedení očisty veřejné správy od nespolehlivých živlů z řad veřejných zaměstnanců. V důvodové zprávě byl vysloven požadavek, aby veřejní zaměstnanci, „kteří se provinili na Republice a národu tak, že nebyli hodni, aby zastávali jakékoliv místo ve veřejné službě“, byli z této služby vyloučeni. Dekret sledoval ještě další účel. Citelnými tresty stíhal i veřejné zaměstnance, kteří porušili svoje povinnosti vůči Československé republice a národu nebo se prohřešili proti národní cti, u nichž však provinění nedosahovalo takového stupně, aby byli vyloučeni z veřejné služby.⁴⁰⁹

Dekret o očistných komisích ve svém prvním paragrafu určoval, na koho se jeho ustanovení vztahují. Dále vyjmenovával stíhatelné činy a následné tresty. V paragrafech 4 až 7 se věnoval zřízení, příslušnosti a složení očistných komisí včetně jmenování jejich členů. V dalších částech dekretu se hovořilo o jednání před očistnými komisemi a vrchní očistnou komisí, o postavení kárného zástupce a obhájce, o přípravném šetření, obecných zásadách řízení, o ústním jednání, rozhodnutí a případném odvolání. Ve věci oznamování služebních přečinů veřejných zaměstnanců dekret zmiňoval zvláštní práva a povinnosti jak veřejných úřadů, tak občanů všeobecně.

Vymezení působnosti dekretu

Ustanovení dekretu se vztahovala na všechny veřejné zaměstnance státu, svazků územní samosprávy, veřejnoprávních korporací, nadací, všech právnických osob, jejichž zřizovatelem byl stát či veřejnoprávní korporace a na učitele. Nezáleželo při tom, zda byl služební poměr veřejnoprávní či soukromoprávní. Dekret platil také pro příjemce veřejných odpočivných a zaopatřovacích platů pokud byli české, slovenské nebo jiné slovanské národnosti.

---

⁴⁰⁹ *Nové zákony a nařízení Československé republiky*, Praha 1945, roč. VII/1, s. 462.

Určení platnosti dekretu i na příjemce zaopatřovacích platů, tj. vdovských a sirotčích penzí, bylo odůvodněno tím, že není myslitelné, aby tyto platy byly dále vypláceny osobám, které se provinily způsobem uvedeným v § 2 dekretu, respektive aby tyto osoby zůstaly bez trestu.

Pro soudcovské úředníky platila ustanovení dekretu vymezující stíhatelnou činnost a stanovující tresty, dále také ustanovení o provedení nálezu a o výmazu trestu. Ve všech ostatních záležitostech, především co se týkalo provádění řízení, měly být použity příslušné všeobecné kárné předpisy platné pro soudce⁴¹⁰. Výjimka pro soudcovské úředníky byla odůvodněna jejich zvláštním postavením vyplývajícím z ústavní listiny. Z dosahu ustanovení dekretu byli vyňati i nositelé veřejnoprávního sociálního pojištění a to z důvodu účelnosti, protože služební a platové poměry těchto zaměstnanců byly upraveny naprosto odlišně, zejména v otázce penzijního pojištění.⁴¹¹ Ustanovení dekretu se rovněž nevztahovalo na vojenské gážísty z povolání nebo vojenské gážísty ve výslužbě⁴¹².

Stíhatelná činnost

Všeobecná definice stíhatelné činnosti v § 2 dekretu vycházela ze zásad vyslovených v již citovaném oddílu IX. Košického vládního programu. Dekret definoval tzv. služební přečin, kterého se veřejný zaměstnanec dopustil, když v době nesvobody⁴¹³ „porušil věrnost vůči Československé republice nebo českému nebo slovenskému národu, případně se prohřešil proti národní cti anebo proti povinnosti národní soudržnosti vůči příslušníkům českého nebo slovenského národa“.

Při výpočtu jednotlivých stíhatelných činností bylo přihlíženo především k praxi dodržované u definování pojmu „státní nespolehlivost“, která se projevila v různých úpravách týkajících se jiných otázek a která došla výrazu i v denním tisku.⁴¹⁴ Činnosti, pro které mohl být veřejný zaměstnanec očitou komisí stíhán, se v podstatných rysech kryly se skutkovými podstatami malého retribučního dekretu s tím, že přibylo skládání zkoušek na německých (maďarských) školách a posílání dětí do německých či maďarských škol a „veškerá jiná

---

⁴¹⁰ Zákon č. 46/1868, ř. z. ze dne 21. května 1868, o kárném řízení se soudcovskými úředníky a jejich nedobrovolném přeložení na jiné místo neb odpočinek.

⁴¹¹ *Nové zákony*, roč. VII/1, s. 465. Na nositele veřejnoprávního sociálního pojištění se vztahoval řád očistných komisí pro přezkoumání činnosti zaměstnanců nositelů veřejnoprávního sociálního pojištění podle výnosu ministerstva ochrany práce a sociální péče ze dne 10. ledna 1946, č. 91 Ústředního listu I.

⁴¹² *Vojenští gážísté* byli zaměstnáni u armády jako civilní zaměstnanci, *gážísta* je státní zaměstnanec dostávající pravidelný plat – gáží. Heslo: „Gáže (gážísta)“, in: *Příruční slovník naučný*, II. díl, Praha 1962, s. 12.

⁴¹³ Dobou nesvobody bylo období od 30. září 1938 do 4. května 1945 včetně.

⁴¹⁴ *Nové zákony*, roč. VII/1, s. 463.

spolupráce s okupanty směřující k posílení nebo upevnění okupantského režimu“.⁴¹⁵ Dekret zejména myslel na přílišnou horlivost zaměstnanců ve výkonu své funkce v protektorátním aparátu a získávání tím osobního prospěchu. Ke stíhatelné činnosti podle § 2 dekretu dále patřilo:

- přihlášení se k německé nebo maďarské národnosti;
- politická spolupráce s Němci nebo Maďary. Tím bylo myšleno zejména členství ve Vlajce, Rodobraně či v Úderných oddílech Hlinkovy gardy. A dále také „převzetí a horlivé vykonávání funkce“ v organizacích jakými byla např. Česká liga proti bolševismu, Kuratorium pro výchovu české mládeže, Hlinkova slovenská ľudová strana a v dalších fašistických organizacích;
- propagování, obhajování, vychvalování nebo podpora nacismu, fašismu nebo antisemitismu;
- schvalování, podpora nebo obhajování projevů nacistů fašistů a českých nebo slovenských zrádců;
- odborná spolupráce s Němci, Maďary a s českými nebo slovenskými zrádci, přesahující meze průměrného nařízeného výkonu (iniciativní a mimoslužební návrhy, příkazy na zvýšení pracovní výkonnosti apod.);
- ucházení se o povýšení, vyznamenání, odměny a jiné výhody u německých nebo maďarských úřadů nebo funkcionářů;
- zneužívání postavení na vedoucím místě k získání nebo zabezpečení osobního prospěchu na úkor podřízených;
- společenský mimoslužební styk s Němci nebo Maďary (na honech, společenských večírcích apod.);
- poskytování úplat okupantům nebo poskytování nebo opatrování jiných výhod, naturálií a podobně k dosažení osobního prospěchu v úřadě.

Výpočet stíhatelné činnosti byl postaven na příkladech. Pokud šlo o stíhatelnou činnost přihlášení se k německé nebo maďarské národnosti, předpokládalo se, že přihláška k německé nebo maďarské národnosti přijata nebyla. V opačném případě bylo se zaměstnancem nakládáno jako s ostatními zaměstnanci německé nebo maďarské národnosti, t.j. vztahovaly se na něho předpisy o vyloučení Němců a Maďarů z veřejné služby. Ministerstvo financí a následně také ministerstvo vnitra vydaly oběžníky, kterými byla zastavena výplata služebních

---

⁴¹⁵ Jan KUKLÍK, *Mýty ...*, s. 389.

a odpočivných (zaopatřovacích platů) příjemcům německé nebo maďarské národnosti. Podle dalších úprav v jednotlivých rezortech byl vysloven souhlas, aby zaměstnanci německé národnosti, v případě že jich bylo nezbytně třeba pro výkon služeb, byli bez rozdílu kategorií zaměstnáváni za hodinovou mzdu.

Při posuzování členství ve výše jmenovaných organizacích nebo převzetí funkce tam uvedené jako stíhatelné činnosti podle dekretu, bylo podle důvodové zprávy třeba klást důraz na dobrovolnost tohoto členství. Nespadaly zde proto případy, kdy zaměstnanec byl nucen převzít určitou funkci v organizaci se zřetelem ke svému postavení (např. okresní hejtman předsednictví v okresním svazu pro spolupráci s Němci nebo vstoupení veřejného zaměstnance do organizace přímo na výzvu úřadu). Výpočet organizací v dekretu byl příkladný. Veřejní zaměstnanci mohli být stíháni za členství i v další organizacích, jejichž účelem bylo šířit nacistickou ideologii a udržovat mocenské postavení Němců, Maďarů a českých a slovenských zrádců.⁴¹⁶

Tresty

Tresty byly v § 3 dekretu rozčleněny tak, aby byl možný jejich výběr při různém stupni provinění. Předpisy o očistném řízení náležely do oblasti kárného práva veřejných zaměstnanců a tudíž i tresty uložené v očistném řízení byly svojí povahou tresty kárnými (disciplinárními).⁴¹⁷

Dekret rozlišoval tresty za výše zmíněné delikty na dvě skupiny podle toho, zda byli provinilí zaměstnanci v činné službě, nebo zda byli příjemci veřejných odpočivných (zaopatřovacích) platů, popřípadě čekatelného. V prvním případě mohli být zaměstnanci potrestáni vyloučením z postupu do vyšších stupňů služného (vyššího adjuta, platového nebo mzdového zařazení) nebo snížením platu – to vše nejdéle na dobu tří roků. Zmenšení platu mohlo být učiněno nejvýše o 50 %. Dalším postihem bylo přeložení (trvalé odvelení) na jiné služební místo či dočasné nebo trvalé přeložení do výslužby. K zostření trestu přeložením na jiné služební místo mohl být zaměstnanec potrestán i vyloučením postupu do vyšších stupňů služného nebo zmenšením služného. S přeložením do výslužby se mohlo vázat i snížení odpočivných platů. Nejtěžším potrestáním bylo propuštění z pracovního poměru, s čímž se vázala také ztráta všech odpočivných a zaopatřovacích nároků pro zaměstnance i pro jeho rodinné příslušníky.

---

⁴¹⁶ *Nové zákony*, roč. VII/1, s. 466-467.

⁴¹⁷ *Tamtéž*, s. 463.

V druhém případě byly dotčené osoby trestány snížením nebo odnětím odpočivných platů nebo čekatelného nejvýše o 50 %, popřípadě byly potrestány ztrátou veškerých práv, které plynuly ze služebního poměru, jak pro sebe, tak pro své rodinné příslušníky. Podobně byli postihováni rovněž příjemci vdovských a sirotčích penzí, příjemci příspěvků na výchovu apod.

Postihem stejným pro obě skupiny bylo udělení důtky. Doba, ve které byl zaměstnanec vyloučen z postupu do vyšších stupňů služného, potrestán zmenšením služného anebo byl přeložen na jiné služební místo, se nezapočítávala do platového postupu a po tuto dobu bylo vyloučeno jmenování zaměstnance.

Dekret ovšem pamatoval na možnost, že by propuštění zaměstnance nebo odejmutí odpočivných a zaopatřovacích platů mělo za následek ohrožení jeho výživy nebo výživy jeho rodinných příslušníků. V tomto případě se mohlo postupovat podle § 98 služební pragmatiky, který umožňoval, aby propuštěnému zaměstnanci byl ve výjimečných případech přičten příspěvek na výživu.

Výpočet trestů podle § 3 dekretu odpovídal v podstatě výpočtu disciplinárních trestů obsaženému v ustanovení služební pragmatiky s přihlédnutím k tomu, že se jich mělo použít i u zaměstnanců ve smluvním služebním (pracovním) poměru. Novými tresty v dekretu uvedenými bylo přeložení na jiné služební místo a odnětí odpočivných platů či čekatelného.

Ustanovení dekretu se vztahovalo i na smluvní zaměstnance a tedy i oni mohli být stíháni před očistnými komisemi. Tresty vypočtené v § 3 měly být ovšem voleny jen ty, které byly vzhledem k jejich smluvnímu služebnímu poměru proveditelné. Tak např. nebylo možné uložit jim trest přeložení do výslužby.⁴¹⁸

Zřízení a příslušnost očistných komisí

K provedení řízení podle dekretu byly zřizovány očistné komise pro veřejné zaměstnance při okresních národních výborech v sídlech krajských soudů. V Praze a v Brně byly zřízeny při zemských národních výborech a v Moravské Ostravě při expozituře moravskoslezského zemského národního výboru.

Dekret rovněž zřizoval vrchní očistné komise pro veřejné zaměstnance, které působily jako odvolací stolice a rozhodovaly ve sporech o příslušnost mezi jednotlivými očistnými komisemi. V Praze byla pro obvod České a Moravskoslezské země ustanovena vrchní očistná

---

⁴¹⁸ *Tamtéž*, s. 468.

komise při ministerstvu vnitra. Pro obvod Slovenska se vrchní očištná komise zřizovala v Bratislavě při pověření Sloveské národní rady.

Očištné komise stíhaly zaměstnance a příjemce odpočivných (zaopatřovacích) platů, kteří měli dne 5. května 1945 v obvodu příslušného krajského soudu své úřední působíště, případně své trvalé bydliště. V případě potřeby mohl ministr vnitra zřídit očištnou komisi i v jiném místě a stanovit její územní obvod. Očištné komise byly příslušné i v případě, že se obviněný dopustil provinění už v jiném dřívějším služebním poměru nebo ještě před vstupem do služebního poměru.

Podle důvodové zprávy byly obvody očištných komisí stanoveny podle obvodů krajských soudů z důvodu nutnosti většího soustředění, než by tomu bylo, kdyby byly očištné komise zřízeny v sídle každého politického okresu (v Čechách bylo 110 politických okresů, v zemi Moravskoslezské 44).⁴¹⁹ Bylo připomínáno, že rovněž mimořádné lidové soudy podle dekretu prezidenta republiky č. 16/1945 Sb. byly zřízeny v sídlech krajských soudů. Tvůrci dekretu zdůrazňovali, že navrhované soustředění očištných komisí v sídlech krajských soudů nebude na překážku zrychlení očištné akce, protože u každé očištné komise může být zřízeno i více senátů podle potřeby.

Věcné potřeby očištných komisí dodávaly a kancelářské práce obstarávaly úřady, u nichž byly zřízeny (t.j. okresní a zemské národní výbory). Tyto úřady hradily též náklady řízení, pokud jejich úhrada nebyla uložena obviněnému. Jednalo se o obdobu příslušného ustanovení služební pragmatiky ohledně provozních potřeb disciplinárních komisí. Narozdíl od tohoto ustanovení služební pragmatiky se v dekretu pamatovalo na přibrání zapisovatelů i ze zaměstnanců jiných rezortů, neboť bylo počítáno s tím, že okresní národní výbory nebudou moci vzhledem k povaze služby u těchto úřadů uvolnit potřebný počet personálu.⁴²⁰

Jako odvolací stolice pro české země působila jediná vrchní očištná komise při ministerstvu vnitra pro všechny očištné komise. Přičlenění této odvolací instance k ministerstvu vnitra bylo odůvodňováno jednak jeho příslušností k rozhodování všech zásadních otázek z oboru personálního práva veřejných zaměstnanců, jednak jeho příslušností k řešení otázek státní spolehlivost vůbec.

---

⁴¹⁹ Sídla celkem 32 krajských soudů byla v těchto místech:

Čechy (celkem 16): Praha, Česká Lípa, České Budějovice, Hradec Králové, Cheb, Chrudim, Jičín, Klatovy, Kutná Hora, Liberec, Litoměřice, Mladá Boleslav, Most, Písek, Plzeň, Tábor;

země Moravskoslezská (celkem 8): Brno, Jihlava, Moravská Ostrava, Nový Jičín, Olomouc, Opava, Uherské Hradiště, Znojmo;

Slovensko (celkem 8): Bratislava, Košice, Prešov, Trenčín, Banská Bystrica, Levoča, Nitra, Komárno.

⁴²⁰ *Nové zákony*, roč. VII/1, s. 469.

V důvodové zprávě byl komentář k paragrafu o zřizování a příslušnosti očistných komisí formulován v duchu Košického vládního programu. Podle tvůrců dekretu měla být přiřazením očistných komisí k národním výborům – k orgánům reprezentujícím vůli lidu – vyjádřena demokratická kontrola lidu nad prováděním očisty. Proto byly zřízeny jen jediné očistné komise pro všechny civilní státní zaměstnance bez zřetele na jejich rezortní zařazení a bez zřetele na jejich služební postavení. Při jmenování členů očistných komisí mělo být přihlíženo k návrhům závodních rad, respektive Ústřední rady odborů, což bylo obhajováno potřebou projevení demokratického prvku kontroly ze strany lidu ve složení očistných komisí. Občané sami měli možnost vyžádat si přezkoumání činnosti veřejných zaměstnanců, u kterých předpokládali, že se dopustili činnosti stíhatelné podle dekretu o očistných komisích.

Složení očistných komisí

Očistné komise jednaly a usnášely se v senátech, kterých mohlo být u každé komise zřízeno několik. Tyto senáty byly tříčlenné, skládaly se z předsedy očistné komise nebo jeho náměstka a dvou přísedících. Předseda a jeden přísedící měli být „práva znalí“. Nejméně jeden člen komise měl být z toho oboru veřejné správy jako obviněný a pokud možno také ze stejné zaměstnanecké kategorie. Při sestavování senátů očistných komisí mělo být přihlíženo k tomu, aby předsedou byl podle možnosti občanský nebo vojenský soudce. Senáty vrchní očistné komise měly podobné složení jako očistné komise s tím, že byly pětičlenné (předseda nebo jeho náměstek a čtyři přísedící). Toto ustanovení pojednávající o složení očistných komisí bylo obdobou § 104 služební pragmatiky o složení disciplinárních komisí.

Jmenování členů očistných komisí

Předsedy, jejich náměstky a přísedící jmenoval ministr vnitra na návrh příslušného zemského národního výboru. Okresní národní výbory zasílaly zemskému výboru své návrhy na složení jednotlivých očistných komisí ze zaměstnanců majících trvalé služební působiště v obvodu příslušné očistné komise. Po schválení zasílal ZNV tyto návrhy dále na ministerstvo vnitra. Zaměstnanci, kteří byli jmenováni členy očistných komisí, pozbývali této funkce, nastala-li v jejich služebním přidělení nebo postavení změna, s níž odpadly podmínky jmenování. Jinak nebylo členství v očistných komisích možno odmítnout. Po dobu trestního soudního, disciplinárního (kárného, očistného) řízení zahájeného proti členu očistné komise se nesměl tento člen zúčastnit žádného jednání očistné komise. V případě, že řízení skončilo jeho potrestáním, pozbyl svého členství a na jeho místo měl být jmenován jiný zaměstnanec. V tomto případě tedy nenastupoval náhradník, nýbrž bylo třeba ustanovit nového člena.

Členy vrchní očištné komise jmenovala vláda. Přisedící byli jmenováni z řad zaměstnanců všech oborů veřejné správy a všech zaměstnaneckých kategorií na návrh příslušného státního ústředního úřadu.

Podle důvodové zprávy bylo podávání návrhu na jmenování očištných komisí vyhrazeno zemským národním výborům, bylo však pokládáno za samozřejmé, že tyto národní výbory budou své návrhy podávat za spolupůsobení příslušných rezortních úřadů, závodních rad a ÚRO.

Sestavování senátů a delegování

Senáty byly sestavovány předsedy očištných komisí. Předsedové zároveň určovali pořadí, v němž ostatní členové komise nastupovali do senátu jako náhradníci. Trvalost senátů měla zaručit neovlivněné vybudování očištné komise. Dekret pamatoval na situaci, ve které by se přihodilo, že by u některé očištné komise nebylo po ruce příslušný počet členů potřebných ke zřízení senátu. V takovémto případě měla vrchní očištná komise delegovat k projednání věci jinou očištnou komisi. Vrchní očištná komise mohla také na návrh obviněného delegovat k projednání jeho věci jinou očištnou komisi, pokud se zde vyskytovaly důvody, pro které bylo možno pochybovat o nepodjatosti příslušné očištné komise. Jednalo se o období § 104 služební pragmatiky popisující sestavování senátů disciplinárních komisí. Narozdíl od služební pragmatiky mohl návrh na delegování jiné očištné komise podat pouze obviněný, nikoli kárný zástupce.

Podjatost a odmítnutí

Pro vyloučení členů očištné komise (a také i disciplinární komise) měly obdobnou platnost předpisy trestního soudního řádu. Podle těchto předpisů byla důvodem pro vyloučení ze členství v očištné komisi i okolnost, že se dotyčný člen zúčastnil vyšetřování stíhatelné činnosti, ať již jako úředník služebního úřadu či člen závodní rady. Obviněný měl navíc právo do tří dnů od doručení obsílky k ústnímu jednání odmítnout jednoho člena senátu bez udání důvodů.

Postavení členů očištných komisí

Členství v očištných komisích bylo funkcí čestnou a členové těchto komisí vykonávali svůj úřad nezávisle. Nezávislost zaručená členům očištných komisí byla obdobou nezávislosti zaručené členům disciplinárních komisí. Výkon této funkce měl být příslušnými úřady umožněn, čímž se rozumělo udělení potřebných úlev ve službě. Podle povahy věci šlo často i o úplné dočasné uvolnění od výkonu normální služby.

Před nastoupením úřadu skládali členové očistných komisí slib, že budou plnit svůj úřad podle svého nejlepšího vědomí a svědomí. Tento slib skládali členové vrchních očistných komisí do rukou ministra vnitra a členové očistných komisí do rukou předsedy národního výboru, při němž byly zřízeny. Členové očistných komisí, kární zástupci i zapisovatelé byli vázáni úředním tajemstvím.

Kárný zástupce

U každé očistné komise působil k obhájení veřejných zájmů kárný zástupce s potřebným počtem náměstků. Kární zástupci a jejich náměstci byli jmenováni u vrchní očistné komise vládou a u očistných komisí ministrem vnitra ze zaměstnanců znalých práva a v místě bydličních. Vláda a ministr vnitra se při jmenování řídili návrhy zemských národních výborů. Kární zástupci u očistných komisí byli podřízeni kárnému zástupci u vrchní očistné komise a spolu s ním ministru vnitra. Kárný zástupce měl slovo před každým rozhodnutím očistné komise, aby hájil jemu svěřené zájmy. Ustanovení dekretu o podjatosti a odmítnutí platila obdobně také na kárního zástupce.

Rozsah oprávněného kárního zástupce se v podstatě kryl s oprávněními disciplinárního zástupce podle § 107 služební pragmatiky. Závislost kárných zástupců na pokynech příslušných orgánů byla v dekretu výslovně normována. Při tom bylo zdůrazněno, že ve věci samé měl nejdůležitější vliv na kárního zástupce úřad, který podal návrh na zavedení očistného řízení.

Obhajování

Obviněný zaměstnanec měl v řízení před očistnými komisemi právo na obhájce z řad zaměstnanců v daném obvodu působnosti očistné komise v činné službě či ve výslužbě anebo z osob zapsaných v seznamu obhájců. Na žádost byl obviněnému zaměstnanci zřízen pro ústní jednání obhájce přednostou úřadu. Kromě tohoto případu nebyli zaměstnanci úřadu zavázáni obhajobu převzít. V žádném případě nesměli přijmout odměnu a vůči obviněnému měli nárok pouze na náhradu nutných a účelně účinných nákladů v zájmu obhajování.

Ustanovení o právu obviněného na obhájce bylo obdobou ustanovení v § 109 služební pragmatiky o obhajování před disciplinární komisí. Na rozdíl od služební pragmatiky mohl mít obviněný obhájce také z řad zaměstnanců ve výslužbě.

Zvláštní povinnosti a práva soudů, úřadů a jiných orgánů

Soudy, veřejné úřady a orgány měly povinnost oznámit služebnímu úřadu každou okolnost, která náležela do kompetencí očistné komise, a která vyšla najevo během řízení u nich zavedeného. Taktéž přednostové úřadů byli povinni učinit oznámení o okolnostech svědčících o služebním přečinu zaměstnance, o nichž se dozvěděli ve službě i mimo službu. Oznamovací povinnost byla tedy uložena přednostům úřadu, nikoli však zaměstnancům.

Disciplinární komise (či jiné kárné orgány) byly povinny zdržet se v kterémkoli stádiu řízení jakéhokoli dalšího jednání, v případě zjištění, že se jednalo o provinění stíhatelné před očistními komisemi, a musely věc podstoupit k projednání příslušné očistné komisi.

Zvláštní povinnosti a práva občanů všeobecně

Každý, komu byla známa nějaká okolnost, která svědčila o služebním přečinu veřejného zaměstnance podle dekretu o očistných komisích, měl právo to oznámit služebnímu úřadu anebo kárnému zástupci. Oznámení muselo být podepsáno podatelem, mělo obsahovat přesné označení okolností svědčících proti obviněnému zaměstnanci a měly k němu být připojené nebo navržené důkazy. Anonymní oznámení a oznámení neodůvodněná se nemohla stát podkladem pro jednání podle dekretu. Vědomě nepravdivá udání, nezakládala-li přímo skutkovou podstatu křivého obvinění, měla být na návrh postiženého stíhána z moci úřední veřejnou obžalobou jako přečin podle zákona o ochraně cti, i kdyby jinak zakládala jen skutkovou podstatu přestupku. V praxi měla falešná udání zakládat z převážné části skutkovou podstatu zločinů podle trestního zákoníku.

Důvodová zpráva dekretu zdůrazňovala, že ustanovení o povinnostech a právech občanů zaručovalo spoluúčast občanů na očistě veřejné správy, ale že při tom bylo zároveň i jakousi brzdou falešných udání a mělo chránit veřejné zaměstnance před křivým obviňováním.

Svědectví

Vyslýchané osoby měly postavení svědků před trestním soudem a měly o tom být před výslechem řádně poučeny. Výslech byl vždy nepřisežný. Křivá výpověď před očistnou komisí měla být trestána jako podvod podle trestního zákona.⁴²¹ Svědci měli povinnost svědčit a jejich výpověď bylo možno vynutit podle předpisů trestního řádu.

---

⁴²¹ Tamtéž, s. 463-474.

Zavedení řízení – přípravné šetření.

Základem očistného řízení bylo kárné oznámení. Očistná komise zahajovala řízení na návrh (kárné oznámení) služebního úřadu příslušného zaměstnance či na návrh úřadu, který přiznal úředníku na penzi odpočivný (zaopatřovací) plat. Kárné oznámení muselo být náležitě odůvodněno a musely v něm být označeny všechny potřebné důkazy a listinné doklady. V oznámeních byly taktéž uváděny údaje týkající se služebních, osobních a rodinných poměrů obviněného, případně jeho branného poměru.

Aby mohl úřad navrhnout zavedení kárného řízení, činil předem potřebná šetření, zejména vyslýchal svědky a obviněného. V mnoha případech bylo šetření provedeno již bezprostředně v popřevratovém období závodními radami (případně jinými orgány určenými k provedení očisty). Dekret stanovoval možnost využití výsledků těchto šetření služebním úřadem po případném doplnění (hlavně výsledkem obviněného aj.). Přiměřeně zde platila ustanovení služební pragmatiky o křížovém výsledku.⁴²² Ostatní úřady a soudy byly povinny součinností služebnímu úřadu. Důvodová zpráva k ustanovení o zavedení řízení uváděla, že objektivita řízení vyžadovala, aby předběžné šetření nebylo konáno členy očistné komise, nýbrž odděleně zvlášť tak, jak to bylo vždy obvyklé v trestním i disciplinárním právu. Provedením předběžného šetření byl pověřen služební úřad, respektive u osob ve výslužbě (poslední) osobní úřad. K tomuto předběžnému šetření, jež mělo ráz disciplinárního vyšetřování, nebylo třeba předběžného usnesení očistné komise. Předběžné šetření měl služební úřad vykonat hned, jakmile mu bylo doručeno udání, a mělo být prováděno podle obvyklých zásad služební pragmatiky. Na podkladě výsledků předběžného šetření podal úřad kárné oznámení příslušné očistné komisi.⁴²³

Obviněný měl možnost vyjádřit se k výsledkům šetření a případně navrhnout jeho doplnění. Mělo mu být přesně sděleno, jaké jeho jednání je mu kladeno za vinu, a měla mu být dána příležitost, aby se v každém bodu obvinění ospravedlnil.

Formální řízení před očistnými komisemi bylo obdobou procesuálních předpisů vžitých již v jiných druzích disciplinárního (kárného řízení) proti pragmatikálním zaměstnancům. Tvůrci dekretu však měli bezpodmínečný zájem na tom, aby řízení před očistnými komisemi bylo co nejdříve skončeno, a aby bylo co nejjednodušší a nejrychlejší. To mělo za následek upuštění od některých zásad obvyklých v disciplinárním řízení. Zejména se předběžné šetření konalo

---

⁴²² V případě, že bylo ke zjištění pravdy nezbytně nutné vyslechnout některé svědky a znalce přísežně, mohl vyšetřovací komisař, přestože nebyl soudcovským úředníkem, za souhlasu svého služebního úřadu, požádat příslušný okresní soud o křížový výslech. Pokud byl soudcovským úředníkem, mohl přísežně vyslýchat svědky a znalce podle ustanovení soudního řádu. Zákon č. 15/1914 ř.z. ze dne 15. ledna 1914, o služebním poměru státních úředníků a státních sluhů (služební pragmatika), § 119, odst. 4 a 5; *Nové zákony*, roč. VII/1, s. 463.

⁴²³ *Nové zákony*, roč. VII/1, s. 475.

již před podáním kárného oznámení a bez předchozího formálního usnášení se očistné komise a také bylo vynecháno vydávání zvláštního odkazovacího nálezu (stádium „vydávání v obžalovatelnost“); místo toho bylo obviněnému sděleno, z čeho byl obviněn, zároveň s obsílkou k ústnímu jednání.⁴²⁴

Obecné zásady řízení

Řízení bylo neveřejné a mělo být stručné a rychlé. Mohlo být provedeno i proti nepřítomnému obviněnému. Hlasovalo se prostou většinou hlasů, přičemž mladší členové hlasovali před staršími a předseda hlasoval poslední. K uložení trestu propuštění ze služby a trestu ztráty všech práv plynoucích ze služebního poměru bylo třeba jednomyslného usnesení. Obviněný a jeho obhájce měli právo nahlížet do spisů. Nedostavení se obviněného k ústnímu jednání, i když byl řádně obeslán, nebylo překážkou v pokračování tohoto jednání.

Řízení o kárném oznámení

Ke kárnému oznámení a spisům o předběžném šetření připojil svůj návrh kárný zástupce. Takto doplněné kárné oznámení i s doklady prozkoumal senát očistné komise, který se bez ústního jednání usnesl na dalším postupu. Tímto postupem mohl být jeden z následujících úkonů: doplnění šetření, zastavení řízení, přerušování řízení a postoupení spisů veřejnému žalobci u mimořádného lidového soudu nebo státnímu zastupitelství, postoupení věci příslušné očistné komisi anebo odkázání věci k ústnímu jednání. Řízení bylo zastaveno, v případě že nevyšlo najevo nic závadného, nebo v případě že zaměstnanec ze služebního poměru vystoupil nebo zemřel. Řízení mohlo být přerušeno až do právoplatného skončení řízení trestného, pokud bylo nějaké zavedeno. V případě že byla věc odkázána k ústnímu jednání, usnášel se senát zároveň na tom, jaké důkazy provedené již v přípravném vyšetřování se měly opakovat při ústním jednání.

Ústní jednání

Čas a místo ústního jednání nařizoval předseda senátu. V obsílce k ústnímu jednání byla vždy uvedena obvinění a okolnosti svědčící pro správnost těchto obvinění, rovněž se v ní obviněnému sdělovala jména členů senátu s poučením o právu odmítnutí a o právu obhajoby.

Jednání bylo řízeno předsedou. Člen senátu pověřený předsedou (zpravodaj) podával podrobnou zprávu o případu. Poté následoval výslech obviněného a svědků a přečetly se

---

⁴²⁴ NA Praha, ÚPV-BS, inv. č. 2496, kart. 320, sign. 422/7.

důkazy. Členové senátu a obviněný (obhájce) i kárný zástupce měli právo klást otázky vyslychaným osobám. Po skončeném průvodním řízení přednesl kárný zástupce své vývody a návrhy a poté obviněný i jeho obhájce. Obviněnému a jeho případnému obhájci mělo vždy příslušet závěrečné slovo.

Ústní jednání bylo vždy neveřejné. Obviněný však měl právo požádat, aby byl dovolen přístup k líčení třem zaměstnancům, kterým důvěřoval. Porady a hlasování se konaly v tajném zasedání. O ústním jednání byl sepsán protokol, který obsahoval údaj o času a místě jednání a jména všech přítomných a vylíčil postup jednání ve všech zásadních částech, zejména s udáním podstatného obsahu výpovědí osob slyšených při ústním jednání. O poradách a hlasování byl sepisován oddělený protokol. Oba protokoly podepisoval předseda a zapisovatel.

Rozhodnutí očištné komise

Očištné komise nebyly vázány osvobozovacími rozsudky řádných anebo jiných soudů nebo disciplinárními nálezy. Dále jim dekret ukládal rozhodování podle volného uvážení a podle nejlepšího vědomí a svědomí. Dospěla-li komise k přesvědčení, že obviněný není vinen, osvobodila ho. Osvobozující nález se zapisoval v protokole o ústním jednání. Dospěla-li však komise k přesvědčení, že se obviněný provinil, usnesla se na nálezu, kterým vyslovovala, že je vinen, určila některý z trestů podle § 3 dekretu a stanovila, zda a v jaké míře se zřetelem k návrhům předneseným potrestaným během řízení a k jeho majetkovým poměrům má obviněný hradit náklady řízení. Podstatně odůvodněný nález o vině a trestu se zapisoval do protokolu o ústním jednání a sdělil se přítomnému obviněnému ústně i v písemném vyhotovení. Očištná komise měla při výměře trestu přihlížet k tomu, zda byl zaměstnanec pro tutéž skutkovou podstatu již potrestán. Písemné vyhotovení nálezu obsahovalo označení očištné komise, den a místo ústního jednání, jména přítomných osob, nález a jeho důvody, podpis předsedy a zapisovatele a poučení o právu na odvolání.

Odvolání

Odvolání se podávalo do patnácti dnů od doručení nálezu přímo u očištné komise, která nález vydala. Očištná komise jej následně do tří dnů předložila vrchní očištné komisi, která o něm rozhodovala s konečnou platností. Odvolání mohl podávat jak obviněný (příp. zákonný dědic), tak i kárný zástupce. Odvolání mělo odkladný účinek.

Rozhodnutí vrchní očistné komise

Vrchní očistná komise o odvolání rozhodla jedním z následujících způsobů: odvolání bez dalšího řízení odmítla, bylo-li podáno opožděně nebo osobou k odvolání neoprávněnou; uložila doplnění šetření; nález zrušila a očistné komisi nařídila nové provedení řízení, v případě že shledala podstatné vady v řízení před očistnou komisí; obviněného osvobodila; odvolání zamítla anebo trest změnila. Změnit trest v neprospěch obviněného nebo uznat obviněného vinným z přečinů, z kterých byl očistnou komisí osvobozen, mohla vrchní očistná komise jen v tom rozsahu, ve kterém se proti nálezu odvolal kárný zástupce.

V případě odmítnutí odvolání z důvodů chybného podání, uložení doplnění šetření a nařízení nového provedení šetření rozhodovala vrchní očistná komise bez ústního jednání. V ostatních případech mohla rozhodnout bez ústního jednání jen, když to uznala za vhodné. Jinak předseda vrchní očistné komise nařídil ústní jednání před touto komisí, pro něž platila stejná pravidla jako pro jednání v první stoličce. Rozhodnutí vrchní očistné komise bylo konečné.

Výkon nálezu

Právoplatné nálezy očistných komisí prováděly příslušné osobní úřady, které rovněž zařizovaly jejich zápis do osobního (služebního) výkazu. U příjemců odpočívacích (zaopatřovacích) platů prováděl výkon nálezu úřad, který zařizoval výplatu těchto platů. O tom, že nález nabyl právní moci, byl osobní úřad vyrozuměn předsedou příslušné očistné komise.

Výmaz trestu

V případě že se zaměstnanec po dobu tří let ode dne, kdy odsuzující nález očistné komise nabyl právní moci, choval bezvadně a v případě, že trest byl již vykonán, mohl být zápis trestu v osobním výkazu zaměstnance na jeho žádost vymazán. O žádostech na výmaz trestu rozhodoval příslušný ústřední úřad, u samosprávných zaměstnanců vyšší dohlédací úřad. Tyto úřady byly oprávněny povolit, aby po další přiměřené lhůtě po výmazu trestu byla doba vyloučená z postupu dodatečně zcela nebo částečně do tohoto postupu započtena.

Na výmaz trestu z osobního (služebního) výkazu nebyl právní nárok, i když jinak byly předpoklady předepsané pro výmaz disciplinárních trestů splněny. Rozhodnutí o výmazu

trestu bylo vzhledem k povaze služebních přečinů dáno do volné úvahy příslušného ústředního úřadu.⁴²⁵

Obnova řízení

V případě, že se po pravomoci nálezů vyskytly nové okolnosti nebo důkazy, na základě kterých bylo možno soudit, že by nález byl vynesena jinak, kdyby tyto okolnosti nebo důkazy byly senátu známy již před vynesením nálezů, bylo možno navrhnout obnovu řízení. Obnovu řízení navrhoval buď kárný zástupce, nebo odsouzený zaměstnanec, případně jeho zákonní dědicové. Obnovu řízení povolovala bez ústního jednání očištná komise. V usnesení bylo uváděno, do jaké míry a v kterých částech se nález povolením obnovy zrušoval. Proti rozhodnutí očištné komise bylo možné odvolání do 15 dnů k vrchní očištné komisi. Povolením obnovy se zároveň znovu zahájilo řízení, pro obnovené řízení platily se teje předpisy jako pro řízení původní. Po zániku působnosti očištných komisí bylo možno návrh na obnovu řízení podat před orgány, na které přešla působnost těchto komisí, tzn. před disciplinárními komisemi.

Suspence

Očištná komise mohla zaměstnance, proti němuž bylo zahájeno řízení, kdykoli suspendovat, pokud to bylo přiměřené vzhledem k tíži služebního přečinu. Očištné komisi rovněž příslušelo potvrzovat (rušit) prozatímní suspenzi na oznámení služebního úřadu. To se týkalo i suspence vyslovené před účinností dekretu. Podle vládního nařízení o úsporných opatřeních personálních se státnímu zaměstnanci, který byl dočasně zbaven úřadu (suspendován, zproštěn od vykonávání služby), vyplácela po dobu dočasného zbavení úřadu polovina jeho služebního platu.⁴²⁶ Suspence musela být skončena nejpozději v okamžiku právoplatného ukončení očištného řízení. Očištná komise měla suspenzi zrušit v případě, že pominuly okolnosti, které ji způsobily. O suspenzi se očištná komise usnášela bez ústního jednání. V případě, že řízení skončilo zastavením nebo osvobozujícím nálezem, započela se veřejnému zaměstnanci dodatečně za dobu suspence výplata zadržovaných částí služebních příjmů. V opačném případě očištná komise v nálezě rozhodovala o tom, zda a v jaké míře se měl zadržovaný plat zaměstnanci doplatit, a zda a v jaké výši se doba suspence měla započíst pro zvýšení platu a pro nárok na výslužné a jeho výměru.

---

⁴²⁵ *Nové zákony*, roč. VII/1, s. 479.

⁴²⁶ Vládní nařízení č. 380/1938 Sb., § 14.

Při odsouzení zaměstnance ke kárnému trestu nenastávala automaticky ztráta zadržovaných platů a vyloučení doby suspenze z platového postupu a ze započtení pro nárok na výslužné a jeho výměru podle obdoby § 149 služební pragmatiky, ale byl zde zvolen postup normovaný v zákonu o stíhání protistátní činnosti veřejných zaměstnanců.⁴²⁷

Předepsaná doručení

Dekret nařizoval doručování oznámení o zahájení řízení, usnesení o zastavení řízení, usnesení o suspenzi, usnesení o povolení obnovy řízení a nálezy očištných komisí. Tato doručení se prováděla služebnímu úřadu obviněného nebo úřadu, který přiznal odpočivný (zaopatřovací) plat, kárnému zástupci a obviněnému (potrestanému) a jeho obhájci.

Časové omezení činnosti očištných komisí

Platnost dekretu č. 105/1945 Sb. zavádějící mimořádné řízení, měla být omezena na dobu nezbytně nutnou, odůvodněnou mimořádnými poměry. Působnost očištných komisí byla tedy časově omezena do 31. března 1946. V době vydání dekretu bylo předpokládáno, že do jara roku 1946 budou veškeré případy, jejichž projednání spadalo do působnosti očištných komisí, vyřízeny. Toto časové omezení sledovalo v zájmu dosažení potřebného klidu k práci co nejrychlejší provedení očištných komisí ve veřejné službě.⁴²⁸ Případy neskončené v této lhůtě měly být postupovány příslušné disciplinární komisi nebo jinému příslušnému kárnému orgánu, které by v něm pokračovaly podle předpisů dekretu o očištných komisích. Ve Sbírce zákonů a nařízení byl dekret vyhlášen dne 30. října 1945 a tímto dnem nabyl účinnosti.

5.3.3 Pokyny k provádění řízení podle dekretu o očištných komisích a novelizace dekretu

Uváděním dekretu do praxe a praktickou činností očištných komisí vyvstaly na povrch různé problémy a nejasnosti v řízení, na které bylo třeba reagovat. Pokyny a doporučení k provádění očištného řízení poskytovalo ministerstvo vnitra prostřednictvím oběžníků, které rozesílalo svým podřízeným úřadům a také ostatním ústředním orgánům. Některé záležitosti ale nebylo možné vyřešit dodatečně instrukcemi a dekret o očištných komisích musel být dvakrát doplněn pozměňovacími zákony.

---

⁴²⁷ Zákon č. 147/1933 Sb., § 13, odst. 3; *Nové zákony*, roč. VII/1, s. 479.

⁴²⁸ *Nové zákony*, roč. VII/1, s. 464.

Ministerstvo vnitra vydalo stanovisko k posuzování služebního přečinu, jehož se měli např. dopustit veřejní zaměstnanci, kteří se zúčastnili na tzv. Heydrichově zotavovací akci⁴²⁹. Zaměstnanci byli k účasti na této akci vybíráni podle hledisek stanovených v oběžníku protektorátního ministerstva vnitra z června roku 1943⁴³⁰ a byly jim vydávány předepsané přihlášky k přesnému vyplnění a podpisu. Ve výnose vydaném v souvislosti s očistným řízením bylo stanoveno, že zaměstnanci, kteří byli k účasti na Heydrichově zotavovací akci vybráni z moci úřední, nikoliv na vlastní žádost, a kteří vyplnili jim dodanou přihlášku, se nedopustili služebního přečinu podle dekretu č. 105/1945 Sb. ve smyslu ucházení se o výhody u německých úřadů a funkcionářů. Skutková podstata této stíhatelné činnosti by byla dána pouze tehdy, kdyby se zaměstnanec sám ucházel buď u německého úřadu nebo u německého zaměstnance o zařazení mezi vybrané zaměstnance pro účast na Heydrichově zotavovací akci. Zaměstnanec, který by po absolvování akce propagoval, doporučoval nebo vychvaloval toto nacistické zařízení, bylo možno stíhat za služební přečin podle dekretu.⁴³¹

Na podzim roku 1946 se ministerstvo vnitra zabývalo „mírnými nálezy“ uloženými v očistném řízení a v této věci ukládalo svým podřízeným úřadům, aby v případech očistných řízení proti „zvlášť nespolehlivým zaměstnancům“, které neskončily nálezem znějícím na propuštění ze služebního (pracovního) poměru, daly kárným zástupcům pokyn k podání odvolání. To se mělo týkat případů, kdy obvinění zaměstnanci byli fašisty nebo stranili fašismu nebo byli natolik „nespolehliví a zbabělí, že jejich ponechání ve službě by bylo v přísném rozporu s požadavkem očisty, vysloveným ve vládním programu (zvláště případy zaměstnanců, kteří svými výroky nebo i jednáním dali zcela zřejmě najevo své fašistické smýšlení)“.⁴³²

První novela k dekretu o očistných komisích ze dne 16. května 1946

Změna a doplnění dekretu prezidenta republiky č. 105/1945 Sb. byly vyžádány především potřebou prodloužení působnosti očistných komisí, požadavkem vztáhnutí ustanovení dekretu

---

⁴²⁹ Tzv. *Heydrichova zotavovací akce* – jednalo se o rekreační akci zahájenou po Heydrichově smrti, v jejímž rámci byly vyslány do lázní a zotavoven desítky tisíc dělníků a dělnic (v roce 1942 6 000 účastníků, v roce 1943 téměř 35 000). Akce se konala také pod názvem *Erholungsaktion R. Heydrich*. Dalibor STÁTNÍK, *Mezi odbojem a kolaborací. Případ Arno Haise*, in: Soudobé dějiny 8, č. 4, 2001, s. 711-712.

⁴³⁰ Oběžník ministerstva vnitra ze dne 5. června 1943 k provádění tzv. Heydrichovy zotavovací akce, č. B-3295-1/6-43-II/1.

⁴³¹ NA Praha, ÚPV-BS, inv. č. 2496, kart. 320, sign. 422/7, oběžník ministerstva vnitra ze dne 16. března 1946, č. B-3233-9/3-46-IV/1, stíhání účasti na Heydrichově zotavovací akci podle dekretu prezidenta republiky č. 105/1945 Sb.

⁴³² NA Praha, ÚPV-BS, inv. č. 2496, kart. 320, sign. 422/7, oběžník ministerstva vnitra ze dne 21. listopadu 1946, č. B-3233-19/11-36-IV/1, odvolání proti mírným nálezům.

také na vojenské gážisty ve výslužbě a dalšími drobnými požadavky, které vplynuly z praxe očištných komisí.

Dekret o očištných komisích nabył účinnosti dnem 30. října 1945 a působnost očištných komisí ohraničoval dnem 31. března 1946. Důvodová zpráva k osnově zákona⁴³³, který doplňoval a měnil dekret o očištných komisích, upozorňovala, že kdyby nebyla doba působnosti očištných komisí prodloužena, bylo by nutné většinu případů spadajících pod ustanovení dekretu projednat před disciplinárními komisemi, což by bylo proti intenci dekretu, jímž byly pro přezkoumání činnosti veřejných zaměstnanců zřízeny záměrně očištné komise jako orgány zvláštní povahy. I přes předpoklad rychlého postupu očištných komisí v projednávání případů a přes požadavek dosažení brzkého pracovního klidu ve veřejné službě byla činnost očištných komisí prodloužena do 31. prosince 1946. Případy, které by nebyly v této době očištnými komisemi projednány, měly být postoupeny příslušné disciplinární komisi, jež měla pokračovat v řízení podle předpisů dekretu č. 105/1945 Sb.⁴³⁴

Ustanovení dekretu o očištných komisích se nevztahovala na vojenské gážisty z povolání ani na vojenské gážisty ve výslužbě. Toto ustanovení bylo pojato do dekretu na žádost ministerstva národní obrany. Vyloučení vojenských gážistů z povolání z osobního rozsahu dekretu bylo odůvodněno tím, že očištné velitelského sboru branné moci se musí nutně lišit od očištných v řadách ostatních veřejných zaměstnanců, protože vojenský gážista z povolání měl v době války povinnost k účasti v boji. V případě provedení očištných v řadách vojenských gážistů ve výslužbě bylo dodatečně shledáno, že jejich povinnosti se za války nelišily od povinností ostatních příjemců veřejných odpočivných (zaopatřovacích) platů, na něž se dekret vztahoval. V novelizaci dekretu bylo proto stanoveno, že jeho ustanovení se vztahují i na vojenské gážisty ve výslužbě. V souvislosti s tím bylo vyhověno požadavku vojenské správy, která měla zájem na tom, aby v těch případech, kdy před očištnou komisí stanul příjemce vojenských zaopatřovacích požitků, byl vždy nejméně jeden člen očištné komise či vrchní očištné komise zástupce vojenské správy.

Na podkladě upozornění předsedy očištné komise při ZNV v Praze byly do novely dekretu zahrnuty další dvě změny. První bylo, že zapisovateli při očištných komisích mohli být i jiní úředníci než jen úředníci právní služby, což bylo zdůvodňováno především velkým nedostatkem úředníků právní služby i požadavkem, aby zapisovatelé ovládali psaní na stroji.

---

⁴³³ Zákon č. 130/1946 Sb. ze dne 4. října 1945, o doplnění a změně dekretu prezidenta republiky, č. 105 Sb., o očištných komisích pro přezkoumání činnosti veřejných zaměstnanců.

⁴³⁴ NA Praha, ÚPV-BS, inv. č. 2496, kart. 320, sign. 422/7.

Další významnou změnou bylo, že kárná oznámení musela být podána nejpozději do 30. června 1946.

Na připomínku ministerstva spravedlnosti mohl nyní návrh na delegaci jiné než místně příslušné očistné komise podávat též kárný zástupce. Dosud měl toto právo jen obviněný. V případě, že by si obviněný zaměstnanec svým postavením a svými styky zjednal natolik příznivou pozici, že by při projednávání případu u místní příslušné očistné komise nebylo dostatečně postaráno o objektivnost a nestrannost při rozhodování, mohl kárný zástupce podat návrh na delegaci jiné očistné komise.⁴³⁵

Zákon č. 130/1946 Sb., který doplňoval a měnil dekret prezidenta republiky o očistných komisích byl Prozatímním Národním shromážděním republiky Československé schválen dne 16. května 1946 a ve Sbírce zákonů byl vyhlášen dne 17. června 1946.

V rámci diskusí k osnově výše uvedeného zákona se vyskytla otázka poměru dekretu č. 105/1945 Sb. o očistných komisích k dekretu č. 138/1945 Sb., o trestání některých provinění proti národní cti.⁴³⁶ Okresním národním výborům bylo v květnu roku 1946 uloženo, aby všechny případy projednávané podle dekretu č. 138/1945 Sb. týkající se veřejných zaměstnanců, oznámily po zahájení řízení služebním úřadům příslušným podle dekretu č. 105/1945 Sb. k podání kárných oznámení a samy vyčkaly výsledku očistného řízení. Okresní národní výbor měl ve svém rozhodování přihlídnout k výsledkům očistného řízení.

V případě, že služební úřad konal šetření podle dekretu č. 105/1945 Sb. proti zaměstnanci z vlastního podnětu, měl v každém případě uvážit, zda u něho byly dány též předpoklady pro stíhání podle dekretu 138/1945 Sb. (pokud veřejný zaměstnanec „vzbudil svým nepřístojným chováním, urážejícím národní cítění českého nebo slovenského lidu veřejné pohoršení“). V daném případě měl služební úřad zaslat opis kárného oznámení zároveň příslušnému okresnímu národnímu výboru, který po zahájení řízení podle dekretu č. 138/1945 Sb. vyčkal výsledku očistného řízení.⁴³⁷

Druhá novela k dekretu o očistných komisích ze dne 19. prosince 1946

Ihned po vyhlášení zákona č. 130/1946 Sb., který doplňoval dekret o očistných komisích a prodlužoval jejich působnost, se ukázalo, že ani nově stanovené lhůty nejsou postačující. Očistné komise zahájily plně svou činnost až v polovině února roku 1946. Od 31. března

---

⁴³⁵ Tamtéž.

⁴³⁶ Tamtéž.

⁴³⁷ Dodatek ke směrnici ministerstva vnitra ze dne 26. listopadu 1945 ku provedení dekretu prezidenta republiky č. 138/1945 Sb., o trestání některých provinění proti národní cti, Ú.l. ČSR ze dne 15. května 1946.

(dekretem původně stanovený konec působnosti očistných komisí) do 17. června 1946, jako data vyhlášení a účinnosti zákona 130/1946 Sb., fungovaly ve stavu *ex lex*. Kárná oznámení měla být podána nejpozději do konce června, během tohoto měsíce ovšem očistným komisím přicházely od okresních národních výborů k projednání spisy týkající se veřejných zaměstnanců, na které bylo podáno trestní oznámení u trestní nalézací komise. Členové vrchní očistné komise složili svůj slib v březnu roku 1946, ale VOK svou činnost zahajovala prakticky až v září. Předseda VOK svou žádost o prodloužení působnosti očistných komisí adresovanou ministerstvu vnitra zdůvodňoval tím, že kdyby účinnost dekretu nebyla prodloužena, ustala by práce očistných komisí uprostřed a vrchní očistné komise na začátku její činnosti. To by znamenalo, že úsilí věnované ustanovení komisí, by bylo z valné míry zmařeno.⁴³⁸ „Očistná akce“ v řadách veřejných zaměstnanců, která měla být podle původního úmyslu provedena během několika měsíců, se prodlužovala.

Druhá úprava dekretu byla provedena zákonem č. 247 Sb. ze dne 19. prosince 1946, jímž se mění a doplňují předpisy o očistných komisích pro přezkoumání činnosti veřejných zaměstnanců, který byl publikován ve Sbírce zákonů dne 30. prosince 1946. Pozměňovací zákon souvisel s novelami dekretu prezidenta republiky o mimořádném lidovém soudnictví a dekretu prezidenta republiky o trestání některých provinění proti národní cti (tzv. velkého a malého retribučního dekretu). Ve shodě s nimi byla stanovena konečná lhůta pro činnost očistných komisí do 4. května 1947. Po tomto dni přešlo projednávání neskončených případů na řádné disciplinární komise, které pokračovaly v řízení podle předpisů pro ně platných s touto změnou, že o vymezení osobního rozsahu, stíhatelné činnosti, trestech a suspenzi platila příslušná ustanovení dekretu o očistných komisích.

Vrchní očistné komise však pokračovaly ve své činnosti i po 4. květnu. Tato změna byla přijata proto, aby byl zachován stejný postup jako v novele malého retribučního dekretu, podle níž dnem 4. května 1947 končila činnost trestních nalézacích komisí I. stolice, kdežto trestní odvolací komise působily po tomto dni až do projednání všech opravných prostředků proti nálezům trestních nalézacích komisí. Bylo upozorňováno na to, že by působilo nesmírné potíže, kdyby agendu vrchních očistných komisí měly převzít různé vrchní disciplinární komise, které neměly potřebné zkušenosti s projednáváním očistných případů. Toto řešení mělo zaručit po stránce věcné jednotnost praxe v očistném řízení a zaručit stejný postup očistného řízení pro všechny stíhané veřejné zaměstnance.

---

⁴³⁸ NA Praha, MV-NR, inv. č. 2185, kart. 2596, sign. B3400.

Lhůta pro podání kárných oznámení u příslušné očistné komise byla prodloužena do 28. ledna 1947. Kárné oznámení bylo možné podat i v tom případě, že před tím již bylo odmítnuto jako opožděné. Předpokladem pro projednání kárných oznámení však bylo, že skutková podstata provinění byla úřadu příslušnému k podání kárného oznámení na podkladě jeho vlastního řízení známa nejpozději do 30. prosince 1946. Případy, u nichž nebylo možné podat kárné oznámení ani v této lhůtě, mohly být projednány standardní disciplinární cestou za předpokladu, že stíhaná činnost zakládala skutkovou podstatu služebního přečinu.

Ministerstvo vnitra upozorňovalo, že v mnoha případech byla kárná oznámení odmítnuta proto, že neobsahovala všechny náležitosti, které určovalo příslušné ustanovení dekretu o očistných komisích. Úřady proto měly sestavování kárných oznámení věnovat co největší pozornost a dbát zejména na to, aby oznámení obsahovala přesné vymezení stíhatelné činnosti a pro každé z těchto provinění náležité odůvodnění.⁴³⁹

Dalším účelem novelizace předpisů o očistném řízení bylo zjednodušení organizačních a procesních ustanovení. Nově bylo stanoveno, že zprávu o případu podává předseda senátu, či jím pověřený člen senátu. Tím bylo umožněno, aby bylo v senátech upuštěno od ustanovení zpravodaje pro ústní líčení, které často zdržovalo řízení věci, a aby předseda podal zprávu o případu sám. Dále byl snížen počet členů v senátech vrchní očistné komise z pěti na tři (předseda nebo jeho náměstek a dva přísedící), stejně jako tomu bylo dosud v senátech očistných komisí (1. stolice). Pětičlenný odvolací senát byl se zřetelem k osobním poměrům v úřadech těžkopádný pro překážky, které často bránily hladkému sestavení a dostavení se členů senátu.⁴⁴⁰

Působnost očistných komisí skončila dnem 4. května 1947 a neskončené případy přecházely na disciplinární orgány. Očistným komisím však náležela i nadále likvidace jejich činnosti. Rovněž stále zůstávaly očistné komise místem, u něhož byl podáván opravný prostředek proti jejich rozhodnutí, protože se jednalo o případy v první stolici skončené, takže žádná příslušnost tu na disciplinární komise (kárné orgány) nepřecházela.⁴⁴¹

---

⁴³⁹ NA Praha, ÚPV-BS, inv. č. 2496, kart. 320, sign. 422/7, oběžník ministerstva vnitra ze dne 8. ledna 1947, č. B-3233-8/1-47-IV/1, zákon č. 247/1946 Sb., jímž se mění a doplňují předpisy o očistných komisích pro přezkoumání činnosti veřejných zaměstnanců; prováděcí pokyny.

⁴⁴⁰ NA Praha, ÚPV-BS, inv. č. 3862, kart. 911, sign. 864/6,

⁴⁴¹ NA Praha, ÚPV-BS, inv. č. 2496, kart. 320, sign. 422/7, oběžník ministerstva vnitra ze dne 13. května 1947, č. P-2231/2-8/5-47/P/1, podací místo pro vznášení opravných prostředků proti rozhodnutím očistných komisí od 5. května 1947.

Na podzim roku 1947 vystupovalo ministerstvo vnitra proti mírnějším nálezům, které byly vydány v rámci obnovy řízení ve prospěch odsouzených zaměstnanců. Ministerstvo upozorňovalo na případy, kdy se zaměstnanci potrestaní očistnými komisemi snažili zmírnit následky očistného řízení podáváním návrhů na obnovu řízení. Podle ministerstva vnitra pravým důvodem takových návrhů zpravidla nebylo vyskytnutí nových okolností nebo důkazů, na základě kterých bylo možno soudit, že by nález byl vynesena jinak, ale snaha zaměstnance využít odstupu doby a na základě třeba jen okolností podřadného významu dosáhnout mírnějšího posuzování svého provinění. Kladné projednání takových návrhů by podle ministerstva bylo v rozporu s intencemi sledovanými při vydávání dekretu č. 105/1945 Sb. a vzbudilo by rozhořčení uvědomělých spolupracovníků zaměstnance.

Ministerstvo vnitra apelovalo na disciplinární zástupce při disciplinárních komisích, na něž přešla působnost očistných komisí, aby u každého podobného návrhu obzvláště bedlivě zkoumali, zda byly splněny předpoklady pro obnovu řízení podle dekretu (vyskytnutí nových okolností nebo důkazů). V případech, kdy v novém nálezu došlo bez náležitých věcných důvodů k mírnému trestu nebo k osvobození zaměstnance, měli disciplinární zástupci podat odvolání. Především pokud bylo možné se domnívat, že by za stejných skutkových předpokladů bylo v době následující bezprostředně po květnové revoluci použito přísnějšího měřítko.⁴⁴²

5.4. Očistné komise

Podkladem pro zřizování očistných komisí se stal dekret prezidenta republiky č. 105/1945 Sb., o očistných komisích pro přezkoumání činnosti veřejných zaměstnanců, který nabyt účinnosti dnem 30. října 1945. Očistné komise však byly ustanovovány později a svou činnost zahajovaly až od měsíce ledna následujícího roku. První komisí, která započala se svou činností byla očistná komise zřízená při zemském národním výboru v Praze (OK Praha). Pražská očistná komise také svou iniciativou dopomohla ke zřizování ostatních komisí v Čechách.

Očistné komise byly orgány zcela nové, jejichž vznik byl vyžádán mimořádnými poměry a revolučním ovzduším po druhé světové válce. Jako mimořádné orgány měly působit pouze

---

⁴⁴² NA Praha, ÚPV-BS, inv. č. 794, kart. 52, sign. 132/3, oběžník ministerstva vnitra ze dne 17. listopadu 1947, č. B-3233-20/10-47-IV/1, obnova řízení u zaměstnanců odsouzených očistnými komisemi.

omezenou dobu. Řízení před očistními komisemi bylo řízením čestným, v němž bylo posuzováno chování veřejných zaměstnanců za doby nesvobody, t.j. jejich národní čest a spolehlivost. Ke svému ustanovení, zahájení činnosti a uskutečnění všech úkolů, jak po stránce procesní, tak administrativní, měly očistné komise vymezený poměrně krátký časový úsek. Téměř všichni jmenovaní členové očistných komisí měli mimo tuto svou funkci ještě povinnosti v rámci svého běžného zaměstnání v úřadu, ze kterého měli být pouze uvolňováni.

Očistné komise byly zřizovány při okresních respektive zemských národních výborech v sídle krajských soudů. Územní příslušnost očistných komisí byla dána úředním působištem zaměstnance či trvalým bydlištěm zaměstnance ve výslužbě. Věcné potřeby a kancelářské práce komisí obstarávaly národní výbory, u kterých byly zřízeny. Očistné komise jednaly a usnášely se v jednom nebo ve více senátech, které byly tříčlenné. Skládaly se z předsedy očistné komise nebo jeho náměstka a dvou přísedících. Alespoň dva členové senátu museli mít právnické vzdělání. Většinou do těchto funkcí byli ustanovováni soudci z povolání, předsedové byli výlučně soudci. Jeden člen senátu měl být ze stejného oboru veřejné správy, ke kterému náležel obviněný.

Návrhy na jmenování členů očistných komisí, tj. předsedy, náměstků, přísedících, kárných zástupců, z řad zaměstnanců majících trvalé služební působišť v obvodu příslušné očistné komise, zasílaly jednotlivé úřady zemskému národnímu výboru. Na základě tohoto návrhu byli členové očistných komisí jmenováni ministrem vnitra.

Se zřizováním očistných komisí se pojily problémy personálního, organizačního i jiného rázu. Předsedové očistných komisí se potýkali s nedostatek vhodných kandidátů na pozice náměstků a přísedících i s nedostatkem pomocného personálu, především zapisovatelů, kteří podle původního znění dekretu museli být ustanoveni z řad úředníků právní služby. Další problémy se vyskytly s hledáním vhodných prostor pro jednání a pro kancelářskou činnost.

5.4.1 Očistná komise při zemském národním výboru v Praze

Zemský národní výbor v Praze

Po druhé světové válce se orgány veřejné správy na všech úrovních staly národní výbory. Na vrcholu v soustavě národních výborů až do února 1949, kdy byly země jako správní celek zrušeny a v platnost vešlo krajské zřízení, stál v každé zemi zemský národní výbor.

Podle dekretu prezidenta republiky č. 121 Sb. ze dne 27. října 1945, o územní organizaci správy, vykonávané národními výbory, se zemské správní obvody (země) obnovovaly podle

stavu ke dni 29. září 1938. Sídlo zemského národního výboru pro zemi Českou byl v Praze, sídlo zemského národního výboru pro zemi Moravskoslezskou bylo v Brně. Zřízením expozitury moravskoslezské zemského národního výboru v Moravské Ostravě nebylo nic změněno na jednotnosti země Moravskoslezské.⁴⁴³

Zemský národní výbor v Praze se utvořil 11. května 1945 z České národní rady v Praze, která od 5. května až do příchodu vlády byla nejvyšší reprezentantkou státní moci v osvobozené vlasti. Česká národní rada byla vytvořena za okupace z vedoucích činitelů různých skupin domácího odboje. Na místa vedoucích činitelů ZNV usedali lidé, kteří byli do výboru jmenováni jako zástupci čtyř obnovených politických stran podle tehdejšího prozatímního klíče paritního zastoupení (komunisté, sociální demokraté, národní socialisté, lidovci). Předsedou ZNV byl zvolen Josef Smrkovský a po jeho onemocnění Ladislav Kopřiva. Ihned po osvobození byla ve spolupráci se závodní radou prováděna první očista v řadách zaměstnanců zemského národního výboru.⁴⁴⁴

V září a říjnu 1945 proběhly delegační volby do okresních a následně i zemských národních výborů. Nový ZNV byl takto ustaven dne 14. října 1945. Po volbách do Ústavodárného národního shromáždění konaných 26. května 1946 byly národní výbory obnoveny podle výsledků voleb. Předsedou ZNV v Praze zůstal zástupce KSČ Ladislav Kopřiva. V únoru roku 1948 polovina členů pražského zemského národního výboru z politických důvodů resignovala nebo byla odvolána a byla nahrazena novými členy. Činnost ZNV skončila dnem 24. února 1949 a jeho agenda byla přenesena na krajské národní výbory.⁴⁴⁵

Působnost zemských (a okresních) národních výborů vymezil oběžník ministerstva vnitra ze dne 3. září 1945⁴⁴⁶. Zemské národní výbory vykonávaly agendu dvojího druhu, a to jako orgány státní (politické správy) a jako orgány samosprávné. Ve svých obvodech vyřizovaly veškeré záležitosti, které dříve vykonávaly bývalé zemské úřady případně zemský prezident v oboru státním. V oboru samosprávném vykonávaly ZNV působnost, která příslušela bývalým zemským zastupitelským orgánům. Zemské národní výbory byly nadřazeny výborům okresním a místním a ve věcech politické správy byly podřízeny ministru vnitra nebo jinému věcně příslušnému ministerstvu.⁴⁴⁷

---

⁴⁴³ *Nové zákony a nařízení Československé republiky*, Praha 1945, roč. VII/2, s. 594.

⁴⁴⁴ Václav ČERNÝ, c. d., s. 30-31; V. JANÍKOVÁ a kol., *Zemský národní výbor v Praze 1945-1949*, inventář, č. pomůcky 446, NA Praha 1963, s. 1-2.

⁴⁴⁵ V. JANÍKOVÁ a kol., c. d., s. 2.

⁴⁴⁶ Oběžník ministerstva vnitra č. B-7000-31/8-45-III/2 ze dne 3. září 1945 (Věstník ministerstva vnitra č. 4 ze dne 15. září 1945).

⁴⁴⁷ *Nové zákony*, roč. VII/2, s. 907.

Národní výbory byly volené sbory, na různých stupních se lišily rozsahem kompetence a počtem členů jednotlivých složek, jejich vnitřní organizace byla však v zásadě stejná. Zemský národní výbor v zemi České měl podle prozatímního organizačního řádu zemských a okresních národních výborů ze dne 18. ledna 1946 120 členů a vykonával svou působnost jednak v plenárních schůzích a jednak svými složkami, kterými byly rada, předsednictvo, skládající se z předsedy a jeho tří náměstků, hospodářská rada, komise a poradní sbory.

Hlavním orgánem zemského národního výboru bylo plénum, které rozhodovalo o nejdůležitějších záležitostech země. Volilo také další orgány národního výboru, především radu. Poslání rady spočívalo zejména ve výkonu rozhodnutí pléna. I rada ale měla určité rozhodovací pravomoci a mimo to řídila úřednický aparát národního výboru. Členové rady byli zároveň referenty. Stáli v čele referátů a rozhodovali o záležitostech náležejících do jeho agendy. Podle pokynu referentů řídili práci referátu vedoucí příslušných oddělení úřadu ZNV. Pro obstarávání koncepčních, účetních, kancelářských, manipulačních a jiných prací byl přidělen každému referátu potřebný počet zaměstnanců úřadu. V čele celého úřadu stál vedoucí úředník pověřený předsednictvem ZNV, který pak pečoval o řádné plnění úkolů přikázaných tomuto úřadu. Úřad ZNV byl tvořen presidiem a dvaceti referáty. Součástí presidia byly mimo jiné zvláštní komise – disciplinární komise, později očištná komise a trestní odvolací komise.⁴⁴⁸

Očištná komise Praha

Očištnou komisi pro přezkoumání činnosti veřejných zaměstnanců pro obvod krajského soudu v Praze jmenoval ministr vnitra dne 5. ledna 1946. Předsedou očištné komise byl jmenován Josef Kamarád, krajský soudce u krajského soudu civilního v Praze. Jeho náměstký bylo během činnosti komise jmenováno dohromady 29 osob, z toho 27 soudců z povolání a dva bývalí soudci z povolání. Dále bylo jmenováno celkem 514 přísedících u této OK ze všech kategorií zaměstnaneckých odvětví veřejných služeb podle jednotlivých rezortů veřejné správy (státních, zemských, obecních pražských, jiných samosprávných korporací veřejných atd.). Kárným zástupcem byl jmenován JUDr. Antonín Doucha, vrchní komisař politické správy, který řídil činnost 28 náměstků.⁴⁴⁹

Návrhy na jmenování členů komise z řad svých zaměstnanců zasílaly jednotlivé státní ústřední úřady zemskému národnímu výboru v Praze od poloviny měsíce listopadu 1945.

---

⁴⁴⁸ Gabriela ČECHOVÁ, *Vývoj organizace působnosti národních výborů v českých zemích v letech 1945 – 1960*, in: Archivní časopis 12, č. 3, 1962, s. 132-134; srovn. V. JANÍKOVÁ a kol., *c. d.*, s. 3-4; Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *c. d.*, s. 444-445.

⁴⁴⁹ NA Praha, ZÚ-ZNV, inv. č. 129, kart. 67, sign. 1-6-32.

Ústřední rada odborů požadovala, aby členové senátů za jednotlivé kategorie obviněných byli jmenováni po dohodě se závodními radami příslušných úřadů. Návrh na jmenování členů pražské očištné komise předkládal ministerstvu vnitra předseda zemského národního výboru v Praze Ladislav Kopřiva.⁴⁵⁰

Pražské očištné komisi příslušelo prošetřovat a případně stíhat veřejné zaměstnance v činné službě či ve výslužbě, kteří měli své služební působiště respektive trvalé bydliště v obvodu krajského soudu v Praze. Před očištnou komisí v Praze stanuli také zaměstnanci ústředních úřadů Československé republiky. OK Praha ovšem neprojednávala ani jeden případ zaměstnance úřadu předsednictva vlády, protože se jednalo o úřad nově organizovaný, který nepřijímal veřejné zaměstnance, jejichž národní spolehlivost by byla pochybná.⁴⁵¹

Podle závěrečné zprávy o činnosti očištné komise pro veřejné zaměstnance v Praze podané jejím předsedou zahájila komise svou činnost dne 11. ledna 1946. Před nastoupením do úřadu skládali členové očištné komise do rukou předsedy ZNV slib, který zněl následovně: „*Slibuji na svou čest, že funkci člena očištné komise pro veřejné zaměstnance při zemském národním výboru v Praze budu vykonávat podle svého nejlepšího vědomí a svědomí.*“⁴⁵²

Očištná komise při ZNV v Praze označila za účel zřizování očištných komisí pro veřejné zaměstnance tři důvody. Prvním bylo vyloučení ze služby nebo potrestání těch veřejných zaměstnanců, kteří z důvodu kariérismu, projevíli nedostatek národního uvědomění nebo se přímo provinili proti národní cti v době nesvobody. Za druhý důvod bylo označeno odstranění nejistoty zaměstnanců, jejichž pracovními kolegy byli ti, proti nimž existovaly námitky z hlediska národní cti. Za třetí důvod zřízení očištných komisí bylo považováno vrácení důvěry občanů celku veřejných zaměstnanců, kteří se ve své většině neprohřešili na své národní cti, přestože byli nejvíce vystaveni narušujícímu vlivu nacismu.

Předseda OK sestavil stálé senáty očištné komise a to podle jednotlivých resortů veřejné správy. V každém senátu zasedal náměstek předsedy očištné komise jako předseda senátu a většinou dva přísedící a jeden kárný zástupce. Předseda OK sám převzal předsednictví v jednom senátu, který byl příslušný k projednávání kárných oznámení podaných na veřejné zaměstnance z resortu ministerstva vnitra.

Očištná komise při zemském národním výboru v Praze měla celkem 24 senátů označovaných římskými číslicemi:

---

⁴⁵⁰ NA Praha, MV-NR, inv. č. 3768, kart. 5573, sign. P2231.

⁴⁵¹ NA Praha, ÚPV-BS, inv. č. 794, kart. 52, sign. 132/3.

⁴⁵² NA Praha, ZÚ-ZNV, inv. č. 277, kart. 367, sign. OK.

- I. Zemský národní výbor v Praze
- II. Ministerstvo zemědělství
- III. Ministerstvo ochrany práce a sociální péče
- IV. Ministerstvo financí
- V. Ministerstvo pošt
- VI. Ministerstvo vnitřního obchodu
- VII. Ministerstvo výživy
- VIII. Státní úřad statistický
- IX. Ministerstvo školství
- X. Ministerstvo dopravy (technika)
- XI. Ministerstvo dopravy (železnice)
- XII. Nejvyšší úřad cenový
- XIII. Ministerstvo zahraničního obchodu
- XIV. Ministerstvo spravedlnosti
- XV. Ministerstvo informací
- XVI. Ministerstvo národní obrany
- XVII. Ministerstvo vnitra
- XVIII. Sbor národní bezpečnosti
- XIX. Magistrát hlavního města Prahy
- XX. Ministerstvo průmyslu
- XXI. Nejvyšší účetní a kontrolní úřad
- XXII. Ministerstvo zdravotnictví
- XXIII. Ministerstvo zahraničí
- XXIV. Kancelář prezidenta republiky⁴⁵³

Náměstkové předsedy očištné komise předsedající jednotlivým senátům ve skutečnosti ihned tuto svou činnost nezačali. Někteří předsedové senátů rezignovali na své funkce z důvodů zdravotních či pracovního zaneprázdnění a na jejich místa museli být jmenováni jiní adepti z řad soudců. Tato praxe se děla i přesto, že členové očištných komisí, jmenování ministrem vnitra podle dekretu č.105/1945 Sb., mohli pozbýt své funkce jen za podmínek daných tímto dekretem, tedy v případě, že v jejich služebním přidělení nebo postavení nastala

---

⁴⁵³ NA Praha, ZÚ-ZNV, inv. č. 129, kart. 67, sign. 1-6-32.

změna, s níž odpadly podmínky jmenování (např. přeložení). Jinak nebylo možné členství v očistných komisích odmítnout. Zprostit funkce člena očistné komise mohl pouze ministr vnitra na důvodnou žádost jeho samého nebo jeho služebního úřadu.

Očistná komise se tedy již od počátku svého působení potýkala s nedostatkem předsedů senátů (soudců). Tento stav byl zapříčiněn skutečností, že soudní agenda všude stoupala a jednotliví soudci byli plně zatíženi jim přidělenými úkoly. Dekret o očistných komisích ukládal služebním úřadům povinnost uvolňovat své zaměstnance pro činnost v očistné komisi, ale často se tak nedělo. Mnoho soudců mělo navíc povinnosti i u mimořádného lidového soudnictví, v trestních komisích apod.⁴⁵⁴

Chod úřadu

Pražská očistná komise sídlila v Hradební ulici v Praze a soudila v celkem devíti jednacích síních. Očistné komisi byl zemským národním výborem přidělen personál, který obstarával organizační záležitosti, písařské a manipulační práce. Přednostou těchto zemských zaměstnanců byl vrchní komisař František Kybal-Syrový, který dále obstarával i věcné potřeby OK a také fungoval jako přisedící – právník. Jako zapisovatelé působili u OK Praha také někteří právníci respektive kancelářští zaměstnanci ústředních úřadů

Formální postup řízení před očistnou komisí byl následující: spisy, které došly od různých úřadů k očistné komisi, byly zapsány do rejstříku a poté byly předsedou OK přiděleny jednotlivým předsedům senátů podle dohodnutého klíče. Předseda senátu zavedl referát, v němž určil, komu se oznámí zahájení řízení a spis předal kárnému zástupci k návrhu. Následně předseda senátu nařídil neveřejné jednání a podle jeho výsledku i ústní líčení.

U očistných komisí se pro evidenci a manipulaci se spisy užívaly rejstříky a tiskopisy podle vzorů používaných u soudů. Do spisů očistné komise se zakládalo oznámení o zahájení řízení, obsílky svědků i obviněného, protokoly poradní, protokoly o zasedání neveřejném, protokoly o ústním jednání, tiskopisy na nálezy odsuzující i zprošťující, předkládací zprávy pro odvolací instanci, oznámení o pravomoci nálezů a usnesení.⁴⁵⁵

Činnost předsedy očistné komise, náměstků a kárného zástupce

Očistná komise v Praze představovala rozsáhlý aparát, v němž se sešli zaměstnanci všech odvětví a kategorií veřejné správy. Předseda očistné komise v Praze líčil, že ovzduší, ve

⁴⁵⁴ NA Praha, MV-NR, inv. č. 3768, kart. 5573, sign. P2231.

⁴⁵⁵ NA Praha, ZÚ-ZNV, inv. č. 277, kart. 367, sign. OK.

kterém OK pracovala, bylo mnohdy velmi napjaté, protože valná část obviněných a někdy dokonce i svědků přicházela k jednání značně znervózněna, mnohdy až hystericky.⁴⁵⁶

Předseda OK Praha dohlížel na organizační i administrativní chod očistné komise a předsedal jednomu ze senátů. Promyslel postup agendy OK podle zásad dekretu č. 105/1945 Sb., jak po stránce soudní, tak po stránce administrativní, zavedl tiskopisy pro evidenci spisů i pro písemné zaznamenávání průběhu jednání. Tato organizace úřadování se pak stala vzorem pro všechny očistné komise. Kromě vlastní administrativní agendy vyřizoval četné intervence. Předseda poskytoval informace v nejrůznějších směrech zástupcům různých úřadů, zaměstnaneckých rad a odborových organizací. Rovněž vyřizoval po stránce odborné celou řadu dotazů, se kterými se na něho obraceli obviněné osoby a jejich zástupci. Očistná komise představovala totiž instituci zcela novou, s níž nebyla veřejnost dosud obeznámena. Kromě toho zastupoval předseda OK také předsedy jednotlivých senátů v případech onemocnění, náhlého jiného zaneprázdnění nebo i v případech podezření z podjatosti. Častým problémem, který musel řešit, bylo nedostatečné obsazení senátů pro absenci přisedícího či zapisovatele.

Ani předseda OK Praha nebyl zproštěn soudní služby, ale plně ji vykonával vedle práce v očistné komisi. Předseda očistné komise uváděl, že jeho činnost v komisi, ať již jde o její zařízení nebo její vedení přesahovala obvyklou činnost soudní, a jevila se svým charakterem jako činnost mimořádná.

Předsedové jednotlivých senátů u pražské očistné komise byli ve většině případů soudci z povolání, kteří vedle činnosti v OK konali nadále také svou soudní službu. Činnost předsedy senátu prakticky spočívala ve vyřízení celého očistného případu. Předseda senátu spis nastudoval, připravil návrh pro jednání, vedl toto jednání, provedl jeho usnesení, řídil ústní jednání, vyhotovil nález, zařizoval vyřízení došlých písemností a doručení. Zkušenost ukázala, že nebylo vždy dbáno ustanovení dekretu č. 105/1945 Sb. o tom, že se člen komise musí dokonale obeznámit s každým případem, o němž hlasuje.

Kárný zástupce u očistné komise v Praze vykonával vedle svých dohlížecích a organizačních úkolů také funkci jako kárný zástupce v XVII. senátu očistné komise (ministerstvo vnitra) a rovněž zastupoval nepřítomné kolegy. Kromě této činnosti mu zůstala funkce vedoucího trestního oddělení cenového u ZNV v Praze.

U očistné komise působili vedle kárného zástupce jeho náměstkové, kterými většinou byli konceptní úředníci ústředních úřadů s právnickým vzděláním. Žádný z nich nebyl od úřadu,

---

⁴⁵⁶ NA Praha, ZÚ-ZNV, inv. č. 129, kart. 67, sign. 1-6-32.

jemuž byl služebně přidělen, zproštěn služby. Jejich činnost spočívala v nastudování spisů, aby při ústním jednání mohli účinně hájit veřejné zájmy podle dekretu o očistných komisích, připojovali návrhy ke kárnému oznámení, intervenovali při ústním jednání, případně vypracovávali odvolání do nálezů očistné komise nebo žádosti za obnovu řízení.⁴⁵⁷

Výsledky činnosti očistné komise v Praze

Zemský národní výbor v prosinci roku 1945 uvedl předpoklad, že před očistnou komisí v Praze bude projednáno přibližně 8.000 případů.⁴⁵⁸ Jednalo se o odhad nadsazený, protože toto číslo ve výsledném zhodnocení přibližně odpovídalo počtu všech projednávaných případů v českých zemích. Očistné komisi pro veřejné zaměstnance v Praze bylo za celou dobu její činnosti doručeno celkem 3.365 případů. Pražská komise byla komisí největší, neboť na ní připadlo více případů než na všechny očistné komise v Čechách dohromady. K očistným komisím v českých zemích bylo doručeno celkem 8.348 kárných oznámení. Z toho připadlo 6.268 případů na Čechy a 2.080 případů na Moravu a Slezsko.

Výsledky činnosti pražské očistné komise a počty jednotlivých udělených trestů podává následující přehled:

---

⁴⁵⁷ NA Praha, MV-NR, inv. č. 3678, kart. 5571, sign. P2231.

⁴⁵⁸ ÚPV-BS, inv. č. 794, kart. 52, sign. 132/3.

Tabulka č. 4: Výsledky činnosti očistné komise pro přezkoumání činnosti veřejných zaměstnanců při zemském národním výboru v Praze

Celkový počet podaných kárných oznámení			3.365			
<i>Způsob vyřízení kárných oznámení</i>	Odmítnutí	519				
	Zastavení řízení	486				
	Postoupení ⁴⁵⁹	51				
	Jiný způsob	57				
	Nález	2.079	Zprošťující	1.099		
			Odsuzující	980	Propuštění	90
					Penzionování	136
					Udělení důtky	242
					Ostatní tresty ⁴⁶⁰	512
Celkem vyřízeno		3.192				
Nevyřízeno zůstalo		173	Přerušení řízení pro zavedení trestního řízení		104	
			Postoupení disciplinární komisi		69	

Pramen: NA Praha, ZÚ-ZNV, inv. č. 129, kart. 67, sig. 1-6-32, Zpráva o činnosti Očistné komise pro veřejné zaměstnance při zemském národním výboru v Praze, 31. červenec 1947.

Z celkem 3.365 došlých kárných oznámení jich bylo očistnou komisí v Praze vyřízeno 95 %. Disciplinárním komisím byla předána dvě procenta neprojednaných případů. Očistná komise vydala nález v 62 % případů a v přibližně jedné sedmině všech podaných kárných oznámení bylo řízení zastaveno. Převažujícím důvodem pro zastavení řízení bylo usnesení senátu o tom, že ve věci nevyšlo najevo nic závadného. Dalšími důvody pro zastavení řízení bylo vystoupení zaměstnance ze služebního poměru nebo jeho úmrtí. Přerušené případy (3%) byly ve většině případů postupovány veřejnému žalobci u mimořádného lidového soudu.

Procentuální poměr zprošťujících a osvobozujících nálezů je 53 % ku 47 %. Kárná oznámení s vyznačenými potřebnými důkazy byla na veřejné zaměstnance podávána jejich služebními úřady, které také předem prováděly patřičná šetření. Přesto ve více než polovině vydaných nálezů očistnou komisí byli zaměstnanci obvinění zproštěni. Nejčastěji ukládaným

⁴⁵⁹ Postoupení jiné očistné komisi pro nepříslušnost. Očistným komisím příslušelo projednávat případy veřejných zaměstnanců a příjemců veřejných odpočivných (zaopatřovacích) platů, kteří měli dne 5. května 1945 své úřední působíště respektive trvalé bydliště v obvodu příslušného krajského soudu, v jehož sídle byla očistná komise zřízena.

⁴⁶⁰ Vyloučení z postupu do vyšších stupňů služného, zmenšení služného, přeložení na jiné služební místo, snížení či odnětí odpočivných platů nebo čekatelného.

trestem byl trest nejnižší – čtvrtině potrestaných úředníků byla udělena důtka. V případě těžších trestů bylo více úředníků potrestáno penzionováním než propuštěním. Trest propuštění ze služebního poměru byl udělen v devíti procentech vydaných nálezů.

Odmítnutá kárná oznámení nebyla pro jejich opožděné podání nebo nedostatečné instruování předmětem vlastního očištného řízení. Případy postoupené jiné očištné komisi pro nepříslušnost jsou v celkovém počtu započítány dvakrát. V případě, že do celkového počtu podaných kárných oznámení nejsou započítány postoupené a odmítnuté případy, činí počet věcně projednaných kárných oznámení před očištnou komisí v Praze 2.795. Z těchto skutečně projednaných případů byla propuštěných úředníků pouhá 3 procenta.

Očištná komise v Praze ukončila činnost dnem 4. května 1947, následně pak vyřizovala svou likvidaci. Všechny rejstříky a spisy očištné komise pro veřejné zaměstnance při ZNV v Praze byly předány vrchní očištné komisí, případně ministerstvu vnitra. Závěrečnou zprávu o činnosti očištné komise pro veřejné zaměstnance při zemském národním výboru v Praze přednesl předseda této komise Josef Kamarád dne 30. září 1947 na schůzi předsednictva ZNV.⁴⁶¹

5.4.2 Očištné komise v českých zemích

Ustanovování očištných komisí

Okresní národní výbory, při nichž byly očištné komise zřizovány, neměly z počátku k dispozici žádné informace a pokyny k provádění dekretu o očištných komisích, proto se zřízení očištných komisí časově zdrželo. Z příkazu předsednictva zemského národního výboru v Praze byly provedeny u jednotlivých očištných komisí pro veřejné zaměstnance v zemi České informační schůzky, které jednak měly zjednat přehled o činnosti a rozsahu agendy těchto komisí, jednak měly činitelům očištných komisí dát popud k intenzivnější činnosti a informovat je o způsobu a praxi očištné komise při ZNV v Praze, která byla svým rozsahem a agendou největší, a nejdříve zahájila činnost. Do působnosti ZNV v Praze spadalo celkem patnáct okresních národních výborů.

Informační schůzky byly provedeny ve dnech 5. února až 16. března 1946 v sídlech jednotlivých očištných komisí. Zástupci ZNV upozorňovali na důležitost očištných komisí pro činnost veřejné správy a pro důvěru lidu v orgány veřejné správy, která „musela být

---

⁴⁶¹ NA Praha, ZÚ-ZNV, inv. č. 129, kart. 67, sign. 1-6-32.

zbavena všech živlů, jež v době nesvobody zradily národ, nebo projevíly nedostatek národní cti a porušily národní soudržnost“. Dále bylo předmětem jednání zřízení a ustanovení očištné komise, sestavení senátů, složení předepsaného slibu členy očištných komisí, postup jednání před očištnou komisí, otázka věcného a personálního vybavení.

V mnoha případech daly informační schůzky popud k ustanovení očištné komise, někde teprve při této schůzce členové skládali slib předepsaný dekretem. Zástupci ZNV sdělili přítomným činitelům očištných komisí postup prací a praxe, jež se vyvinula u OK při ZNV v Praze, a projednali jednotlivé problémy týkající se jak formálního postupu řízení tak i určitých otázek rázu materiálně-právního. Reprezentanti jednotlivých očištných komisí se zejména zajímali o to, zda je služební úřad vázán návrhem závodní rady na potrestání zaměstnance, zda je možno dekret č. 105/1945 Sb. pokládat za *lex specialis* vůči dekretu 138/1945 Sb., a jak se má trestat pouhá příslušnost k Vlajce.⁴⁶²

Předsedy očištných komisí, jejich náměstky, přisedící, kárné zástupce očištných komisí a jejich náměstky jmenoval ministr vnitra ze seznamu osob předložených zemským národním výborem. Jmenný seznam osob přicházejících v úvahu pro funkce členů očištných komisí zasílaly zemskému národnímu výboru okresní národní výbory. Okresní národní výbory dále zařizovaly vše potřebné z hlediska umístění a věcného vybavení očištných komisí a ustanovení zapisovatelů. Počet zřízených stálých senátů jednotlivých komisí se pohyboval mezi jedním a šesti. Jednalo se o rozhodování senátní, zodpovědnost za rozhodování tedy nenáležela jen předsedům. Kárná oznámení k očištným komisím byla podávána služebními úřady veřejných zaměstnanců z obvodu působnosti komise. Očištné komise v Čechách prováděly evidenci a manipulaci se spisy podle vzoru a zavedených tiskopisů pražské komise, čímž se utvořila jednotná formální praxe.

V zemi České (pražskou očištnou komisí nepočítáno) bylo zřízeno 15 očištných komisí a to v sídlech krajských soudů u okresních národních výborů resp. okresních správních komisí. Z mimopražských očištných komisí byla jako první ustanovena komise v Českých Budějovicích. Územní obvod očištných komisí byl totožný s obvodem krajských soudů. Vzhledem k posouzení počtu kárných oznámení bylo možno rozdělit očištné komise do třech kategorií podle územního uspořádání. První skupinu tvořily očištné komise, jejichž sídla a jejichž územní obvod se celý nebo svou převážnou částí nacházel na území tzv. protektorátu. Tato okolnost byla důležitá pro určení příslušnosti očištných komisí. Do této kategorie náležely komise v Českých Budějovicích, Hradci Králové, Chrudimi, Jičíně, Klatovech,

---

⁴⁶² NA Praha, ZÚ-ZNV, inv. č. 277, kart. 367, sign. OK.

Kutné Hoře, Mladé Boleslavi, Písku, Plzni a Táboře. Do druhé kategorie spadaly očistné komise, jejichž sídla byla v pohraničním území a jejichž územní obvod byl pouze z menší části v protektorátě. To se týkalo komisí v Litoměřicích a Mostě. A třetí skupinu tvořily očistné komise, jejichž sídla i celé území byly zcela připojeny k Německu a vytvořena říšská župa sudetská. Do této kategorie náležejí Česká Lípa, Cheb a Liberec. K těmto třem očistným komisím mohla být kárná oznámení podávána prakticky pouze na příjemce veřejných odpočivných nebo zaopatřovacích platů, pokud tyto osoby byly české, slovenské nebo jiné slovanské národnosti.⁴⁶³

Mimo pražskou očistnou komisi vykazovala největší počet doručených kárných oznámení i nejvíce vyřízených případů OK v Brně. Větší množství podaných kárných oznámení vyřizovaly také očistné komise v městech Plzeň, Olomouc, Hradec Králové, Uherské Hradiště, Chrudim a Jičín.⁴⁶⁴ Nejmenší počet případů vyřizovaly, jak bylo předpokládáno, očistné komise v Liberci a Chebu. K očistné komisi v České Lípě nebylo podáno žádné kárné oznámení a tedy nevyvinula žádnou činnost.⁴⁶⁵

Praxe očistných komisí

Očistné komise byly ve své činnosti instruovány výnosy ministerstva vnitra i výnosy předsedy vrchní očistné komise v Praze. Instrukce se týkaly zejména informací o novelizacích dekretu o očistných komisích, o povinných náležitostech kárných oznámení. Bylo upozorňováno, že obvinění v kárném oznámení musí být přesně označeno, konkretizováno, že senáty mají svědomitě probrat obhajobu i obžalobu. Dále bylo upozorňováno na to, aby se zabránilo ukládání nevykonatelných trestů (např. vyloučení z postupu do vyšších stupňů služného u zaměstnance, který již nemá žádný postup umožněn).⁴⁶⁶

Všeobecně se u očistných komisí vyskytovaly stížnosti na to, že kárná oznámení, která k očistným komisím docházela, byla nedostatečně instruována, že tedy bylo nutno je vracet k doplnění, čímž se řízení protahovalo. Rovněž byla zdůrazňována přetíženost soudců i ostatních úředníků činných u očistných komisí různými novými porevolučními úkoly. Očistné komise byly vedeny soudci, kteří nebyli zproštěni svých řádných povinností. Systemizovaný stav soudců klesl za protektorátu pod běžnou skutečnou potřebu a do toho sníženého stavu bylo nutno krýt místa v pohraničí a činnost lidových soudů. Velké potíže činilo ustanovení

---

⁴⁶³ Tamtéž, Zpráva o očistných komisích pro veřejné zaměstnance při okresních národních výborech (správních komisích) v zemi České.

⁴⁶⁴ NA Praha, ZÚ-ZNV, inv. č. 129, kart. 67, sign. 1-6-32.

⁴⁶⁵ NA Praha, MV-NR, inv. č. 3768, kart. 5572, sign. P2231.

⁴⁶⁶ Tamtéž.

dekretu v zapisovatelích, kteří měli být práva znalí. Při nedostatku právníků, jak ve správních službách tak i v jiných úřadech, bylo toto ustanovení velmi zatěžující. Nastávaly případy, kdy všichni právníci okresního národního výboru nebo okresní správní komise měli již funkce v očištné komisi, a že tedy již nebyl k dispozici právník, který by mohl dělat zapisovatele.⁴⁶⁷

Služební úřady neměly ve věcech disciplinárních dostatečné zkušenosti a také jim připadlo zastávání obžaloby – kárný zástupce byl pouhým orgánem. Tím vznikly vady kárných oznámení i ve vyšetření, které vyřízení podstatně ztěžovaly. Prvé stolice pracovaly bez vysvětlivek k dekretu, a bez vodítka, kterým byla rozhodnutí druhé stolice. Vrchní očištná komise totiž z různých důvodů začala prakticky působit až v září roku 1946. Očištné komise navíc působily dva měsíce, v období mezi skončením platnosti dekretu a publikováním zákonů prodlužující působnost očištných komisí, ve stavu *ex lex*. Očištné komise se při své činnosti dopouštěly pochybení po stránce formální i věcné.⁴⁶⁸ Některé očištné komise postupovaly jimi právoplatně skončené věci automaticky trestním nalézacím komisím k případnému zahájení řízení podle tzv. malého retribučního dekretu, ačkoli jim to žádná zákonná norma ani směrnice neukládala. Správně měly očištné komise případ postoupit jen v případě usouzení, že se jedná o podezření z trestného činu podle dekretu č. 138/1945 Sb.⁴⁶⁹

Očištné komise byly mimořádnými, samostatnými a nezávislými orgány a nebyly složkami národních výborů. Výkon funkce v nich neměl k služebnímu úřadu, k němuž členové náleželi, žádný vztah. V dekretu o očištných komisích bylo stanoveno, že funkce v očištných komisích je funkcí čestnou a členové očištných komisí (předsedové, náměstci, přísedící, kární zástupci a ostatní pracovníci) nedostávali za svou činnost v očištné komisi, kterou vykonávali v pracovní době nebo i po pracovní době, plat. Během působení očištných komisí bylo řešeno, jak odměnit členy komisí za jejich práci a psychologicky je tak motivovat. Předseda vrchní očištné komise v Praze ve své zprávě ministerstvu vnitra uváděl, že nelze po členech očištných komisí žádat, aby práci mimořádnou, obtížnou a rozsáhlou, konanou většinou při plnění řádných povinností, vykonávali zcela zdarma. Předsedům, jejich náměstkům, kárným zástupcům a jejich náměstkům u očištných komisí v zemích České a Moravskoslezské a VOK byly vypláceny odměny dle vyřízených případů (za nález, usnesení, intervenci). Přísedící odměňováni nebyli.⁴⁷⁰

---

⁴⁶⁷ NA Praha, ZÚ-ZNV, inv. č. 277, kart. 367, sign. OK.

⁴⁶⁸ NA Praha, MV-NR, inv. č. 3678, kart. 5571, sign. P2231.

⁴⁶⁹ NA Praha, MV-NR, inv. č. 3768, kart. 5572, sign. P2231.

⁴⁷⁰ NA Praha, MV-NR, inv. č. 2614, kart. 4184, sign. B5321; NA Praha, MV-NR, inv.č. 3678, kart. 5571, sign. P2231.

Za účelem soustředění celostátní evidence veřejných zaměstnanců, kteří prošli očistným řízením, zasílaly očistné komise ministerstvu vnitra všechny spisy, u kterých bylo řízení již právoplatně skončeno.

Dne 20. srpna 1947 zaslal ministr vnitra Václav Nosek všem předsedům a kárným zástupcům očistných komisí toto poděkování: „...*Používám této příležitosti, abych vzpomněl práce všech členů očistných komisí, kteří s ochotou a pochopením se chopili svěřeného jim úkolu, a současně jim vyslovuji své upřímné díky za to, co vykonali pro zdar spravedlivé národní očisty v řadách veřejných zaměstnanců.*“⁴⁷¹

Výsledky činnosti očistných komisí

Jednotlivé očistné komise zasílaly vrchní očistné komisi pravidelně výkazy o své činnosti za daný kalendářní měsíc. V těchto výkazech uváděly počet nově došlých případů, množství vyřízených případů a způsob vyřízení, počet odsuzujících nálezů a druhy trestů a celkový počet prozatím nevyřízených případů. Po ukončení své působnosti zaslaly očistné komise vrchní očistné komisi celkový výkaz o své činnosti. Předseda vrchní očistné komise v Praze poté zpracoval celkový statistický přehled o výsledcích činnosti očistných komisí v Čechách i na Moravě za celou dobu jejich působnosti.⁴⁷²

---

⁴⁷¹ NA Praha, MV-NR, inv. č. 3768, kart. 5569, sign. P2231.

⁴⁷² NA Praha, MV-NR, inv. č. 3768, kart. 5572, sign. P2231.

Tabulka č. 5: Výsledky činnosti očistných komisí pro přezkoumání činnosti veřejných zaměstnanců v českých zemích

Celkový počet podaných kárných oznámení			8.348			
<i>Způsob vyřízení kárných oznámení</i>	Odmítnutí	1.089				
	Zastavení řízení	1.578				
	Postoupení ⁴⁷³	324				
	Jiný způsob	447				
	Nález	4.462				
			Zprošťující	2.478		
			Odsuzující	1.984	Propuštění	147
					Penzionování	186
					Udělení důtky	636
					Ostatní tresty ⁴⁷⁴	1.015
Celkem vyřízeno		7.900				
Nevyřízeno zůstalo		448	Přerušeno řízení pro zavedení trestního řízení		185	
			Postoupení disciplinární komisi		263	

Pramen: NA Praha, MV-NR, inv. č. 3768, kart. 5572, sign. P2231, Přehled o statistických výsledcích činnosti očistných komisí, 9. července 1947.

Souhrnné výsledky činnosti všech očistných komisí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku jsou velmi podobné číslům, která vzešla z výsledků činnosti OK Praha. Očistné komise vyřídily 95 % případů z celkového počtu podaných kárných oznámení. Tři procenta případů byla po skončení působnosti očistných komisí předána k vyřízení komisím disciplinárním. Většina oznámení, která byla na veřejné zaměstnance podána, byla tedy před očistnými komisemi projednána a vyřízena. Přibližně v jedné třetině případů bylo kárné oznámení odmítnuto anebo řízení zastaveno a věc tudíž nebyla vůbec projednávána.

Nález byl očistnou komisí vydán přibližně v polovině všech došlých případů. Přičemž zprošťujících nálezů bylo oproti odsuzujícím více – padesát šest procent. Nejčastěji udělovaným trestem byla důtka, která tvořila celou jednu třetinu odsuzujících nálezů. Tresty propuštění a pensionování představovaly přibližně 17 % všech udělených trestů. Z celkového počtu podaných kárných oznámení ke všem očistným komisím, o kterých bylo věcně

⁴⁷³ Postoupení jiné očistné komisi pro nepříslušnost.

⁴⁷⁴ Vyloučení z postupu do vyšších stupňů služného, zmenšení služného, přeložení na jiné služební místo, snížení či odnětí odpočívnych platů nebo čekatelného.

pojednáno (bez započítání postoupených a odmítnutých kárných oznámení), tvořila část propuštěných a penzionovaných úředníků necelých pět procent.

Dostupné údaje a čísla nám umožňují porovnat výslednou činnost očištné komise při zemském národním výboru v Praze s ostatními očištnými komisemi v českých zemích (mimo Prahu).

Tabulka č. 6: Porovnání počtu odsuzujících a zprošťujících nálezů očištné komise v Praze s ostatními očištnými komisemi v českých zemích

	Všechny očištné komise mimo Prahu	Očištná komise Praha
Doručená kárná oznámení	4.983	3.365
Odsuzující nálezy	1.004	980
Zprošťující nálezy	1.379	1.099

Pramen: NA Praha, MV-NR, inv. č. 3768, kart. 5572, sign. P2231, Přehled o statistických výsledcích činnosti očištných komisí, 9. července 1947.

Z celkového počtu kárných oznámení, které byly doručeny všem očištným komisím v českých zemích, připadlo pouze na pražskou očištnou komisi celých 40 %. Mimopražské očištné komise vydaly odsuzující nález ve 20 % a zprošťující nález ve 28 % případů z celkového počtu doručených kárných oznámení. Očištná komise v Praze vyřídila doručená kárná oznámení ve 29 % odsuzujících nálezem a ve 33% nálezem zprošťujícím. Procentuálně vyjádřeno bylo odsuzujících nálezů v Praze oproti všem ostatním komisím zhruba o 9 % víc a osvobozujících nálezů o 5 % víc. OK Praha oproti ostatním komisím ve větší míře vyřídila projednávané případy nálezem, přičemž v poměru udělila více trestů.

Tabulka č. 7: Porovnání udělování druhů trestů očištnou komisí v Praze s ostatními očištnými komisemi v českých zemích.

Tresty	Komise			
	Všechny očištné komise mimo Prahu		Očištná komise Praha	
Propuštění	57	6 %	90	9 %
Pensionování	50	5 %	136	14 %
Důtka	394	39 %	242	25 %
Ostatní tresty ⁴⁷⁵	503	50 %	512	52 %
Celkem	1.004	100 %	980	100 %

Pramen: NA Praha, MV-NR, inv. č. 3768, kart. 5572, sign. P2231, Přehled o statistických výsledcích činnosti očištných komisí, 9. července 1947.

Porovnáme-li druh a množství udělených trestů všech mimopražských očištných komisí s očištnou komisí v Praze, dojdeme k závěru, že OK v Praze uložila oproti průměru ostatních komisí o 14 % méně trestů důtky, zato o 3 % více trestů propuštění a o 9 % více trestů pensionování. Praxe očištné komise v Praze se tedy jeví o něco málo přísnější než praxe ostatních očištných komisí.⁴⁷⁶

5.4.3 Vrchní očištná komise při ministerstvu vnitra v Praze

Pro vyřizování odvolání od očištných komisí v zemi České a Moravskoslezské byla při ministerstvu vnitra zřízena vrchní očištná komise pro veřejné zaměstnance (VOK). Od vrchní očištné komise mohla být obviněným podána stížnost k nejvyššímu správnímu soudu. Ministerstvo vnitra si v takovém případě vyžadovalo zaslání spisu z VOK k nahlédnutí presidiu ministerstva vnitra.⁴⁷⁷

Návrh na jmenování členů vrchní očištné komise podle návrhů vyžádaných od všech ústředních úřadů vypracovalo ministerstvo vnitra. Mezi navrženými přisedícími nebyli zaměstnanci z osobního stavu úřadu předsednictva vlády, protože před očištnými komisemi nebyl projednáván žádný případ zaměstnanců ÚPV. Usnesením vlády ze dne 5. března 1946

⁴⁷⁵ Vyloučení z postupu do vyšších stupňů služného, zmenšení služného, přeložení na jiné služební místo, snížení či odnětí odpočívých platů nebo čekatelného.

⁴⁷⁶ NA Praha, MV-NR, inv. č. 3768, kart. 5572, sign. P2231.

⁴⁷⁷ Tamtéž.

byl jmenován předseda, jeho náměstkové a přísedící vrchní očištné komise, kárný zástupce VOK a jeho náměstkové. Předsedou Vrchní očištné komise při ministerstvu vnitra v Praze byl jmenován zemský soudce u zemského soudu v Praze JUDr. Bedřich Lánský. Jeho náměstky se stali zaměstnanci s právnickým vzděláním jednotlivých státních úřadů. Mezi těmito náměstky byli především vyšší úředníci jednotlivých ministerstev a soudci. Přísedícími vrchní očištné komise se staly osoby, které náležely k služebnímu stavu zaměstnanců, jejichž případy byly před očištnými komisemi projednávány. Především jimi byli zaměstnanci jednotlivých ministerstev a jim podřízených úřadů, dále kanceláře prezidenta republiky, kanceláře Národního shromáždění a dalších ústředních úřadů. Kárným zástupcem při VOK v Praze jmenovala vláda krajského soudce u krajského soudu trestního v Praze JUDr. Václava Bernáška. Jeho náměstky se stali ve většině případů vyšší úředníci ministerstev s právnickým vzděláním. Kárný zástupce u VOK, který byl v nadřazeném postavení vůči kárným zástupcům očištných komisí, byl podřízen ministru vnitra.⁴⁷⁸

Členové vrchní očištné komise v Praze složili slib, že budou zastávat svůj úřad podle svého nejlepšího vědomí a svědomí, do rukou ministra vnitra dne 21. března 1946. Avšak již 31. března 1946 pozbyl dekret č. 105/1945 Sb. účinnost a zákon č. 130/1946 Sb. prodlužující působnost očištných komisí byl vydán teprve 17. června 1946. Prakticky zahájila VOK svou činnost až v září 1946.⁴⁷⁹

Vrchní očištná komise v Praze jednala v jedenácti senátech rozdělených podle jednotlivých odvětví správy a služebních kategorií. Předseda vrchní očištné komise určil předsedy senátu a jejich zástupce ze svých náměstků. Dekret vyžadoval, aby v čele senátu byl vždy soudce z povolání. Z počátku činnosti VOK tomu tak nebylo z důvodu nedostatku soudců. Z osmi předsedů senátů byli soudci v pěti případech, ve třech případech jimi byli úředníci ministerstva vnitra. Každý senát měl svého předsedu a náhradníka a několik přísedících práva znalých a projednával odvolání a stížnosti z určitých oborů veřejné správy (rezortů jednotlivých ministerstev a ostatních ústředních úřadů). Např. byly zřízeny senáty určené pro prošetření záležitostí zaměstnanců národních výborů, dále sboru národní bezpečnosti nebo magistrátu a jeho podniků atd.⁴⁸⁰ Největší množství agendy, kterou vrchní očištná komise projednávala, byly případy u ministerstev vnitra, financí, školství, dopravy a pošt.⁴⁸¹

---

⁴⁷⁸ NA Praha, ÚPV-BS, inv. č. 2496, kart. 320, sign. 422/7.

⁴⁷⁹ NA Praha, MV II – N, inv. č. 163, kart. 255.

⁴⁸⁰ NA Praha, ÚPV-BS, inv. č. 2496, kart. 320, sign. 422/7.

⁴⁸¹ NA Praha, ÚPV-BS, inv. č. 794, kart. 52, sign. 322/5.

Členové senátů nebyli zproštěni svých povinností v zaměstnání a ze zasedání se často omlouvali, což činnost VOK ztěžovalo. Odvolací případy byly vesměs závaznějšího rázu a i spisově většího rozsahu. Spisový podklad, základ pro rozhodování, nebyl vždy řádně zpracován (nedostatečná kárná oznámení a nedokonalé vyšetření). Od roku 1947 agenda VOK postupně narůstala, dosavadní členové byli ve svých úřadech přetížení prací, proto byli vládou jmenováni další náměstci a předsedové senátů této komise.⁴⁸²

Předseda vrchní očištné komise vydával výnosy, pokyny a informace, které byly určeny předsedům senátů VOK i očištným komisím při ONV. Původní jednací řád vrchní očištné komise (ze dne 27. května 1946) byl dne 29. března 1947 pozměněn v souvislosti s nabytými zkušenostmi a novými poměry (dvě novely dekretu o očištných komisích). Bylo doporučeno, aby se zrušování nálezů očištných komisí omezilo na co nejnútnější míru. Řád popisoval postup při vyřizování odvolání. V ústřední kanceláři se mimo jiné vedl ústřední odvolací rejstřík a ústřední stížnostní rejstřík.⁴⁸³

Působnost očištných komisí skončila dnem 4. května 1947. Vrchní očištná komise v Praze ale pokračovala ve své činnosti i po tomto dni až do projednání všech opravných prostředků proti nálezům očištných komisí první stolice.

---

⁴⁸² NA Praha, MV II – N, inv. č. 163, kart. 255.

⁴⁸³ NA Praha, MV-NR, inv. č. 3768, kart. 5572, sign. P2231.

Tabulka č. 8: Výsledky činnosti vrchní očistné komise při ministerstvu vnitra v Praze od počátku činnosti do 31. prosince 1947:

ODVOLÁNÍ		
Celkový počet doručených odvolání		1.620
Způsob vyřízení	Odmítnutí	37
	Zrušení nálezu a nařízení provedení nového řízení očistnou komisí	100
	Osvobození obviněného	144
	Změna trestu	416
	Zamítnutí odvolání	718
	Jinak	24
Celkem vyřízeno		1.439
K 31.12.1947 zbývalo nevyřízených případů		181

REKURSY (STÍŽNOSTI)		
Celkový počet doručených rekursů		229
Způsob vyřízení	Odmítnutí	16
	Zamítnutí	126
	Změna	69
	Jinak	13
Celkem vyřízeno		224
K 31.12.1947 zbývalo nevyřízených případů		5

Pramen: NA Praha, MV-NR, inv. č. 3768, kart. 5572, sign. P2231, Statistika V.O.K od počátku činnosti do 31.12.1947, dne 26. ledna 1948.

K poslednímu dni roku 1947 bylo vrchní očistnou komisí vyřízeno 89 % z celkového počtu 1.620 doručených odvolání. V případě formálních náležitostí odvolání odmítla VOK z důvodů opožděného nebo neoprávněného podání odvolání ve 2 % případů a v 6 % nařídila očistné komisi z důvodů shledání podstatných vad v řízení provedení nového řízení. Ve většině případů bylo odvolání zamítnuto jako neopodstatněné (44 %). V jedné čtvrtině případů VOK trest změnila a v jedné desetině došlých odvolání obviněného osvobodila.

Rekurs znamenal stížnost do usnesení očistné komise, např. do zastavení řízení nebo odmítnutí kárného oznámení. V rekursním řízení se rovněž často přezkoumávala usnesení o

suspenzi. Ve více než polovině případů byly doručené rekursy vrchní očištnou komisí zamítnuty jako neopodstatněné a v necelé jedné třetině případů byla provedena změna.

Poslední případy projednávala vrchní očištná komise v Praze ještě na podzim roku 1948. Činnost VOK se prodlužovala také z důvodu toho, že jí příslušelo projednávat záležitosti ve věci očištného řízení zrušené správním soudem.⁴⁸⁴

Jednotlivé očištné případy veřejných zaměstnanců ústředních úřadů Československé republiky byly projednány před očištnou komisí zřízenou při zemském národním výboru v Praze. Pražská očištná komise byla komisí největší. U ostatních očištných komisí v Čechách byly ustanoveny průměrně tři senáty. Očištná komise v Praze jednala ve 24 senátech. Pražská očištná komise byla pracovně mnohem více zatížena, vyřizovala více než dvě pětiny všech případů z historických zemí. Velké množství projednávaných případů u OK v Praze bylo dáno tím, že v hlavním městě byla soustředěna sídla úřadů. V Praze bylo ovšem také na úřední místa více vidět a byl o ně zájem, proto se oznámení na veřejné zaměstnance ohledně jejich chování za doby nesvobody vyskytovala v mnohem větší míře než v ostatních regionech.

Úřady byly povinny podávat na veřejné zaměstnance kárná oznámení k očištné komisi v případě, že jim byla známa nějaká okolnost svědčící o služebním přečinu veřejného zaměstnance za doby nesvobody ohledně porušení „národní cti“ nebo věrnosti vůči Československé republice. Oznámení na veřejné zaměstnance byla podávána také ze strany občanů. K očištným komisím se tak dostalo velké množství případů k prověření národní spolehlivosti zaměstnanců. Celkově byly jednotlivé případy očištnými komisemi posuzovány vcelku umírněně. Činnost očištných započala až v roce 1946, tedy s určitým časovým odstupem od ukončení druhé světové války. Předsedové senátů byli soudci, přisedící očištných komisí byli lidé s právnickým vzděláním, často také soudci.

Z očištného řízení vyplývá, že činy úředníků, které se dostaly k projednávání před očištnou komisí, nebyly ve většině případů shledány natolik závažnými, aby za ně byly uloženy tresty. V poměrně velkém množství případů bylo řízení zastaveno. Větší polovina vydaných kárných oznámení obviněného zaměstnance osvobozovala. Nejčastěji ukládaným trestem byl trest nejnižší, tedy udělení důtky. Z celkového počtu podaných kárných oznámení tvořil poměr propuštěných a penzionovaných zaměstnanců pouhá čtyři procenta.

---

⁴⁸⁴ Tamtéž.

6. Personální „očista“ zaměstnanců ústředních úřadů Československé republiky po roce 1945

6.1 Vývoj a působnost ministerstev vnitra, spravedlnosti a průmyslu

Tři ústřední úřady, o kterých bude pojednáno v souvislosti s prováděním „očisty“ veřejných zaměstnanců po druhé světové válce, měly ve své působnosti nejdůležitější obory poválečné veřejné správy. Dvě ministerstva byla označovaná jako tzv. klíčová – ministerstva vnitra a spravedlnosti, třetí vybraný rezort – ministerstvo průmyslu – bylo nejdůležitějším úřadem z hospodářských ústředních orgánů. Dané tři centrální úřady měly v rukou tři ze čtyř povolených českých politických stran. Komunisté, kteří drželi ministerstvo vnitra, měli pod dohledem klíčové složky státu, a to bezpečnostní složky, státní správu – především národní výbory, které mimo jiné měly v gesci národní očistu podle tzv. malého retribučního dekretu; také se velmi výrazně spolupodíleli na očistných řízeních s veřejnými zaměstnanci. Spravedlnost pod vedením národních socialistů dohlížela na strukturu soudnictví, v poválečné době to byly zejména lidové soudy a oblast retribucí. Sociálně demokratické ministerstvo průmyslu obstarávalo po válce zejména oblasti konfiskací a znárodnění průmyslu. Zvláště ministerstvu průmyslu agenda stále narůstala, protože podniky byly vesměs státem řízené a podnikatelé, živnostníci a drobní řemeslníci byli postupně likvidováni.

Ústřední orgán státní správy (nebo také ústřední správní úřad) je složka státní moci, která vykonává správu na věcně vymezenému úseku fungování společnosti. Jedná se o správní úřad, který stojí na vrcholu správní hierarchie, a jemuž není nadřizen žádný jiný úřad, ale zpravidla vláda. Příkladem ústředního orgánu státní správy je ministerstvo, v jehož čele stojí člen vlády (ministr). Ministerstva mají svůj původ v monarchii. V roce 1848 nastoupila ministerstva na místa dřívějších státních úřadů, ale svůj typický ústavně-právní (politický) význam nabyly teprve v konstituční monarchii.⁴⁸⁵

---

⁴⁸⁵ Heslo „Ministerstva“, in: *Slovník veřejného práva československého*, sv. II, Praha 2000 (reprint vydání z r. 1932), s. 611.

Vznik ministerstev

Na jaře roku 1848 začala nová éra v organizaci ústředních výkonných orgánů. Původní dvorské úřady byly nahrazeny ministerstvy, zároveň byla vytvořena kolegiální ministerská rada – vláda, tvořená jejich představiteli. Jednotlivé ministry jmenoval panovník, odpovědní však měli být i říšskému zastupitelstvu a říšské radě. Mezi prvními ministerstvy, konstituovanými dne 17. března, bylo ministerstvo vnitra a ministerstvo spravedlnosti. Dále se ustavila ministerstva zahraničí a císařského domu, financí a války. Ministerské radě měl předsedat ministr-prezident, kterého určil panovník.⁴⁸⁶

Jednotlivá ministerstva byla centrálními úřady řízenými přísně podle osobního principu. Každé ministerstvo se rozpadalo zpravidla do několika sekcí nebo odborů v čele se sekčními šéfy. Počet členů vlády nebyl ani později dán pouze rezortními ministry, neboť vedle rezortních neboli odborných ministrů, kteří řídili jednotlivé správní obory, bývali často členy ministerské rady i ministři bez portfeje nebo tzv. ministři krajani.

Ministerstvům příslušelo především provádět zákony, jmenovat úředníky na všechna místa, dohlížet na podřízené úřady i orgány. Kromě této rámcové působnosti mělo každé ministerstvo příkazánu svou speciální působnost. K původním pěti ministerstvům přibýly ještě během roku 1848 další. Mezi nimi také ministerstvo orby, obchodu a živností, ve kterém byla dočasně spojena téměř všechna hospodářská politika, tj. zemědělství, průmysl, obchod a živnosti. Kompetence i název tohoto ministerstva byly během doby měněny. V listopadu roku 1848 k němu bylo připojeno ministerstvo veřejných prací a vzniklo ministerstvo pro obchod, živnosti a veřejné stavby.

Až do rakousko-uherského vyrovnání, odkdy se počet ministerstev v západní části monarchie na delší dobu ustálil a teprve od konce 19. století se jednotlivé vládní rezorty definitivně rozčlenily, přežívalo v ústřední správě experimentování. Roku 1860 byla zrušena ministerstva vnitra, práv a kultu a vyučování a místo nich bylo zřízeno státní ministerstvo. Byla tak spojena správa politická a justiční. Ministerstvo práv však ve skutečnosti existovalo nadále i po svém formálním zrušení. Státní ministerstvo bylo zrušeno roku 1867 a současně byla obnovena ministerstva vnitra a kultu a vyučování. Prosincová ústava z roku 1867 s platností pouze pro Předlitavsko položila základy ústavním institucím, které zůstaly v podstatě zachovány po celou dobu existence Rakouska-Uherska. Byla vytvořena organizace správy od nejnižší až po nejvyšší instanci, která odpovídala požadavkům moderního státu takovým způsobem, že ji takřka v nezměněné podobě převzala i předmnichovská republika.

---

⁴⁸⁶ Ladislav VOJÁČEK – Karel SCHELLE – Vilém KNOLL, *c. d.*, s. 246.

Po rakousko-uherském vyrovnání fungovala v monarchii jednak společná ministerstva zahraničí, války a financí, a jednak předlitavská a zalitavská (uherská) ministerstva.⁴⁸⁷

V roce 1904 bylo na ministerstvu vnitra z 97 úředníků 14 Čechů a na ministerstvu spravedlnosti působilo pět úředníků české národnosti z celkového počtu 44. V letech 1908 – 1912 kulminovalo množství úředníků odcházejících z českých zemí do Vídně. Z převodu úředníka na ministerstvo se stávala politická hra. Podíl českých úředníků při ústředních úřadech však i přes dílčí úspěchy zůstával minimální, snaha se nepotkávala s patřičnou realizací. Do vysokých, potažmo ministerských funkcí pronikali spíše výjimečně. V roce 1911 bylo napočítáno ve Vídni 557 českých úředníků z celkového počtu 20 820.⁴⁸⁸

Ve Vídni projevovali zájem až o vyšší úředníky, okresní komisaře nebo místodržitelské tajemníky. Platila dohoda mezi jednotlivými odbory, že se na ministerstvo ke konceptní službě povolává nebo jmenuje až od IX. hodnostní třídy výše (viz kap. 4.2.1). Navíc adept musel vedle minimálně pětileté služby vykazovat výtečnou kvalifikaci a mít složeny všechny předepsané zkoušky. Povoláním na ministerstvo se startovala kariéra mnohem rychleji než u nižších správních instancí. Těm, kteří se rozhodli ve Vídni udělat kariéru, přinesl nové dilema říjen 1918. Pokud u nich nepřevážily vybudované profesní a osobní vazby na vídeňské prostředí a pokud odpovídaly nárokům na „národnostní ryzost“, po převratu automaticky přecházeli na československá ministerstva. Jejich kariéry se tak naplno zúročily až v poválečném období.⁴⁸⁹

Nejvyšší instancí politické správy bylo hned od počátku svého vzniku v březnu 1848 ministerstvo vnitra. V Rakousku existovala ohledně kompetence ministerstva vnitra zásada, že mu kromě výslovně přidělených záležitostí, příslušelo vyřizovat všechny agendy politické správy, které nebyly přikázány jinému ministerstvu.⁴⁹⁰ Jeho působnost zahrnovala velice rozličné agendy. Do pravomoci ministerstva patřilo vedení politicko-administrativních záležitostí a dozor nad všemi úřady a orgány náležejícími k politické správě. Velmi důležitou skupinu působnosti tvořily záležitosti veřejné bezpečnosti (dočasně odejmuto policejním ministerstvem) a oblast užší politické správy. Dále zdravotnické záležitosti, neboť ministerstvo lidového zdravotnictví vzniklo teprve roku 1918. Dalším okruhem působnosti byly chudinské záležitosti a dohled na dobročinné a humanitní ústavy, oblast sociálního dělnického pojištění, otázky územní samosprávy, stavební záležitosti. Ministerstvo vnitra bylo i nejvyšším úřadem živnostenským, dále mu náležely nadační záležitosti.

⁴⁸⁷ Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *c. d.*, 241, 248-250.

⁴⁸⁸ Aleš VYSKOČIL, *c. d.*, s. 191-198.

⁴⁸⁹ Tamtéž, s. 200, 215.

⁴⁹⁰ Heslo „Ministerstva“, in: *Slovník veřejného práva československého*, sv. II, s. 613.

Nejvyšším správním úřadem v oboru justice se stalo ministerstvo práv, později označované jako ministerstvo spravedlnosti. Do jeho působnosti náleželo zejména řízení veškeré justice (mimo vojenské), nejvyšší dohled nad soudy, státními zastupitelstvími, vězeňstvím, ale i advokací, notářstvím a obhájci v trestních věcech, později i správa věznic.

Ministerstvo průmyslu nemělo svého přímého předchůdce ustaveného už v březnu roku 1848 jako ministerstva vnitra a spravedlnosti. Záležitosti průmyslu spadaly pod ministerstvo obchodu a živností, které bylo ustaveno 8. května 1848, a které do roku 1867 prošlo složitým vývojem, i dočasným zrušením. Od roku 1862 neslo označení ministerstvo pro obchod a národní hospodářství. Hlavním oborem jeho činnosti se stalo působení v obchodních, živnostenských a průmyslových záležitostech, byly zde však soustředěny i některé agendy, které se teprve později osamostatnily. To se týkalo především záležitostí pošt a telegrafů a správy železnic. Vyhrazeny mu zůstaly všechny ostatní dopravní záležitosti, byla při něm zřízena statistická služba, bylo institutem sociální správy. Od roku 1905 se toto ministerstvo stalo nejvyšší instancí v živnostenských záležitostech.⁴⁹¹

Léta 1918 – 1938

Právním podkladem pro vznik československých ministerstev se stal zákon č. 2/1918 Sb. ze dne 2. listopadu 1918, jímž byly zřízeny nejvyšší správní úřady. Tento zákon se omezil pouze na vypočítání nejvyšších správních orgánů, aniž by určil přesně jejich kompetenci. Ta byla tudíž nejdříve recipována ve smyslu zákona č. 11/1918 Sb. z rakouského právního řádu.⁴⁹²

K obstarávání nejvyšší státní správy bylo vytvořeno dvanáct úřadů nazývaných úřady pro správu.⁴⁹³ Krátce nato však bylo toto nepraktické označení nahrazeno *via facti* názvem ministerstvo. Mezi nimi byly ustaven úřad pro správu vnitřní (ministerstvo vnitra), úřad pro správu spravedlnosti (ministerstvo spravedlnosti) a úřad pro správu průmyslu, obchodu a živností (ministerstvo průmyslu obchodu a živností). Během krátké doby bylo konstituováno ještě dalších pět ústředních úřadů.⁴⁹⁴ Působnost všech těchto nejvyšších správních úřadů se vztahovala na veškeré záležitosti vážící se k území Československé republiky, které nebyly do dne 28. října 1918 vyřízeny u dosavadních rakouských, uherských a rakousko-uherských

⁴⁹¹ Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *c. d.*, 250, 279-280, 285-286, 318

⁴⁹² Heslo „Ministerstva“, in: *Slovník veřejného práva československého*, sv. II, s. 612.

⁴⁹³ Původně byly zřízeny ministerstva zahraničních věcí; vnitra; financí; školství a národní osvěty; spravedlnosti; průmyslu, obchodu a živností; dopravy – poté označováno jako ministerstvo železnic; veřejných prací; zemědělství; národní obrany; sociální péče a veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy.

⁴⁹⁴ Ministerstvo pro zásobování lidu; ministerstvo pošt a telegrafů; úřad ministra s plnou mocí pro správu Slovenska; ministerstvo pro sjednocení zákonodárství a organizace správy a úřad pro zahraniční obchod. Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *c. d.*, 337.

ústředních úřadů.⁴⁹⁵ V závěrečném období, od Mnichova do 15. března 1939, si tísnivá hospodářská situace vynutila ve veřejné správě úsporná opatření a některá ministerstva byla sloučena.⁴⁹⁶

Zatímco první a druhý stupeň správy stát zdědil, ministerskou úroveň musel od základů vybudovat, a sní i personální aparát. Čerpat mohl z domácích zdrojů, nebo povolal úředníky s vídeňskou ministerskou zkušeností. Nevelký počet zaměstnanců politických správ na ministerstva odešla. Moravská politická správa se na budování ministerského aparátu podílela méně než česká. Jistým východiskem bylo rozhodnutí ministerstva vnitra přejímat všechny úředníky z vídeňských ministerstev, kteří projevíli zájem sloužit u československých úřadů, včetně osob v penzijním věku, u nichž jedinou podmínkou byl dobrý duševní a tělesný stav.⁴⁹⁷

Úředníkům a úřednickým čekatelům příslušely úřední tituly podle platové stupnice, jejíž plat měli. Tituly byly používány i v době po roce 1945 a také se vyskytovaly u jmen obviněných zaměstnanců, jejichž případy projednávaly očistné komise. Úřední tituly byly rozděleny na všeobecné a zvláštní. V oblasti ústřední ministerské správy příslušely úředníkům služební třídy Ia a Ib (viz. tabulka č. 1. v kap. 4.2.5) zvláštní úřední tituly.

Tabulka č. 9 : Zvláštní úřední tituly úředníků ministerské služby zařazených v I. služební třídě

Platová stupnice	Úřední titul
1.	odborový přednosta
2.	ministerský rada
3.	vrchní odborový rada
4.	odborový rada
5.	vrchní ministerský komisař
6.	ministerský komisař

Pramen: **Vládní nařízení č. 103/1927 Sb., ze dne 15. července 1927, o úřednických kategoriích a úředních titulech, § 7.**

⁴⁹⁵ Heslo „Ministerstva“, in: *Slovník veřejného práva československého*, sv. II, s. 614.

⁴⁹⁶ Zrušena byla tato ministerstva: ministerstvo pro sjednocení zákonů a organizace správy, ministerstvo železnic, ministerstvo pošt a telegrafů, ministerstvo veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy a ministerstvo sociální péče. Zřízena byla ministerstva dopravy a sociální a zdravotní správy. Zanikla působnost ministerstva pro sjednocení zákonů a organizace. Působnost ministerstva železnic a ministerstva pošt a telegrafů se přenesla na ministerstvo dopravy a působnost ministerstva veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy a ministerstva sociální péče byla přenesena na ministerstvo sociální a zdravotní správy. Vládní nařízení č. 269/1938 Sb. ze dne 4. listopadu 1938, o organizaci některých ministerstev.

⁴⁹⁷ Aleš VYSKOČIL, *c. d.*, Praha 2009, s. 311.

Úředníkům služební třídy Ic zařazeným na služebních místech 2. platové stupnice příslušel úřední titul „ministrský rada“. Ostatním úředníkům a úřednickým čekatelům příslušely všeobecné úřední tituly obsahující titulové jméno a titulový přídomek.⁴⁹⁸

Tabulka č. 10: Titulová jména úředníků stanovená podle služebních tříd

V platové stupnici	ve služební třídě			
	I.	II.	III.	IV.
2.	vládní rada	–	–	–
3.	vrchní rada	vrchní ředitel	–	–
4.	rada	ředitel	vrchní kontrolor	vrchní správce
5.	vrchní komisař	vrchní tajemník	kontrolor	správce
6.	komisař	tajemník	revident	vrchní oficiál
7.	–	adjunkt	asistent	oficiál

Pramen: **Vládní nařízení č. 103/1927 Sb., ze dne 15. července 1927, o úřednických kategoriích a úředních titulech, § 9.**

Titulovým jménem úřednických čekatelů bylo v I. služební třídě název „koncipista“, ve II. služební třídě „akcesista“ a ve IV. služební třídě název „manipulant“.⁴⁹⁹

Správní aparát se samozřejmě jistým způsobem odlišoval od starého rakouského právního systému. Bylo to zejména zpolitizováním veřejné správy ve smyslu politického stranictví. Nejen vedení centrálních státních úřadů byla obsazována podle stranického klíče. I do funkcí odborových přednostů a na jiná vedoucí místa byli dosazováni přímí exponenti jednotlivých politických stran. Koaliční vládní strany si mezi sebe rozdělily jednotlivé resorty hned na počátku republiky, rozhodující mocenskou pozici, jakou bylo ministerstvo vnitra, ovládla agrární strana. Československá národní demokracie obsazovala téměř vždy, kdykoli byla zastoupena ve vládě, ministerstvo průmyslu obchodu a živností. Ministerstvo spravedlnosti připadlo Československé sociálně demokratické straně.

Podle ústavy Československé republiky ze dne 29. února 1920 tvořila ministerstva složku výkonné a vládní moci. Jednotliví ministři měli vystupovat jako zmocněnci celkové vlády. Ministerstva mohla být zřízena jedině zákonem. Některá ministerstva vybudovaná po vzniku

⁴⁹⁸ Vládní nařízení č. 103/1927 Sb., ze dne 15. července 1927, o úřednických kategoriích a úředních titulech, §§ 7, 8.

⁴⁹⁹ Tamtéž, § 9.

republiky byla míněna jako dočasná a po skončení svého úkolu měla být zrušena. Ostatní ministerské rezorty vykrytalizovaly již během předchozího období a na závěr války se vytvořila dvě nová ministerstva (sociální péče a zdravotnictví), takže v průběhu předmnichovské republiky již v počtu ministerstev nedocházelo ke změnám. Rovněž kompetence ministerstva mohla být vymezena jen zákonem, k novému vymezení pravomocí však po vzniku republiky až na malé výjimky nedošlo. Československá republika tak převzala kompetenci jednak rakouských, jednak uherských ministerstev, což však nebyl vyhovující stav. Byl proto upraven tak, že začátkem roku 1919 vláda schválila autentickým výkladem kompetenci jednotlivých ministerstev a vzniklé pochybnosti byly odstraňovány pozdějšími předpisy, přesné rozhraničení pravomocí formou zákona se však neuskutečnilo. V předmnichovské republice se objevovaly snahy o snížení počtu centrálních úřadů. Často se brojilo proti tomu, že první republika měla více ministerstev než některé mocnosti.

Po stránce vnitřní organizace nebyl systém ministerstev předepsán, většinou však vycházel z organizace rakouských ministerstev a podržoval stejné schéma. Celý úřední aparát byl k ruce ministři, kterému bylo vyhrazeno rozhodnutí ve všech důležitějších otázkách. V každém ministerstvu existovalo prezidium, popřípadě prezidiální odbor, který vyřizoval vesměs prezidiální věci, měl na starosti styk se zákonodárnými sbory, připravoval předlohy pro ministerské rady (návrhy zákonů, vládních nařízení apod.), vykonával tiskovou a zpravodajskou službu atd. Dále se i nyní ministerstvo členilo na několik odborů, kterým se říkalo také sekce, v jejichž čele stáli většinou odboroví přednostové, popřípadě sekční šéfové. Vedle ministrů postavených do čela jednotlivých rezortů trvala i nadále instituce ministrů, kteří nevedli žádné odvětví veřejné správy a měli být prostředníky mezi vládou a určitou politickou stranou. Byli to ministři bez portfeje.⁵⁰⁰

Nejvyšší instancí politické správy bylo i nadále ministerstvo vnitra. Úřad převzal v plném rozsahu agendu bývalého c.k. ministerstva vnitra. Jeho organizace se několikrát změnila zejména v důsledku neočekávaného rozvoje některých agend, pro něž bylo nutno zřizovat nová oddělení. Do tohoto rezortu byly převedeny záležitosti četnictva, ministerstvo mělo také pravomoc v ústavodárných věcech.⁵⁰¹ V případě personální vybavení nového úřadu byli do Prahy zváni jednak úředníci z rakouského ministerstva vnitra, jednak úředníci z pražského a brněnského místodržitelství, podřízených úřadů a ze samosprávných úřadů. Až do roku 1938

---

⁵⁰⁰ Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *c.d.*, 331-332, 334-335, 344.

⁵⁰¹ Tamtéž, 350.

patřilo ministerstvo vnitra s malými výjimkami agrární straně. Z ustanovených ministerstev bylo právě ministerstvo vnitra nejrychleji organizováno.⁵⁰²

Ministerstvo vnitra se zabývalo záležitostmi státní správy, státních hranic, státního občanství a pasů, organizací politické správy a úřadů, obecním řízením, volební legislativou, otázkou bezpečnosti, záležitostmi národnostními a jazykovými, záležitostmi sčítání populace a statistiky, problematikou přistěhovalecké a vystěhovalecké agendy aj. V souvislosti s důsledky mnichovské dohody, kdy byly části mnoha okresů a obcí přičleněny k Německu, musely být provedeny změny v oblasti správy. K řešení této situace vydala vláda nařízení, kterým ministerstvo vnitra dostalo právo slučovat i rozdělovat takto dotčené obce, resp. jejich části, dále mohlo zasahovat do záležitostí obecních zastupitelstev.

Základní organizační schéma ministerstva vnitra, které se utvářelo v letech 1919 a 1920, vycházelo v podstatě ze vzoru bývalého místodržitelství a přetrvalo s menšími změnami až do roku 1945, respektive 1948. Stejně jako ostatní ústřední úřady se v zásadě sestávalo z prezidia, odborů a pomocných úřadů. Odborový přednosta stál v čele odborů, které se skládaly z jednotlivých oddělení, jež vedli ministerští nebo odboroví radové a jež prováděly vlastní činnost ministerstva. Změny – pokud byly činěny – vyplývaly většinou z personálních opatření (odchod vedoucích úředníků, nebo povyšování úředníků), v menší míře pak z přesunu agendy nebo normativní úpravy, které měly vliv i na činnost ministerstva. Vývoj politické situace měl vliv zejména na organizování bezpečnostní služby. V roce 1920 bylo vytvořeno oddělení pro státní bezpečnost. Roku 1928 byl při ministerstvu vnitra vytvořen zvláštní orgán „generální velitel četnictva“, který byl včleněn do organizace ministerstva.⁵⁰³

Nejvyšší instancí justiční správy se stalo ministerstvo spravedlnosti. Byla v něm zavedena funkce vedoucího odborového přednosty a ministerstvo se posléze dělilo na prezidium a na tři odbory. První odbor spravoval věci zaměstnanců soudů a státních zastupitelství, věci výkonu dohlédacího práva nad soudy aj., do působnosti druhého odboru patřily záležitosti týkající se jednotlivých druhů práva a třetímu odboru náležely věci organizace vězeňství, dohled na trestnice, polepšovny a věznice, osobní věci zaměstnanců trestnic, trestní věci, trestní právo hmotné a trestní řád, trestní právo důchodkové, porotní soudy, Státní soud a spolupůsobení při péči o mladistvé provinilce. Součástí ministerstva byli zmocněnci ministra k výkonu jeho dozorcího práva podle zákona o organizaci soudů a jednacím řádu soudního.

---

⁵⁰² Lejsuk a kol., *Ministerstvo vnitra – nová registratura 1936 – 1953*, dílčí inventář, díl I, č. pomůcky 686, NA Praha 1956, s. 6-7.

⁵⁰³ Lejsuk a kol., *c. d.*, s. 16-17.

Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností navázalo ve své činnosti na rakouské a uherské ministerstvo obchodu. Z rakouského ministerstva převzalo též řadu vysokých úředníků, ostatní úřednictvo dodaly průmyslové organizace. Na budování tohoto ministerstva se podíleli zejména úředníci Obchodní a živnostenské komory v Praze, kteří zde zaujali vedoucí místa.

Ministerstvo se skládalo ze sekcí průmyslové, obchodně-politické (včetně zahraničního obchodu), živnostenské a sekce obchodní a dopravní (vnitřní obchod a vnitrostátní i mezinárodní doprava). Vývoj správy průmyslu, obchodu a živností byl zejména v poválečném období mimořádného hospodářství značně složitý. V oboru působnosti ministerstva působily např. patentní úřad a obchodní a živnostenské komory.⁵⁰⁴

Období Protektorátu Čechy a Morava

Základní informace o správě v Protektorátu Čechy a Morava jsou uvedeny v kapitole 4.3.1. Složení ministerstev bylo až do Heydrichovy správní reformy ponecháno v tom stavu, jak je reorganizovala druhá republika, s tím že byla zrušena ministerstva zahraničních věcí a národní obrany. Vláda se tedy skládala z prezidia ministerské rady a ministerstev vnitra, financí, školství a národní osvěty, spravedlnosti, dále průmyslu, obchodu a živností, zemědělství, dopravy, veřejných prací a rezortu sociální a zdravotní správy.⁵⁰⁵

Heydrichovou správní reformou byly v lednu roku 1942 reorganizovány centrální protektorátní úřady a protektorátní vláda. Na jednotlivé ministry přešla správní působnost vlády. Důležitá změna nastala v tom, že nyní Úřad říšského protektora komunikoval přímo s resortními ministerstvy. Počet ministerstev byl nejenom snížen, ale nově byly rozvrženy i jejich kompetence, a sice tak, že ministerstva odpovídala organizaci úřadu říšského protektora. Každému českému ministrovi (kromě ministra zemědělství a lesnictví) byl přidělen německý generální zástupce zmocněný vyřizovat všechny záležitosti nejen v případě ministrova zaneprázdnění, ale za všech okolností, a to i bez jeho vědomí. Z těchto úředníků, kteří zároveň působili jako vysocí funkcionáři v úřadu říšského protektora, se stali skuteční šéfové nyní na rozhodujících místech dokonale poněmčené protektorátní správy. Spolu s generálním zástupcem přicházeli do protektorátních ministerstev němečtí úředníci, kteří nebyli do jednotlivých ministerstev včleňováni rovnoměrně, nýbrž s přihlédnutím k hospodářskému či politickému významu jednotlivých rezortů. Avšak i bez této diferenciacce spočívalo v jejich rukou řízení všech prezidiálních odborů a většiny odborných sekcí

---

⁵⁰⁴ Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *c. d.*, 363-365, 397.

⁵⁰⁵ Pavel MARŠÁLEK, *Protektorát ...*, Praha 2002, 59.

ministerstev.⁵⁰⁶ Nové rozdělení vládních rezortů bylo přizpůsobeno německému vzoru. Zrušena byla ministerstva sociální a zdravotní správy a veřejných prací a jejich úkoly byly rozděleny mezi některá zbylá nebo nově vytvořená ministerstva. Posílena byla pozice ministerstva vnitra, kam přešla téměř veškerá agenda zrušeného úřadu předsednictva ministerské rady a část agendy ministerstva veřejných prací. Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností se přeměnilo v ministerstvo hospodářství a práce, které bylo obsazeno říšským Němcem. Bez závaznějších změn zůstala jen ministerstva financí a spravedlnosti. Počet resortů se zmenšil a v protektorátu působilo ministerstvo financí, školství, vnitra, zemědělství a lesnictví, spravedlnosti, dopravy a techniky, hospodářství a práce a úřad lidové osvěty.⁵⁰⁷

Ve sféře vnitřní správy vyvíjelo činnost především ministerstvo vnitra. Mnichovská dohoda a poté nacistická okupace v březnu 1939 i události pozdějších let významně ovlivnily organizaci a působnost tohoto ministerstva. Podstatné změny nastaly v počtu a náplni činnosti jednotlivých odborů a oddělení. Agenda ministerstva vnitra se zúžila převzetím československé tajné a částečně i kriminální a pořádkové policie do vlastní říšské správy. Na druhé straně byla jeho působnost rozšířena po zavedení přidělového hospodářství na podzim roku 1939. Stalo se nejvyšším kontrolním místem dozírajícím na přesné dodržování předpisů válečného hospodářství prostřednictvím celého aparátu policie, četnictva a odborné kontroly. Od února 1941 pak při ministerstvu vnitra pracoval hospodářský dozorčí výbor, který byl určený k řízení hospodářské politiky.⁵⁰⁸

Stejně jako v předchozím období působily v rámci ministerstva i nadále pomocné úřady a odborná zařízení, jako archiv ministerstva vnitra, knihovna a zeměpisný ústav ministerstva vnitra. V průběhu roku 1940 přešla do působnosti ministerstva vnitra ještě tiskárna ministerstva národní obrany, od června 1940 jako tiskárna ministerstva vnitra.

Na ministerstvu vnitra pracovalo 912 osob, včetně 80 říšských a 9 protektorátních Němců.⁵⁰⁹ Ministerstvu se zároveň výrazně rozšířily kompetence, protože přebíralo agendy zrušených úřadů. Převzalo značnou část agendy prezidia ministerské rady (záležitosti organizace, zákonodárství a veřejných zaměstnanců), také agendu v oblasti veřejného zdravotnictví, v záležitostech bytů a osídlování a připadl mu výkon stavební policie. Důležité místo opět zaujímala sekce pro policejní věci, jejíž agenda dne 1. července 1942 přešla na

---

⁵⁰⁶ Jaroslava MILOTOVÁ, *Personální ...*, s. 205.

⁵⁰⁷ Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *c. d.*, s. 409-410.

⁵⁰⁸ Pavel MARŠÁLEK, *Protektorát ...*, Praha 2002, 61; Pavel MARŠÁLEK, *Veřejná ...*, Praha 1999, s. 37.

⁵⁰⁹ Stav z druhé poloviny roku 1942. Jaroslava MILOTOVÁ, *Personální ...*, 1993, s. 204.

generálního velitele uniformované policie a generálního velitele neuniformované policie, kterými se stali velitelé pořádkové a bezpečnostní policie při Úřadu říšského protektora.⁵¹⁰

Jaroslava Milotová uvádí, že v německých dokumentech je ministerstvo spravedlnosti označeno jako jediný rezort po reformách, do kterého nebyl dosazen německý personál.⁵¹¹ Celkově v oblasti ústřední správy tzv. protektorátního autonomního soudnictví nenastaly žádné výraznější změny. K dílčím úpravám kompetencí ministerstva spravedlnosti došlo zejména v oblasti vězeňství.

Systém řízeného hospodářství byl budován z větší části na bázi protektorátní autonomie a proto se jeho vlastními nositeli staly zejména autonomní instituce, především ministerstvo hospodářství a práce, kterému se po Heydrichových správních reformách velmi rozšířily kompetence. Ministerstvo hospodářství a práce převzalo jednak agendy ministerstva průmyslu, obchodu a živností, jednak převážnou část agend zrušeného ministerstva sociální a zdravotní správy. Ministerstvo mělo být příslušné – kromě řízení systému válečného hospodářství a pracovního nasazení – pro záležitosti měny a peněžnictví (mimo dozor nad Národní bankou, jenž zůstal dále vyhrazený ministerstvu financí), věci soukromého pojišťovnictví, akciových společností a družstev (místo ministerstva vnitra).

Ministrem hospodářství a práce, pro nacisty nejdůležitějšího rezortu, se stal vedoucí skupiny hospodářství v protektorově úřadu Němec Walter Bertsch.⁵¹² Toto ministerstvo bylo také personálně nejsilnější. Zaměstnávalo 1741 osobu, z toho 93 říšských Němců a 32 protektorátních.⁵¹³

Léta 1945 – 1948

Dekret prezidenta republiky č. 1/1945 Sb. ze dne 2. dubna 1945 o nové organizaci vlády a ministerstev v době přechodné předepisoval existenci ministerstev zahraničí, národní obrany, zahraničního obchodu, vnitra, financí, školství a osvěty, spravedlnosti, informací, průmyslu, zemědělství, vnitřního obchodu, dopravy, pošt, ochrany práce a sociální péče a zdravotnictví a výživy. V roce 1946 přibyla ještě ministerstva techniky a pro sjednocení zákonů. Na ministerstvech zahraničí a národní obrany působili vedle ministrů ještě státní tajemníci, kteří byli také členy vlády.

Do počátku padesátých let 20. století přetrvávala organizace ministerstev z doby meziválečného Československa. Spočívala na odborech, které vedli odboroví přednostové

---

⁵¹⁰ Pavel MARŠÁLEK, *Veřejná ...*, s. 51, 56.

⁵¹¹ Jaroslava MILOTOVÁ, *Personální ...*, s. 204, 214.

⁵¹² Pavel MARŠÁLEK, *Veřejná ...*, s. 51.

⁵¹³ Stav z druhé poloviny roku 1942. Jaroslava MILOTOVÁ, *Personální ...*, s. 204.

(sekční šéfové). Odbory se dále dělily na oddělení. Ministr za svou činnost odpovídal příslušnému zastupitelskému sboru a vládě. Pod jeho vedením musela být vydávána všechna rozhodnutí ministerstva.⁵¹⁴

Dekret o nové organizaci vlády a ministerstev v době přechodné, který vytvořil základy pro fungování první vlády Národní fronty, předpokládal, že bude vydán zvláštní zákon o působnosti jednotlivých ministerstev. K jeho vydání však až do vytvoření Ústavodárného národního shromáždění nedošlo, a tato otázka se tak řídila prvorepublikovou úpravou.⁵¹⁵

Rezorty jednotlivých ministerstev byly mezi čtyři české a dvě slovenské politické strany rozděleny nejdříve paritně a v polovině roku 1946 na základě výsledků voleb. Československá strana lidová byla jedinou občanskou stranou v českých zemích, která byla jako součást Národní fronty povolena. Lidová strana byla ve vládě do parlamentních voleb roku 1946 zastoupena náměstkem premiéra, ministrem pošt a ministrem zdravotnictví, v Gottwaldově vládě navíc získala křeslo ministra techniky.⁵¹⁶

Ústředním orgánem vnitřní správy bylo ministerstvo vnitra. Do čela tohoto jednoho z nejdůležitějších ministerstev přichází na podkladě jednání z března 1945 zástupce komunistické strany Václav Nosek⁵¹⁷. Došlo k výrazné politizaci ministerstva vnitra. Komunisté resort postupně zcela ovládli a podřídili svým záměrům a cílům.

Ministerstvo vnitra prakticky provádělo všeobecné řízení národních výborů, i když byly národní výbory jako orgány státní správy podřízeny vládě. Do působnosti ministerstva vnitra tedy spadaly i trestní nalézací komise vytvořené okresními národními výbory, které projednávaly případy podle tzv. malého retribučního dekretu. Dále ministerstvo řídilo organizaci policejních a bezpečnostních složek. K 30. červnu 1945 byl zřízen jednotný Sbor národní bezpečnosti, v jehož rámci fungovaly všechny do té doby běžné služby (pořádková, dopravní, kriminální apod.).⁵¹⁸

Ministerstvu vnitra podléhaly bezprostředně samostatné orgány, jako např. archiv ministerstva vnitra, knihovna ministerstva vnitra, generální velitel četnictva, ústřední censurní komise, tiskárna ministerstva vnitra, zeměpisný ústav, komise pro zhospodárnění veřejné

---

⁵¹⁴ Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *c. d.*, s. 435, 437-438.

⁵¹⁵ Jan KUKLÍK, *Mýty ...*, s. 245.

⁵¹⁶ Jiří MALÍŘ – Pavel MAREK, *c. d.*, s. 1184.

⁵¹⁷ **Václav Nosek**, *26. 9. 1982, †22.7.1955, politik. Od roku 1921 byl členem a funkcionářem KSČ. Na začátku německé okupace byl vězněn. V létě 1939 uprchl do Velké Británie, kde se stal jedním z vůdčích činitelů komunistického exilu a byl členem a poté místopředsdou exilové Státní rady československé. Od roku 1945 byl funkcionářem ÚV KSČ, poslancem NS, ministrem vnitra (1945 – 1953) a ministrem pracovních sil (od roku 1953). Heslo „Nosek Václav“, in: *Ottova encyklopedie*, s. 212.

⁵¹⁸ Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *c. d.*, s. 463.

správy, přesídlovací kancelář ministerstva vnitra, plánovací komise pro výstavbu hlavního města Prahy, filmový censurní sbor, vojenský spisový úřad atp.⁵¹⁹

Ministerstvo spravedlnosti připadlo po válce národním socialistům. V prvních dvou vládách Národní fronty získali národní socialisté tři křesla (post místopředsedy, ministerstva spravedlnosti a zahraničního obchodu). V první vládě zastával úřad ministra spravedlnosti Jaroslav Stránský⁵²⁰, který byl od 6. listopadu 1945 vystřídán Prokopem Drtinou⁵²¹. Volební zisk národních socialistů v květnu 1946 umožnil, že v nové – třetí vládě – Národní fronty získalo navíc jeden z důležitých rezortů – ministerstvo školství a osvěty.⁵²²

Ministerstvu spravedlnosti byl svěřen vrchní dozor nad nově zřízeným Sbohem uniformované vězeňské stráže pro výkon správní a strážní služby v soudních věznicích a trestních ústavech. Rezort soudnictví a justiční instituce (soudy, orgány veřejné žaloby) byly obnoveny ke stavu z doby před podepsáním a realizací mnichovské dohody. Nově se po roce 1945 objevila v oblasti soudnictví otázka retribuce a organizace mimořádných lidových soudů a Národního soudu (viz kap. 5.1.2).⁵²³

Ministrem průmyslu se stal jeden z předních činitelů Československé sociálně demokratické strany Bohumil Laušman⁵²⁴. Po jeho zvolení předsedou strany převzala ministerstvo průmyslu dne 25. listopadu 1947 Ludmila Jankovcová⁵²⁵. Ve vládě získali

---

⁵¹⁹ Lejsuk a kol., *c. d.*, s. 18-19.

⁵²⁰ **Jaroslav Stránský**, *15. 1. 1884, † 13. 8. 1973, právník, novinář a politik. V meziválečném období byl poslancem NS. Stal se odpůrcem mnichovské kapitulace. V letech 1940 – 45 byl ministrem spravedlnosti čs. exilové vlády v Londýně, 1945 – 48 poslancem NS za národní socialisty, od dubna do listopadu 1945 ministrem spravedlnosti, do června 1946 náměstkem předsedy vlády, 1946 – 48 ministrem školství a osvěty. Dne 20. 2. 1948 podal demisi. Poté odešel do Velké Británie. Heslo „Stránský Jaroslav“, in: *Ottova encyklopedie*, s. 663-664.

⁵²¹ **Prokop Drtina**, *13. 4. 1900, † 16. 10. 1980, právník a politik. V letech 1929 – 1938 působil v Kanceláři prezidenta republiky, z toho poslední dva roky jako osobní tajemník prezidenta Edvarda Beneše. Od roku 1928 se angažoval v národně socialistické straně. Po okupaci odešel do zahraničí, v letech 1940 – 45 pracoval jako politický referent a nejbližší spolupracovník E. Beneše a komentátor českého vysílání londýnského rozhlasu. Po válce byl členem představenstva národně socialistické strany a poslancem NS, od listopadu 1945 do února 1948 ministrem spravedlnosti. Dne 20. 2. 1948 podal demisi. Od roku 1948 byl držen ve vyšetřovací vazbě a v prosinci 1953 odsouzen na základě vykonstruovaných obvinění k patnácti letům vězení. Roku 1960 byl propuštěn v rámci amnestie a 1969 plně rehabilitován. V období normalizace byla jeho rehabilitace revokována. Podpořil Chartu 77. Více k osobnosti: Prokop Drtina, *Československo – můj osud. Kniha života českého demokrata 20. století*, 4 svazky, Toronto 1982, Praha 1991 – 1992. Heslo „Drtina Prokop“, in: *Ottova encyklopedie*, s. 74.

⁵²² Jiří MALÍŘ – Pavel MAREK, *c. d.*, s. 1155.

⁵²³ Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *c. d.*, s. 457.

⁵²⁴ **Bohumil Laušman**, *30. 8. 1903, † 9. 5. 1963, politik. V druhé polovině 30. let byl poslancem NS. V letech 1940 – 1945 působil jako člen Státní rady československé v Londýně. Po válce byl členem představenstva (1945 – 1948), předsedou strany sociálně demokratické (1947 – 48), působil jako ministr průmyslu (1945 – 47) a od února 1948 jako náměstek předsedy vlády. Roku 1957 byl odsouzen k 17 letům žaláře, zemřel ve vězení. Heslo „Laušman Bohumil“, in: *Ottova encyklopedie*, s. 163.

⁵²⁵ **Ludmila Jankovcová**, *8. 8. 1897, † 5. 9. 1990, politička. Od roku 1922 byla členkou a funkcionářkou sociální demokracie. Za druhé světové války působila v domácím odboji. V období 1945 – 48 se stala členkou představenstva a místopředsedkyní sociální demokracie. V letech 1947 – 48 byla ministryní průmyslu (první žena

sociální demokraté pro sebe ještě jedno ekonomické ministerstvo a to ministerstvo výživy.⁵²⁶ Z řad ČSSD byl také předseda první poválečné vlády.

Na hospodářství a průmysl měly největší vliv jednak kroky proti Němcům, Maďarům a kolaborantům a jednak znárodnovací dekrety. Jejich prostřednictvím došlo k výrazné změně vlastnické struktury československého hospodářství. Stát dosáhl v hospodářské oblasti zcela dominantního postavení. Kromě majetku nepřátel státu získal v důsledku znárodnění všechny doly, banky, pojišťovny a některé velké průmyslové podniky. Do vlastnictví státu přešlo mnoho podniků a v některých odvětvích měl stát monopol na zakládání podniků nových. Jako nová forma podnikání se objevil národní podnik, který byl majetkem státu. Do hospodářství nadále patřil i omezený soukromý sektor. Své místo si ještě udržovaly tradiční orgány hospodářské samosprávy, jako byly obchodní a živnostenské komory. Vedle nich ale působily instituce vytvořené za protektorátu, které přežily jeho konec a uplatnily se i v nových podmínkách.⁵²⁷ Kompetence ministerstva průmyslu doznala některé změny, v zásadě však řídilo stále táž odvětví průmyslu od r. 1945 až do svého zrušení v prosinci 1950.

Základem organizace ministerstva průmyslu se stalo rozdělení do odborových skupin (např. průmysl báňský, kovodělný, papírenský, chemický atd.). Pro úkol znárodnění průmyslu byla při ministerstvu ustanovena Ústřední pracovní komise pro znárodnění těžkého a klíčového průmyslu, která byla pověřena vypracováním příslušných osnov pro znárodnění.⁵²⁸

Tři ministerstva – vnitra, spravedlnosti a průmyslu byla jistě v každé době významnými rezorty, v době poválečné ovšem nabyla jejich kompetence nevídaného rozsahu. Nové poměry se začaly zcela měnit oproti předchozím zvyklostem. Některé měly omezenou dobu trvání (revoluční a porevoluční), jiné přetrvaly. Ať už to byly nové orgány státní správy (národní výbory), retribuční komise, pozemkové reformy, znárodnění a v neposlední řadě také očištné komise pro veřejné zaměstnance.

---

v československé vládě). Po roce 1948 byla členkou a kandidátkou ÚV KSČ, 1948 –1954 ministryní výživy a 1954 – 1963 místopředsdkyní vlády; zároveň působila v letech 1946 – 1964 jako poslankyně NS. Roku 1970 byla vyloučena z KSČ, podepsala Chartu 77. Heslo „Retribuční dekrety“, in: *Ottova encyklopedie*, s. 124.

⁵²⁶ Jiří MALÍŘ – Pavel MAREK, *c. d.*, s. 1168-1169.

⁵²⁷ Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *c. d.*, s. 433.

⁵²⁸ Josef Žabka a kol., *Ministerstvo průmyslu 1945 – 1950*, inventář, č. pomůcky 683, NA Praha 1968, s. 4.

6.2 „Očista“ veřejných zaměstnanců československých ministerstev

6.2.1 Zavádění „očistného“ řízení

Zaměstnanci ústředních úřadů byli ve svém chování za doby nesvobody prověřováni před očistnou komisí pro veřejné zaměstnance zřízenou při Zemském národním výboru v Praze. Kárná oznámení na zaměstnance podávaly jejich služební úřady, tzn. daná ministerstva a to na podkladě šetření provedených přímo ministerstvem, které mohlo být započato např. i na základě došlého udání.

Očista na ministerstvech vnitra, spravedlnosti a průmyslu je zpracována metodou sondy. Přesný počet projednávaných očistných případů zaměstnanců těchto úřadů nelze za současného stavu zpracování archivního materiálu zjistit. Jednotliví zaměstnanci ministerstev nesetrvávali na jednom pracovišti po celé sledované období, tedy v době protektorátní a následně i v době poválečné. To bylo dáno jednak tím, že ústřední úřady byly v protektorátu rušeny a slučovány, a zaměstnanci přestupovali do jiných úřadů, jednak tím, že někteří zaměstnanci byli z politických i jiných důvodů nacistickým okupačním aparátem ze svých pozic sesazeni. Studie je zaměřena pouze na ty veřejné zaměstnance, kteří v jednom ze třech zkoumaných ministerstev pracovali v době poválečné. Pozornost je zaměřena pouze na úředníky (a jednoho zřízence), kteří byli ve služebním poměru samotného úřadu ministerstva a na veřejné zaměstnance ve výslužbě (celkem dva). V převážné většině případů prošetřování zaměstnanci v činné službě, ve výslužbě spíš výjimečně.

V rámci ministerstev působily také pomocné úřady a odborná zařízení (např. archiv ministerstva vnitra nebo zeměpisný ústav ministerstva vnitra atd.). Jednalo se o samostatné orgány, které ministerstvu bezprostředně podléhaly. Zaměstnanci těchto úřadů nebyli do výzkumu zahrnuti. Kárná oznámení na pracovníky těchto úřadů se ovšem vyskytovala a to především na vedoucí pracovníky.

Z materiálů, které jsou k dispozici, tedy z kopií nálezů očistné komise a z neúplných rejstříků, bylo zjištěno celkem 24 očistných případů zaměstnanců třech vybraných ministerstev. Nejedná se o počet úplný, ale jistě lze tento výběr považovat za vzorek reprezentativní. Pro studii byly využity všechny dohledané spisy, u kterých bylo na základě údajů z dochovaných a přístupných částečných rejstříků a kopií nálezů očistných komisí možno určit, že se týkají případů očistného řízení zaměstnanců ministerstev vnitra, spravedlnosti a průmyslu.

Představu o rozdílech v provádění očisty na těchto ústředních úřadech je možné získat už z rozdělení počtu dohledaných případů mezi tato ministerstva. Nejvíce jich spadalo na ministerstvo vnitra, o něco méně připadlo ministerstvo průmyslu a nejméně ministerstvu spravedlnosti.

K očistné komisi v Praze byla kárná oznámení často podávána na zaměstnance z oblasti školství, pošt, drah nebo bezpečnostních složek. Z ministerstev byla kárná oznámení podávána nejvíce ministerstvem školství a osvěty (KSČ) a ministerstvem zemědělství (KSS). Dále pak také ministerstvem ochrany práce a sociální péče (KSS) a ministerstvem vnitra (KSČ).⁵²⁹ Nejvíce tedy byla kárná oznámení podávána ministerstvy, jejichž řízení připadlo české či slovenské komunistické straně. Z nekomunistických ministerstev se kárná oznámení ve větší míře objevovala u ministerstva dopravy (nestr.) či ministerstva výživy (soc. dem.). Ministerstva ovšem nepodávala kárná oznámení pouze na zaměstnance samotného úřadu ministerstva, ale také na zaměstnance jim podřízených složek i úřadů z oboru jejich působnosti. Příkladem je ministerstvo školství a osvěty, které často podávalo kárná oznámení na učitele a profesory.

Kárná oznámení podávaná na veřejné zaměstnance z rezortu ministerstva spravedlnosti, ministerstva vnitra a ministerstva průmyslu projednávaly tři senáty působící u očistné komise při zemském národním výboru v Praze. Pro rezort ministerstva spravedlnosti byl určen senát č. XIV, jehož předsedou byl krajský soudce Josef Michl a kárným zástupcem ministerský rada Jaroslav Skočdopole. Senát č. XVII byl přiřazen rezortu ministerstva vnitra pod předsednictvím krajského soudce a předsedy OK Praha Josefa Kamaráda. Kárným zástupcem byl Antonín Doucha. Rezortu ministerstva průmyslu byl určen senát č. XX, kterému měl podle prvotního rozvrhu předsedat krajský soudce Jan Dědourek, ale pro své pracovní zaneprázdnění a předsedání mimořádnému lidovému soudu, byl funkce u pražské očistné komise zproštěn a na jeho místo nastoupil dr. Alois Petrův. Kárným zástupcem senátu č. XX se stal vrchní komisař ředitelství státních drah v Praze Stanislav Šíma.

Očistná komise pro přezkoumání činnosti veřejných zaměstnanců pro obvod krajského soudu v Praze byla ministrem vnitra jmenována dne 5. ledna 1946. Přisedícími komise se stali zaměstnanci všech oborů státní správy. Nejednalo se pouze o úředníky ministerstev, ale také o zaměstnance úřadů ministerstvům podřízených. Co se týká počtu přisedících, bylo jich z rezortu ministerstva vnitra kolem sta (zaměstnanci ministerstva vnitra, ale také např.

---

⁵²⁹ Archiv bezpečnostních složek Praha (ABS Praha), fond Očistné komise 1945 – 1948 (Očistné komise), nezprac., Očistná komise při Zemském národním výboru v Praze (OK Praha), Protokol z let 1946 – 1947 (č. 1501 – 3016, 1 – 349) .

zeměměřičského úřadu, politické správy, SNB apod.). Přisedících z rezortu ministerstva spravedlnosti bylo v době jmenování komise osm a z rezortu ministerstva průmyslu jedenáct.⁵³⁰

U vrchní očištné komise v Praze (VOK) byly k projednávání odvolání z rezortů ministerstev vnitra, spravedlnosti a průmyslu určeny dva senáty. Senát č. II. projednával mimo jiné stížnosti a odvolání ministerstva vnitra. Rezortům ministerstev spravedlnosti, průmyslu a dalších byl přiřčen senát č. VII. Předsedové těchto senátů, jejich náhradníci i přisedící se v důsledku zastupování a dalších důvodů často střídali.

Předseda VOK Bedřich Lánský podal v době, kdy očištné komise teprve začínaly svou činnost zprávu o dílčích výsledcích činnosti očištných komisí. V této zprávě bylo uvedeno, že do 16. května 1946 došlo k vrchní očištné komisi celkem 120 odvolání od očištných komisí. Z toho z oboru ústředí ministerstva vnitra šest, z oboru ministerstva spravedlnosti čtyři a z oboru ministerstva průmyslu jeden. Předseda VOK dále uváděl, že nejsilnější očištná agenda byla do té doby u ministerstev vnitra, financí, školství, dopravy a pošt.⁵³¹

Československá vláda usnesením ze dne 29. ledna 1946 uložila všem rezortním ministrům, aby se před návrhy na jmenování vyšších státních zaměstnanců nebo jiných funkcionářů, v případech že o jmenování rozhodovala vláda, vždy dohodli s ministrem vnitra, aby v přiměřené lhůtě přezkoumal státní spolehlivost navrženého kandidáta. U této příležitosti bylo rezortním ministerstvům přikázáno, aby návrhy vládě na jmenování zaměstnanců nepředkládali až do té doby, dokud se k nim nevyjádří ministr vnitra, respektive dokud neuplyne přiměřená lhůta, stanovená pro jeho vyjádření. Tento postup byl zdůvodňován tím, že v době vydání tohoto vládního usneseno (29. leden 1946), bylo retribuční řízení podle velkého a malého retribučního dekretu, i očištné řízení podle dekretu č. 105/1945 Sb. teprve v počátečním stadiu provádění. A že tak nebyla dána záruka, že ve všech případech, kdy u některého státního zaměstnance bylo dáno důvodné podezření z trestného činu stíhatelného podle zmiňovaných dekretů, došlo již k podání příslušného oznámení, respektive k zahájení příslušného očištného řízení. Jmenování vyšších úředníků státních ústředních orgánů tak bylo podrobena prověřování ministerstva vnitra. Dne 30. srpna 1946 uložila vláda ČSR všem ústředním úřadům, aby o návrzích na jmenování zaměstnanců, informovali a vyslechly vždy příslušný odborový svaz Revolučního hnutí, jehož zástupci mohli nahlédnout do dotyčných

---

⁵³⁰ NA Praha, ZÚ-ZNV, inv.č. 277, kart. 367, sign. OK.

⁵³¹ ÚPV-BS, inv. č. 794, kart. 52, sign. 322/5.

konkrétních jmenovacích návrhů, a to dříve, než se návrhy na jmenování zaměstnanců předložily ÚPV.⁵³²

Jednotlivá ministerstva vydávala ve věci personální „očisty“ ve svém rezortu instrukce a oběžníky pro podřízené úřady. Ministerstvo vnitra vytvořilo pro národní výbory a složky SNB pokyny pro suspendování zaměstnanců v rámci očištné akce. Zaměstnanci, kteří byli zajištěni pro účely řízení před mimořádnými lidovými soudy, měli být ihned suspendováni. V případě zaměstnanců, kterým byl zakázán vstup do úřadovny, měl být neprodleně vyžádán návrh závodní rady o tom, má-li být také u těchto úředníků suspenze provedena. V zájmu jednotného postupu žádalo ministerstvo vnitra, aby v takových případech byla suspenze provedena jen těch zaměstnanců, u nichž byla na podkladě doložených konkrétních skutečností zjištěna národní, státní nebo politická nespolehlivost a jejichž setrvání ve službě by se „těžce dotklo národní cti spolupracovníků“ a nebo mohlo jinak ohrozit „vážnost úřadu“. Pouhá okolnost, že např. zaměstnancova manželka byla Němka a nebo že byl bez vlastní iniciativy vyznamenán okupantskou mocí nemělo být samo o sobě uznáno za postačující pro suspendování.⁵³³

Ministerstvo spravedlnosti vydalo pokyny pro řízení ohledně prověřování státní spolehlivosti zaměstnanců svého rezortu. Byla požadována brzká normalizace personálních poměrů v justiční správě a urychlení řízení proti justičním zaměstnancům, kteří se neosvědčili za doby nesvobody. V červnu roku 1945 ministerstvo spravedlnosti informovalo, že u mnohých soudů a justičních úřadů došlo z podnětu závodních rad, národních výborů apod. k odstranění některých justičních zaměstnanců ze služby, což bývalo obecně zdůvodňováno tím, že se v době nesvobody neosvědčili, porušili své zákonné, služební, stavovské nebo mravní povinnosti vůči ČSR, jejímu lidu a národní cti anebo projevíli v dobách útisku vůči podřízeným zaměstnancům anebo svým kolegům asociální smýšlení.⁵³⁴

Z rezortu ministerstva spravedlnosti prošli očištným řízením mnohem více zaměstnanci soudů, než zaměstnanci samotného ministerstva. O podmínkách, postupu a výsledcích očištného řízení podle dekretu prezidenta republiky č. 105/45 proti soudcovským úředníkům referoval Prokop Drtina na půdě Ústavodárného národního shromáždění v červnu roku 1947. Očištná řízení proti soudcovským úředníkům příslušelo provádět kárným senátům zemských soudů, případně kárnému senátu nejvyššího soudu. Výsledkem bylo zavedení kárného šetření proti celkem 75 soudcům. Toto řízení skončilo ve 33 případech kárným či pořádkovým

⁵³² NA Praha, ÚPV-BS, inv. č. 2390, kart. 177, sign. 403/3.

⁵³³ NA Praha, MV-NR, inv. č. 2185, kart. 2596, sign. B3400, oběžník ministerstva vnitra, č. B-3233-13/6-45-II/1, dne 15. června 1945.

⁵³⁴ NA Praha, MV-NR, inv. č. 2185, kart. 2596, sign. B3400.

potrestáním, z toho 8 soudců bylo propuštěno ze služby. V celkem 21 případech došlo ke zproštění viny či k zastavení šetření, ostatní případy nebyly v té době právoplatně skončeny.⁵³⁵

„Očista“ veřejných zaměstnanců v ministerstvu průmyslu byla provedena v poměrně velkém rozsahu. Důvodem toho byla jednak skutečnost, že ministerstvo mělo za okupace nejvíce zaměstnanců ze všech ústředních úřadů a také to, že protektorátní ministerstvo hospodářství a práce bylo přímo řízeno říšským Němcem.

Z písemných materiálů, které jsou založeny ve spisech očistných komisí, z nichž každý byl veden k jednomu očistnému případu zaměstnance ministerstva, lze sledovat průběh očistného řízení. Základem každého řízení bylo vždy kárné oznámení služebního úřadu s doklady o provedení šetření (často bývalo toto šetření prováděno bezprostředně po skončení války vyšetřující komisí závodní rady daného úřadu). Součástí kárného oznámení byl i protokol s výsledkem obviněného a protokoly s výslechy svědků (svědecké výpovědi). Jako svědkové bývali povoláváni většinou kolegové obviněného nebo také jeho rodinní příslušníci, případně ošetřující lékař. Přílohou kárného oznámení byly další listinné doklady (písemnosti dokládající činnost zaměstnance během okupace nebo činnost oddělení úřadu, ve kterém obviněný pracoval či ho vedl, dále to byly články obviněného, korespondence, dotazníky, osvědčení a potvrzení o národní spolehlivosti, které na žádost obviněného zpracovali lidé, jenž se s obviněným stýkali apod.). Ke kárnému oznámení byl přiložen návrh kárného zástupce. Kárná oznámení byla většinou podrobná a rozsáhlá. Senát očistné komise zasílal oznámení o zavedení očistného řízení obviněnému, služebnímu úřadu a kárnému zástupci.

Do spisu byl vkládán protokol o neveřejném zasedání senátu komise, obeslání obviněného k ústnímu jednání (předvolání), protokoly o výslechu obviněného a svědků během ústního jednání před senátem očistné komise, protokol o ústním jednání, protokol o poradě a hlasování a konečně také nález očistné komise – zprošťující či odsuzující. Součástí odsuzujícího nálezu byla vždy formulace, že obviněný „*jako veřejný zaměstnanec porušil v době nsvobody věrnost vůči Československé republice a českému národu a prohřešil se proti národní cti a povinnosti národní soudržnosti vůči příslušníkům českého národa, čímž se dopustil služebního přečinu podle § 2 odst. 1. dekretu č. 105/45 Sb.*“.

Dále spis obsahoval písemné podklady případného odvolání a výsledky tohoto řízení, jehož průběh v podstatě kopíroval postup řízení před komisí I. stolice. Rovněž bylo součástí

---

⁵³⁵ Prokop DRTINA, *Na soudu ...*, s. 68-69.

spisu případně oznámení obviněného o pověření své obhajoby advokáta s udělením plné moci k zastupování, usnesení o suspenzi, či překážka volebního práva z roku 1948⁵³⁶.

6.2.2 Sonda do „očistného“ řízení zaměstnanců ministerstev vnitra, spravedlnosti a průmyslu

Metodou sondy bylo vybráno celkem 24 případů „očistného“ řízení, na jejichž příkladech bude demonstrováno provádění „očisty“ zaměstnanců ministerstev. Nejvíce případů z těchto třech ústředních úřadů se týkalo zaměstnanců ministerstva vnitra (14), následováno ministerstvem průmyslu (8). Pro ilustraci jsou uvedeny tři konkrétní příklady očistného řízení s popisem průběhu řízení a uvedením všech okolností, které během řízení vyšly najevo. Nejprve je popsán příklad „očisty“ zaměstnance ministerstva vnitra, následně zaměstnance ministerstva spravedlnosti a nakonec zaměstnance ministerstva průmyslu. Pro zachycení atmosféry doby jsou z některých pramenů uváděny přímé citace, především z nálezů očistných komisí a obhajoby obviněných.

Příklad očistného řízení zaměstnance ministerstva vnitra

Komplikovanou situaci veřejných zaměstnanců a poměry v Československé republice v bezprostředně poválečném období dokládá případ vrchního odborového rady ministerstva vnitra Jana Koppa.

Jan Kopp byl za protektorátu zaměstnán na ministerstvu vnitra jako přednosta překladatelského oddělení. Dne 2. června 1945 byl vzat do zajišťovací vazby na Pankráci pro účely řízení před mimořádným lidovým soudem. (Závodní rada ministerstva vnitra zaslala dne 31. května 1945 národnímu výboru v Nuslích žádost, aby byl Johan Kopp bezodkladně zajištěn a až do předání lidovému soudu ponechán v zajišťovací vazbě, protože je obviněn z rozsáhlé činnosti poškozující národní zájmy. Závodní rada jako důvod uvedla, že hrubě porušil své povinnosti vůči národu tím, že v době zvýšeného ohrožení republiky propagoval nacistické hnutí. V udání bylo dokonce poněmčeno křestní jméno obviňovaného zaměstnance).

Ministr vnitra Janu Koppovi vyslovil suspenzi: *„Dne 2. června 1945 jste byl úředně zajištěn pro účely řízení před lidovým soudem. Tímto dnem suspenduji Vás prozatímně podle*

---

⁵³⁶ Zaměstnanec, který byl podle dekretu prezidenta republiky č. 105/1945 Sb. potrestán jakýmkoli trestem, byl pro parlamentní volby v roce 1948 zbaven volebního práva.

§ 145, odst. 2 služební pragmatiky od výkonu služby, neboť Vaším dalším ponecháním ve službě by byla ohrožena vážnost úřadu a důležité služební zájmy. Vzhledem k ustanovení § 14 vl. nař. č. 380/1938 Sb. bude Vám po dobu suspenze vyplácena toliko polovina služebního platu.“

Už dne 19. května 1945 podal Jan Kopp na výzvu závodní radě ministerstva vnitra sdělení k vysvětlení své spolehlivosti a svého chování. Uváděl, že je ochoten poskytnout kdykoliv k výzvě další podrobná vysvětlení a žádal o opětné povolání do služby. I přes tři intervence manželky Jana Koppa za jeho propuštění setrval v zajišťovací až do 20. února 1946, tedy přes osm měsíců.

Dne 9. března 1946 žádalo ministerstvo vnitra pro účely řízení podle dekretu č. 105/1945 Sb. vyšetřujícího soudce mimořádného lidového soudu v Praze o sdělení, zda a s jakým výsledkem bylo skončeno šetření, a případně o zaslání spisů, které by mohly být podkladem pro očistné řízení. Mimořádný lidový soud se vyjádřil, že činnost kladená Koppovi za vinu nespadá pod velký retribuční dekret. Podle sdělení MLS ze dne 6. května 1946 neshledal veřejný žalobce důvod ke stíhání Jana Koppa a jednací spisy postoupil Ústřednímu národnímu výboru v Praze za účelem dalšího řízení dle dekretu č. 138/1945 Sb.

Řízení podle tzv. malého retribučního dekretu proti Janu Koppovi nebylo zavedeno, ale jeho činnost byla prověřována před očistnou komisí pro veřejné zaměstnance. Ministerstvo vnitra podalo kárné oznámení očistné komisi při ZNV v Praze dne 21. června 1946. Janu Koppovi bylo kladeno za vinu, že v době nesvobody propagoval nacistické hnutí a odborně spolupracoval s Němci v míře přesahující meze průměrného nařízeného výkonu tím, že písemnou žádostí předloženou prezidiu ministerstva vnitra dne 26. srpna 1942 žádal o vyzdobení své úřední místnosti obrazem „vůdce, poněvadž se přiznává z nevnitřnějšího přesvědčení plně k velkoněmecké říši a jejímu vůdci“. Druhým obviněním bylo, že v českém časopise Správní služba vedl rubriku Sprachecke, kde se podepisoval jako Obersektionsrat Dr. Kopp, a že této rubriky zneužíval k propagaci nacismu, a jako třetí obvinění bylo uváděno, že ve funkci přednosta překladatelského oddělení ministerstva vnitra neoprávněně překládal česká jména do němčiny.

Jan Kopp podal proti svým obviněním rozsáhlé písemné ospravedlnění. Z konce roku 1946 pocházejí zápisy sepsané se svědky ve věci této kárné záležitosti, provedené v ministerstvu vnitra. S Janem Koppem byl sepsán zápis dne 20. prosince 1946, kdy byl dále seznámen s obsahem obvinění a s výpověďmi svědků, načež k jednotlivým zápisům podal další vyjádření.

Ústní jednání v očistné věci proti obviněnému Janu Koppovi před očistnou komisí pro veřejné zaměstnance při zemském národním výboru bylo stanoveno na 21. leden 1947.

Byly vyslechnuty tři svědecké výpovědi, rovněž byly přečteny výpovědi svědků vyslechnutých v přípravném šetření. Dále byl konstatován obsah spisů MLS v Praze z roku 1946 a také spisů ministerstva vnitra a obsah ostatních spisů přípravného šetření. Poté byly pozornost věnována podání a přílohám předložených obviněným a jeho obhájcem. Očistná komise se usnesla, že další doplnění řízení není potřeba. Kárný zástupce přednesl své vývody a navrhl potrestání obviněného, obviněný a obhájce navrhli osvobození. Po poradě členů senátu přednesl předseda odsuzující náleze, kterým byl Jan Kopp uznán vinným, že písemně žádal o vyzdobení své kanceláře obrazem Hittlera, a že se v této žádosti přiznal k nejvnitřnějšímu přesvědčení k Velkoněmecké Říši a jejímu vůdci, a že v časopise Správní služba vedl rubriku Sprachhecke, kde se podepisoval Obersektionrad Dr. Kopp, čímž spáchal služební přečin podle § 2 odst. 1 dekretu a byl za to potrestán přeložením na jiné služební místo s vyloučením z postupu do vyšších stupňů služného na dobu dvou let. Náhrada stěhovacích mu nebyla přičtena. Zadržovaný plat mu neměl být doplacen a doba suspenze neměla být započítána pro zvýšení platu a pro nárok na výslužné a jeho výměru. Obviněný byl povinen hradit náklady řízení.

Od ostatních obvinění byl Jan Kopp v další části nálezu očistné komise osvobozen. Byl tedy zproštěn obvinění, že rubriku Sprachhecke v časopise zneužíval k propagaci nacismu, a že ve funkci přednosta překladatelského oddělení ministerstva vnitra neoprávněně překládal česká jména do němčiny.

Proti uvedenému nálezu očistné komise podal odvolání jak obviněný tak kárný zástupce.

Odvolání Jana Koppa i jeho vyjádření k odvolání kárného zástupce byly velmi rozsáhlé. Po odvolacím ústním jednání ze dne 14. července 1947 vydala vrchní očistná komise při ministerstvu vnitra v Praze náleze, kterým odvolání obviněného a kárného zástupce co do viny a trestu nevyhověla. Vyhověla pouze odvolání obviněného do výroku o suspenzi. Výrok o vině a trestu zůstal nedotčen. Odvolání obviněného i kárného zástupce ve všech bodech odmítla jako neodůvodněné.

V rozhodovacích důvodech svého nálezu se VOK obšírně vyjádřila k jednotlivým bodům odvolání. Ohledně vyvěšení obrazu vůdce došla k přesvědčení, že v tomto případě nebyl vyvíjen zvláštní nátlak na obviněného a že obviněný z vlastní iniciativy žádal o obraz, v žádosti prosil, aby si obraz Hitlera mohl pořídit svým nákladem, a že podobnou žádost vnutil svým podřízeným. VOK neuznala námitky obviněného, že tak učinil, protože mu hrozilo nebezpečí perzekuce a neuvěřila jeho obhajobě, že tak jednal ze strachu před

okupanty. Navíc bylo svědecky potvrzeno, že k žádosti o Hitlerův obraz nebyli úředníci ministerstva vnitra nuceni. Už očištná komise ves svém nálezu uvedla, že tímto skutkem obviněný činil něco, k čemu ani nebyl nucen, a že devótní forma žádosti o obraz a skutečnost, že k ní přiměl i své podřízené zaměstnance vzbudila oprávněné pohoršení. Rovněž se VOK neztotožnila s tvrzením obviněného, že tímto jednáním chtěl od svých podřízených odvrátit jakékoli možné nebezpečí. Vrchní očištná komise to zdůvodňovala tím, že všichni podřízení obviněného byli dospělí a byli schopni vlastního uvažování. Výnos ministerstva vnitra, který stanovoval, že zaměstnanec české národnosti má a smí svou úřadovnu vyzdobit obrazem Adolfa Hitlera, měl Jan Kopp dát svým podřízeným pouze na vědomí, aby se sami rozhodli, jak se s jeho obsahem vypořádají. Předem napsanou žádost o Hitlerův obraz jim neměl vnucovat.

V případě obvinění z označení služebního titulu v rubrice Sprachchecke pouze německy, se VOK rovněž neztotožnila s vývodem obviněného. Uváděla, že v mírové době se jistě nikdo nepozastaví nad tím, jestliže spisovatel nebo autor článku, sepsaném v cizím jazyce, použije křestní jméno nebo titul v té řeči, v níž byla kniha nebo článek napsány. Něco jiného je ovšem tak učinit za okupace, kdy česká veřejnost na takovéto věci, kde toho nebylo nutně třeba, byla zvláště citlivá a viděla v tom přinejmenším nadbílání, ne-li podlézání Němcům, a proto se VOK i v tomto bodě ztotožnila s nálezem první stolice a jeho odůvodněním.

Odvolání kárný zástupce proti nálezu první stolice bylo učiněno do osvobozující části nálezu a do nízké výměry trestu. VOK sice brala v potaz, že obviněný v časopisu Správní služba nevykládal pojem slov „loajální“, „ideologie“ a „orientace“, ale slov „loajální k říši“, „ideologie říše“ a „orientace k říši“, přesto toto nepovažovala za propagaci nacismu. Vrchní očištná komise se ztotožnila s odůvodněním nálezu první stolice, že články měly účel pouze filologický a mimo to k tomu názoru, že „onen úmorný výklad, úporné kupení slova na slovo a suchopárné definování nemůže k nějaké propagaci ani sloužit a sotva u někoho může vzbudit takový zájem“. Navíc byl podle výpovědí svědků časopis sice vydáván pro správní úředníky, avšak čtenářů bylo velice málo.

Rovněž vrchní očištná komise nespatořovala v neoprávněném překládání českých jmen do němčiny propagaci nacismu a naopak došla k přesvědčení, že tato činnost souvisela jen s povahou obviněného, totiž „s neúpornou úporností držet se různých výnosů, třebaže tehdy snad již nedodržovaných“, a s jeho snahou každým způsobem vyhovět i po jazykové stránce. Mimo to překlady českých jmen nečinil ani obviněný, nýbrž tak činilo jiné oddělení.

V případě výměry trestu VOK uvažovala, zda-li se obviněný poklesků nedopustil z kladného postoje k okupantům, protože by podle ní v takovém případě nebylo možné

obviněného ponechat ve službě a v jeho hodnosti. Vrchní očistná komise došla k přesvědčení, že tomu tak není, a naopak že jednání obviněného vyvěralo z jeho povahy, totiž z „*přeučtivosti, až devótnosti, která se pak v době útlaku mění v ustrašenost. Obviněný, jak ze spisů vysvítá, Čechem byl a Čechem zůstal, třebaže opatrným a vždy se snažícím vyhovět představeným, ať to byl ten či onen.*“

Při výměře trestu bylo shledáno přitěžujícím, že se obviněný dopustil dvou provinění, polehčujícím pak jeho dosavadní bezúhonnost a že byl pro tytéž obvinění zajištěn od 2. června 1945 do 20. února 1946. Z těchto důvodů VOK shledala vyměřený trest přiměřený jeho vině, a proto i v tomto bodě odvolání kárného zástupce odmítla jako neodůvodněné.

Obviněný uplatňoval doplacení zadrženého platu. Vrchní očistná komise uznala v tomto bodě odvolání jako částečně odůvodněné. Obviněný byl suspendován ode dne 2. června 1945, avšak kárné oznámení bylo ze dne 21. června 1946. Vrchní očistná komise uváděla, že tuto dobu obviněný v případě očistného řízení zřejmě nezavinil a že by bylo nespravedlivé tímto způsobem trest zotřovat. Proto VOK odvolání vyhověla do té míry, že zadržený plat neměl být vyplácen za dobu od 21. června 1946 do 21. ledna 1947, tzn. od data podání kárného oznámení do skončení řízení první stolice, a tato doba se také nezapočítávala pro zvýšení platu a pro nárok na výslužné a jeho výměru.

Jan Kopp podal dne 29. října 1947 stížnost k Nejvyššímu správnímu soudu v Praze stížnost do rozhodnutí vrchní očistné komise, ale dne 24. srpna 1948 tuto svou stížnost odvolal.⁵³⁷

Očistné řízení proti Janu Koppovi dokládá, že po ukončení druhé světové války, se do komplikovaného postavení dostali především vyšší úředníci a představení oddělení úřadu. Během okupace rozhodovali i za své podřízené zaměstnance a po osvobození jimi mohli být za tato svá rozhodnutí obviněni. Šance vznesení obvinění a tudíž i potrestání byla zvětšena tím, uměl-li dotyčný zaměstnanec dobře německy, či dokonce ve svém zaměstnání do němčiny překládal. Nadto je tento případ dokladem toho, že proti veřejnému zaměstnanci mohlo být v poválečné době vedeno více řízení. A to nejprve podle tzv. velkého retribučního dekretu před mimořádným soudem. V případě, že bylo shledáno, že jeho provinění nezakládala skutkovou podstatu podle tohoto dekretu, byla věc předána k řízení podle tzv. malého retribučního dekretu před trestní nalézací komisí. Ani jedno z těchto řízení nebylo důvodem k tomu, aby proti zaměstnanci nemohlo být zavedeno řízení podle dekretu č.

---

⁵³⁷ ABS Praha, Očistné komise, OK Praha, č.j. VOK-147/1947.

105/1945 Sb. před očistnou komisí. Očistné komise při svém konečném verdiktu přihlížely také ke vzdělání a inteligenci obviněného, případně k povahovým vlastnostem obviněného.

Příklad očistného řízení zaměstnance ministerstva spravedlnosti

Jako příklad provádění očisty na ministerstvu spravedlnosti je uveden případ očistného řízení s vrchní kancelářským oficiálem ministerstva průmyslu Josefem Průchou. Proti Josefu Průchovi bylo zahájeno vyšetřující komisí ústředního národního výboru hlavního města Prahy na podkladě udání řízení podle dekretu č. 138/1945 Sb. pro podezření, že přechovával v době zvýšeného ohrožení republiky v podnájmu dva příslušníky zbraní SS, kteří se zdržovali v jeho bytě v době květnové revoluce, přičemž bylo v té době z domu stříleno. Dále byl Josef Průcha podezřelý z toho, že se prohřešil v době nesvobody proti národní cti tím, že se mimoslužebně stýkal s Němci, respektive že takový styk trpěl své manželce a to v rozsahu budícím pohoršení.

Vyšetřující komise podala oznámení o tomto vyšetřování ministerstvu spravedlnosti, jakožto služebnímu úřadu obviněného zaměstnance, s tím, že vyčká výsledků řízení podle dekretu č. 105/1945 Sb. Kárné oznámení na Josefa Průchu k očistné komisi podalo ministerstvo spravedlnosti dne 28. června 1946 na základě zmíněného oznámení vyšetřující komise ústředního národního výboru, která také poskytla k dispozici spisy z vyšetřování podle tzv. malého retribučního dekretu.

V kárném oznámení ministerstva bylo uváděno, že nejzávažnější podezření proti Josefu Průchovi a jeho manželce (přechovávání příslušníků SS v bytě v době květnové revoluce, střelba z domu a udavačství gestapu) se vyšetřováním nepotvrdilo, ale že zjištěnou a manželi Průchovými doznanou skutečností, zůstává, že měli v podnájmu dva příslušníky SS a že s nimi, aspoň paní Průchová, udržovala společenský styk (návštěvy biografů a procházky po ulici). Podle nepřímého svědectví, reprodukováného v policejní zprávě, se paní Průchová dokonce vodívala s jedním z nich po ulici zavěšena. Trpěl-li Průcha vědomě toto manželčino nepřístojné chování, urážející národní cítění a budící proto veřejné pohoršení, bylo nutno podle kárného oznámení, jeho chování kvalifikovat jako služební přečin podle dekretu č. 105/1945 Sb., stejně jako společenský styk s Němci.

Zaměstnanecká rada ministerstva spravedlnosti provedla šetření o národní spolehlivosti obviněného výsledkem zaměstnanců, kteří se s ním v době nesvobody nejvíce stýkali. Výsledkem bylo, že nikdo z nich nepochyboval dobrém češství Josefa Průchy.

Suspenzi obviněného ministerstvo spravedlnosti nevyslovilo, protože bylo přesvědčeno, že povaha služebního přečinu, z něhož byl Průcha podezřelý, takového opatření nevyžadovala.

Dne 29. října 1945 byl s J. Průchou sepsán protokol v rámci šetření vyšetřující komise u závodní rady ministerstva spravedlnosti. V této době byli také vyslýcháni svědci. Obsílkou ze dne 3. srpna 1946 bylo Josefu Průchovi sděleno obvinění z mimoslužebního stýkání s Němci. Ústní jednání před očištnou komisí se konalo dne 19. září 1946, na kterém bylo přečteno kárné oznámení a další důkazní materiál, tedy spisy vyšetřující komise ústředního národního výboru v Praze a výpovědi svědků. Kárný zástupce přednesl své vývody a navrhl potrestání obviněného. Po poradě vyhlásil předseda odsuzující nález. Obviněný byl uznán vinným že v době okupace udržoval společenský mimoslužební styk s Němci a za to byl potrestán důtkou.⁵³⁸

Tento příklad očištného řízení je opět dokladem toho, že služební úřady při vyhotovování kárných oznámení využívaly výsledky šetření jiných orgánů, které prošetřovaly chování a činy osob během okupace za účelem jejich stíhání a potrestání. A to i přesto, že mnohá z těchto obvinění se během vyšetřování ukázala být nepravdivými. Případ je dokladem specifického postavení veřejného zaměstnance a požadavků, jež na ně byly kladeny v jejich profesním, ale i soukromém životě. Příkladné chování muselo být dodržováno nejen veřejným zaměstnancem, ale také jeho rodinnými příslušníky. V tomto případě byl obviněný zaměstnanec uznán vinným za nepřístojné chování své manželky.

Příklad očištného řízení zaměstnance ministerstva průmyslu

Z ministerstva průmyslu byl vybrán příklad očištného řízení s vrchním odborovým radou ministerstva průmyslu JUDr. Augustinem Lafarem. Augustin Lafar byl od roku 1919 ve státních službách. Před válkou zastával funkci chargé d'Affaires v Limě a v této funkci odevzdal dne 15. března 1939 československé vyslanectví německým úřadům. V červenci 1939 se vrátil do protektorátu a byl přidělen do ministerstva ochodu – k pozdějšímu ministerstvu hospodářství a práce.

Na chování A. Lafara došlo oznámení závodní radě ministerstva průmyslu ze dne 1. června 1945 od ministerského rady Jana Schranka, který uváděl, že *„v době, kdy jiní namnoze s velkým rizikem odcházeli do svobodné ciziny, aby tam přiložili ruku k dílu osvobozenckému, vrátil se pan Dr. Lafar ze svého vyslaneckého místa v Limě (Peru) po*

---

⁵³⁸ ABS Praha, Očištné komise, OK Praha, č.j. OK-XIV-2591/1946.

předání svého úřadu německým činitelům.“ Udání dále zmiňovalo, že A. Lafar byl v době nesvobody povýšen a že v roce 1942 vyzdvihoval zásluhy Háchy a protektorátní vlády.

Případem se zabývala závodní rada ministerstva a na základě jejího usnesení byl obviněný výnosem prezidia ministerstva průmyslu prozatímně zproštěn služby v ministerstvu od 7. června 1945. Jeho jmenování za doby nesvobody na ministerského radu bylo zrušeno a v renominační akci jmenován nebyl.

Na obhajobu Augustina Lafara zaslali dne 13. června 1945 majitelé chemických továren dopis ministerstvu průmyslu. Uváděli, že Augustin Lafar i v době největší perzekuce sabotoval a mařil provedení příkazů a opatření Říše.

Vyšetřovací protokol výpovědi, ve které se Lafar vyjadřoval k bodům svého obvinění byl sepsán dne 20. června 1945. Během letních měsíců 1945 byly vyhotoveny další protokoly s výpověďmi svědků. Jeden svědek vypovídal, že Lafar byl pravý Čech, spíše anglofil, zatímco jeho kolegové byli orientováni spíše rusofilsky.

Jak bylo s podezřelými zaměstnanci ministerstva průmyslu, na které došlo udání, nakládáno, lze poznat z dopisu A. Lafara ministru průmyslu Bohumilu Laušmanovi ze dne 15. června 1945, ve kterém žádá o přímluvu, aby konečné vyšetření jeho případu bylo urychleno. *„Velevážený pane ministře, prosím, abyste se neobtěžoval věnovat několik chvil Vašeho velmi vzácného času těmto mým rádkům. Dne 1. června 1945 byla v budově ministerstva vnitra u vchodu vyvěšena Závodní radou listina několika úředníků a ti žádání, aby prozatím, ježto proti nim byly vzneseny námitky, se zdrželi docházky do úřadu. Na této listině bylo uvedeno také moje jméno. Požádal jsem p. dra Menšíka o radu pro další postup, načež on, po dohovoru s p. šéfem presidia mně doporučil, abych předal vedení odboru nejstaršímu úředníku p. inž. Zavřelovi a vyčkal další. To se stalo. Závodní rada tím učinila krok nesnadno zodpověditelný. Na pouhopouhé udání, bez vyšetřování, bez výsledku vsadila na pranýř veřejnosti čest člověka a tím ho bez soudu odsoudila, hluboce ponížila a do duše urazila, Zasadila rány tím bolestnější, protože nezasloužené a nespravedlivé. To udělala Závodní rada muži, který po 6 roků se neústupně bil s Němci za naše zájmy, zachránil desítky firem, stovky našich lidí, nespočetné tuny surovin a zboží, který byl stále jednou nohou ve spárech Gestapa a který se přes to nebál znovu a znovu bojovat za naše lidi tehdy, když jiní zalézali strachem do ústraní. Dnešním dnem uplynulo 14 dní. Po celou tuto dobu nikdo mě neoznámil obsah obvinění, nikdo mne nevyslychal, abych se háji., Moje jméno jest nadále veřejně vyvěšeno jako proskribovaného člověka, každý návštěvník ministerstva je čte, kde kdo v ostatních úřadech i v celé Praze to ví a v důsledku toho koluje o mně spousta pověstí, že jsem kolaborant, že jsem byl vyhozen z úřadu, že mě nikde nechtějí atd. atd. Jak to všechno působí*

na duševní stav poctivého člověka, který si není vědom nižádné viny a jaký to má vliv na zdravotní stav moji paní [...] nelze podrobně vylíčit. A nižádné obrany není. Stav tento je dnes na delší dobu sotva udržitelný. Ve vyhlášce Závodní rady je zmíněna možnost odvolání k resortnímu ministru nepoužitelná. Nelze se odvolávat a podávat rozklady, není-li dobře a přesně jasno proti čemu. K obhajobě je nutné znát žalobu [...]"

Augustin Lafar si stěžoval na postup vyšetřování závodní rady a žádal o postoupení případu OK, věřil v objektivní posouzení a rozhodnutí očistné komise. A to ještě v době, kdy očistné komise fakticky ani nezačaly svou činnost (listopad 1945).

Kárné oznámení ministerstva průmyslu ze dne 28. ledna vinilo Augustina Lafara ze spáchání služebního přečinu schvalování, podpory nebo obhajování projevů českých zrádců a služebního přečinu porušení věrnosti vůči ČSR. Jako přitěžující okolnost k vzneseným obviněním bylo uvedeno, že obviněný projevoval v době okupace vlekou ctižádost a horlivost a ve své úřední činnosti dosáhl jmenování ministerským radou. Vůči obvinění specifikovanému v obeslání ze dne 17. července 1946 podal Augustin Lafar očistné komisi při ZNV v Praze obsáhlé vyjádření.

Očistná komise svým nálezem ze dne 24. září 1946 osvobodila Augustina Lafara od všech obvinění, kterými zaprvé bylo, že v době od roku 1939 do roku 1942 v rozhovorech, jež měl se svými podřízenými úředníky, schvaloval činnost protektorátní vlády; zadruhé že v roce 1943 odsuzoval a hanil činnost československé zahraniční vlády v čele s prezidentem Edvardem Benešem; zatřetí že v téže době hanil SSSR, spojení republiky; a začtvrté že v době nesvobody až do 5. května 1945 stále udržoval styky s členy protektorátní vlády, s úmyslem vytvoření vlády bez činitelů zahraničního odboje.

Očistná komise ke zproštění z obvinění uvedených v prvních třech bodech vydala následující odůvodnění. Svědci (přednostové oddělení) uvedli, že s nimi obviněný často vedl debaty. Obviněný byl jako právník a jako dlouholetý diplomatický zástupce republiky při těchto debatách tázán na to, jaký význam některé události mají po stránce mezinárodního práva. Při těchto debatách se obviněný vyjadřoval, že právoplatným prezidentem je Emil Hácha, poněvadž Edvard Beneš se prezidentského úřadu vzdal. Obviněný říkal také, že nestačí jenom uznání vlády zahraniční od vlád cizích států, ale že je nutno, aby také příslušné smlouvy s těmito vládami byly ratifikovány parlamenty. Dále Augustin Lafar kritizoval činnost prezidenta Beneše, uváděl, že si nedovedl vždy volit správné lidi kolem sebe, mluvil s úctou o Zdeňku Fierlingerovi jakožto vojákovi, avšak jeho diplomatickou činnost podceňoval. Byl přívržencem západních mocností, anglanofilem, o Rusku říkával, že se mu tam poměry nelíbily a že je poznal, když tam byl dvakrát kurýr. Nehanobil však SSSR a

vojenské úspěchy ruské kvitoval s uznáním a obdivem. Obviněný se nikdy nevyslovoval proti zahraničnímu odboji a tím, že v debatách uváděl, že by Češi neměli být členy protektorátní vlády, nehájil činnost této vlády.

Po uvážení svědeckých výpovědí dospěl senát k závěru, že obviněný byl vždy Čech, který byl protiněmeckého smýšlení, ale který byl kritický k počínání zahraničních činitelů. Obviněný debatoval s vysokoškolsky vzdělanými úředníky, tedy lidmi vysoce inteligentními, kteří museli jeho výroky chápat jako výroky právníka znalého mezinárodního práva. Podle nálezu očistné komise se tedy nejednalo o přesvědčování ostatních, nešlo o jejich získávání pro protektorátní myšlenku nebo německou, to svědci ve své výpovědi většinou nepotvrzovali, ba naopak vyvracejí a proto tyto debaty musí být chápána jako debaty uzavřeného kruhu lidí, kteří jsou schopni jim rozumět. Nelze s odstupem časovým případně s porušením souvislosti vytrhávat některé věty a z toho usuzovat na nečeské a nevlastenecké smýšlení obviněného. Očistná komise přihlížela k celkové činnosti obviněného, k jeho postoji a k jeho řečem jakožto celku. Při tomto posuzování dospěl senát k závěru, že obviněný se svými řeči nedopustil žádného jednání, které by bylo stíhatelné podle dekretu č. 105/1945 Sb.

Ke čtvrtému bodu obvinění očistná komise uvedla, že nebylo vůbec nijak prokázáno a bylo pouze konstruováno z té okolnosti, že obviněný docházel za doby nesvobody do ministerstva spravedlnosti. Augustin Lafar také několikrát hovořil s Jaroslavem Krejčím, tehdejším ministrem spravedlnosti. Neprokázalo se však, že by tak obviněný činil s úmyslem vytvořit vládu bez činitelů zahraničního odboje.⁵³⁹

Spis ve věci očistného řízení proti Augustinu Lafarovi je dokladem toho, do jakého postavení se dostali zaměstnanci ministerstva průmyslu, na které došlo po osvobození udání. Bez povšimnutí nemůžeme nechat, že závodní rada zakázala vstup do úřadu člověku, který před válkou pracoval na vyslanectví v Peru a který byl považován spíše za anglanofila. Vedoucí zaměstnanci ministerstev se také ve větší míře museli po válce vypořádávat z nařčení přílišné spolupráce s Němci.

Z písemných dokladů „očistných“ řízení vyplývá, že aktivitu s prošetřováním národní a státní spolehlivosti zaměstnanců přejímaly závodní rady, respektive vyšetřující komise závodních rad. Tato šetření byla často prováděna ihned po osvobození, v měsících květnu, červnu a červenci 1945. Závodní rada často žádala presidium ministerstva, aby zaměstnance, proti němuž bylo vzneseno obvinění, propustila nebo ho přeložila do výslužby. Závodní rada

---

⁵³⁹ ABS Praha, Očistné komise, OK Praha, č.j. OK-XX-229/1946.

při tom uváděla, že činnost zaměstnance se vyšetřuje, ale že zjistila takové skutečnosti, které vylučují jeho ponechání v činné službě u veřejného úřadu, a že dotyčný svým vystupováním za okupace projevil nespolehlivost a zbabělost a tak značně oslabil důvěru v pevnost svého charakteru. Výsledky šetření závodních rad byly následně využívány k vytváření kárných oznámení, která ministerstva předávala očistné komisi k projednání.

Na přelomu května a června nechaly závodní rady ministerstev vnitra a průmyslu vyvěsit u vchodu úřadu seznam osob, kterým byl zakázán vstup do úřední budovy, protože byly obviněny z kolaborantství s Němci. Na tyto „černé listiny“ se zaměstnanci dostávali třeba jen na základě jediného udání.⁵⁴⁰

Ukázka postupu závodní rady, přičemž obviněná byla v následném řízení před očistnou komisí osvobozena, dokládá případ kancelářské oficiantky ministerstva průmyslu Blaženy Jirouškové. Tato úřednice uváděla, že jí byl závodní radou zakázán přístup do ministerstva, u kterého pracovala již od roku 1918, a to bez udání bližších důvodů. Blažena Jiroušková poznamenala, že ani v pozdějším vyšetřování jí nebylo sděleno, z čeho byla viněna, aby mohla reagovat a případně vznesená obvinění vyvrátit. Také přípis presidia ministerstva průmyslu ze dne 7. června 1945, kterým byla prozatímně zproštěna služby v ministerstvu, neobsahoval konkrétní důvody pro tento postup. Blažena Jiroušková uváděla, že jednáním závodní rady se cítí dotčena na své cti a svých právech a že žádá o očištění před očistnou komisí. Viněna byla z toho, že nadbíhala německým úředníkům ve snaze se jim zalíbit, k čemuž často a okázale používala své znalosti němčiny. Na svou obhajobu uváděla, že obvinění proti ní vznesená, byla zapříčiněna mimo jiné tím, že okupace sloučila dohromady různé úřady, a že se poté pravé koležalství v úřadě již nikdy nedocílilo. S pokračující válkou hrozily nucené práce, zkoušky z němčiny a další, což vnášelo do řad zaměstnanců ministerstva roztrpčenost a nesoulad. A že ona, vedoucí oddělení, kde byla většina mužů, měla jako žena v úřadě těžkou pozici. V dopise ministru průmyslu Bohumilu Laušmanovi, ve kterém žádá o ochranu a spravedlivé řešení ve věci udání uvádí: „*Jakou nezměrnou bolest, přinesl mi tolik čekaný konec války. Jakou potupu slovnou pane ministře dala mi nová republika. Mé jméno stojí podle jmen těch, jež nosili hákový kříž.*“⁵⁴¹

Nálezy očistné komise či vrchní očistné komise skýtají náhled na obecné posuzování některých (pře)činů veřejných zaměstnanců. Komise posuzovaly, zda čin či chování veřejného zaměstnance za doby nesvobody nevyvolal „veřejné pohoršení“. Podle důvodové

⁵⁴⁰ ABS Praha, Očistné komise, OK Praha, č.j. VOK 1/1946, OK-XX-229/1946.

⁵⁴¹ Tamtéž, č.j. OK-XX- 691/1946.

zprávy k nálezu vrchní očistné komise zakládalo složení slibu veřejného zaměstnance věrnosti německé říši samo o sobě po objektivní stránce skutkovou podstatu služebního přečinu podle § 2 odst. 1 dekretu č. 105/1945 Sb. Takový slib složili ovšem na území Protektorátu všichni veřejní zaměstnanci a všichni se tedy po objektivní stránce dopustili tohoto služebního přečinu. Jejich beztrestnost byla ovšem dána tím, že jednali ve stavu nouze, který se u všech veřejných zaměstnanců na území protektorátu předpokládal, protože jejich rozhodnutí nebylo svobodné, ale vnucené.

Při určování viny a trestu posuzovaly očistné komise, zda zaměstnanec nejednal ve stavu nouze. Za stav nouze byl považován stav, ve kterém bylo možné ohrožený právní statek (např. živobytí obviněného, jeho rodiny) zachránit jen porušením nebo ohrožením jiného právního statku. Čin spáchaný ve stavu nouze mohl být uznán beztrestným pouze za splnění určitých podmínek. První podmínkou byl sociální účel činu (záchrana právního statku). Při posuzování se mělo přihlížet k okolnostem tak, jak se jevíly jednajícím. Mělo být dokázáno, že by v tomto případě od člověka průměrné (normální) morální síly nebylo možné požadovat, aby ohrožený statek obětoval. Další podmínkou bylo to, že si obviněný stav nouze nezavinil sám.

Podle těchto předpokladů byl posuzován případ odborového rady ministerstva průmyslu Jana Brejšky, který se po nezaviněném propuštění ze služeb Československého vyslanectví ve Washingtonu, vrátil do Prahy, kde se nechal zaměstnat u protektorátního úřadu (ministerstvo hospodářství a práce). Očistné komise první i druhé instance ho z obvinění, že se dal do služeb protektorátních orgánů, zprostily. Jako důvod byla uváděna jeho velmi tíživá finanční a osobní situace (byl nemocen, nemohl dlouhou dobu najít žádnou práci, rozprodával svůj majetek...), čímž jednal ve stavu nouze. Očistnou komisí bylo seznáno, že obviněný se nerozhodl k návratu do Prahy, aby zde vstoupil do aktivní protektorátní služby, ale proto, aby zachránil existenci svou a své rodiny. A že nouzi, ve které se veřejný zaměstnanec ocitl, si sám nepřivodil. V tomto případě by se do stavu nouze dostal vlastní vinou, kdyby byl ze služeb vyslanectví propuštěn odůvodněně a po právní stránce správně.⁵⁴²

---

⁵⁴² ABS Praha, Očistné komise, OK Praha, č.j. VOK 88/1947.

6.2.3 Vyhodnocení provedené „očisty“

Ze zkoumaných očistných spisů třech ministerstev byla větší polovina obviněných viny zproštěna, tedy osvobozena a nepotrestána. V případě trestných nálezů byli zaměstnanci v polovině případů potrestáni přeložením na jiné služební místo a to vždy ještě s kombinací dalšího potrestání. Nejčastěji ve spojení s dočasným vyloučením z postupu do vyšších stupňů služného, ale také s kombinací dočasného snížení služného. Další tresty se vyskytovaly vždy už jen po jednom. Nejtěžším uděleným trestem bylo penzionování s trvalým snížením odpočivných platů. Ostatními tresty bylo vyloučením postupu do vyšších stupňů služného, dočasné snížení odpočivných platů, trvalé snížení čekatelného a udělení důtky. Obvinění mohli být očistnou komisí např. v jednom bodě obžaloby zproštěni a v dalším bodě potrestáni. Vrchní očistná komise mohla v odvolacím řízení nález první stolice v každém bodu pozměnit. Jako konečný verdikt při určování výsledků očistného řízení bylo bráno rozhodnutí očistné komise, případně vrchní očistné komise v případě odvolání (v jednom případě rozhodnutí vrchní disciplinární komise).

Ze čtrnácti nálezů ve věci očistného řízení proti zaměstnancům ministerstva vnitra jich pět skončilo odsuzujícím nálezem a devět nálezem osvobozujícím. Jedním z trestů bylo vyloučení z postupu do vyšších stupňů služného na dobu dvou roků a jedním trestem pro zaměstnance ve výslužbě bylo dočasné snížení odpočivných platů o 30 % na dobu dvou roků. Tři zaměstnanci byli potrestáni přeložením na jiné služební místo, ale tento trest se vždy pojil ještě s dalším potrestáním a to buď s dočasným zmenšením služného a nebo s dočasným vyloučením postupu do vyšších stupňů služného.

Oba dva případy z ministerstva spravedlnosti skončily potrestáním. V jednom případě byla udělena důtka v druhém trest trvalého snížení čekatelného o 50 % (pro zaměstnance, který byl dán na dovolenou s čekatelným).

U ministerstva průmyslu bylo dohledáno osm očistných případů. Zde je poměr odsouzených a osvobozených zaměstnanců přesně napůl. Jeden případ skončil penzionováním, což bylo považováno za jeden z přísnějších trestů. Tento trest byl ztížen ještě trvalým snížením odpočivných platů o 50 %. Opět jako u ministerstva vnitra bylo nejčastějším trestem přeložení na jiné služební místo (celkem tři případy) vždy spojený s dočasným vyloučením postupu do vyšších stupňů služného.

Očistné komise se usnášely také ve věci suspenze. Možnost suspendovat zaměstnance byl do očistného řízení převzat ze služebního práva. Služební pragmatika (§ 144 – 149) stanovovala, že disciplinární komise mohou úředníka ze služby suspendovat, v případě, že

proti němu bylo zavedeno trestní, soudní nebo disciplinární řízení, a pokud to bylo přiměřené vzhledem ke způsobu nebo tíži jeho služebního přečinu. Závodní rady na základě svého šetření zasílaly presidiu ministerstva doporučení o suspendování zaměstnance. Očistná komise byla oprávněna zaměstnance, proti němuž bylo zahájeno očistné řízení, kdykoli suspendovat, či již vyslovenou suspenzi potvrdit anebo zrušit. Komise při tomto rozhodování, přihlížela ke stavu, jaký se jevil v době jejího rozhodování, většinou se tedy rozhodovala podle obvinění vznesených kárným oznámením. Zaměstnanec měl být suspendován v případě, že by jeho dalším působením ve službě byla ohrožena vážnost úřadu, nebo by tím utrpěl veřejný zájem. Suspenze byly prozatímním administrativním opatřením. Ze zkoumaných případů byla prozatímní suspenze udělena v jedné třetině. Nejpilnější se ve vyslovování suspenzí jeví ministerstvo průmyslu.

V téměř polovině případů bylo od nálezu I. stolice podáno odvolání k vrchní očistné komisi. Odvolání podával buď obžalovaný nebo kárný zástupce a nebo obě strany najednou. Nejméně odvolání vykazuje ministerstvo vnitra, ale tato skutečnost byla dána tím, že očistná komise většinu zaměstnanců ministerstva obvinění zprostila, a ti tudíž nepodávali odvolání. Vznesená obvinění v kárných oznámeních ministerstva vnitra byla v mnoha případech natolik banálního či obecného rázu, že se odvolání ze strany obžaloby jeví jako zbytečné.

Obvinění zaměstnanců ministerstva vnitra byla v kárných oznámeních formulována mnohem vágněji a jednodušeji, než obvinění ostatních dvou ministerstev. Takovými obviněními např. bylo členství ve fašistické organizaci nebo podporování nacismu. Řízení byla také rychle vyřešena, většinou osvobozením obviněného. Obvinění v kárných oznámeních učiněných ministerstvem spravedlnosti a ministerstvem průmyslu byla mnohem specifictější. Těmito dvěma ministerstvy bylo kárných oznámení podáno mnohem méně, než ministerstvem vnitra, ale očistné komise zde také vyřkly méně osvobozujících výroků.

Nelze přesně určit, jak byla jednotlivá obvinění posuzována a vyjmenovat konkrétní tresty pro konkrétní provinění. Očistné komise při posuzování případů přihlížely k různým polehčujícím a přitěžujícím okolnostem a jednotlivá obvinění nelze vytrhnout z kontextu. Pro vytvoření představy o tom, co vše bylo veřejným zaměstnancům kladeno za vinu, a z jakých nařčení se museli obhajovat, je možno několik reprezentativních příkladů obvinění uvést. Z dnešního pohledu se mohou některá obvinění zdát až bizarní. V bezprostředně poválečné době nahlížela ovšem většinová společnost velmi kriticky a nedůvěřivě ke všemu, co mělo nějakou spojitost s Němci, německou kulturou apod. Veřejní zaměstnanci byli obviňováni a také odsuzováni třeba jen za výroky, které pronesli (např. vychvalování německé říše, nepatřičné vyjadřování se o prezidentu Benešovi). Kárná oznámení byla v mnoha případech

podávána na vyšší úředníky ministerstev. Po revoluci panovala ke všem vedoucím úředníkům úřadu nedůvěra, která pramenila jednak z jejich úředního styku s Němci, jednak z nepodložených zpráv.

V kárných oznámeních bylo jako obvinění často uváděno členství ve fašistických organizacích (např. Český svaz válečníků, Svaz pro spolupráci s Němci). Očistné komise zaměstnance z těchto obvinění zprošťovali, protože skutkovou podstatu služebního přečinu by zakládalo pouze horlivé vykonávání funkce v těchto organizacích. Vícekrát se vyskytujícím obviněním bylo také udržování mimoslužebního společenského styku s Němci nebo okázalé používání německého pozdravu. V těchto případech byli obvinění zaměstnanci většinou osvobozeni. Dalším často se vyskytujícím obviněním bylo projevování velké horlivosti v úřední činnosti. V případě posuzování tohoto jednání záleželo vždy na konkrétních okolnostech. Ve zhruba polovině případů byly za toto obvinění uděleny tresty a v druhé polovině byl obviněný viny zproštěn. Tresty byly udělovány také za posílání dětí do německých škol, vychvalování a propagování německého zřízení, německých organizací a nacismu nebo víry v německé vítězství. Zaměstnanci byli trestáni také za ublížení na cti prezidenta republiky Edvarda Beneše a hanobení exilové vlády. Za vyjádření se obviněného o prezidentu Benešovi výrazem „skrček“ byl udělen trest důtky, který VOK zpřísnila přeložením na jiné služební místo za současného dočasného vyloučení z postupu do vyšších stupňů služného.

Z obvinění, která se vyskytovala u zaměstnanců ministerstva vnitra, ze kterých byli osvobozeni, je možno uvést např. nepřipustné se vyjadřování o Čechách, navštěvování kurzů německého jazyka, uctivé chování k Němcům a tykání si s vysokým německým úředníkem, zbytečné popohánění českých zaměstnanců do práce, stýkání se s národně nespolehlivými osobami, zesměšňování a zlehčování vojenské síly spojenců, dobrovolná účast na kopání protiletdeckých krytů, odepření účasti na stavbě barikád za revoluce, ozdobování oken pouze říšskými praporky nebo neprojevení patřičného národního cítění.

Úřednice ministerstva průmyslu byla zproštěna obvinění, že nadbíhala německým úředníkům, ve snaze se jim zalíbit (což bylo dokládáno např. tím, že si na stěnu své kanceláře pověsila obraz německého herce), k čemuž často a okázale používala své znalosti němčiny.

Úředníci nebyli podle dekretu o očistných komisích stíháni jen pro svou činnost v úřadě, ale před očistnou komisí mohli být pohnáni také za své projevy a chování v osobním životě, mimo úřad. Úředník mohl být obviněn např. ze stýkání se s Němkou během okupace, z toho, že za ním docházely osoby německé národnosti a nebo také za to, že s Němci udržovala styk jeho manželka. Takové případy jsou ovšem velmi ošemetné na posouzení. Nelze jednoduše

říct, že se úředník stýkal s Němci ve větší než nutné míře kvůli určitým sympatiím. Bylo totiž velmi obtížné a nebezpečné odmítnout pozvání svého německého nadřízeného. V době, kdy se exemplárně popravovalo a kdy si člověk nemohl být jist svou existencí, zvláště pokud měl rodinu, si nemohl dovolit upadnout u svého německého nadřízeného jakýmkoli způsobem v nemilost.

Po válce mohla být veřejnému zaměstnanci ke škodě i dobrá znalost německého jazyka. V kárných oznámeních se jako obvinění ze služebního přečinu objevovalo i horlivé učení němčiny, ochotné komunikování v němčině, psaní svého jména a úředního titulu v němčině. Úředník byl stíhán také za své postoje a názory, které během okupace projevoval. Jakákoli vyslovená zmínka, jež se zdála být v rozporu s „pravým češtvím“ dotyčného, mohla být využita pro podání kárného oznámení. Takovou zmínkou mohlo být např. nechvalné vyjádření se o SSSR, prezidentu republiky, československé vládě a nebo naopak jakákoli pozitivní poznámka spojená s Němci nebo německým zřízením.

Prvotní šetření ve věcech služebních přečinů zaměstnanců často prováděly bezprostředně v poválečném období závodní rady ministerstev (vyšetřující komise závodních rad), případně vyšetřující komise národních výborů, které prováděly šetření podle dekretu č. 138/1945 Sb. Závodní rady často požadovaly suspendování obviněných zaměstnanců. Obvinění veřejní zaměstnanci, kteří byli prověřováni závodní radou, a velmi často jimi také označeni jako osoby nespolehlivé, žádali o projednání svého případu před očistnou komisí. Konečný verdikt očistných komisí, ke kterým se tyto případy od roku 1946 dostávaly k projednávání, mnohdy vyzněl pro obviněného zaměstnance mírněji, než závodní rady požadovaly.

Pojistkou před případným nespravedlivým posouzením případu očistnou komisí byla možnost odvolání k vrchní očistné komisi. Odvolání ovšem mohl podat nejen obviněný, ale také kárný zástupce. Odvolání ze strany žalobce proti udělení mírného trestu nebo osvobození obviněného zaměstnance byla často podávána na popud závodních rad.

Výsledky „očisty“ prováděné v nejvyšších úřadech státní správy, tedy v místech, na která se soustředila největší pozornost, vyznívají vcelku zdrženlivě co do posuzování viny. Poměrně značná část obviněných byla osvobozena. Z dvaceti čtyř zkoumaných případů veřejných zaměstnanců, nebyl ani jeden potrestán propuštěním ze služby. Zaměstnanci byli většinou obviněni z více přečinů. Z většiny z nich byli viny zproštěni a za činy, ze kterých byli uznáni vinnými, byli potrestáni většinou nízkými tresty. Očista prováděná na ministerstvech se jeví jen o něco málo přísnější než celková očista v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. V dobovém tisku se objevil názor ministra vnitra Václava Noska ohledně výsledků

„očisty“ veřejných zaměstnanců. Na otázku, jak tvrdé byly ukládané tresty, odpověděl, že „katova sekera byla velmi tupá“.⁵⁴³

Při výměře trestů posuzovaly očistné komise, zda se obviněný zaměstnanec poklesků nedopustil z kladného postoje k okupantům, v takovém případě by udělily trest propuštění ze služby.

Mohlo se stát (a také se stávalo), že proti veřejnému zaměstnanci bylo zavedeno řízení před mimořádným lidovým soudem a po nějaké době bylo zastaveno pro nesplnění skutkové podstaty trestného činu. Věc tedy byla postoupena k projednání trestní nalézací komisi. Pokud byl obviněný veřejným zaměstnancem, bylo řízení podle tzv. malého retribučního dekretu proti němu dočasně přerušeno a bylo vyčkáno výsledku řízení podle dekretu o očistných komisích.

Tresty ukládané veřejným zaměstnancům očistnými komisemi nebyly tak přísné jako tresty ukládané jinými poválečnými trestními orgány, trestními nalézací komisemi (odnětí svobody na dobu jednoho roku, peněžitá pokuta až jeden milion korun) a mimořádnými lidovými soudy (mnohaletého odnětí svobody, trest smrti). Přesto měla tato řízení před očistnými komisemi a případné tresty na obviněné velký dopad, jak z profesního, tak i ze soukromého hlediska. Zátěž to byla jednak finanční. Obzvláště, když byl zaměstnanec po válce zadržen a vzat do vazby kvůli šetření před MLS, kde strávil i několik měsíců, a z těchto důvodů byl prozatímně suspendován. I když proti zaměstnanci nebylo řízení před mimořádným lidovým soudem zavedeno, byla jeho situace ztížená tím, když očistná komise v následném řízení určila, že mu zadržený plat nebude vyplácen, a že doba suspenze se nezapočítá pro zvýšení platu a pro výměru výslužného. Další finanční zátěží bylo, když byl zaměstnanec nálezem očistné komise na několik let vyloučen z postupu do vyšších stupňů služného. Mimo to byl potrestaný zaměstnanec často povinen hradit náklady řízení před OK. Nemalé finanční prostředky ho jistě stálo i právní zastupování při obhajobě.

Obhajoba si mnohdy vyžádala velké úsilí. Náročná byla časově, obzvláště pokud se případ dostal k projednání také vrchní odvolací stolicí. Obviněný zaměstnanec si obstarával svědecké výpovědi. Psychicky i jinak bylo očistné řízení pro zaměstnance a jeho rodinu velmi náročné, obzvláště bolestivá byla morální újma zaměstnance, který byl obviněn, vyslýchán a souzen,

Období po osvobození republiky, nebylo pro veřejné zaměstnance lidsky i pracovním obdobím jednoduchým. Očistné řízení se nějakým způsobem dotklo velkého množství veřejných zaměstnanců. Těm, kteří nebyli prověřováni ve svém chování, za doby nesvobody,

---

⁵⁴³ NA Praha, ZÚ – ZNV, inv. č. 129, kart. 63, sig. 1-6-3, Svobodné noviny, č. 44, 21. února 1947.

případl úkol členství v očištné komisi anebo byl určen jako pomocný personál pracující v komisi. Dále se zaměstnanci mohli nějakým způsobem podílet na vyšetřování či vystupovat jako svědci v očištných případech.

Spisy vzniklé z činnosti očištných komisí skýtají náhled na způsob provádění očištného řízení v praxi. Mimo to poskytují písemné materiály založené ve spisech informace o pracovních i soukromých poměrech veřejných zaměstnanců. Lidé, kteří prošli očištným řízením, nebyli jen řadovými zaměstnanci, ale mnohokrát byli prověřováni také vysoce postavení úředníci, vedoucí odborů, ředitelé organizací, které ministerstvu bezprostředně podléhaly.

Nálezy komisí a svědecké výpovědi jsou pramenem k poznání životní a profesní situace, ve které se nacházeli veřejní zaměstnanci v období německé okupace a v době poválečné. Svědecké výpovědi bývaly sestavovány s osobami, které se s obviněným veřejným zaměstnancem stýkaly. Poskytují pohledy různých lidí většinou z úřednického prostředí na situaci v období protektorátním a na činy veřejných zaměstnanců. Na každou kauzu je vždy nahlíženo z více stran a o případu je možné si učinit představu jednak z výsledků případného vyšetřování závodní radou úřadu a z kárného oznámení podávaného služebním úřadem a jednak z vyjádření obviněného k bodům obžaloby. V případech odvolání byly skutečnosti a postoje v odůvodněných nálezů vylíčeny ještě podrobněji. V nálezech vrchní očištné komise jako II. stolice očištného řízení se nalézají výroky a zdůvodnění, které byly pro I. stolice závazné. Jednalo se o pohled profesionálů na věc, tedy právníků a především soudců.

Jelikož očištné spisy obsahují kromě materiálů vzniklých bezprostředně z činnosti očištné komise také doklady o činnosti veřejných zaměstnanců v období nesvobody, žádosti a další vyjádření obviněných, ve kterých podrobně popisují své osobní postoje a okolnosti svého jednání, dále také životopisy úředníků, jejich osobní výkazy a další osobní materiály, je možné na podkladě tohoto spisového materiálu sledovat poměry a životní osudy veřejných zaměstnanců, kteří napříč obdobími zaujímali v rámci státu vždy význačné postavení.

Studium vybraného vzorku očištných spisů nepodává a ani nemůže podat ucelený obraz o celkové „očištné“ v nejvyšší instanci státní správy. Ale jistě skýtá zajímavý pohled na jednu téměř zapomenutou kapitolu československých poválečných dějin.

7. Závěr

Součástí vyrovnávání se poválečné Československé republiky s předchozím režimem a německou okupací byla mimo jiné „očista“ aparátu veřejné správy. Po osvobození v roce 1945 vyžadovala společnost důkladnou „očistu“ veřejného života od všech osob, které se na okupaci podílely, které s nacistickou mocí kolaborovaly či k ní projevovaly jakoukoli náklonnost. Požadavky na uskutečnění „očisty“ v oblasti veřejné správy a její následné uvádění do praxe se objevovaly v mnoha evropských zemích, které se během druhé světové války staly oběťmi nacistické agrese a okupace.

Zaměstnání v protektorátních úřadech nebylo považováno samo o sobě za trestné, ale političtí činitelé se zasadili o taková opatření, na základě kterých bylo chování veřejných zaměstnanců za doby nesvobody přezkoumáváno a případně trestáno. Požadavek personální „očisty“ státního aparátu Československé republiky byl obsažen i v programu poválečné vlády a k jejímu provedení byl vydán dekret prezidenta republiky, podle kterého byly zřízeny očistné komise. Očistné komise, které působily v letech 1945 – 1947, se staraly o zhodnocení toho, jak veřejní zaměstnanci obstáli ve zkoušce věrnosti československému státu a národu v době nesvobody, a zjišťovaly zda-li se zaměstnanec prohřešil proti národní cti anebo proti povinnosti národní soudržnosti. Zaměstnancům pro své chování v době druhé republiky a okupace nejen ve službě, ale také v soukromém životě, hrozily různé disciplinární postihy, mohli být ze služby i propuštěni.

„Očista“ v oblasti veřejné správy po roce 1945 zaujímá v rámci vývoje postavení veřejných československých zaměstnanců specifické postavení. V tomto období dostala paradoxního významu jedna z úřednických zásad – povinnost jisté reprezentativnosti. Zásada být vzorem všem ostatním patřila k nejstarším pravidlům úředníka, kodifikována byla i ve služební pragmatice. Po okupaci žádala společnost potrestání byť jen sebenepatrnějšího náznaku nadstandardní spolupráce s okupační mocí. Stíhání a trestání byli nejen zločinci, kolaboranti ale také ti, co se dopustili „provinění proti národní cti“. Úředníci však měli mít právě pro své specifické postavení ve státě, reprezentativnost, zastupování státu navenek a bezprostřední styk s občany větší zodpovědnost a povinnost nechovat se zbaběle a být příkladem ostatním občanům. Ve své službě měli podle poválečného úzu vykonávat pouze to nejnutnější, co po nich okupační správa vyžadovala, a v žádném případě neprojevat horlivost či dokonce výrazněji spolupracovat s Němci.

Český úředník se v době tzv. druhé republiky, v období protektorátu a v době poválečné nacházel ve velmi komplikovaném postavení. Do obtížného situace se dostal jak v pracovním, tak soukromém životě. Okupační správa po úředníkovi vyžadovala loajalitu (přísaha), nejlépe výlučnou spolupráci s Němci, po válce zase stát a společnost vyžadovali zpětně loajalitu k československému exilovému zřízení a k české věci vůbec. Ale hrana mezi oběma těmito případy byla velmi tenká. Rozhodně nemohla být jednoznačně stanovená, ale naopak vyžadovala samostatné posouzení každého jednotlivého případu a nejlépe s co největší možnou objektivitou, což ovšem bylo ve vyhrocené a radikální poválečné době velmi obtížné.

K provedení „národní očisty“ u všech veřejných zaměstnanců byl dne 4. října 1945 vydán dekret prezidenta republiky č. 105 Sb., o očištných komisích pro přezkoumání činnosti veřejných zaměstnanců. Dekret byl – podobně jako jiné normy vydané v období konce druhé světové války a v době bezprostředně následující – ovlivněn dobovou atmosférou a okolnostmi svého vzniku. Dekret o očištných komisích ovšem nebyl pouze produktem revoluční poválečné doby a konstituujícího se lidově-demokratického režimu. Jeho znění totiž stavělo na ustanoveních základního předpisu v oblasti služebního práva veřejných zaměstnanců, tedy služební pragmatiky, konkrétně na ustanoveních týkajících se disciplinárního práva veřejných zaměstnanců. Řízení před očištnými komisemi tedy bylo prováděno na obdobném principu jako řízení před komisemi disciplinárními. Vzhledem k tomu, že služební pragmatika byla vydána v roce 1914 a vycházela z praxe nastavené habsburskou monarchií, byla ustanovení dekretu o očištných komisích postavena na základech služebního práva veřejných zaměstnanců první československé republiky, potažmo na základech služebního práva rakouského úřednictva.

Očištné komise byly orgány zcela nové a jako mimořádné orgány měly působit pouze omezenou dobu. Prakticky zahájily svou činnost až v roce 1946, tedy již s určitým časovým odstupem od ukončení druhé světové války. K očištným komisím se dostalo velké množství případů k prověření národní spolehlivosti zaměstnanců. Řízení před očištnými komisemi, které jednaly a usnášely se v senátech, bylo řízením čestným, v němž bylo posuzováno chování veřejných zaměstnanců za doby nesvobody.

Jednotlivé očištné případy veřejných zaměstnanců ústředních úřadů Československé republiky byly projednány před očištnou komisí zřízenou při zemském národním výboru v Praze. Pražská očištná komise byla komisí největší a byla pracovníčně nejvíce vytížena. Velké množství projednávaných případů u očištné komise v Praze bylo dáno tím, že v hlavním městě byla soustředěna sídla úřadů. V Praze bylo ovšem také na úřední místa více vidět a byl

o ně zájem, proto se oznámení na veřejné zaměstnance ohledně jejich chování za doby nesvobody vyskytovala v mnohem větší míře než v regionech.

Projednávání jednotlivých očistných případů vyžadovalo od členů očistných komisí nadhled, zkušenosti s trestním řízením a znalost práva i poměrů veřejné správy. Při posuzování konkrétního jednání veřejného zaměstnance v období okupace bylo třeba přihlížet k mnoha faktorům. Na jedné straně byl od veřejných zaměstnanců vyžadován minimálně pasivní odpor vůči okupantům, na straně druhé Protektorát Čechy a Morava fungoval na normativních podkladech a veřejní zaměstnanci museli dodržovat příkazy a nařízení vydané jeho představiteli. Členové očistných komisí si byli vědomi svého nesnadného poslání a nelehkého posuzování případů. I v případě, že se zaměstnanec dopustil přečinu, který dekret o očistných komisích označoval jako trestný, bylo třeba vždy brát ohled na okolnosti, které zaměstnance k takovému jednání přivedly. Zda hrozila jemu nebo jeho rodině existenční nejistota, případně jednal-li ve „vyšším zájmu“. Očistné komise většinou k polehčujícím okolnostem přihlížely a v pochybnostech posuzovaly případy benevolentněji. Nemalou roli při posuzování jednotlivých případů hrál jistě prožitek členů komisí s okupací.

Přísnější posuzování se jeví v závěrech vyšetřování závodních rad úřadů, u nichž byl veřejný zaměstnanec ve služebním poměru. Závodní rady prováděly šetření často už v prvních revolučních dnech po ukončení druhé světové války, na jejichž základech byla později podávána kárná oznámení na veřejné zaměstnance k očistným komisím. Závodní rady nezářídka žádaly presidia úřadů o suspendování provinivších se zaměstnanců, které označovaly za osoby národně nespolehlivé. Očistné komise v následném projednávání případů ovšem docházely většinou k jiným závěrům, než závodní rady, a obviněné zaměstnance často od jejich obvinění zprošťovaly nebo jim ukládaly pouze mírnější tresty. Námětem k dalšímu studiu zůstává otázka politického složení závodních rad působících po květnu 1945 v jednotlivých ministerstvech. V postupu závodních rad je totiž již v této době možné spatřovat pokus komunistů či levicových radikálů k eliminaci předchozích elit.

Nejen předsedové, ale také členové senátů očistných komisí byli lidé s právnickým vzděláním, ve většině případů soudci. Tyto osoby se řídily zásadami soudního řízení první republiky (které vycházelo z právního prostředí Rakouska-Uherska). Členové očistných komisí nebyli vybíráni podle stranického příslušnosti, ale především podle toho, zda měli právníké vzdělání či podle oboru veřejné správy, ve kterém působili. Předsedy i přísedícími senátů očistných komisí byli veřejní zaměstnanci, tedy lidé, znalí poměrů, v nichž se obviněný nacházel. Tito lidé nebyli vzdáleni od denního života protektorátní správy, naopak

byli jeho součástí, za války pracovali v protektorátních úřadech a mohli tedy udělovat tresty či zprošťovat obvinění obeznámeni s celkovou situací.

Očistné komise si pokládaly otázku, zda činnosti a chování veřejných zaměstnanců v době nesvobody, ze kterých byli obviňováni, byly konány z vnitřního přesvědčení či pouze ze strachu z perzekuování, ztráty pracovního místa nebo z obav o své nejbližší. Očistné komise poukázaly na to, že nestatečnost sama o sobě sice není trestná, ale že v každém očistném případě má být posuzováno jednání zaměstnance a nikoli jeho motiv, který byl pouze okolností polehčující. Zaměstnanec nemohl být zproštěn svého obvinění, pokud na důkaz své obhajoby uváděl pouze strach z perzekuování. Očistné komise to odůvodňovaly tím, že v době okupace byl víceméně každý ze strany Němců ohrožen.

Před očistné komise se dostávaly případy, které bylo možné považovat za stíhatelné a trestné. Mnohokrát ovšem činy, které byly veřejným zaměstnancům kladeny za vinu, a které se objevovaly v udáních a kárných oznámeních, především vůči zaměstnancům ministerstva vnitra, byly velmi vágního či nepatrného významu. Často se objevujícím obviněním byl mimoslužební styk s Němci či mimořádná horlivost při výkonu funkce.

Tresty ukládané očistnými komisemi veřejným zaměstnancům nebyly tak přísné, jako tresty ukládané jinými poválečnými orgány, které prověřovali chování československých občanů za doby zvýšeného ohrožení republiky. Přesto měla řízení před očistnými komisemi a případné následující tresty na obviněné velký dopad, jak z profesního, tak i z osobního hlediska. Zátěž to byla jistě finanční, časová, ale především psychická a morální. Z lidského hlediska bylo očistné řízení pro zaměstnance a jeho rodinu velmi náročné. Tím, že byl zaměstnanec obviněn z prohřešení proti národní cti a porušení věrnosti republice, byl zařazen do skupiny osob státně nespolehlivých. Existenční nejistota a strach v období válečném, vystřídal existenci nejistota a strach v době svobody.

Řízení podle dekretu o očistných komisích je možné porovnat s řízením podle tzv. velkého a malého retribučního dekretu. Postup a charakteristika projednávání případů očistnými komisemi se velmi lišily od průběhu řízení před mimořádnými lidovými soudy a před trestními nalézacími komisemi. Očistné komise nepracovaly ve zkráceném řízení a proti jejich rozhodnutí byla možnost podání odvolání. Obviněný zaměstnanec měl právo zajistit si svědky a jiný důkazní materiál a všechny důkazní prostředky kontrolovat. O osudech obviněných veřejných zaměstnanců rozhodovali soudci a právníci – osoby znalé spravedlivého průběhu procesu. Očistné komise případy vyřizovaly uvážlivě, vyslyšely svědky a braly v potaz polehčující okolnosti.

Projednávání služebního přečinu veřejného zaměstnance očistnou komisí nebylo překážkou toho, aby byl souzen také před trestní nalézací komisí za provinění proti „národní cti“ nebo před mimořádným lidovým soudem. V případě, že vůči zaměstnanci bylo vzneseno obvinění jak podle tzv. malého retribučního dekretu, tak podle dekretu č. 105/1945 Sb., mělo projednávání případu u očistné komise přednost.

Z očistného řízení vyplývá, že činy úředníků, které se dostaly k projednávání před očistné komise, nebyly ve většině případů shledány natolik závažnými, aby za ně byly uloženy tresty. Spousta veřejných zaměstnanců byla osvobozena, mnohým byly uděleny nižší tresty. Propuštěno či penzionováno bylo velmi malé procento obviněných úředníků. Velké množství kárných oznámení nebylo očistnou komisí vůbec projednáno, protože členové senátu se shodli, že činy kladené veřejným zaměstnancům za vinu, nejsou podle dekretu trestné. Výsledky „očisty“ zaměstnanců ministerstev se neliší od souhrnného výsledku „očisty“ veřejných zaměstnanců v českých zemích. Celkově byly jednotlivé případy očistnými komisemi posuzovány vcelku umírněně.

„Očista“ veřejné správy po roce 1945 byla prováděna v radikální situaci, kdy se celá česká společnost vyrovnávala s obdobím německého útlaku a represí. Komunisté od počátku spojovali požadavek očisty s tezí, že nelze projevovat žádnou shovívavost vůči lidem, kteří nedávají plnou záruku toho, že budou zastávat svůj úřad v duchu lidové demokracie. Veřejní zaměstnanci se z převážné většiny dočkali spravedlivého procesu. I přes to, nebo právě proto, že očistné komise působily ve zjitřeném poválečném období, kdy zkušenosti československé veřejnosti s nacistickým režimem byly stále silné, bylo řízení před očistnými komisemi ve velké většině prováděno velmi důkladně, důraz byl dbán na to, aby veškeré úkony odpovídaly ustanovením dekretu o očistných komisích. Poválečná „očista“ veřejných zaměstnanců prováděná především v letech 1946 a 1947 se nestala politickou „čistkou“ ve smyslu odstranění osob nesympatizujících s komunistickou politikou z pozic ve veřejné správě. Tato akce proběhla za jiných okolností po únoru 1948. Z hlediska komunistů nepřinášely očistné komise kýžené výsledky.

Jednotlivé „očistné“ případy v oblasti veřejné správy nejsou pouze součástí poválečného vypořádávání se Československé republiky s obdobím okupace. Zároveň jsou také pramenem k poznání poměrů veřejných zaměstnanců a odkrývají pohled na okolnosti, ve kterých se tito zaměstnanci nacházeli během druhé světové války a v době bezprostředně následující. Je tak umožněno sledovat příběh specifické skupiny obyvatel československého státu – veřejných zaměstnanců – v nelehkém období okupace a doby poválečné.

8. Resumé

Die vorgelegte Diplomarbeit beschäftigt sich mit dem Thema von dem personellen „Reinigung“ in dem Gebiet der öffentlichen Verwaltung in Tschechoslowakei nach dem zweiten Weltkrieg. Diese „Reinigung“ von den öffentlichen Angestellten wird hier mit dem politischen und administrativen Kontext präsentiert. Es geht um die Zeit von 1945 bis 1948.

Besondere Aufmerksamkeit wurde der Stellung der öffentlichen Angestellten in der Zeit des Protektorats Böhmen und Mähren gewidmet. Die Anfänge der Kodifikation von den Rechten und Pflichten der Staatsbeamten stammen aus der Hälfte des 18. Jahrhunderts. Ein bedeutender Umbruch stellt so genannte Dienstpragmatik aus dem Jahr 1914 vor, die zur Grundvorschrift in dem Gebiet des Dienstrechtes wurde und sie galt auch nach dem zweiten Weltkrieg.

Weiteres Kapitel spricht schon über Durchführung der „Reinigung“ in dem öffentlichen Verwaltungsapparat nach dem 1945 nicht nur in Tschechoslowakei, aber auch in dem europäischen Kontext. Alles wird in dem Zusammenhang mit der Nachkriegsretribution eingeführt. In diesem Kapitel widmet man die Aufmerksamkeit vor allem auf die Wirkung von den Reinigungskommissionen. Diese Kommissionen wurden auf Grund des Präsidentendekrets N. 105/1945 Sammlung eingestellt. Der Wortlaut der einzelnen Dekretanordnungen ist hier mit dem bestimmten Kommentar eingeführt. Die Ergebnisse von der Tätigkeit der Reinigungskommissionen in den tschechischen Ländern sind mit der Tätigkeit von der Reinigungskommission, die bei dem Landesnationalausschuss in Prag gegründet wurde, vergleicht. Die Prager Kommission hat unter anderem auch die Fälle von den Zentralorganen der Staatsverwaltung des Tschechoslowakeis verhandelt.

Zur Illustration wurden drei Nachkriegsministeriums ausgewählt, die verkeimfähig für die politische, justische und wirtschaftliche Entwicklung der Tschechoslowakischen Republik war. Letzter Teil der Arbeit charakterisiert zuerst die Wirkung und die Entwicklung von dem Innen-, Justiz- und Industrieministerium. Dann wird hier bei diesen Ministeriums die Analyse von den Modelfällen von der Reinigung der öffentlichen Angestellten durchgeführt.

9. Seznam použitých pramenů a literatury

ARCHIVNÍ PRAMENY

- Archiv bezpečnostních složek Praha, fond Očistné komise 1945 – 1848, nezprac.
- Národní archiv Praha, fond Zemský úřad – Zemský národní výbor v Praze (1945 – 1949).
- Národní archiv Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945 – 1959.
- Národní archiv Praha, fond Ministerstvo vnitra – nová registratura (1918 – 1953).
- Národní archiv Praha, fond Ministerstvo vnitra II – Noskův archiv.
- Masarykův ústav a archiv AV ČR, fond Edvard Beneš II/1.

TIŠTĚNÉ PRAMENY

František HAVELKA, *Služební právo státních úředníků a zřízenců. Komentovaná sbírka nejdůležitějších předpisů o služebních poměrech státních úředníků a zřízenců, hlavně služební pragmatiky a platového zákona*, Praha 1937.

Karel JECH – Karel KAPLAN, *Dekrety prezidenta republiky 1940 – 1945. Dokumenty*, 2. vyd., Brno 2002.

Josef JERÁBEK – Ladislav PTÁČEK, *Rejstřík právních předpisů vyhlášených ve Sbírce zákonů v letech 1945 až 1954*, Praha 1955.

Zdeněk VESELÝ, *Dějiny českého státu v dokumentech*, 2. vyd., Praha 2003.

Služební pragmatika a zákon o platech sluhů ze dne 25. ledna 1914 s příslušnými nařízeními veškerého ministerstva ze dne 25. ledna 1914 a 1. února 1914 jakož i prováděcí předpisy ministerstev vnitra, financí, obchodu a spravedlnosti, Praha 1914.

Služební pragmatika (zákon ze dne 25. ledna 1914, č. 15. ř. z., o služebním poměru státních úředníků a státních zřízenců) s pozdějšími zákonnými změnami, část I., Praha 1926.

Nové zákony a nařízení Československé republiky, Praha 1945, roč. VII/1, VII/2.

Košický vládní program. Program nové československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků, 5. vydání, Praha 1984.

Zákon č. 15/1914 ř. z. ze dne 25. ledna 1914, o služebním poměru státních úředníků a státních sluhů (služební pragmatika).

Zákon č. 286/1924 Sb. ze dne 22. prosince 1924, o úsporných opatřeních ve veřejné správě.

Zákon č. 103/1926 ze dne 24. června 1926, o úpravě platových a některých služebních poměrů (platový zákon).

Vládní nařízení č. 103/1927 Sb., ze dne 15. července 1927, o úřednických kategoriích a úředních titulech.

Vládní nařízení č. 132/1931 Sb., ze dne 10. července 1931, o zvláštních podmínkách pro ustavení úřednickým čekatelem nebo úředníkem a pro povýšení úředníka v jednotlivých úřednických kategoriích a služebních oborech.

Zákon č. 147/1933 Sb., ze dne 12. července 1933, o stíhání protistátní činnosti státních zaměstnanců a některých jiných osob a překládání soudců na jiné služební místo proti jejich vůli.

Vládní nařízení č. 379/1938 Sb., ze dne 21. prosince 1938, o úpravě některých personálních poměrů ve veřejné správě.

Vládní nařízení č. 380/1938 Sb., ze dne 21. prosince 1938, o úsporných opatřeních personálních.

Vládní nařízení č. 382/1938 Sb., ze dne 23. prosince 1938, o úpravě některých služebních poměrů státních zaměstnanců se zřetelem k autonomii Slovenské.

Dekret státního presidenta č. 83/1940 Sb., ze dne 8. března 1940, o slibu členů vlády, veřejných zaměstnanců a jiných orgánů veřejné správy.

Dekret presidenta republiky č. 10/1941 Úř. věst., ze dne 13. srpna 1941, o ustanovování a o služebních i platových poměrech zaměstnanců Československé republiky v zahraničí.

Vládní nařízení č. 397/1941 Sb., ze dne 19. listopadu 1941, o kárných opatřeních proti politicky nespolehlivým veřejným zaměstnancům.

Vládní nařízení č. 137/1942 Sb., ze dne 9. dubna 1942, o židovských míšencích ve veřejné službě.

Vládní nařízení č. 288/1942 Sb., ze dne 7. srpna 1942, o služebním pozdravu veřejných zaměstnanců.

Vládní nařízení č. 296/1942 Sb. ze dne 19. června 1942, jímž se doplňuje vládní nařízení ze dne 19. listopadu 1941, č. 397 Sb., o kárných opatřeních proti politicky nespolehlivým veřejným zaměstnancům.

Vládní nařízení č. 420/1942 Sb., ze dne 24. prosince 1942, o zjednodušení a o nové úpravě některých personálních poměrů ve veřejné správě.

Vládní nařízení č. 15/1944 Sb. ze dne 12. ledna 1944, kterým se mění a doplňuje platový zákon ze dne 24. června 1926, Sb. č. 103, o úpravě platových a některých služebních poměrů státních zaměstnanců.

Vládní nařízení č. 218/1944 Sb. ze dne 22. září 1944, o zjednodušení služebního trestního řízení proti veřejným zaměstnancům.

Dekret presidenta republiky č. 16/1945 Sb. ze dne 19. června 1945, o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech.

Dekret presidenta republiky č. 17/1945 Sb. ze dne 19. června 1945, o Národním soudu.

Dekret presidenta republiky č. 53/1945 Sb., ze dne 17. srpna 1945, o odčinění křivd československým veřejným zaměstnancům.

Dekret presidenta republiky č. 58/1945 Sb., ze dne 20. srpna 1945, o platovém přídavku státním a některým jiným veřejným zaměstnancům.

Dekret presidenta republiky č. 59/1945 Sb., ze dne 20. srpna 1945, jímž se zrušují jmenování veřejných zaměstnanců z doby nesvobody.

Dekret presidenta republiky č. 67/1945 Sb., ze dne 21. srpna 1945, jímž se obnovuje činnost disciplinárních a kvalifikačních komisí pro veřejné zaměstnance a zrušují se předpisy o omezení opravných prostředků.

Dekret presidenta republiky č. 68/1945 Sb. ze dne 24. srpna 1945, o reaktivaci veřejných zaměstnanců.

Dekret presidenta republiky č. 74/1945 Sb. ze dne 10. září 1945, o reaktivaci a o opětném ustanovení provdaných žen ve veřejné službě.

Dekret presidenta republiky č. 104/1945 Sb. ze dne 24. října, o závodních a podnikových radách.

Dekret presidenta republiky č. 105/1945 Sb. ze dne 4. října 1945, o očistných komisích pro přezkoumání činnosti veřejných zaměstnanců.

Dekret presidenta republiky č. 138/1945 Sb. ze dne 27. října 1945, o trestání některých provinění proti národní cti.

Dodatek ke směrnici ministerstva vnitra ze dne 26. listopadu 1945 ku provedení dekretu presidenta republiky č. 138/1945 Sb., o trestání některých provinění proti národní cti, Ú.l. ČSR ze dne 15. května 1946.

Zákon č. 159/1945 Sb., ze dne 13. prosince 1945, o zvláštním přídavku státním a některým jiným veřejným zaměstnancům, jakož i poživatelům státních odpočivných (zaopatřovacích) platů.

Zákon č. 130/1946 Sb. ze dne 16. května 1946, o doplnění a změně dekretu presidenta republiky ze dne 4. října 1945, č. 105 Sb., o očistných komisích pro přezkoumání činnosti veřejných zaměstnanců.

Zákon 247/1946 Sb. ze dne 19. prosince 1946, jímž se mění a doplňují předpisy o očistných komisích pro přezkoumání činnosti veřejných zaměstnanců.

Zákon č. 451/1991 Sb. ze dne 4. října 1991, kterým se stanoví některé další předpoklady pro výkon některých funkcí ve státních orgánech a organizacích České a Slovenské Federativní Republiky, České republiky a Slovenské republiky.

PRAMENY VYDANÉ TISKEM

Edvard BENEŠ, *Demokracie dnes a zítra*, 8. české vydání, Praha 1999.

Václav ČERNÝ, *Paměti 1945 – 1972*, 2. vyd., Brno 1992.

Prokop DRTINA, *Na soudu národa. Tři projevy ministra spravedlnosti Dr. Prokopa Drtiny o činnosti mimořádných lidových soudů a Národního soudu*. Praha 1947.

LITERATURA

Slovníky a encyklopedie

Zdeněk MADAR a kol., *Slovník českého práva*, 3. vyd., Praha 2002.

Ottova encyklopedie. Česká republika. 4. Historie, stát, společnost, Praha 2006.

Příruční slovník naučný, Praha 1962.

Slovník veřejného práva československého, Praha 2000 (reprint vydání z let 1929 – 1948).

Velký sociologický slovník, Praha 1996.

Stanislav BALÍK a spol., *Politický systém v Československu 1848 – 1989*, Brno 2003.

Mečislav BORÁK, *Spravedlnost podle dekretu. Retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945 – 1948)*, Šenov u Ostravy 1998.

Detlef BRANDES, *Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939 – 1945*, Praha 2000.

Christiane BRENNER, *Perspektivy roku 1945*, in: *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody*. Sborník z konference k 60. výročí druhé světové války, Praha 2005, s. 257-262.

Eva BROKLOVÁ, *Politický systém v Československu 1945 – 1948*, in: Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody, Sborník z konference k 60. výročí druhé světové války, Praha 2005, s. 78-84.

Jaroslav CUHRA a kol., *České země v evropských dějinách, díl čtvrtý od roku 1918*, Praha, Litomyšl 2006.

Gabriela ČECHOVÁ, *Vývoj organizace působnosti národních výborů v českých zemích v letech 1945 – 1960*, in: Archivní časopis 12, č. 3, 1962, s. 129-147.

Jindřich DEJMEK – Jan KUKLÍK – Jan NĚMEČEK, *Kauza: tzv. Benešovy dekrety. Historické kořeny a souvislosti. (Tři české hlasy v diskusi)*, Praha 1999.

Jan DOBEŠ, *Retribuční dekrety – právní norma nebo bojový prostředek?*, in: Sborník k 70. narozeninám doc. PhDr. Jaroslava Kašpara, CSc., AUC Phil. et hist. 5/1996, Z pomocných věd historických XIV, Praha 1999.

Jan DOBEŠ, *Socialismus v politické teorii a praxi let 1945 – 1948*, in: Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody, Sborník z konference k 60. výročí druhé světové války, Praha 2005, s. 23-45.

Benjamin FROMMER, *Národní očista. Retribuce v poválečném Československu*, Praha 2010.

Jan GEBHART – Jan KUKLÍK, *Velké dějiny zemí Koruny české, sv. XVa, XVb, 1938 – 1945*, Praha, Litomyšl 2007.

Klaus-Dietmar HENKE – Hans WOLLER (vyd.), *Politische Säuberung in Europa: Die Abrechnung mit Faschismus und Kollaboration nach dem Zweiten Weltkrieg*, Mnichov 1991.

Milan HLAVAČKA, *O byrokracii obecně*, in: Opomíjení a neoblíbení v české kultuře 19. století. Úředník a podnikatel, Praha 2007, s. 30-37.

Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích. Od počátku státu po současnost*, Praha 2007.

Eva IRMANOVÁ, *Řešení maďarské otázky v Československu po roce 1945 – mezinárodní aspekty*, in: Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody. Sborník z konference k 60. výročí druhé světové války, 2005, 217-225.

V. JANÍKOVÁ a kol., *Zemský národní výbor v Praze 1945-1949*, inventář, č. pomůcky 446, NA Praha 1963.

Lenka KALINOVÁ, *Východiska, očekávání a realita poválečné doby. K dějinám české společnosti v letech 1945 – 1948*, Praha 2004.

Karel KAPLAN, *Pravda o Československu 1945 – 1948*, Praha 1990.

Karel KAPLAN, *Československo v letech 1945 – 1948, 1. část*, Praha 1991.

Karel KAPLAN, *Nekrvavá revoluce*, Praha 1993.

Karel KAPLAN, *Kořeny československé reformy 1968*, 3-4, Brno 2002.

Kateřina KOČOVÁ, *Druhá retribuce. Činnost mimořádných lidových soudů v roce 1948*, in: *Soudobé dějiny*, 12, 2005.

Jaroslav KREJČÍ, *České křižovatky. Osm pohledů na naše proplouvání peřejemi soudobých dějin*, Praha 2001.

Jaroslav KUČERA, *Nechtění spoluobčané. Československo po nezdařeném odsunu Němců*, in: *Soudobé dějiny* 15, 2008, č. 2, s. 303-317.

Jan KUKLÍK, *Mýty a realita tzv. „Benešových dekretů“. Dekrety prezidenta republiky 1940 – 1945*, Praha 2002.

Jan KUKLÍK a kol., *Vývoj československého práva 1945 – 1989*, Praha 2009.

Lejsuk a kol., *Ministerstvo vnitra – nová registratura 1936 – 1953*, dílní inventář, díl I., č. pomůcky 686, NA Praha 1956.

Josef LESÁK, *Soutěž politických stran v systému obnovené republiky*, in: *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody. Sborník z konference k 60. výročí druhé světové války*.

Marie MACKOVÁ, *Úřednictvo venkovských okresů v Čechách (1850-1914). Se zřetelem k okresům východních Čech*, Vlastivědný sborník Ústí nad Orlicí, Supplementum 4, 2001.

Marie MACKOVÁ, *Úřednictvo, v Čechách tak nezajímavá část společnosti?*, in: *Studie k sociálním dějinám* 6, 2001.

Jana MACHAČOVÁ, *Úředníci v 19. století jako sociální skupina středních vrstev*, in: *Slezský sborník* 99, č. 3, 2001, s. 182-190.

Jiří MALÍŘ – Pavel MAREK, *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861 – 2004*, Brno 2005.

Pavel MARŠÁLEK, *Veřejná správa Protektorátu Čechy a Morava v letech 1939 – 1945*, Praha 1999.

Pavel MARŠÁLEK, *Protektorát Čechy a Morava. Státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu v českých zemích 1939 – 1945*, Praha 2002.

Miloslav MARTÍNEK, *K problému struktury státního úřednictva v Čechách na počátku 20. století*, in: *Sborník historický* 21, 1974, s. 75-117.

Miloslav MARTÍNEK, *Úředníci z moci národní (Národnostní prvek v sociálních poměrech státních úředníků v Čechách na přelomu 19. a 20. století)*, in: *Studie k moderním dějinám. Sborník prací k 70. narozeninám Vladislava Laciny*, Praha 2001, s. 105-129.

Pavel MATES – Karel SCHELLE, *Důsledky okupace na výkon státní správy v protektorátu Čechy a Morava*, in: *Správní právo* 21, 1988, s. 499-510.

Jaroslava MILOTOVÁ, *Personální aspekty tzv. Heydrichovy správní reformy*, in: *Paginae historiae*, 1993, s. 196-218.

Jaroslava MILOTOVÁ, *Výsledky Heydrichovy správní reformy z pohledu okupačního aparátu*, in: *Paginae historiae*, 1994, 2, s. 161–174.

Michail M. NARINSKIJ, *Sovětský svaz a Marshallův plán. Ještě k otázce sovětského veta*, in: *Soudobé dějiny* 4, 1997, č. 3-4, s. 479-491.

Jan NĚMEČEK, *Československo na Prahu války a míru*, in: *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody. Sborník z konference k 60. výročí druhé světové války*, Praha 2005, 31-38.

Jan NĚMEČEK, *„Očista“ na ministerstvu zahraničních věcí po roce 1945. K poválečnému vyšetřování událostí spojených s okupací Česko-Slovenska*, in: *Český časopis historický* 106, č. 2, 2008, s. 327-348.

Helena NOSKOVÁ, *Migrace, národní stát a národnostní menšiny v poválečném Československu*, in: *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody. Sborník k 60. výročí konce druhé světové války*, Praha 2005, s. 225-232.

Věra OLIVOVÁ, *Nová demokracie 1945 – 1948*, in: *XIV. Letní škola historie. Nejnovější čs. dějiny v kontextu obecných dějin*, Praha 2002, s. 44-59.

Karel PACNER, *Osudové okamžiky Československa*, Praha 2001.

Jaroslav PÁNEK, Oldřich TŮMA, *Dějiny českých zemí*, Praha 2008.

Tomáš PASÁK, *Problémy české kolaborace*, in: *Dějiny a paměť – odboj a kolaborace za druhé světové války*, Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, Praha 1995, s. 25-34.

Tomáš PASÁK, *Český fašismus 1922 – 1945 a kolaborace 1939 – 1945*, Praha 1999.

Jiří PERNES, *Kontinuita a diskontinuita ve vývoji třetí republiky*, in: *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody. Sborník z konference k 60. výročí druhé světové války*, Praha 2005, s. 139-143.

Jiří POKORNÝ, *Byrokraté v českých a rakouských dějinách*, in: *Opomíjení a neoblíbení v české kultuře 19. století. Úředník a podnikatel*, Praha 2007, s. 76-81.

Václav PRŮCHA a kol., *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-199*, 2. díl – období 1945-1922, Brno 2009.

Karel SCHELLE – Monika HORÁKOVÁ – Pavel SALÁK – Jaromír TAUCHEN, *Protektorát Čechy a Morava – jedna z nejtragičtějších kapitol českých novodobých dějin (vybrané problémy)*, Ostrava 2010.

Jiří SLÁMA, *Důsledky nuceného vysídlení Němců pro Československo*, in: *Soudobé dějiny* 1, 1993/1994 č. 4-5, s. 527-532.

Tomáš STANĚK, *Odsun Němců z Československa 1945 – 1947*, Praha 1991.

Tomáš STANĚK, *Perzekuce 1945*, Praha 1996.

Tomáš STANĚK, *Poválečné „excesy“ 1945 a jejich vyšetřování (závěry výzkumu)*, in: *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody. Sborník z konference k 60. výročí druhé světové války*, Praha 2005, 365-373.

Tomáš STANĚK – Adrian von ARBURG, *Organizované divoké odsuny? Úloha ústředních státních orgánů při provádění „evakuace“ německého obyvatelstva (květen až září 1945)*, 1. část: *Předpoklady a vývoj do konce května 1945*, in: *Soudobé dějiny* 12, 2005, s. 465-533.

Tomáš STANĚK – Adrian von ARBURG, *Organizované divoké odsuny? Úloha ústředních státních orgánů při provádění „evakuace“ německého obyvatelstva (květen až září 1945)*, 3. část: *Snaha vlády a civilních úřadů o řízení „divokého odsunu“*, in: *Soudobé dějiny* 13, 2006, č. 3-4, s. 321-376.

Dalibor STÁTŇÍK, *Mezi odbojem a kolaborací. Případ Arno Haise*, in: *Soudobé dějiny* 8, č. 4, 2001, s. 692-717.

Dalibor STÁTŇÍK, *Závodní rady – iluze a skutečnost*, in: *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody. Sborník z konference k 60. výročí druhé světové války*, Praha 2005, s. 374-386.

Jiří SUK, *Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křížovatky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990)*, Praha 2003.

Štefan ŠUTAJ, *Maďarská menšina v povojnové politice Československa*, in: *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody. Sborník z konference k 60. výročí druhé světové války*, Praha 2005, s. 248-256.

Alice TEICHOVÁ, *Marshallův plán a Československo: pro a proti. Referát na kolokviu „Marshallův plán a hospodářská obnova Evropy“ (21. – 23. března 1991)*, in: *Studie k moderním dějinám. Sborník prací k 70. narozeninám Vladislava Laciny*, Praha 2001, s. 393-408.

Václav VEBER, *Osudové únorové dny*, Praha 2008.

Ladislav VOJÁČEK – Karel SCHELLE – Vilém KNOLL, *České právní dějiny*, 2. vyd., Plzeň, 2010.

Pavla VOŠÁHLÍKOVÁ, *Vliv úřednictva na životní styl české společnosti ve 2. polovině 19. století*, in: *Studie k sociálním dějinám 19. století*, 1997, s. 65-75.

Pavla VOŠÁHLÍKOVÁ, *Z moci úřední. Úřady a úředníci za vlády Františka Josefa I.*, in: *Český časopis historický* 92, č. 3, 1994, s. 460-476.

Libor VYKOUPIĽ, *Volby v květnu 1946*, in: Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody. Sborník z konference k 60. výročí druhé světové války, Praha 2005, s. 168-173.

Aleš VYSKOČIL, *C. k. úředník ve zlatém věku jistoty*, Praha 2009.

Tomáš ZAHRAVNÍČEK, *Než začalo kádrování. České politické strany, stát a státní správa*, in: Dějiny a současnost 11, 2009, s. 40-43.

Josef Žabka a kol., *Ministerstvo průmyslu 1945 – 1950*, inventář, č. pomůcky 683, NA Praha 1968.

10. Seznam zkratek

ABS	Archiv bezpečnostních složek
MÚA	Masarykův ústav a archiv AV ČR
AV ČR	Akademie věd České republiky
č.j.	číslo jednací
ČSSD	Československá sociálně demokratická strana
KSČ	Komunistická strana Československa
KSS	Komunistická strana Slovenska
KVP	Košický vládní program
MLS	mimořádný lidový soud
MV	ministerstvo vnitra
NA	Národní archiv
nár. soc.	Československá strana národně socialistická
NF	Národní fronta
NS	Národní shromáždění
NV, ZNV	národní výbor, zemský národní výbor
OK	očistná komise, očistné komise
Sb.z.	Sbírka zákonů
SNB	Sbor národní bezpečnosti
SNR	Slovenská národní rada
soc. dem.	Československá sociálně demokratická strana
TNK	trestní nalézací komise
Ú.l. ČSR	Úřední list republiky Československé
Úř. věst.	Úřední věstník
ÚPV	Úřad předsednictva vlády
ÚRO	Ústřední rada odborů
VOK	vrchní očistná komise
ZÚ-ZNV	Zemský úřad – Zemský národní výbor